

Overijsselsche
ALPHABET

VOOR

DE DIED EN BETTEREN.

1838

Derde Jaargang.

Berigt voor den Kalender.

De Kalender is berekend voor Deventer, welks ligging door den Generaal KRAIJENHOFF trigonometrisch bepaald is op $52^{\circ} 15' 9''$ N. B. en $3^{\circ} 49' 12''$ (in tijd $15' 17''$) Oosterlengte van Parijs of $6^{\circ} 9' 37''$ (in tijd $24' 38''$) Oosterlengte van Greenwich.

Alle opgaven zijn in middelbaren tijd gesteld; de kolom middelbare tijd op den waren middag dient om dadelijk waren tijd tot middelbaren te herleiden en omgekeerd.

De dag begint op den middelbaren middernacht en wordt in twee gelijke deelen verdeeld; — het tijdsverloop van middernacht tot middag wordt morgen, van middag tot middernacht avond genoemd.

Op de eerste bladzijde der maand wenschte men de aanwijzing van feestdagen en jaarmarkten te behouden. — Plaatsgebrek verhinderde ons dus, voor iederen dag den tijd van Maans op- en ondergang beiden aan te geven. Men vindt daarom van nieuwe tot volle maan alleen den ondergang, van volle tot nieuwe

maan alleen den opgang, 't geen overigens tot gewoon gebruik voldoende is.

De overgeblevene ruimte, op de tweede bladzijde der maand, heeft men aangevuld met de opgave van den tijd van zigthaarheid der voornaamste planeten, Venus, Mars, Jupiter en Saturnus. Van Mercurius, die, door de nabijheid der zon, slechts uiterst zeldzaam gezien wordt, en de verdere telescopische, is niet gesproken, daar het Jaarboekje toch niet voor sterrekundig gebruik is ingerigt.

I N H O U D.

Jaartellingen en Feestdagen.
Zons- en Maansverduisteringen.
Kalender.
Verjaardagen van het Koninklijk geslacht.

	blz.
OVER DEN OORSPRONG VAN HET WOORD GOEDBLOED. (EENE BIJDRAGE TOT DE ETYMOLOGIE VAN DEN OUD- TWENTSCHEN SPRAAKVORM.) DOOR J. WEELING S. T.	1
BIJZONDERHEDEN ONTRENT DEN VROEGGEREN TOESTAND DER LANDSTREKEN AAN DEN IJSSEL DOOR P. C. MOL- HUIJSEN	29
HET BELEG VAN DEVENTER DOOR FILIPS VAN BOURGON- DIE IN HET JAAR 1456, DOOR M ^r . W. H. C. J.	77
HERBERN VAN PUTTFN OF DE BELEGERING VAN PUTTEN- STEIN DOOR E. MOULIN	101
HET OUDE REGT EN HUISHOUDELIJKE BESTUUR DER MAR- KE WOOLDE IN TWENTHE, DOOR M ^r . B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS	128
AAN J. HIDDUS HALBERTSMA (MEI 1837), DOOR M ^r . B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS	187
BELANGRIJKHEID DER OVERIJSSELSCH E ARCHIEVEN, UIT EEN MERCANTIEEL EN WETENSCHAPPELIJK OOGPUNT BESCHOUWD, DOOR M ^r . J. VAN DOORNINCK	190
TOLLIJST, UIT HET MIDDEN DER 14de EEUW DOOR DEN- ZELFDEN	210
OP DE GRAVEN MIJNER DIERBARE ONTSLAPENEN, DOOR J. VAN VELSEN COSTER	214
LIED, DOOR G. TEN BRUGGENCATE H. Z.	216
HOG IETS OVER DEN HUNNENBURG IN VOLTE, DOOR J. HELDERMAN	218
AREND TOE BOECOP OP HET BLOKHUIS TE GENEMUIDEN IN DEN JARE 1572, DOOR M ^r . J. VAN DOORNINCK	228
MOODMUNTEN VAN KAMPEN, IN 1578, TIJDENS HET BELEG DIER STAD DOOR DEN GRAAF VAN RENNENBERG, GESLAGEN, DOOR M ^r . J. V. D.	243
WAT SNORREPIJPERIJJEN, DOOR M ^r . T. W. VAN MARLE	246
OP DE LATE AANKOMST DER LENTE, DOOR M ^r . P. BOS- SCHA	257
HET SCHAAKSPEL, DOOR M ^r . P. BOSSCHA	259

	blz.
ANGERONA DOOR AEGIDIUS ALBERTINUS: MEDEGEDEELD DOOR H ^t . BEIJERMAN	262
DE OUDSTE VERTALING DER PSALMEN IN HET NEDERLANDS, DOOR D ^r . J. M. HALBERTSMA	274
DE WONDERDOCTER, DOOR W. VAN DER LINDE H ^t	322
BIJVOEGSEL TOT HET STUK VAN DEN OUDEN TOESTAND DER IJSSSELSTREKEN, DOOR P. C. MOLHUIJSEN	325

JAARTELLINGEN EN FEESTDAGEN

VOOR HET JAAR 1838.

Het jaar na de geboorte onzes Heeren is	1838.
Na de schepping der wereld	5787.
Na de Joodsche tijdrekening, beginnende 20 Sept.	5599.
Na de onafhankelijkheid der Nederlanden	25
Het Guldengetal	15.
De Epacta	IV.
	De Zonnecirkel 27.
	De Romeinsche indictie 11.

De Zondagsletter G.

Septuagesima	11 Febr.	Hemelvaart	24 Mei.
Vastenavond	27 Febr.	Pinkster	3 Junij.
Aschdag	28 Febr.	Eerste Advent	2 Dec.
Paschen	15 April.		

Quatertempers.

Den 7, 9, 10 Maart.	Den 19, 21, 22 Sept.
Den 6, 8, 9 Junij.	Den 19, 21, 22 Dec.

Joodsche Feestdagen.

Purimfeest	11 Maart.
Paschen	10, 11, 16, 17 April.
Pinksteren of Wekenfeest	30 en 31 Mei.
Nieuwjaarsfeest	20 en 21 Sept.
Groote Verzoendag	29 Sept.
Loofhuttenfeest	4, 5 en 11 Oct.
Vreugde der Wet	12 Oct.

Zons- en Maansverduisteringen.

Er zullen in den loop van dit jaar, twee Zons- en twee Maansverduisteringen plaats hebben; slechts ééne der laatsten is hier te lande sigtbaar

I. Zonsverduistering den 28 Maart.

sigtbaar in de Zuidelijke IJsee en het westelijk gedeelte van Zuid America.

II. Maansverduistering den 10 April.

De verduistering begint smorgens te 0 u. 56 m. middelbaren tijd van Deventer, en eindigt te 3 u. 50 m.: zij is in geheel Europa sigtbaar.

III. Zonsverduistering den 18 September,

sigtbaar in Noord America en 't Oostelijk gedeelte van Azië.

IV. Maansverduistering den 3 October,

sigtbaar in Azië en Nieuw Holland.

De Lente begint den 22 Maart smorgens te 1 u. 34 m.
 De Zomer begint den 21 Junij 's avonds te 10 u. 35 m.
 De Herfst begint den 23 Sept. 's avonds te 0 u. 24 m.
 De Winter begint den 22 Dec. smorgens te 5 u. 51 m.

J A N U A R I J ,

1	Maandag	NIEUW-JAARSDAG.	's av. ond.
2	Dingsdag	Steenwijk v.	11 34
3	Woensd.	Raalte j.	sm. on.
4	Donderd.		1 17
5	Vrijdag		2 42
6	Zaterdag	<i>Drie Koningen.</i>	4 8
7	ZONDAG		8 27
8	Maandag	Koppermaandag	6 44
9	Dingsdag		7 48
10	Woensd.	Raalte j.	's av. op
11	Donderd.		4 29
12	Vrijdag	Hengelo p. b. v.	8 44
13	Zaterdag		6 39
14	ZONDAG	H. Naam Jezus.	8 12
15	Maandag		9 22
16	Dingsdag	Borne b.	10 33
17	Woensd.	Raalte j.	11 48
18	Donderd.		sm. op
19	Vrijdag	Delden j.	0 39
20	Zaterdag		2 17
21	ZONDAG		3 39
22	Maandag		8 4
23	Dingsdag		6 23
24	Woensd.	Raalte j.	's av. on.
25	Donderd.	Paulus bekeering.	3 15
26	Vrijdag		4 32
27	Zaterdag		6 30
28	ZONDAG	Agnes H. Driev.	8 4
29	Maandag		9 34
30	Dingsdag		11 2
31	Woensd.	Raalte j.	sm. on.

Zon in ♒ Aquarius, den 20.

LOUWMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	u. m.
1	12	3	49	8 13	3 54	11. De {Herv. Gemeente te Deventer gesticht 1579.
2	12	4	18	8 13	3 56	17 Bisschop DAVID rigt de Schijve op 1474.
3	12	4	46	8 13	3 57	
4	12	5	13	8 13	3 58	Eerste kw. in den Ram
5	12	5	40	8 13	3 59	den 8 Jan. smorg. 7 7
6	12	6	7	8 12	4 0	Volle maan in de Kreeft
7	12	6	33	8 12	4 2	den 10 Jan. 's avonds 7 45
8	12	6	59	8 11	4 3	Laats. kw. in den Scorpioen d. 19 Jan. smorg. 0 51
9	12	7	24	8 11	4 5	Nieuwe M. in den Waterman d. 26 Jan. smorg. 2 16
10	12	7	48	8 10	4 6	Venus is als acondster
11	12	8	12	8 9	4 8	zichtbaar, bij de sterren van den Waterman; den 10 Jan.
12	12	8	36	8 9	4 9	verkrijgt zij haren grootsten glans en gaat onder:
13	12	8	59	8 8	4 11	1 Jan. 's avonds te 8 u. 9 m.
14	12	9	21	8 7	4 12	16 Jan. 's avonds te 8 u. 33 m.
15	12	9	42	8 6	4 14	Mars is, in de eerste maanden van het jaar, door de nabijheid der Zon, met welke zij den 23 Februarij in conjunctie treedt, niet
16	12	10	3	8 6	4 15	zichtbaar.
17	12	10	23	8 5	4 17	Jupiter staat bij de sterren van den Leeuw en is, bijna {den geheelen nacht, zichtbaar, zij komt op:
18	12	10	43	8 4	4 19	1 Jan. 's avonds te 10 u. 8 m.
19	12	11	2	8 3	4 20	16 Jan. 's avonds te 9 u. 3 m.
20	12	11	20	8 2	4 22	Saturnus staat bij de sterren van de Weegschaal en komt op:
21	12	11	37	8 0	4 24	1 Jan. smorgens te 4 u. 24 m.
22	12	11	53	7 59	4 26	16 Jan. smorgens te 3 u. 29 m.
23	12	12	9	7 58	4 27	
24	12	12	24	7 57	4 29	
25	12	12	38	7 55	4 31	
26	12	12	52	7 54	4 33	
27	12	13	4	7 53	4 35	
28	12	13	16	7 51	4 36	
29	12	13	27	7 50	4 38	
30	12	13	37	7 48	4 40	
31	12	13	46	7 47	4 42	

De dagen worden in deze maand 1 u. 14 m. langer.

F E B R U A R I J,

1	Donderd.	Enschede b.	sm. on.
2	Vrijdag	<i>Maria Lichtmis.</i>	1 84
3	Zaturdag		3 17
4	ZONDAG		4 36
5	Maandag		8 43
6	Dingsdag		6 36
7	Woensd.	Raalte j.	7 14
8	Donderd.		7 40
9	Vrijdag	Hengelo p. b.	's av. op
10	Zaturdag	Schapen j.	8 89
11	ZONDAG	Septuagesima.	7 11
12	Maandag		8 22
13	Dingsdag		9 33
14	Woensd.	Raalte j.	10 48
15	Donderd.		sm. op
16	Vrijdag		0 1
17	Zaturdag		1 20
18	ZONDAG	Sexagesima.	2 41
19	Maandag		4 2
20	Dingsdag	Ommen, Rijssen b.	8 13
21	Woensd.	Raalte j.	6 7
22	Donderd.	Petri Cath.	6 44
23	Vrijdag	Borne, Delden, Denekamp j.	7 8
24	Zaturdag	<i>s. Mattheus.</i>	's av. on.
25	ZONDAG	Quinquagesima.	7 1
26	Maandag	Deventer p. b.	8 33
27	Dingsdag	Vastenavond.	10 3
28	Woensd.	Aschdag H. Drievuldigheid.	11 33

Zon in X Pisces, den 19.

SPROKKELMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u. m
1	12	13	55	7	45	4 44
2	12	14	2	7	44	4 46
3	12	14	9	7	42	4 48
4	12	14	15	7	40	4 49
5	12	14	20	7	39	4 51
6	12	14	24	7	37	4 53
7	12	14	28	7	35	4 55
8	12	14	30	7	33	4 57
9	12	14	32	7	31	4 59
10	12	14	33	7	30	5 1
11	12	14	34	7	28	5 3
12	12	14	33	7	26	5 5
13	12	14	32	7	24	5 7
14	12	14	30	7	22	5 9
15	12	14	27	7	20	5 11
16	12	14	24	7	18	5 12
17	12	14	19	7	16	5 14
18	12	14	15	7	14	5 16
19	12	14	9	7	12	5 18
20	12	14	3	7	10	5 20
21	12	13	56	7	8	5 22
22	12	13	49	7	6	5 24
23	12	13	41	7	3	5 26
24	12	13	32	7	1	5 28
25	12	13	23	6	59	5 29
26	12	13	13	6	57	5 31
27	12	13	2	6	55	5 33
28	12	12	51	6	53	5 35

2. Balth. BOEDEKER sterft te *Deventer* 1617.

4. 5. Groote Overstroming in *Overijssel* 1825.

Eerste kw. in den *Stier* den 1 Febr. 's avonds 5 58

Volle M. in den *Leeuw* den 9 Febr. 's avonds 2 17

Laatste kw. in den *Scorpioen* den 17 Febr. 's av. 6 4

Nieuwe M. in de *Visschen* den 24 April 's avonds 0 32

Venus nadert meer en meer tot de Zon; zij gaat onder: 1 Febr. 's avonds te 8 u. 34 m. 16 Febr. 's av. te 7 u. 55 m.

Jupiter is den geheelen nacht zichtbaar en komt op: 1 Febr. 's avonds te 7 u. 53 m. 16 Febr. 's av. te 6 u. 45 m.

Saturnus is voortgaande bij de sterren van de Weegschaal; zij komt op: 1 Febr. smorg. 2 u. 31 m. 16 Febr. smorg. 1 u. 36 m.

De dagen worden in deze maand 1 u. 43 m. langer.

M A A R T ,

1	Donderd.	Oldenz. Haaksb. Mark. j.	sm. on.
2	Vrijdag	Almelo p. b. g.	1 1
3	Zaturdag		2 24
4	ZONDAG	Quadragesima gr. Vastenav.	3 37
5	Maandag	Utr. p. Omm. Rijss. b.	4 38
6	Dingsdag		5 17
7	Woensd.	Quatert.	5 46
8	Donderd.		6 6
9	Vrijdag	Quatert. Zwolle p.	6 21
10	Zaturdag	Quatert.	6 32
11	ZONDAG	Reminiscere.	's av. op
12	Maandag	Barneveld p.	7 23
13	Dingsdag	Dalfsen , Ootmars. b.	8 38
14	Woensd.	Overijss. Bidd. voor het Gewas.	9 49
15	Donderd.	Nienhuis j.	11 7
16	Vrijdag	Hasselt p. Hengelo p. b.	sm. op
17	Zaturdag		0 27
18	ZONDAG	Oculi.	1 47
19	Maandag		3 0
20	Dingsdag	Ommen , Rijssen j.	4 0
21	Woensd.	Borne j.	4 41
22	Donderd.	Arnhem vrijm.	5 10
23	Vrijdag	Delden j.	5 30
24	Zaturdag		5 44
25	ZONDAG	Laetare, <i>Maria Boods.</i>	's av. on.
26	Maandag	Goor, Hellendoorn p.	7 28
27	Dingsdag	Haaksbergen j.	9 0
28	Woensd.		10 32
29	Donderd.	Deventer p. b. Zwolle b.	sm. on.
30	Vrijdag	Hengelo in Geld. p. b.	0 1
31	Zaturdag		1 22

Zon in ♈ Aries, den 21.

LENTEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	3. Hooge watervloed en ijsgang 1784. 22. Schepen met wederdoopers bij <i>Genemuid.</i> aanch. 1534.
	u.	m.	s.	u.	m.	u. m.
1	12	12	40	6	50	5 37
2	12	12	27	6	48	5 39
3	12	12	15	6	46	5 40
4	12	12	2	6	44	5 42
5	12	11	48	6	41	5 44
6	12	11	34	6	39	5 46
7	12	11	20	6	37	5 48
8	12	11	5	6	34	5 50
9	12	10	50	6	32	5 51
10	12	10	34	6	30	5 53
11	12	10	18	6	27	5 55
12	12	10	2	6	25	5 57
13	12	9	45	6	23	5 59
14	12	9	28	6	21	6 0
15	12	9	11	6	18	6 2
16	12	8	54	6	16	6 4
17	12	8	36	6	13	6 6
18	12	8	19	6	11	6 7
19	12	8	1	6	9	6 9
20	12	7	43	6	6	6 11
21	12	7	25	6	4	6 13
22	12	7	6	6	2	6 14
23	12	6	48	5	59	6 16
24	12	6	30	5	57	6 18
25	12	6	11	5	55	6 20
26	12	5	53	5	52	6 21
27	12	5	34	5	50	6 23
28	12	5	16	5	48	6 25
29	12	4	57	5	45	6 27
30	12	4	39	5	43	6 28
31	12	4	20	5	40	6 30

Eerste kw. in de *Tweelingen* den 3 Maart smorgens. 6 59
 Volle M. in de *Maagd* den 11 Maart smorg. 9 4
 Laats. kw. in den *Schutter* den 19 Maart smorg. 6 56
 Nieuwe M. in den *Ram* den 25 Maart 's av. 10 9

—
Venus komt den 5 Maart in conjunctie met de Zonen wordt tegen het einde der maand als *morgenster* zichtbaar.

Jupiter komt den 4 Maart in tegenstand met de Zonen staat te middernacht in het Zuiden.

Saturnus wordt teruggaande in de Weegschaal; zij komt op:
 1 Maart smorg. te 0 u. 46 m.
 16 Maart 's avond te 11 u. 46 m.

De dagen worden in deze maand 2 u. 13 m. langer.

A P R I L,

1	ZONDAG	Judica.	sm. on.
2	Maandag	Deventer p.	3 17
3	Dingsdag		3 30
4	Woensd.	Zwolle, Arnhem, Utrecht p.	4 13
5	Donderd.	Winterswijk p.	4 29
6	Vrijdag	Zwolle Palmmarkt.	4 41
7	Zaterdag		4 51
8	ZONDAG	PALM-ZONDAG.	4 59
9	Maandag	Kampen, Utrecht p.	5 8
10	Dingsdag	Deventer p. b.	's av. op
11	Woensd.	Hasselt p.	8 54
12	Donderd.	Witte Donderd. <i>H. Driev.</i>	10 14
13	Vrijdag	Goede Vrijdag.	11 36
14	Zaterdag		sm. op
15	ZONDAG	PASCHEN.	0 52
16	Maandag	2 PAASCHDAG.	1 55
17	Dingsdag	Deventer magere b.	2 41
18	Woensd.	Vollenhove b.	3 13
19	Donderd.	Zwolle, Nijmegen b.	3 34
20	Vrijdag	Arnhem b.	3 50
21	Zaterdag		4 3
22	ZONDAG	Quasimodo.	4 14
23	Maandag	Kampen, Nijmegen b.	4 25
24	Dingsdag	Deventer p. b.	's av. ond.
25	Woensd.	Blokzijl j.	9 30
26	Donderd.	Zwolle b.	10 57
27	Vrijdag	Arnhem b.	sm. ond.
28	Zaterdag	Eibergen p. b.	0 12
29	ZONDAG	Misericordia.	1 10
30	Maandag	Kampen, Steenwijk b.	1 30

Zon in 8 Taurus, den 20.

GRASMAAND.

Dag.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u. m.
1	12	4	2	5 38	6 32	Eerste kw. in de <i>Kreeft</i>
2	12	3	44	5 36	6 34	den 1 April 's avonds 9 57
3	12	3	26	5 33	6 35	Volle M. in de <i>Weegschaal</i>
4	12	3	8	5 31	6 37	den 10 April smorg. 2 31
5	12	2	50	5 29	6 34	Laatste kw. in den <i>Waterman</i>
6	12	2	32	5 26	6 41	den 17 April 's av. 3 54
7	12	2	15	5 24	6 42	Nieuwe M. in den <i>Stier</i>
8	12	1	57	5 22	6 44	den 24 April smorg. 7 25
9	12	1	40	5 19	6 46	<i>Venus</i> staat, als <i>morgenster</i> ,
10	12	1	24	5 17	6 48	nabij de sterren van
11	12	1	7	5 15	6 49	den <i>Waterman</i> en komt op:
12	12	0	51	5 12	6 51	1 April smorg. te 4 u. 6 m.
13	12	0	35	5 10	6 53	16 April smorg. te 3 u. 41 m.
14	12	0	19	5 8	6 54	<i>Jupiter</i> blijft teruggaande,
15	12	0	4	5 6	6 56	nabij de sterren van den
16	11	59	49	5 4	6 58	<i>Leeuw</i> , zij is bij den ondergang
17	11	59	35	5 1	7 0	der <i>Zon</i> zichtbaar en gaat onder:
18	11	59	20	4 59	7 1	1 April smorg. te 5 u. 1 m.
19	11	59	7	4 57	7 3	16 April smorg. te 4 u. 0 m.
20	11	58	54	4 55	7 5	<i>Saturnus</i> blijft teruggaande
21	11	58	41	4 53	7 7	bij de sterren van de
22	11	58	28	4 50	7 8	<i>Weegschaal</i> en komt op:
23	11	58	16	4 48	7 10	1 April 's avonds te 10 u. 41 m.
24	11	58	5	4 46	7 12	16 April 's avonds te 9 u. 37 m.
25	11	57	54	4 44	7 13	
26	11	57	43	4 42	7 15	
27	11	57	33	4 40	7 17	
28	11	57	24	4 38	7 18	
29	11	57	14	4 36	7 20	
30	11	57	6	4 34	7 22	

De dagen worden in deze maand 1 u. 54 m. langer.

M E I,

1	Dingsdag	<i>Philippus en Jacobus.</i>	sm. ond.
2	Woensd.	Raalte meimarkt.	2 38
3	Donderd.	Kruisvinding, Zwolle b.	2 49
4	Vrijdag	Groningen k.	2 89
5	Zaturdag		3 8
6	ZONDAG	Jubilate, Zwolle potjes k.	3 16
7	Maandag	Deventer w. en d.	3 28
8	Dingsdag	Deventer meimarkt.	3 38
9	Woensd.	Zutph. w. d.	3 47
10	Donderd.	Zwolle p. b.	's av. op
11	Vrijdag	Zwolle, Arnhem b.	10 40
12	Zaturdag	Varseveld b.	11 49
13	ZONDAG	Cantate.	sm. op
14	Maandag	Kampen, Nijmegen b.	0 41
15	Dingsdag	Almelo p. b. g.	1 16
16	Woensd.	Raalte p.	1 40
17	Donderd.	Ootmarsum p. b. g.	1 87
18	Vrijdag	Zwolle b.	2 10
19	Zaturdag		2 21
20	ZONDAG	Vocem.	2 32
21	Maandag	Kruisdag, Deventer p.	2 44
22	Dingsdag	Dalfsen b.	2 88
23	Woensd.	Rijssen j.	's av. ond.
24	Donderd.	CHRISTUS HEMELVAART.	9 49
25	Vrijdag	Zwolle, Delden b.	10 86
26	Zaturdag		11 48
27	ZONDAG	Exaudi.	sm. ond.
28	Maandag	Kampen, Steenwijk b.	0 17
29	Dingsdag	Aalten b.	0 39
30	Woensd.	Deventer p. b. Oldenz. p. b. g.	0 88
31	Donderd.	Zwolle p.	1 6

Zon in II Gemini, den 21.

BLOEMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	u. m.
1	11	56	58	4 32	7 24	Eerste kw. in den Leeuw
2	11	56	50	4 30	7 25	den 1 Mei 's avonds 2 29
3	11	56	43	4 28	7 27	Volle M. in den Scorpio
4	11	56	37	4 26	7 29	den 9 Mei 's av. 5 22
5	11	56	31	4 24	7 30	Laatste kw. in den Waterman
6	11	56	26	4 22	7 32	den 16 Mei 's av. 10 6
7	11	56	21	4 20	7 33	Nieuwe M. in den Stier
8	11	56	17	4 19	7 36	den 23 Mei 's avonds 4 48
9	11	56	13	4 17	7 37	Eerste kw. in de Maagd
10	11	56	10	4 15	7 39	den 31 Mei smorg. 8 0
11	11	56	7	4 13	7 40	Venus bereikt den 13 Mei hare grootste westelijke afwijking van de Zon; zij komt op:
12	11	56	5	4 12	7 42	1 Mei smorg. te 3 u. 14 m.
13	11	56	4	4 10	7 44	16 Mei smorg. te 2 u. 46 m.
14	11	56	3	4 8	7 45	Mars staat bij de sterren van den Stier en wordt, tegen het einde der maand, in de morgenschemering zichtbaar.
15	11	56	3	4 7	7 47	
16	11	56	4	4 5	7 48	
17	11	56	5	4 3	7 50	
18	11	56	6	4 2	7 51	
19	11	56	8	4 1	7 53	
20	11	56	11	3 59	7 54	
21	11	56	14	3 58	7 56	
22	11	56	18	3 56	7 57	Jupiter gaat onder:
23	11	56	22	3 55	7 59	1 Mei smorg. te 3 u. 0 m.
24	11	56	27	3 54	8 0	16 Mei smorg. te 2 u. 0 m.
25	11	56	33	3 52	8 1	
26	11	56	39	3 51	8 3	Saturnus verwijderd zich meer en meer van de Zon; den 16 Mei komt zij in tegenstand en is den geheelen nacht zichtbaar.
27	11	56	45	3 50	8 4	
28	11	56	52	3 49	8 5	
29	11	56	59	3 48	8 7	
30	11	57	7	3 47	8 8	
31	11	57	15	3 46	8 9	

De dagen worden in deze maand 1 u. 31 m. langer.

J U N I J,

1	Vrijdag	Hengelo p. b.	sm. ond.
2	Zaturdag	Nijkerk p.	1 28
3	ZONDAG	PINKSTER.	1 33
4	Maandag	2 PINKSTERDAG.	1 42
5	Dingsdag	Kampen b.	1 53
6	Woensd.	Quatert.	2 8
7	Donderd.	Enschede, Hardenberg b.	2 28
8	Vrijdag	Quatert.	's av. op
9	Zaturdag	Quatert.	10 36
10	ZONDAG	Dom. Trin. H. Drievaldigh.	11 17
11	Maandag	Deventer k. p.	11 48
12	Dingsdag	Onnen j.	sm. op
13	Woensd.	Vorden k.	0 4
14	Donderd.	Sacrament.	0 17
15	Vrijdag		0 30
16	Zaturdag	Wijk te D. b.	0 40
17	ZONDAG	Dank- en Bededag.	0 51
18	Maandag	Overwinning bij Waterloo.	1 4
19	Dingsdag	Dalfsen b.	1 21
20	Woensd.	Denekamp j.	1 44
21	Donderd.	Rijssen k.	2 18
22	Vrijdag	Boekholt j.	's av. ond.
23	Zaturdag	Bentheim j.	10 16
24	ZONDAG	Johan Baptist.	10 42
25	Maandag	Wageningen. k.	11 0
26	Dingsdag		11 13
27	Woensd.	Deventer p. b.	11 23
28	Donderd.	Vast.	11 32
29	Vrijdag	Petrus en Paul.	11 40
30	Zaturdag	Olfsenzaal p. b. g.	11 49

Zon in ☊ Cancer, den 21.

Z O M E R M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u.	m.	u. m.
1	11	57	24	3 45	8 10	25. De bliksem in de St. Michielstor. te Zwolle gesl. 1606
2	11	57	33	3 44	8 11	29. Gevecht bij de societeit te Deventer 1787.
3	11	57	42	3 44	8 12	
4	11	57	52	3 43	8 13	Volle M. in den Schut-
5	11	58	2	3 42	8 14	ter den 8 Junij smorg. 5 15
6	11	58	12	3 41	8 15	Laatste kw. in de Vis-
7	11	58	23	3 41	8 16	achend d. 15 Junij smorg. 2 55
8	11	58	34	3 40	8 17	Nieuwe M. in de Twee-
9	11	58	45	3 40	8 18	lingen d. 22 Junij smor. 2 58
10	11	58	57	3 39	8 19	Eerste kw. in de Weeg-
11	11	59	8	3 39	8 19	schaal d. 30 Junij smor. 1 37
12	11	59	20	3 39	8 20	Venus staat, als morgen-
13	11	59	33	3 38	8 21	ster, bij de sterren van den
14	11	59	45	3 38	8 21	Ram en Komt op:
15	11	59	58	3 38	8 22	1 Junij smorg. te 2 u. 16 m.
16	12	0	10	3 38	8 23	16 Junij smorg. te 1 u. 50 m.
17	12	0	23	3 38	8 23	Mars is voortgaande bij de
18	12	0	36	3 38	8 23	sterren van den Stier en
19	12	0	49	3 38	8 24	komt op:
20	12	1	2	3 38	8 24	1 Junij smorg. te 2 u. 50 m.
21	12	1	16	3 38	8 24	16 Junij smorg. te 2 u. 16 m.
22	12	1	29	3 38	8 25	Jupiter is voortgaande bij
23	12	1	42	3 38	8 25	de sterren van den Leeuw
24	12	1	55	3 39	8 25	en gaat onder:
25	12	2	8	3 39	8 25	1 Junij smorg. te 0 u. 58 m.
26	12	2	20	3 39	8 25	16 Junij smorg. te 0 u. 1 m.
27	12	2	33	3 40	8 25	Den 27 Junij, omstreeks
28	12	2	45	3 40	8 25	11 ure des avonds, wordt zij
29	12	2	58	3 41	8 24	door de Maan bedekt.
30	12	3	10	3 42	8 24	Saturnus is bij Zons on-
						dergang, aan den oostelijken
						hemel te zien, — zij gaat
						onder:
						1 Junij smorg. te 3 u. 22 m.
						16 Junij smorg. te 2 u. 20 m.

De dagen worden van den 1—22 Junij 22 m. langer en van daar tot het einde der maand 5 m. korter.

JULIJ, 05

1	ZONDAG	Woerden k.	's av. ond.
2	Maandag	Maria Visitat. Deventer l.	sm. ond.
3	Dingsdag		0 12
4	Woensd.	Utrecht j.	0 29
5	Donderd.		0 33
6	Vrijdag	Wierden j.	1 33
7	Zaturdag		's av. op
8	ZONDAG	Emmerik k.	9 46
9	Maandag	Ommer bissing. Utrecht k.	10 8
10	Dingsdag	Deventer p. b.	10 24
11	Woensd.	Ommen j.	10 37
12	Donderd.	Emlencamp j.	10 48
13	Vrijdag	Hengelo p. b.	10 39
14	Zaturdag	Leeuwarden b.	11 11
15	ZONDAG	Gorsel k.	11 26
16	Maandag	Roevorden p. b.	11 47
17	Dingsdag	Rijssen j.	sm. op
18	Woensd.		0 16
19	Donderd.	Houdsdagen begin.	0 38
20	Vrijdag	S. Margaretha.	1 36
21	Zaturdag		's av. ond.
22	ZONDAG	Koldenhove k.	9 3
23	Maandag	Steenwijk j.	9 19
24	Dingsdag	Ommen b.	9 30
25	Woensd.	S. Jacob.	9 40
26	Donderd.	Enschede b.	9 48
27	Vrijdag	Zwolle k.	9 56
28	Zaturdag		10 3
29	ZONDAG	Gouda k.	10 16
30	Maandag	Deventer p. b.	10 31
31	Dingsdag	Zalk k.	10 32

Zon in ♋ Leo, den 23.

HOOIMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	12	3	21	3	42	8	24	7. De klaring aan Deventer d. Biss. FLORENS toegeat. 1385
2	12	3	33	3	43	8	24	28. De Schijve door Biss. DAVID weder afgeschafte 1457
3	12	3	44	3	44	8	23	
4	12	3	55	3	44	8	23	
5	12	4	6	3	45	8	22	
6	12	4	16	3	46	8	22	
7	12	4	26	3	47	8	21	
8	12	4	36	3	48	8	20	
9	12	4	45	3	49	8	20	
10	12	4	53	3	50	8	19	
11	12	5	2	3	51	8	18	
12	12	5	10	3	52	8	17	
13	12	5	18	3	53	8	16	
14	12	5	25	3	55	8	15	
15	12	5	31	3	56	8	14	
16	12	5	37	3	57	8	13	
17	12	5	43	3	58	8	12	
18	12	5	48	4	0	8	11	
19	12	5	53	4	1	8	10	
20	12	5	57	4	2	8	9	
21	12	6	0	4	4	8	7	
22	12	6	4	4	5	8	6	
23	12	6	6	4	6	8	5	
24	12	6	8	4	8	8	3	
25	12	6	9	4	9	8	2	
26	12	6	10	4	11	8	0	
27	12	6	10	4	12	7	59	
28	12	6	9	4	14	7	57	
29	12	6	8	4	15	7	56	
30	12	6	6	4	17	7	54	
31	12	6	4	4	18	7	53	

De dagen worden in deze maand 1 u. 7 m. korter.

AUGUSTUS.

1	Woensd.	S. Pieters band.	's av. ond.
2	Donderd.	Barneveld s.	sm. ond.
3	Vrijdag		0 14
4	Zaterdag	Nijkerk p.	1 23
5	ZONDAG		2 34
6	Maandag	Utrecht p.	's av. op
7	Dingsdag	S. Albert, Deventer s.	3 43
8	Woensd.	Hardenberg j.	3 53
9	Donderd.		9 6
10	Vrijdag	S. Laurens.	9 18
11	Zaterdag		9 32
12	ZONDAG	Rotterdam k.	9 51
13	Maandag	Zutph. k. p. b. s. v. w.	10 17
14	Dingsdag	Vast. Deventer s.	10 53
15	Woensd.	Maria Hemelvaart.	11 48
16	Donderd.	Ommen k.	sm. op
17	Vrijdag	Hengelo p. b.	0 53
18	Zaterdag	Schut trop j.	2 10
19	ZONDAG	Hondsdagen einde.	3 28
20	Maandag	Steenwijk k.	's av. ond.
21	Dingsdag	Deventer p. b. s.	7 48
22	Woensd.	Holten k.	7 57
23	Donderd.	Borne j.	8 4
24	Vrijdag	S. Bartholomeus	8 13
25	Zaterdag	Gilhuis j.	8 23
26	ZONDAG	Nienhuis k.	8 33
27	Maandag	Arnhem k.	8 53
28	Dingsdag	Deventer s.	9 19
29	Woensd.	S. Jans Onthoofding.	9 59
30	Donderd.	Deventer p. b.	10 59
31	Vrijdag		sm. ond.

Zon in my Virgo, den 23.

O P G S T M A A N D

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	v. m.
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	
1	12	6	1	4 20	7 51	Volle M. in den <i>Water-</i>
2	12	5	57	4 21	7 49	<i>man</i> den 5 Aug. 's av. 10 50
3	12	5	53	4 23	7 48	Laatste kw. in den <i>Stier</i>
4	12	5	48	4 25	7 46	den 12 Aug. 's avonds 1 53
5	12	5	43	4 26	7 44	Nieuwe M. in de <i>Maagd</i>
6	12	5	37	4 28	7 42	den 20 Aug. smorg. 4 51
7	12	5	30	4 29	7 40	Eerste kw. in den <i>Scor-</i>
8	12	5	23	4 31	7 39	<i>pion</i> d. 28 Aug. smorg. 9 29
9	12	5	15	4 33	7 37	<i>Venus</i> komt op als mor-
10	12	5	7	4 34	7 35	genster:
11	12	4	58	4 36	7 33	1 Aug. smorg. te 1 u. 27 m.
12	12	4	48	4 38	7 31	16 Aug. smorg. te 1 u. 52 m.
13	12	4	38	4 39	7 29	<i>Mars</i> staat bij de Twee-
14	12	4	28	4 41	7 27	lingen en komt op:
15	12	4	17	4 43	7 25	1 Aug. smorg. te 1 u. 5 m.
16	12	4	5	4 44	7 23	16 Aug. smorg. te 0 u. 51 m.
17	12	3	53	4 46	7 21	<i>Jupiter</i> is nog voortgaan-
18	12	3	40	4 48	7 19	de bij den Leeuw en gaat
19	12	3	27	4 49	7 16	onder:
20	12	3	14	4 51	7 14	1 Aug. 's avonds te 9 u. 4 m.
21	12	3	0	4 53	7 12	16 Aug. 's avonds te 8 u. 17 m.
22	12	2	45	4 54	7 10	<i>Saturnus</i> blijft voortgaan-
23	12	2	30	4 56	7 8	de in de Weegschaal en gaat
24	12	2	15	4 58	7 6	onder:
25	12	1	59	4 59	7 3	1 Aug. 's avonds te 11 u. 15 m.
26	12	1	43	5 1	7 1	16 Aug. 's av. te 10 u. 16 m.
27	12	1	26	5 3	6 59	
28	12	1	9	5 4	6 57	
29	12	0	51	5 6	6 55	
30	12	0	33	5 8	6 52	
31	12	0	15	5 9	6 50	

De dagen worden in deze maand 1 u. 50 m. korter.

S E P T E M B E R,

1	Zaterdag		sm. ond.
2	ZONDAG	Velp k.	1 31
3	Maandag	Amsterdam k.	3 28
4	Dingsdag	Deventer s.	's av. op
5	Woensd.	Enschede, Wijhe k.	7 12
6	Donderd.	Zwolle l.	7 24
7	Vrijdag		7 37
8	Zaterdag	Maria Geboorte.	7 34
9	ZONDAG	Voorst k.	8 18
10	Maandag	Nijmegen k.	8 32
11	Dingsdag	Deventer p. b. s.	9 41
12	Woensd.	Dalfsen k.	10 43
13	Donderd.	Steenderen k.	11 38
14	Vrijdag	Kruisverheffing.	sm. op
15	Zaterdag		1 13
16	ZONDAG	Nijkerk k.	2 32
17	Maandag	S. Lambert, Deventer p.	3 46
18	Dingsdag	Deventer s.	's av. ond.
19	Woensd.	Quatert.	6 14
20	Donderd.	Diepenheim k.	6 22
21	Vrijdag	S. Mattheus, Quatert.	6 51
22	Zaterdag	Quatert.	6 43
23	ZONDAG	Putten k.	6 38
24	Maandag	Rampen b.	7 21
25	Dingsdag	Deventer s.	7 34
26	Woensd.	Winterswijk k.	8 44
27	Donderd.	Enter k.	9 53
28	Vrijdag	Zwolle p.	11 18
29	Zaterdag	S. Michiel.	sm. ond.
30	ZONDAG	Twello k.	0 31

Zon in ☉ Libra den 23.

HERFSTMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren middag.	Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	
	u. m. s.	u. m.	u. m.	u. m.
1	11 59 57	5 11 6	48	20. <i>Deventer</i> door Pruisische troepen bezet 1787.
2	11 59 38	5 13 6	45	24. De Graaf van Baren, Stadh. sterft 1548.
3	11 59 19	5 14 6	43	
4	11 58 59	5 16 6	41	
5	11 58 40	5 17 6	39	
6	11 58 20	5 19 6	36	
7	11 58 0	5 21 6	34	
8	11 57 40	5 23 6	31	
9	11 57 19	5 24 6	29	
10	11 56 59	5 26 6	27	<i>Venus</i> staat bij de sterren van den Leeuw en komt op:
11	11 56 38	5 28 6	24	1 Sept. smorg. te 2 u. 34 m.
12	11 56 17	5 29 6	22	16 Sept. smorg. te 3 u. 18 m.
13	11 55 56	5 31 6	20	
14	11 55 35	5 33 6	17	<i>Mars</i> komt op:
15	11 55 14	5 34 6	15	1 Sept. smorg. te 0 u. 41 m.
16	11 54 53	5 36 6	13	16 Sept. smorg. te 0 u. 34 m.
17	11 54 32	5 38 6	10	
18	11 54 11	5 39 6	8	<i>Jupiter</i> is nog even in de avondschemering zichtbaar;
19	11 53 50	5 41 6	6	zij verliest zich meer en meer in de Zonnestrallen en komt den 22 Sept. met de Zon in conjunctie.
20	11 53 29	5 43 6	3	
21	11 53 8	5 44 6	1	
22	11 52 47	5 46 5	58	
23	11 52 27	5 48 5	56	<i>Saturnus</i> gaat onder:
24	11 52 6	5 49 5	54	1 Sept. 's av. te 9 u. 14 m.
25	11 51 46	5 51 5	51	16 Sept. 's av. te 8 u. 17 m.
26	11 51 25	5 53 5	49	
27	11 51 5	5 54 5	47	
28	11 50 45	5 56 5	44	
29	11 50 25	5 58 5	42	
30	11 50 6	5 59 5	40	

De dagen worden in deze maand 1 u. 56 m. korter.

O C T O B E R,

1	Maandag	St. Bavo.	sm. on.
2	Dingsdag	Elspeet k.	3 59
3	Woensd.	Olst , Nede k.	's av op
4	Donderd.	Enschede b.	5 42
5	Vrijdag	Zwolle b.	5 57
6	Zaturdag		6 18
7	ZONDAG	Heerde k.	6 49
8	Maandag	Ulsen j.	7 33
9	Dingsdag	Deventer p. b.	8 33
10	Woensd.	Victor.	9 48
11	Donderd.		11 3
12	Vrijdag	Zwolle b.	sm. op
13	Zaturdag	Cleef b.	0 20
14	ZONDAG	Maria van Rem.	1 38
15	Maandag	Kampen j.	2 48
16	Dingsdag	St. Gallus , Deventer p. b.	3 58
17	Woensd.	Zwolle b.	5 9
18	Donderd.	St. Lucas.	's av. on.
19	Vrijdag	Nijmegen b.	4 52
20	Zaturdag	Utrecht b.	5 6
21	ZONDAG	Apeldoorn k.	5 26
22	Maandag	Zwartsluis b.	5 55
23	Dingsdag	Deventer vette b.	6 39
24	Woensd.	Zwolle b.	7 41
25	Donderd.	Arnhem p.	8 59
26	Vrijdag	Zwolle b.	10 26
27	Zaturdag	Utrecht b.	11 56
28	ZONDAG	Simon en Judas.	sm. on.
29	Maandag	Deventer koude magere b.	1 27
30	Dingsdag	Deventer vette b.	2 57
31	Woensd.	vast.	4 29

Zon in π Scorpio , den 23.

W I N M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.		Zons Ondergang.		
	u.	m.	s.	u.	m.	u.	m.	
1	11	49	46	6	1	5	37	5. Hert. KARL sluit met Keiz. KARL vred. te <i>Gorinek</i> . 1528.
2	11	49	27	6	3	5	35	14. Die van <i>Rechteren</i> verb. de voorstad van <i>Zwolle</i> 1361.
3	11	49	8	6	5	5	32	
4	11	48	50	6	6	5	30	
5	11	48	32	6	8	5	28	
6	11	48	14	6	10	5	26	
7	11	47	57	6	11	5	23	
8	11	47	40	6	13	5	21	
9	11	47	24	6	15	5	19	
10	11	47	8	6	17	5	16	Volle maan in den <i>Ram</i> u. m.
11	11	46	52	6	19	5	14	den 3 Oct. 's avonds 3 11
12	11	46	37	6	20	5	12	Laatste kw. in de <i>Kreeft</i>
13	11	46	23	6	22	5	9	den 10 Oct. smorg. 10 49
14	11	46	9	6	24	5	7	Nieuwe M. in de <i>Weeg-</i> <i>schaal</i> d. 18 Oct. 's av. 2 49
15	11	45	55	6	26	5	5	Eerste kw. in den <i>Water-</i> <i>man</i> den 26 Oct. smorg. 9 23
16	11	45	43	6	27	4	3	
17	11	45	30	6	29	4	1	<i>Venus</i> blijft voortgaande bij de sterren van de <i>Maagd</i> en komt op:
18	11	45	19	6	31	4	58	1 Oct. smorg. te 4 u. 6 m.
19	11	45	8	6	33	4	56	16 Oct. smorg. te 4 u. 53 m.
20	11	44	57	6	35	4	54	
21	11	44	47	6	36	4	52	<i>Mars</i> is voortgaande naar de sterren van den <i>Leeuw</i> en komt op:
22	11	44	38	6	38	4	50	1 Oct. smorg. te 0 u. 25 m.
23	11	44	30	6	40	4	48	16 Oct. smorg. te 0 u. 17 m.
24	11	44	22	6	42	4	46	
25	11	44	15	6	44	4	44	<i>Jupiter</i> is, kort vóór Zons opgang in de morgenschemering, zichtbaar: zij komt op:
26	11	44	8	6	45	4	42	1 Oct. smorg. te 5 u. 20 m.
27	11	44	3	6	47	4	40	16 Oct. smorg. te 4 u. 38 m.
28	11	43	58	6	49	4	37	
29	11	43	53	6	51	4	35	<i>Saturnus</i> staat, bij Zons ondergang, in het <i>Westen</i> en gaat onder:
30	11	43	50	6	53	4	33	1 Oct. 's avonds te 7 u. 25 m.
31	11	43	47	6	55	4	31	16 Oct. 's avonds te 6 u. 25 m.

De dagen worden in deze maand 2 uur korter.

N O V E M B E R ,

1	Donderd.	<i>Allerheiligen.</i>	sm. ond. 6 3
2	Vrijdag	Zwolle b.	's. av. op
3	Zaterdag	St. Hubert.	4 44
4	ZONDAG		8 22
5	Maandag	Rampen , Steenwijk v. b.	6 17
6	Dingsdag	Deventer vette b.	7 27
7	Woensd.	St. Willebr. Ov. dankd. v. h. Gew.	8 48
8	Donderd.	Ootmarsum k.	10 4
9	Vrijdag	Deventer v. g. en b.	11 21
10	Zaterdag	Borne h.	sm. op
11	ZONDAG	St. Marten.	0 38
12	Maandag	St. Lebuinus.	1 46
13	Dingsdag	Deventer p. b.	2 57
14	Woensd.	Zwolle b.	4 8
15	Donderd.	Enschede b.	8 21
16	Vrijdag	Amersfoort b.	6 36
17	Zaterdag		's. av. on.
18	ZONDAG		3 88
19	Maandag	Oct. St. Lebuinus.	4 38
20	Dingsdag	Deventer p. b. l.	8 38
21	Woensd.	Maria Presentatie.	6 48
22	Donderd.	Vreden j.	8 12
23	Vrijdag	Heerenveen b.	9 39
24	Zaterdag		11 7
25	ZONDAG	St. Catharina H. Drievuldigh.	sm. ond.
26	Maandag	Arnhem v. h.	0 34
27	Dingsdag	Deventer p. b.	2 2
28	Woensd.	Raalte j.	3 31
29	Donderd.	Zwolle p.	5 3
30	Vrijdag	St. Andreas.	6 38

Zon in → Sagit, den 22.

S L A G T M A A N D.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	u. m.
1	11	43	45	6 57	4 30	Volle maan in den <i>Stier</i>
2	11	43	44	6 58	4 28	den 2 Nov. smorg. 0 49
3	11	43	44	7 0	4 26	Laatste kw. in d. <i>Leeuw</i>
4	11	43	44	7 2	4 24	den 9 Nov. smorg. 3 13
5	11	43	45	7 4	4 22	Nieuwe M. in den <i>Scorpioen</i>
6	11	43	47	7 6	4 20	d. 17 Nov. smorg. 8 26
7	11	43	50	7 7	4 19	Eerste kw. in de <i>Visschen</i>
8	11	43	54	7 9	4 17	den 24 Nov. 's av. 6 57
9	11	43	59	7 11	4 15	—
10	11	44	5	7 13	4 14	<i>Venus</i> nadert meer en meer tot de Zon en komt op:
11	11	44	11	7 15	4 12	1 Nov. smorg. te 5 u. 46 m.
12	11	44	18	7 17	4 11	16 Nov. smorg. te 6 u. 37 m.
13	11	44	26	7 18	4 9	
14	11	44	35	7 20	4 8	<i>Mars</i> komt op:
15	11	44	45	7 22	4 6	1 Nov. smorg. te 0 u. 6 m.
16	11	44	56	7 24	4 5	16 Nov. 's av. te 11 u. 52 m.
17	11	45	8	7 26	4 3	
18	11	45	20	7 27	4 2	<i>Jupiter</i> staat bij Spica in de Maagd en komt op:
19	11	45	33	7 29	4 1	1 Nov. smorg. te 4 u. 0 m.
20	11	45	47	7 31	3 59	16 Nov. smorg. te 3 u. 12 m.
21	11	46	2	7 33	3 58	
22	11	46	18	7 34	3 57	<i>Saturnus</i> verliest zich meer en meer in de zonnestralen en komt den 23 Nov. in conjunctie met de Zon.
23	11	46	34	7 36	3 56	
24	11	46	51	7 38	3 55	
25	11	47	9	7 39	3 54	
26	11	47	28	7 41	3 53	
27	11	47	47	7 42	3 52	
28	11	48	7	7 44	3 51	
29	11	48	28	7 46	3 50	
30	11	48	50	7 47	3 49	

De dagen worden in deze maand 1 u. 31 m. korter.

D E C E M B E R ,

1	Zaterdag		sm. op
2	ZONDAG	1 Advent.	4 0
3	Maandag	Ulsen j.	3 4
4	Dingsdag	Deventer p. b.	6 21
5	Woensd.	vast.	7 42
6	Donderd.	s. Nicolaas	9 2
7	Vrijdag	vast.	10 19
8	Zaterdag	<i>Maria Ontvangen.</i>	11 31
9	ZONDAG	2 Advent	sm. op
10	Maandag	Steenwijk b. v.	0 42
11	Dingsdag	Deventer p. b.	1 53
12	Woensd.	vast.	3 8
13	Donderd.	Enschede, Haaksbergen b.	4 19
14	Vrijdag	vast. Goor j.	5 36
15	Zaterdag		6 55
16	ZONDAG	3 Advent	8 12
17	Maandag		's av. on.
18	Dingsdag	Tongeren b.	4 38
19	Woensd.	Quatert. vast.	5 59
20	Donderd.		7 27
21	Vrijdag	Quatert. vast. s. Thomas.	8 55
22	Zaterdag	Quatert.	10 22
23	ZONDAG	4 Advent.	11 48
24	Maandag	vast.	sm. on.
25	Dingsdag	CHRISTUS GEBOORTE.	1 14
26	Woensd.	2 ^{de} KERSDAG.	2 42
27	Donderd.	<i>St. Johan Evangelist.</i>	4 12
28	Vrijdag	Onschuldige Kinder.	5 43
29	Zaterdag		7 9
30	ZONDAG		8 20
31	Maandag	Silvester.	's av. op

Zon in ♄ Capric, , den 22.

WINTERMAAND.

Datum.	Middelbare tijd op den waren Middag.			Zons Opkomst.	Zons Ondergang.	5. Bisschop DIEDERIK sterft te <i>Deventer</i> 1212. 16. KARL V van zijn' eed ontel. en FILIPS beëd. te <i>Dec.</i> 1556.
	u.	m.	s.	u. m.	u. m.	u. m.
1	11	49	12	7 49	3 48	Volle M. in de <i>Tweelin-</i>
2	11	49	35	7 50	3 48	<i>gen</i> den 1 Dec. smorg. 11 59
3	11	49	58	7 52	3 47	Laatste kw. in de <i>Maagd</i>
4	11	50	22	7 53	3 47	den 8 Dec. 's avonds 11 21
5	11	50	47	7 54	3 46	Nieuwe M. in den <i>Schut-</i>
6	11	51	12	7 56	3 45	<i>ter</i> den 17 Dec. smorg. 0 58
7	11	51	37	7 57	3 45	Eerste kw. in den <i>Ram</i>
8	11	52	3	7 58	3 45	den 24 Dec. smorgens 3 31
9	11	52	30	8 0	3 45	Volle maan in de <i>Kreeft</i>
10	11	52	57	8 1	3 44	den 31 Dec. smorgens 1 0
11	11	53	25	8 2	3 44	—
12	11	53	53	8 3	3 44	<i>Venus</i> komt den 18 Dec.
13	11	54	21	8 4	3 44	in hare bovenste conjunctie
14	11	54	50	8 5	3 44	met de Zon, om, bij den aan-
15	11	55	19	8 6	3 44	vang van het volgende jaar,
16	11	55	48	8 7	3 44	weder als <i>grondster</i> zich te
17	11	56	18	8 7	3 44	vertoonen.
18	11	56	47	8 8	3 45	<i>Mars</i> staat bij de sterren
19	11	57	17	8 9	3 45	van den Leeuw en komt op:
20	11	57	47	8 10	3 45	1 Dec. 's av. te 11 u. 34 m.
21	11	58	17	8 10	3 46	16 Dec. 's av. te 11 u. 10 m.
22	11	58	47	8 11	3 46	<i>Jupiter</i> blijft voortgaande
23	11	59	17	8 11	3 47	in de <i>Maagd</i> en komt op:
24	11	59	47	8 12	3 48	1 Dec. smorg. te 2 u. 26 m.
25	12	0	17	8 12	3 48	16 Dec. smorg. te 1 u. 40 m.
26	12	0	47	8 12	3 59	<i>Saturnus</i> is, vóór Zons
27	12	1	17	8 13	3 50	opgang, in de morgenacheme-
28	12	1	46	8 13	3 50	ring sigtbaar: zij komt op:
29	12	2	16	8 13	3 51	1 Dec. smorg. te 7 u. 3 m.
30	12	2	45	8 13	3 52	16 Dec. smorg. te 6 u. 14 m.
31	12	3	14	8 13	3 53	De dagen worden van 1

tot 22 Dec. 24 m. korter
en van daar tot het einde der maand 9 m. langer.

VERJAARDAGEN

DER VORSTEN EN VORSTINNEN UIT HET KONINKLIJK HUIS VAN ORANJE-NASSAU.

- Januarij 19. ANNA PAULOWNA, Groot-Vorstin van Rusland, Gemalin van Z. K. H. den Prins van Oranje. 1795.
- Februarij 1. LOUISA AUGUSTA WILHELMINA AMALIA van Pruisen, Gemalin van Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden. 1808.
- Februarij 19. WILLEM ALEXANDER PAUL FREDERIK LODEWIJK, Kolonel bij de Infanterie, zoon van den Prins van Oranje. 1817.
- Februarij 28. WILLEM FREDERIK KAREL, Prins der Nederlanden, tweede zoon des Konings. 1797.
- April 8. WILHELMINA MARIA SOPHIA LOUISA, dochter van den Prins van Oranje. 1824.
- Mei 9. WILHELMINA FREDERIKA LOUISA CHARLOTTA MARIANNA, dochter des Konings, Gemalin van Z. K. H. Prins ALBERT van Pruisen. 1810.
- Junij 13. WILLEM FREDERIK HENDRIK, derde zoon van den Prins van Oranje. 1820.
- Aug. 2. WILLEM ALEXANDER FREDERIK CONSTANTIJN NICOLAAS MICHAEL, tweede zoon van den Prins van Oranje, Kolonel bij de Infanterie. 1818.
- Aug. 5. WILHELMINA FREDERIKA ALEXANDRINA ANNA LOUISA, eerste dochter van Prins FREDERIK. 1828.
- Augustus 22. WILLEM FREDERIK NICOLAAS ALBERT, zoon van Prins FREDERIK der Nederlanden. 1836.
- Augustus 24. WILLEM I, Koning der Nederlanden, Groot-Hertog van Luxemb. enz. enz. 1772.
- December 6. WILLEM FREDERIK GEORGE LODEWIJK, Prins van Oranje, Veldmaarschalk, Kolonel-Generaal der Schutterijen. 1792.

OVER DEN OORSPRONG

VAN HET WOORD

GOEDBLOED.

(Eene bijdrage tot de Etymologie van den
Oud-Twentschen of Tubantischen spraak-
vorm.)

De Nederlandsche taal is het gewrocht der onderscheidene spraakvormen, die in vroegeren tijd, door Duitsche volkstammen, op onzen Vaderlandsehen bodem aangebragt en in bepaalde streken gebruikt zijn. *Friesen, Vlamingers, Chavaven, Usipeten, Tencters, Tubanten, Bata-vieren*, en anderen, die, met uitzondering der beide eerstgenoemden, later het groote Frankenvorbond vormden, en eindelijk de *Saksen*, bragten ieder het hunne er toe bij, om dat schoone geheel daar te stellen, hetwelk wij onze moedertaal noemen, en hetwelk wij allen, in welk gewest des Vaderlands, of waar ter wereld wij ons ook mogen bevinden, als een nationaal eigendom zullen blijven huldigen, beminnen en eerbiedigen. Eene ontwikkeling van zoo veel aantelelief kom geenszins het werk van jaren, maar wel van eeuwen zijn. Van daar dan

ook, dat deze onze moedertaal, in haren tegenwoordigen voltooiden toestand, (indien men eene levende taal immer voltooid mag noemen), als betrekkelijk *nieuw* voorkomt; en van daar, dat men hare woordgronding (Etymologie) bezwaarlijk een tiental eeuwen terugwaarts zal kunnen navorschen, zonder dat men hare woorden weder terug ziet vallen tot de spraakvormen, uit welke wij boven zagen, dat zij zijn voortgesproten. In dezen toestand behouden beide, de beschaafde Nederlandsche schrijftaal, namelijk, en de spraakvormen, waaruit zij geboren is, eene eigenaardige stelling tot elkander, en wegen in waarde elkander tamelijk wel op. Zoo zeer toch de eerstgemelde, in rijkheid, sierlijkheid van uitdrukkingen en in 't algemeen in beschaving, den voorrang boven de laatstgemelde heeft, zoo zeer overtreffen de laatstgemelde haar in etymologische waarde; en gelijk gene bij het levende geslacht en bij de nakomelingschap de verkondigster is van de geestkracht der natie, zoo zijn deze de vraagbaken op de kronkelpaden, die naar het heiligdom der Oudheid geleiden. Men kan zeggen, dat beide tot elkander staan, gelijk een prachtig gebouw staat tot de grondvesten, waarop hetzelfde rust. Trachten wij derhalve, die, in de verschillende Gewesten onzes vaderlands, nog de nagalmen onzer lang verstorvene voorzaten ieder in het zijne hooren, dezelve meer en meer in hunne eigendommelijke waarde te leeren kennen en deze kennis aan te kweeken en uit te breiden, opdat de lichtpunten, die ons uit de Oudheid toeschemeren, ook langs de-

zen weg duidelijker worden. Doch trachten wij ook aan den anderen kant, onze gewestelijke spraakvormen geenszins tot den rang eener heerschende schrijftaal op te voeren, en de bestaande algemeene schrijftaal van den troon te stooten, op welken zij zoo glansrijk schittert: — eene pging, die in der daad de grootste ondankebaarheid verraden en eene proeve van noodeloozen arbeid opleveren zoude. Gelijk de deelen van eenen welgeordenden staat tot de instandhouding en den bloei van het geheel moeten medewerken, zoo moeten ook de gewestelijke spraakvormen het hunne toebrengen om de algemeene schrijftaal der natie, in haren verhevenen werkkring, waar zij zulks vermogen, te ondersteunen en in waarde te doen toenemen.

Het is dan uit dien hoofde, dat wij gemeend hebben, onzen lezers hier eene proeve van woordgronding uit den Oud-Twentschen of Tubbantischen spraakvorm te moeten mededeelen.

Het woord *Goedbloed* heeft in de Nederlandsche schrijftaal de beteekenis van een *goedhartig*, maar tevens *argeloos* en *niet zeer schrander mensch*, van iemand, met wien men doen kan, wat men wil, — *die zich alles laat welgevallen*. Deze beteekenis echter kan niet nalaten, bij eenig nadenken, verwondering te baren en vermoedens te wekken van onjuistheid of van afwijking van eene andere oorspronkelijke beteekenis. Immers, het eerste gedeelte van het gemelde woord, de lettergreep *Goed* namelijk, daargelaten, als beantwoordende aan het eerste gedeelte der aangeduide beteekenis, zoo vragen wij met reden,

wat toch het laatste gedeelte, *Bloed* namelijk, in deszelfs gewone en bekende beteekenis opgevat, gemeens heeft met het begrip van een *argeloos en onverschillig mensch*, als het andere gedeelte van het woord *Goedbloed*, gelijk gezegd is, beteekent. En toch is deze beteekenis zoo waar, dat men zelfs, zonder de bovengemelde samenstelling te behoeven, voor het begrip van eenen zoodanigen argeloozen of onverschilligen mensch, het eenvoudige zelfstandige naamwoord *Bloed*, *de Bloed*, *een Bloed*, kent en gebruikt. De Etymologie onzer schrijftaal brengt ons ten aanzien van dit woord niet verder, dan dat zij ons de gemelde samenstelling van hetzelfde, uit de deelen *Goed* en *Bloed* leert kennen, en wij voelen ons derhalve bij verdere nasporing van hetzelfde gedrongen, met de spraakvormen, waaruit onze moedertaal is voortgekomen, raud te nemen.

Wij treffen op onzen Overijsselschen bodem, voor het bovengemelde woord, den vorm *Goodblood* aan; doch deszelfs beteekenis verschilt niet van die van het Hollandsche *Goedbloed*. Daar echter ons hedendaagsch Overijsselsch, schoon hetzelfde zich nimmer tot den rang eener schrijftaal heeft kunnen opvoeren, evenwel in den loop der tijden, zoo wel door inheemsche wijziging zijner eigene, als door aanneming en vervorming van uitheemsche woorden, zijne eigendommelijke beschaving ondergaan heeft, zoo is het geheel onzeker, of het gemelde *Goodblood* eene inheemsche wijziging van eenen vroegeren vorm dezes woords is, dan wel eene latere Overijssel-

sche vervorming van het Hollandsche *Goedblood*; waardoor alzoo de vraag ontstaat, of het laatst-gemelde, dan het eerstgemelde in ouderdom den voorrang heeft? — Zoo onzeker nu deze laatst-gemelde omstandigheid is, zoo zeker evenwel is het, dat er, behalve het tegenwoordige Overijsselsche *Goedblood*, nog een oudere vorm dezes woords aanwezig is, in eenen dier vroegere spraakvormen, uit wier mengeling het hedendaagsch Overijsselsch ontstond, op gelijke wijze als wij boven zagen, dat onze Nederlandsche schrijftaal, uit de haar ten grondslag liggende vroegere spraakvormen te voorschijn trad. De spraakvorm nu, die dezen ouderen vorm van het bedoelde woord nog bewaart, is de Oud-Twentse of Tubantsche: — een spraakvorm, die door de eigenlijke *Tubanten*, vóór zij zich, als Franken en Saliërs, met de overige oude volkstammen van ons Gewest vereenigden en uitbreidden, schijnt gebezigd te zijn; — een spraakvorm eindelijk, wiens overblijfselen zich van de oostelijke hoogten van het hedendaagsche *Twenthe* af tot aan *Tcklenborg*, en ongeveer van *Koeverden* tot *Steinfort*, in vele uitdrukkingen der zoogenaamde gemeene volksklasse, vooral in het eigenaardig gebruik van den tweeklank *eu*, niet onduidelijk doen opmerken. In dezen spraakvorm dan hoort men nog menigvuldig, in plaats van de uitdrukking *Goedblood*, die van *Godsblood* bezigen. Schoon nu ook de beteekenis van dit laatste niet van die der eerstgenoemden verschilt, zoo is het toch om bovengemelde reden niet te betwijfelen, dat hetzelfde in ouderdom

beven de andere den voerrang heeft, en mitsdien uit de oplossing of Etymologie van hetzelfde deusclfs ware of oorspronkelijke beteekenis te vinden moet zijn. Trachten wij hiertoe eene poging aan te wenden.

1. — Het Oud-Twentsche woord *Godsblood* bestaat, zoo als ligtelijk te zien is, uit twee deelen, te weten: *Gods* en *Blood*. Ten aanzien van het eerste valt het even gemakkelijk in het oog, dat de achtergevoegde *s*, zoo als elders, wanneer het noodig is, ook hier niets anders, dan het teeken van den tweeden naamval (genitivus) is; zoodat derhalve *Gods* even zoo veel is als *van God*. Doch van waar het woord *God*? — Het bekende en verhevene begrip, door het Christendom aan dit woord gehecht, in de volheid zijner waarde daar latende, en hetzelfde hier slechts *als woord* beschouwende, meenen wij hetzelfde te moeten afleiden van het woord *Godan*, den lateren Frankischen vorm van het vroegere *Kimbro-Germaansche Wodan*. Ons *God* ontstond derhalve uit *Godan*, door eene afkorting (apocope), die in vele talen een middel van vervorming is. — *Wodan* was, volgens de Noordsche Mythologie, de hoofd-God der *Kimbrén* of der latere noordelijke *Germanen* en hunne aanverwante broeders van den lageren of platduitschen tongval; de twiidelijken, of die van den *Teutoonschen* of *Opperduitschen* tongval (1), kenden hem, althans in de vroegere tijden, niet. Hij was een krijgsgod

(1) [Suevischen tongval noemt *Ansung* denzelven].

in den vollen zin van het woord, bij wien de krijgsgod der Romeinen, *Mars*, ten eenenmale in de schaduw stond. Oorspronkelijk de koene held, die den volkstam der *Kimmeriërs*, (een naam, die later in dien van *Künbrun* verliep) van den *Thracischen Bosporus* naar het Noorden van Europa voerde, werd hij dat, wat hij als Mythologisch wezen was, eerst na zijnen dood. Het *Wodanisme* is eene afschaduwing van de *Budda* of *Bodda*-leer der aloude Middel-Aziatische volken, waartoe in de grijze Oudheid de *Kimmeriërs* ook moeten behoord hebben. *Budda*, *Bodda*, *Vodda*, of hoe ook deze naam zich naar de uitspraak der verschillende volkstammen wijzigde, was de — uit den eeuwigen afgrond opgetrane — wereldreus, die aan en uit zijne gestalte, en naar de volheid van zijnen eigendunkelijken raad, alle wereldsche verschijnselen doet gebeuren en dezelve bestuurt. Volgens het Aziatische begrip van uitvloeijing (*emanatio*) vaart een deel van *Budda's* wezen, als de tijd daartoe geboren is, in dezen of genen begunstigten sterveling, doet hem iets groots verrigten en vloeit, na wel volbragten arbeid, in de volheid van het *Budda*-wezen terug, om in der tijd weder eenen anderen te bezielen. Eene nieuw uitgedachte wetgeving, eene algemeen nuttige inrigting, eene belangrijke ontdekking, een roemrijke krijgstogt enz. behoorden tot die daden, welke voor de krachten van eenen eenvoudigen sterveling niet berekend waren; maar door een uitvloeisel van *Budda* in denzelfden moesten volvoerd worden. Zulk een begunstigd sterveling was een

der aanvoerders of bendehoofden (*Asen*, *Ascha's* of *Rajah's*) der *Kimmerische*, in verschillende horden bondgenootschappelijk verdeelde natie. Een veroveringstogt van den *Kimmerischen Bosphorus* daar het Noorden van Europa werd be- raamd. Een der aanvoerders, wien de priester voor den eersten der *Asen* en als door *Budda* be- zield te zijn, verklaart, stelt zich aan het hoofd en neemt met de magt, tevens den naam van *Wodan* aan, eene *Kimmerische* wijziging van dien van *Bodda* of *Voddha*. De schitterende Hel- denperiode der natie neemt eenen aanvang. De groote onderneming wordt met eenen gelukki- gen uitslag bekroond. De *Hyperboreërs* of *Kelten* worden naar het zuiden gedrongen, en het Noor- den en Noordwesten van Europa wordt van nu af aan het nieuwe vaderland der *Kimbrén*. — Een geschiedkundig spoor van dezen togt schijnt men bij *HERODOTUS* aan te treffen, die ons (*Lib. IV c. 11*) verhaalt, dat de *Kimmeriërs* uit hunne toenmalige woonplaatsen aan den *Palus Macotis* door de *Scyten* verdreven werden; waarbij hij deze merkwaardige omstandigheid voegt: dat de *Kimmeriërs* in eene algemeene vergadering der na- tie, aan de boorden van den *Tyras* (den *Dnies- ter*) onderling beraadslaagd hadden over de vraag, of men zich tegen de vreemdelingen zou- de verdedigen, dan wel het land verlaten? Dat de Koningen (bendehoofden of *Asen*) alstoen met het volk niet van dezelfde meening geweest wa- ren; dat de eersten zich hadden willen verdedi- gen, de laatsten daarentegen voor de overmagt hadden willen wijken; dat men vervolgens van

woorden tot daden was gekomen; dat het volk, na eenen bloedigen onderlingen slag, de bovenhand had behouden; en eindelijk, dat alstoen de natie, na alle de gesneuvelden *Asen* daar ter plaatse begraven te hebben, was uitgeweken en het land als eene woestijn voor den vijand had laten liggen. — Wel is waar, doet ons *HERODOTUS*, op andere plaatsen van zijn werk, zien, dat de *Kimmeriërs*, ten gevolge van deze uitwijking, zich in *Klein-Azië* vertoonden en aldaar eenige strooptochten aanrigten; doch het geringe aantal, hetwelk zich slechts in laatstgemelde landstreek schijnt vertoond te hebben, gevoegd bij het geheele belangrijke voorkomen der zoo even verhaalde gebeurtenis, volgens hetwelk de laatstgemelde *Kimmeriërs* slechts uit eenige afzonderlijke horden schijnen bestaan te hebben, terwijl het gros der natie eene grootere onderneming beoogde; en eindelijk, het in verband beschouwen dèzer gebeurtenis met de groote rol, die de *Kimbren* later in Europa gespeeld hebben, wier afkomst anders in eenen ondoordringbaren nevel gehuld zoude zijn, — dit alles, meenen wij, levert eenen genoegzamen grond op voor de stelling, dat de meer gemelde — door *HERODOTUS* ons medegedeelde — gebeurtenis als de onmiddellijke aanleidende oorzaak te beschouwen is van den geheelen aftocht der *Kimmeriërs* uit hunne vroegere woonsteden, en van hunne aankomst en vestiging als *Kimbren* in het Noorden van Europa. Wij zijn echter niet zoo gereed, dezen togt der *Kimmeriërs*, met *HERODOTUS*, eene vlugt te noemen. Wat zich hier vertoonde, was eene der vroegere, en ons daar-

om minder bekende volksverhuizingen, zoo als de latere tijden ons dezelve, in de togten der *Vandalen*, *Gothen*, *Franken*, *Hunnen* en meer anderen, duidelijker doen zien. De hier bedoelde volksverhuizing der *Kimmeriërs* had plaats in het jaar 629 vóór onze jaartelling. — Thans, na den gelukkigen afloop dezer groote onderneming, ontving het *Wodanismus* zijne eigenlijke dichtelijke gestalte. Barden stonden op en bezongen de schitterende daden der helden. *Wodan*, schoon reeds bij den aanvang van den togt, met een uitvloeisel (emanatie) van *Budda* begunstigd, ontving thans, dichtelijk bewerkt en naar het Noorden geklimatiseerd, als het ware eenen nieuwen Godenvorm. *Asgard*, de hemelburgt, werd als zijne woonplaats voorgesteld. Daar stonden de paleizen van hem en van het gansche Godengeslacht, schitterende van goud, en van eenen reusachtigen vorm, zoo als de rotsen van *Scandinavie* op de verbeeldingskracht des dichters gewerkt hadden. Op eenen even zoo schitterenden en reusachtigen troon zat *Wodan* daar, zich zelve in de volheid zijner magt beschouwende, en de veldslagen berekenende, die nog voor het einde der wereld moesten geleverd worden. Doch, schoon bij dit alles de oude, logge *Budda-leer* op den achtergrond geraakte, zoo verloochende zij toch in het nieuwe, dichtelijke *Wodanismus* haar grondkarakter niet. De Aziatische emanatie-leer bleef ook in het — nu Europeesch vervormde — stelsel aanwezig. Nog bezielde *Wodan* den sterveling, die iets groots moest verrigten, met een uitvloeisel uit zijn wezen, en ontving bij

den dood van den begunstigden, gelijk de lijn eens cirkels, om dus te spreken, zich *zelven* in *zich zelve* terug. Van daar, bij de latere aankomst der *Gothen* in het Noorden, en bij de nog latere der *Saksen*, nieuwe *Wodans*, nieuwe *Asen*, een nieuw — dichterlijk zoo genaamd — Godengeslacht; waarbij echter naar den spraakvorm der *Gothen* de naam van *Wodan* in dien van *Othin*, en naar dien der *Saksen* in *Odin* verliep. — Wat evenwel het Wodanisme zijn eigendommelijken stand en zijnen magtvol len invloed op het geheele maatschappelijke leven onzer voorvaderen, van de rotsen van *Scandina vië* af tot aan het *Hartsgebergte* en den *beneden-Rijn*, gaf, was het *Walhalla-stelsel*. Een meesterstuk, in der daad, van dichterlijk genie! *Walhalla* (goede verblijf, verblijf der zaligen) was een paleis in *Asgard*, welks reusachtige vorm de stoutste verbeeldingskracht verbaasd doet staan, en waarvan het, tot bewijs van dit gezegde, genoeg zal zijn, te vermelden, dat ons de Noordsche dichters hetzelfde voorstellen, als voorzien met 540 deuren, door ieder van welke 800 helden naast elkander konden binnen komen en weder uitgaan. Daar werden de schimmen der helden, die in de veldslagen op aarde gesneuveld waren, door de *Walkyriën*, jeugdige schoonen, en dienaressen van het paleis, heengevoerd, om hun heldenleven, dat nu op aarde geëindigd was, voort te zetten. Daar leverden zij dagelijks, onder het oog van *Wodan* en de *Walkyriën*, elkander eenen slag, en na het eindigen van denzelfden, wachtte hen een heerlijk gastmaal, waar

zij door de *Walkyriën* bekransd en bediend werden. Dan genoten de helden, onder luidruchtige en woeste gesprekken, en onder schuimende drinkhoorns de hoogste zaligheid. — Een zoo onvergelykelyk krijgssstelsel, schoou hetzelfde in de latere Frankische tijden, in eenen nietigen *Wauen* of *Witte-Wyven*-dienst verliep, en daardoor veel van zijne dichterlijke grootheid verloor, miste geenszins zijn doel. Een heldengeest ontvlamde alomme in het Noorden van Europa. Rome, de trotsche en magtige beheerscheres van het zuiden, bezweek ten laatste onder de herhaalde slagen, die door onze voervaderlijke volkstammen aan hetzelfde werden toegebracht. Zelfs de gezegende leer des Christendoms mogt het Wodanisme kunnen temperen en wijzigen; doch de grondtrekken van hetzelfde konde zij niet aanstonds vernietigen. Immers de kruistogten naar *Palacstina* verraden nog den geest des afouden tijds. Wanneer men **GEORFRIED VAN BOUILLON** en de hem omringende Vorsten, in zijne verbeelding ziet optrekken, dan wordt deze verbeelding als onwillekeurig afgetrokken naar *Wodan* en zijne *Asen*. Eindelijk, zoo als de held in het heidendom strijdt voor *Wodan* en de *Walkyrien*, zoo strijdt in het Christendom nog de middeleeuwsche ridder, op zijne avontuurlijke togten, voor het geloof en voor zijne schoone. — Wij vragen thans, kon het Christendom, toen het ons een begrip van den oneindigen Schepper van het Heelal wilde bijbrengen, in de omstandigheden, waarin het zich bevond, door duizenderlei vooroordeelen omringd en tegengewerkt, wel eene wijzere keus, onder de woorden, die

dit begrip moesten aanduiden, gedaan hebben, dan dat woord voor hetzelfde te *behouden*, hetwelk, *onder eene zinnelijke voorstelling*, in den grond toch reeds hetzelfde begrip bevatte? Voorzeker niet. Het woord *God*, uit *Godan* (de Frankische wijziging van *Wodan*) wel niet opzettelijk, doch door verloop van tijd en als van zelf gewijzigd, bleef op de Christenen dien magtigen invloed uitoefenen, dien het woord *Godan* op de gansche heidensche bevolking van het Noorden reeds eeuwen lang uitgeoefend had; en de verkondigers der betere Godsdienst-leer kwamen alzoo langs eenen zachten en veiligen weg tot hun doel, hetwelk zij mogelijk anderszins niet zonder gevaarlijke botsingen zouden bereikt hebben.

Het woord *God* (om tot ons eigenlijk onderwerp weder te keeren) alzoo van *Godan* afkomstig zijnde, moet ook de uitdrukking *Gods* van *Godans* afkomen, dewijl de *s*, slechts het teeken van den tweeden naamval zijnde, in het vroegere *Godans*, zoo wel als in het latere *Gods* hare standplaats en haar karakter moest behouden. Het doet tot ons tegenwoordig onderzoek weinig af, langs welken weg de vervorming van *Godan* in *God* hebbe plaats gehad; of dezelve op eens, door weglating van *an*, zoo als zulks elders ten aanzien van andere lettergrepen wel eens bespeurd wordt, dan wel of dezelve van lieverlede, door eenen langzamen overgang van het langere *an* tot het kortere *n* en tot het nog kortere *'n* geschied is? Genoeg, — het verband en de verwantschap tus-

sehen de woorden *God* en *Godan*, is niet te miskennen (2). Neemt men nu echter de beide woorden *Godsblood* en *Godansblood* in hun geheel, zoo is uit dezelve de oorspronkelijke beteekenis even zoo min op te maken, als uit de vroeger vermelde woorden *Goodblood* en *Goedblood*; dewijl derzelver eerste gedeelten, *Gods* en *Godans*, als tweede naamvallen, slechts in eene zijdelingsche betrekking staan tot het laatste gedeelte *Blood*, op hetwelk het hier, als het hoofdbestanddeel des woords, voornamelijk aankomt. — Gaan wij derhalve thans tot de ontwikkeling van dit laatste gedeelte over.

2. Het Hollandsche woord *Blood* wordt in den algemeenen Overijsselschen spraakvorm als *Blood* gehoord, en deze laatste uitdrukking is ook op den Oud-Twentschen of eigenlijk Tubantischen bodem in gebruik. Het schijnt echter, dat deze gelijkheid van den Oud-Twentschen met den algemeen Overijsselschen spraakvorm ten aanzien van dit woord, niet altijd bestaan heeft; maar dat vroeger in Twenthe voor dit woord een andere vorm in gebruik is geweest, die later door den aandrang van den gemelden Overijsselschen vorm geweken is, en zijne plaats aan denzelfden heeft overgelaten. Immers de gelijkheid van het woord *Blood*, in de beide laatst-

(2) [*Woensdag* is *Wodansdag*. Nog in de schriften der XVIde eeuw komt ook *Godesdag* voor, b. v. in de Recessen der Hansesteden, gelijk ons nog onlangs gebleken is. In den mond des volks is het nog dikwijls *Goensdag*.]

genoemde spraakvormen, strekt zich niet verder uit dan het enkelvoudige getal (singularis); in het meervoud (pluralis) vertoont zich al dadelijk weder de afwijking. Hier toch (het woord *Blood* genomen in de beteekenis van een onnoozel mensch; anders zoude er geen meervoud van zijn) zegt men gewoonlijk in Overijssel *Blooden*, in het oude Twenthe echter *Blöde*. Voorts luidt het verkleiningswoord (diminutivum) Oud-Twentsch, *Blödeken*, en vervoegt men, in laatstgemelden spraakvorm, het Hollandsche werkwoord *Bloeden* aldus: Praes. sing. *ik blode*; *dow blödst*; *he blödt*; *wij blodet*; *ij blodet*; *ze blodet*. Imperf. sing. *ik blödde* enz. Het gewone Overijsselsch behoudt hier altijd de *oo*, tegenover de gemelde Oud-Twentsche afwijking. Op grond dezer afwijking alzoo besluiten wij, dat het, thans in den Oud-Twentschen spraakvorm, in het enkelvoud voorkomende *Blood*, een uit het algemeen Overijsselsch ingedrongen vorm is, waarvoor vroeger, naar den gelijkheidsregel (analogie) *Blöd* in gebruik moet geweest zijn (3).

(3). — Wij vinden bij TEN KATZ (Aanleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche spraak. D. II. pag. 415) het Nederlandsche woord *Bloed*, in het Frank-Duitsch (waarom niet *alleen* Frankisch?) als *Bluoth* vermeld. Wij kennen noch in het heden-dagache, noch in het oude — verder in Westphalen zich uitstreckende — Twenthe, geenens spraakvorm, in welken dit *Bluoth* zich nog laat sporen: en toch zijn de gemelde streken als de oude woonplaatsen van den hoofdstam der Frankische natie, dien der Saliërs namelijk, aan te merken, en waar deze volketam zich nog in eenige overblijfselen doet herinneren. Wij

Wij hebben daarom het Overijsselsche *Bloed* en het Oud-Twentsche *Blöd*, zoo verre mogelijk, wat derselver vorm betreft, in de verloopene eeuwen nagespoord, om te zien, of de beteekenis dezer woorden, in gindsche tijden, ook eenig verschil opleverde met die van ons hedendaagsche *Bloed*, en of alzoo uit zulk een verschil ook aanleiding kon genomen worden tot de bepaling van de oorspronkelijke beteekenis

kunnen verder ons niet voorstellen, dat het opgegevene Oud-Twentsche *Blöd* niet terugwaarts tot in den Frankischen tijd zoude reiken. Is dan het zoogenaamd Frankische *Bluoth*, bij den aftogt der Franken mede van onzen bodem naar Gallië geweken en aldaar door het nieuwere Fransche *du sang* verdrongen? Maar wie heeft ons dan ons *Blöd* aangebragt? Immers wij kennen na den aftogt der Franken geenen anderen volkstam dan dien der *Saksen*, die zich op onzen bodem gevestigd heeft; en deze heeft nog duidelijk, naar de uitspraak der Engelsche *oa*, zijn *Blóð*. — Of schuilt het meer gemelde *Bluoth* hier of daar in eenen van den Twentschen bodem meer verwijderden spraakvorm, die daarom nog, bij eene onder-afdeeling van den uitgestrekten volkstam der *Franken*, zou in gebruik hebben kunnen geweest zijn, bij voorbeeld, bij de *Batavieren*, in de *Betuwe*; of bij de *Chamaven*, in het noordwesten van *Overijssel*; of bij de *Marsen*, bij *Koenfeld*, in het *Munstersche*? Wij laten dit aan het onderzoek van anderen over. — Of eindelijk, heeft de schrijver, door *ten Kate* gevolgd, toen hij het woord *Bluoth* ter neder stelde, geene uitspraak van hetzelfde naar de letter bedoeld, maar wel eene zoodanige, die ons *Twentsche Blöd* deed hooren? Dit laatste komt ons het waarschijnlijkste voor. — Wij houden tot nog toe ons *Blöd* voor een overblijfsel uit den Frankischen, althans *Salisch-Frankischen* spraakvorm, zoo als zich deze, in meer andere Oud-Twentsche woorden, nog vertoont.

van het woord *Godsblood* in zijn geheel. Doch wij hebben dit verschil uit de oudere vormen niet kunnen opmaken. Zoo wel de vroegere vormen *Blöd* en *Blood*, als de hedendaagsche *Bloed*, bevatten het begrip der ~ genoegzaam bekende — in het dierlijk ligchaam aanwezige — vloeistof, die wij *het bloed* noemen; zoo dat alle deze vormen het woord zelf, ten aanzien van deszelfs grammatikalen stand, als zelfstandig naamwoord van het onzijdig geslacht, geene verandering doen ondergaan. — Er staat aan hetzelfde evenwel een niet alleen volkomen gelijkkluidend woord, maar hetwelk ook alle de vervormingen van het eerste onderging, op zijde; doch de beteekenis van dit laatste wijkt, op eene zonderlinge wijze, van die van het eerste af, daar zij ons het begrip aanbrengt van *argeloos* of *onnoozel mensch*, en uit dien hoofde dan ook, in eenen grammatikalen zin, tot het mannelijke geslacht behoort. — Van waar dit zonderling verschijnsel? Eene zoo in het oog vallende gelijkheid van vorm, — en toch een zoo hemelsbreed verschil van beteekenis! Doen wij, ten aanzien van dit verschil, onderzoek bij schriftelijke of mondelinge overleveringen: zij zwijgen. En evenwel kan men het vermoeden niet van zich weren, dat, bij zulk eene vaste gelijkheid van vorm, ook een verband in de beteekenis moet bestaan. Trachten wij dan langs het spoor der rede en eener taalkundige beschouwing dezes woords, tot de oplossing van dit vraagstuk te geraken. — Het woord *Blood* (*Bloed*), als vloeistof genomen, heeft niets bij-

zonders, niets bevreemdends aan zich, niets, waarom men hetzelfde niet dadelijk voor eenen gewonen woordvorm zou erkennen. Het woord *Blood* (*Bloed*), als persoon genomen, verkeert daarentegen in de zonderlinge omstandigheid, dat hetzelfde het kenmerkende, op taalkundige gronden berustende teeken mist, hetwelk hetzelfde, als met eenen persoon in verband staande moet aanduiden. Onze Nederlandsche taal, namelijk, heeft vier, met elkander verwante uitdrukkingen, te weten, *aar*, *aard*, *er* en *ert*, welke, als uitgangen achter naam- of werkwoorden gehecht, het begrip uitdrukken van eenen persoon, die datgeen bewerkt, uitoefent, of anderszins met datgeen in betrekking komt, wat door het woord, achter hetwelk de gemelde uitgangen geplaatst zijn, wordt aangeduid. Zoo is, bij voorbeeld, een *lceraar*, iemand die leert; een *grijsaard*, iemand die door ouderdom grijs is; een *drinker* of *drinkert*, iemand die drinkt enz. Het is hier de plaats niet, om over den oorsprong, het onderlinge verband of verschil van dialect der genoemde uitgangen uit te weiden: het zij ons hier slechts genoeg, te weten, dat zij bestendig, wanneer zij gevonden worden, in de aangewezen betrekking voorkomen. Het woord *Blood* (*Bloed*) nu, in de beteekenis van onnoozel mensch, mist, zoo als wij gezegd hebben, een dezer kenmerkende teekens; en daar toch nu cene taalkundige ervaring leert, hoe bestendig het gebruik der bedoelde uitgangen is, wanneer zij vereischt worden, zoo schijnt er grond te bestaan, om

aan te nemen , dat ook het woord *Blood* eenmaal zulk eenen uitgang gehad , doch denzelfven later verloren heeft. Te meer worden wij in dit denkbeeld bevestigd , daar onze Nederlandsche schrijftaal nog werkelijk het woord *Blood-aard* bezit , doch hieraan het begrip van een *lafhartig* , niet zoo zeer van een *onnoozel* mensch verbindt. Voegen wij derhalve den verlorenen uitgang *er of ert* weder achter het woord *Blood* (*Bloed*) en stellen wij ons hetzelfde weder voor in den vorm van *Blooder* of *Bloodert* , *Bloedcr* of *Bloedert* , dan krijgen wij door hetzelfde het begrip van een persoon , die met bloed in betrekking komt , hetwelk bij dit woord wil zeggen , *iemand wiens bloed gestort wordt* , of *vlocit* , — *iemand die bloedt*. Terstond blijkt nu dit laatst gemelde begrip , dat de uitgang *er of ert* oorspronkelijk niet achter het woord *Blood* , als *onnoozel* mensch behoort , dewijl er alzoo , daar in dit laatste reeds het begrip van een persoon is opgesloten , een volslagen onzin zou ontstaan ; — maar dat de eigenlijke plaats der gemelde uitgangen moet gerekend worden , achter het woord *Blood* , als vloeistof , te zijn. En zoo zal alsdan ook verder hieruit volgen , dat het begrip van *Blood* , als *onnoozel* mensch , achter dat van *Blood* , als vloeistof , of van *Bloodert* , *iemand die bloedt* , staat , en eerst door latere omstandigheden uit hetzelfde zijn aanwezen moet ontvangen hebben. — Schoon er nu door de vervorming van *Blood* , als vloeistof , in *Bloodert* , *iemand die bloedt* , nog geene opheldering ontstaat , aangaande het verband tusschen het laatstgemelde begrip en

dat van *Blood* als onnoozel mensch, zoo zal toch nu deze opheldering ras volgen, wanneer men de uitdrukking *Bloodert* te zamen voegt met de reeds door ons behandelde uitdrukking *Gods*, vroeger *Godans*. Alsdan toch treedt het woord *Gods- of Godans Bloodert* te voorschijn en brengt ons tevens het begrip aan van iemand, wiens bloed voor *Godan* gestort wordt, — die ter eere van hem moet bloeden. En het is dit begrip, hetwelk ons eindelijk tot het doel van ons onderzoek voert, en, zoo als wij thans zien zullen, den sluier wegneemt, die tot dus verre het verband, tusschen de zoo zeer uiteenloopende — dikwijls door ons vermelde — begrippen, bedekt hield.

Het Nederlandsche woord *Goedbloed*, Overijsselsch: *Goodblood*, geeft alzoo, in zijne oorspronkelijke beteekenis, niets anders te kennen, dan den *Godansbloodert* uit het Heidendom onzer voorvaderen; den ongelukkigen, die als slagtoffer zijn bloed moest storten ter eere van *Godan* of *Wodan*, het hoofd van het krijg-zuchtig *Walhalla-stelsel* der noordsche volkstammen. Het begrip van dit slagtoffer geeft ons dan nu ook den sleutel ter verklaring van het verband, hetwelk er tusschen de — zoo zeer uiteenloopende — begrippen bestaat, die aan den eenen kant door het oorspronkelijke *Godansbloodert* der Ouden, en aan den anderen kant door het daarvan afkomstige *Goedbloed* der latere tijden, worden uitgedrukt. Men stelle zich den rampzaligen *Godansbloodert* voor, in het oogeblik, waarin hij zijn schrikkelijk lot zal onder-

gaan. Alsdan staat hij daar, met ter neder geslagene blikken, bij het afschuwelijke altaar; dan bindt en leidt men hem, waarheen men wil; dan is het dulden en verdragen bij hem eene deugd; dan zou elke poging ter ontworsteling, ja zelfs het slaken van eenen zucht om verbetering van zijn lot eene misdaad zijn; — immers, hij was een offer, een geschenk voor zijnen God. — Ten naastenbij gelijk aan dit voorwerp van medelijden is de *Goedbloed* der hedendaagsche wereld. Wel is waar staat deze daar niet gebonden, den offerdood te wachten; doch, deze omstandigheid uitgezonderd, heeft hij eenigzins met het voorgemelde slagtoffer eene eigenaardige overeenkomst. Ook bij den *Goedbloed* toch is *dulden* en *verdragen* eene hoofdeigenschap; zijne slaauwe blikken kenteekenen zijne vreesachtige inborst; en, niet zelden het voorwerp van scherts of bespottung, gevoelt hij te zeer zijne eigene zwakheid, dan dat hij niet het denkbeeld van zelfverdediging, als eene misdaad zou schuwen. In zoo verre dus gelijk aan den *Godansbloodert* der Ouden, was het geenszins te verwonderen, dat zelfs de naam van dezen, schoon in latere eeuwen verbasterd, hem aankleefde.

Vreemd intusschen moet de omstandigheid voor komen, dat het woord *Godansbloodert*, of ook wel buiten eenige zamenstelling, het woord *Bloodert* (Bloedert) deszelfs kenmerkend teeken, waardoor hetzelfde als persoon voorkomt, den uitgang *er* of *ert* namelijk, zoo geheel tegen den vasten regel der taal, verloren heeft, —

en evenwel, ook zonder dezen uitgang, nog het begrip van een persoon heeft blijven behouden. Dat deze uitgang werkelijk achter het bedoelde woord eenmaal aanwezig geweest is, blijkt genoegzaam uit het nageblevene, schoon eenigzins verbasterde Hollandsche *Bloedaard*; doch dat dezelve, aan den anderen kant, ook reeds vroeg is verwaarloosd geworden, blijkt even zoo duidelijk daaruit, dat de Oud-Twentsche spraakvorm den gemelden uitgang niet meer kent. Van waar toch bij *dit* woord zulk een verschijnsel, hetwelk zich bij andere woorden zoo hoogst zeldzaam vertoont? Het komt ons voor, dat beide woorden, zoo wel *Bloedert* als *Bloed*, in den beginne te gelijk gebruikt zijn; doch het eerste als prozaisch — het laatste als dichterlijk woord, hetwelk in de gezangen der Barden zijne beteekenis als persoon ontving, en van daar ook eindelijk, wegens den heiligen indruk, dien het eens, helaas! op de gemoederen der bijgelovige volksmenigte maakte, weder in de omgangspraak werd opgenomen. — Wij stellen ons de geschiedenis van dit woord op de volgende wijze voor:

In den beginne gebruikte men dit woord, zoo als *wij* ons woord *Bloed* gewoonlijk gebruiken, om, namelijk, de bekende dierlijke vloeistof aan te duiden. Dit was de eenvoudige, de natuurlijke gang. Men zag *den* persoon, men zag ook de meer genoemde *vloeistof*, zoo wel bij dieren als bij menschen; voor beide afzonderlijk vond men woorden; en deze woorden sloten bepaalde denkbeelden in. Spoedig echter ontstonden er oor-

logen; er werden gevechten geleverd; menschen werden verslagen en hun bloed stroomde uit de wonden; de denkbeelden van *bloed* en *mensch* naderden zich; de verslagene was de man, die zijn bloed stortte; hij was de *bloeder*, *bloeder*, of *bloodert*. Doch, behalve in deze gevechten, stroomde er ook *Bloed* voor de Goden; menschen werden dezen geofferd, en ook deze menschen stortten hun *Bloed* en werden even zoo *Blooderts*, en, voor zoo verre zij aan *Godan* geofferd werden, *Godansblooderts* genoemd. Maar nu komt de dichter mede in het spel. Het heilige feest is begonnen; eene talrijke schare klimt de hoogte op en omringt den altaar: de priester legt den bloodert op denzelfden; eene heilige stilte verspreidt zich; Barden zijn aanwezig en doordrongen van al het gewigt des oogenblik: hunne verbeeldingskracht ontgloeit; hun oog staart op het slagtoffer: — daar valt de doodelijke snede, en uit de verschrikkelijke wonde stroomt het *bloed*, uit welke ook tevens de ziel des ongelukkigen opstijgt naar de woonplaats van *Wodan*. Wat is nu het belangrijkste, hetwelk bij dit treurtooneel de menigte en inzonderheid den Bard treft? *Het bloed, hetwelk daar heen stroomt*. Op dit *Bloed* alleen valt de aandacht der menigte; bij dit *Bloed* alleen bepaalt zich de verbeeldingskracht des dichters. De denkbeelden van het *Bloed* en van den *Persoon*, die hetzelfde stort, verwarren zich; het eerste krijgt de overhand over het laatste, en, ziet daar! weldra, in de gezangen der Barden, het woord *Blood*, als uitdrukken de het meest

belangrijke deel des offers, voor den *Persoon* *zelve*, die dit *Bloed* stort, gebruikt. Nu zingt de Bard van zijnen *Godansbloed*, als van den aan *Godan* gewijden persoon, en denkt niet bepaaldelijk meer aan het *Bloed*, hetwelk daarheen vloeit; maar tevens ook aan den Persoon, die hetzelfde stort, of dien men daartoe bestemd heeft. Ook het volk, hetwelk de zangen der Barden hoort, verliest het oorspronkelijke denkbeeld uit het oog, en weldra is in de volksspraak benevens het woord *Bloodert*, ook het woord *Blood*, in dezelfde beteekenis, in zwang. Latere eeuwen verwisselen *Bloodert* in *Bloodaard*; maar *Blood*, als meer dichterlijke, en als het ware meer achting verdienende uitdrukking, blijft nog, met het daaraan verknochte denkbeeld van persoon, op de tongen der Twentsche en andere nakomelingen zweven. — Voorts is het natuurlijk, dat men, het bedoelde woord in de laatste beteekenis nemende, hetzelfde niet meer als tot het onzijdig geslacht behorende, kon aanmerken; maar dat hetzelfde, met het denkbeeld van persoon ook tevens spraakkundig in het mannelijk geslacht moest gebruikt worden.

Wij kunnen dit onderzoek omtrent het woord *Godsblood* of *Goedbloed* niet staken, zonder nog opmerkzaam gemaakt te hebben op eene andere, dergelijke, mede nog vrij algemeen in gebruik zijnde uitdrukking; te weten: zoo als men het woord *Goedbloed* gebruikt, om eenen argeloozen, onnoozelen mensch aan te duiden, zoo gebruikt men ook tot datzelfde einde het

woord *Goedhals*. Sporen wij nog kortelijk den oorsprong dezer uitdrukking na. Wanneer men het woord *Goedhals* met het bovengemelde *Goedbloed* (Twentsch: *Godsblood*) vergelijkt, valt het in het oog, dat deszelfs eerste lettergreep *Goed* zich ook hier wederom vertoont als eene verbasering van *Gods*, en *Godans*; want om *Goed* hier voor het Latijnsche *Bonus* te nemen, zou tot een ongerijmd denkbeeld leiden. Doch hoe komt hier de tweede lettergreep *Hals*, waaraan men geen ander denkbeeld kan hechten, dan het gewone, namelijk, van dat deel des dierlijken ligchaams, hetwelk genoegzaam onder die benaming (in het Latijn: *Collum*) bekend is? Hoe komt, zeggen wij, deze uitdrukking, met de eerste lettergreep verbonden? Of wat moet men door *Godanshals* verstaan? Het zal, naar het ons toeschijnt, niet moeilijk vallen, deze vraag te beantwoorden. Wij zagen, namelijk, hier boven, dat het *Bloed*, hetwelk uit de wonde, aan het slagtoffer toegebracht, stroomde, het belangrijkste voorwerp van beschouwing opleverde voor de menigte, die de offerande bijwoonde. Doch gelijk aller blikken alsdan op het *Bloed* gevestigd waren, zoo waren zij zulks ook op de plaats, van waar men hetzelfde verwachtte. En deze plaats was de hals des slagtoffers. De persoon, die geofferd werd, werd ontkleed, gebonden en op den altaar gelegd; zijn hals werd alsdan lang uitgerekt, om des te beter de doodelijke snede te kunnen ontvangen. Het oogenblik dus, hetwelk deze doodelijke snede voorafging, leverde niets gewigtigers voor het

oog des aanschouwers op, dan den hals des ongelukkigen; de persoon in zijn geheel werd uit het oog verloren; slechts zijn naakte uitgerekte hals boeide de aandacht; men sprak van den *Hals*, als ware hij de geheele persoon; de beide denkbeelden vermengden zich meer en meer, en de volksspraak, zoo als zij *Godanablood* verbond, verbond ook op dezelfde wijze al ras *Godanshals*, waaruit het verloop des tijds ons *Goedhals* vormde. —

Het onderzoek naar de afkomst en oorspronkelijke beteekenis van het woord *Goedblood* heeft ons, naar wij meenen, genoegzaam doen zien, dat deszelfs grondslag in het Heidendom onzer voorvaderen te zoeken is. Maar het heeft ons ook tevens de bevestiging der — trouwens van elders genoegzaam bekende en treurige — waarheid aangebragt, dat de bodem van ons Gewest, van ons Vaderland, en van alle die streken, waar het *Wodanismus* zijnen magtigen invloed uitoefende, eens de schouwplaatsen waren der schrikbarende *Menschenoffers*. Het woord *Godanabloodert* zoude, in deszelfs verbasterde vormen *Godsblood* enz. niet op de tongen onzer landgenooten zweven, indien *de zaak*, welke het uitdrukt, ook niet eenmaal hier bestaan hadde. Doch de *Menschenoffers* waren geene teelt van onzen bodem, noch kleefden, als hartstogtelijke neiging, het karakter onzer voorvaderen aan: — zij waren eene vrucht van Aziatischen oorsprong, en zouden, even als bij de latere Romeinen, afgeschaft zijn geworden, hadden de

omstandigheden derzelver instandhouding niet raadzaam gemaakt. Het *Wodanisme* moest een krijgstersel worden, op eene uitgebreide schaal governd. De vereenigde krachten van Priesters, Asen, of aanvoorders der natie, en Dichters gaven hetzelfde, als zoodanig, zijne zelfstandigheid en karakter. Zoo stond hetzelfde tegen over het weeberige, verwijfde en karakterlooze stelsel der Zuid-Alpische volken. Zoo stond *Wodan* tegen over *Jupiter*; *Walhalla* tegen over den *Olympus*; beide op elkanders vernietiging bedacht, die, in zulk eenen stand van zaken, eindelijk wel den laatstgemelden moest treffen. — Konde men alzoo onder het oog van *Wodan*, wiens hoogste zaligheid in het leveren van veldslagen bestond, de Menschenoffers wel wegneemen, zonder zijn hoofdkarakter te beleedigen? — Slechts de leer der *algemeene Menschenliefde* vermogt zulks te doen.

Het onderzoek, eindelijk, naar den oorsprong van het woord *Goedbloed*, heeft ons het spoor aangewezen, langs hetwelk wij, bij andere onderzoekingen van dien aard, hoop kunnen vinden, het gewenschte doel te zullen bereiken. Het heeft ons onze gewestelijke spraakvormen, de grondzuilen, waarop het gebouw onzer schoone moedertaal rust, in hare eigendommelijke waarde doen kennen. Het heeft ons doen zien, dat deze spraakvormen als het ware de doorgangen zijn van de latere tot de vroegere eeuwen; dat zij ons als tolken kunnen verstrekken ter verklaring van velerhande gebruiken en instellingen onzer voorvaderen; en eindelijk in het al-

gemeen, dat zij ons als fakkels kunnen dienen, om meer en meer de nevelen te doen verdwijnen, die het uitgestrekte rijk der Oudheidkunde omsluijerd houden, — een rijk, uit welks schoot de Geschiedenis der Menschheid, even als uit eenen bajert te voorschijn rijst, om ons den gang te doen opmerken, die door eene wijze Voorzienigheid gehouden wordt, bij de ontwikkeling, de vorming en de opvoeding van ons Geslacht.

J. WEELING.

BIJZONDERHEDEN

OMTRENT

DEN VROEGEREN TOESTAND DER LANDSTREKEN AAN DEN IJSSEL.

I.

Bij de Romeinsche Geschiedschrijvers komt omtrent de landstreek aan den *IJssel* weinig voor. Er is geen twijfel, dat **DRUSUS** en **GERMANICUS** beide door de Drusiaansche gracht deze rivier bevaren hebben, om over het meer *Flevo* naar de *Friezen* en de *Eems* te komen (1). Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Romeinen aan dezelfde hier en daar hunne versterkte punten gehad hebben. *Doesburg* wordt voor een van deze punten gehouden. **PTOLOMAEUS** plaatst op zijne kaart aan den regteroever den naam *Navalia*, hetgeen tot vele gissingen aanleiding heeft gegeven. De ligging komt niet kwalijk met die van *Deventer* overeen; en dit is ook door sommigen

(1) **TACITUS** *Ann.* L. II. c. 8. — De *IJssel* werd later dikwijls als een tak van den *Rijn* aangezien. Ten minste **DIO CASSIUS** LIV. 32 verhaalt, dat **DAVUS** langs den *Rijn* naar den oceaen voer, om zich de *Friezen* te onderwerpen. Bij **STRABO** L. VII. komt de *Sala* (Σαλας) voor, tusschen welke en den *Rijn* **DRUSUS GERMANICUS** gelukkig oorlog gevoerd heeft.

voor het oude *Navalia* gehouden (2). Wie den naam dezer stad hetzelfde acht te zijn als *De haven* (*D'aven*) (3) zou voor dat gevoelen nog deze reden kunnen aanvoeren, dat *Navalia*, afgeleid van *navis*, een *schip*, wel eene *verzamelplaats van schepen*, dus eene *haven* kan beteekenen (4). Overblijfselen van Romeinschen oorsprong zijn in onze streken niet gevonden. Eene Romeinsche munt, hier of daar opgedolven, kan nog niet voor het aanwezen van Romeinen op die plaats getuigen, daar hunne munten tot diep in de middeleeuwen gangbaar waren.

Even moeilijk achten wij het, met juistheid te bepalen, welke Germaansche volkstammen, van de Romeinsche tijden af tot de komst der *Saksen*, of de invoering van het Christendom toe, deze oorden bewoond hebben. Alles is onzeker, niet alleen door gebrek aan naauwkeurige geschiedkundige berigten, maar ook door de bestendige verhuizingen dezer volkstammen zelve.

(2) DUNBAR, *kerkelijk en wereldlijk Deventer* I bl. 1.

(3) *Tegenwoordige staat van Overijssel* III. D. I st. bl. 40.

(4) Ook bij TACITUS *Hist.* V. 26 komt *Nabalía* voor, bij de vermelding van het mondgesprek, dat CLAUDIUS CIVILIS met CEREALIS op eene afgebrokene brug hield. *Scinditur Nabalíae fluminis pons*. Dit is dubbelzinnig. Sommige vertalen: *de brug van den stroom Nabalía werd afgebroken*. Ik meen, dat CLOVERIUS van den naam dezer rivier, in de taal des volks, *Na-Waal* maakt, in overstelling tegen *de Waal zelve*. Vertaalt men, gelijk HOOFT gedaan heeft: *de brug van den stroom te Nabalía wordt afgebroken*, dan is *Nabalía* de naam van eene plaats, gelijk bij PTOLOMAEUS, niet van eene rivier.

Doorgaans houdt men *Overijssel* voor het land der *Brukteren*, dus genoemd naar hunne *broeken* of moerassen. Doch het schijnt, dat derzelver landen in het begin onzer tijdrekening meer oostelijk tusschen *Eems* en *Lippe* moeten gezocht worden; mogelijk dat zij zich ten westen tot de *Bourtanger*-moerassen of onze Overijsselsche *Vecht* hebben uitgestrekt. *TACITUS* gewaagt van eene expeditie, die *CAECINA*, met 40 cohorten, over den bodem der *Brukteren* deed, om naar de *Eems* te komen, terwijl *PEDO* de ruitery door het land der *Friezen* derwaarts leidde, en *GERMANICUS*, de Opperbevelhebber, vier legioenen te scheep door de meren voerde, waarna deze drie afdeelingen te zamen aan de *Eems* kwamen (5). In de veronderstelling van de meer oostelijke verblijfplaatsen der *Brukteren* zal *CAECINA* onzen Overijsselschen bodem slechts aan de grenzen hebben aangeraakt. Volgens denzelfden Geschiedschrijver, die in het begin der Regering van *TRAJANUS* schreef, waren zij niet lang te voren, door de *Chamavers* en *Angrivariërs* verslagen (6). Meer waarschijnlijkheid is er, dat deze *Chamavers* eenen tijd lang inwoners onzer oorden geweest zijn. Te weten, elders

(5) *TACITUS Ann.* I. 60.

(6) *De moribus Germ.* c. 33. *Pulsis Bructeria et penitus excisis.* De gansche verdelging kan geene plaats gehad hebben, daar de *Brukteren* nog in later tijd elders voorkomen. Maar zij zullen eene zware slagting ondergaan hebben en uit hunne landstrekken verjaagd zijn, want oorlog voeren was, onder dexe stammen, te gelijk andere woonplaatsen innemen.

verhaalt TACITUS (7) dat, in het jaar 89 onzer tijdrekening, eene landstreek, die ten behoeve der Romeinsche krijgslieden ledig gehouden was, door de *Friezen* in bezit genomen was, welke zij weder, op bevel der Romeinen, moesten verlaten. Het was eene landstreek, werwaarts de jeugd door de bosschen en poelen, de onstrijdbare ouderdom door de meren tot aan den oever konde komen; het kan dus eene streek aan den *IJssel* geweest zijn, welke de Romeinen, in de nabijheid van dezen hunnen overtocht naar *Flevo* en *Eems*, door geene inlandsche volkstammen bewoond wilden hebben. De waarschijnlijkheid dezer gissing zal terstond door eene plaats van DIO CASSIUS bevestigd worden. Toen nu de *Friezen* deze landstreek ontruimd hadden, werd dezelve door de *Amsibariërs* (*Eemsbewoners*, door de *Cauchen* uit hun land verdreven) bezet. In de toespraak van den aanvoerder der *Amsibariërs* tot den Romeinschen Bevelhebber AVITUS, doet TACITUS hem zeggen: *dat deze landen eerst aan de Chamaven, daarna aan de Tubanten, vervolgens aan de Usipeten behoord hadden.* Nu berigt DIO CASSIUS (8) dat DRUSUS, den Rijn overgegaan zijnde, in het land der *Usipeten*, in de nabijheid (κατὰ αὐτὴν τὴν τῶν Βατταύων νῆσον) van het eiland der *Batavieren* en vervolgens in dat der *Sikambren* een groot gedeelte van hetzelfde verwoest heeft; hetgeen ons, met de aange-

(7) *Ann.* L. XIII. 54—56.

(8) *Hist.* L. LIV. 32. —

haalde plaats van TACITUS vergeleken, in het vermoeden bevestigt, dat die landstreek in de nabijheid van het Bataafsche eiland, bij afwisseling door *Chamaven*, *Tubanten* en *Usipeten* bewoond, daarna (toen het land reeds ledig was) door *Friezen* en *Ansibariërs* ingenomen, tusschen *Rijn* en *IJssel* moet gezocht worden. Het kan zijn, dat dit kortstondig verblijf der *Ansibariërs* (die, van hier heen- en weer-zwervende, verdeld zijn geworden) den naam aan *Amps* in het Graafschap *Zutphen* heeft gegeven; dat de *Tubanten*, van hier noordoostelijk trekkende, zich in *Twenthe* en *Bentheim* hebben gevestigd (9); en dat de *Chamavers*, die de *Tubanten* in het verlaten dezer streek voorgingen, later, in vereeniging met de *Angrivariërs* aan de andere zijde, de tusschen hen wonende *Brukteren* uit hunne verblijfplaatsen hebben verjaagd, gelijk hier boven (bl. 31), naar TACITUS, gemeld is.

II.

Dit is zeker, dat de *Chamavers* bij het einde der 3de eeuw aan den regteroever van den *Rijn* naar de zee henen, met de *Friezen*, als een gedeelte van het Frankische volksverbond

(9) *Junc, Comit. Benthem. historia* L. I. C. 2. is tegen de afleiding der namen van *Bentheim* en *Twenthe* van de *Tubanten*. Wij doen dit veel liever, dan zijn gevoelen en dat van *CLUYERUS* aan te nemen, volgens hetwelk *Twenthe* zoo veel zou zijn als het tweede deel van *Oeverijssel*, gelijk *Drenthe* het derde deel. Reeds lang voor dat de Utrechtsche Bisschoppen deze landen tot een geheel vereenigd hadden, komt *Twenthe* als *pagus Tuvanti* en *Drenthe* als *pagus Threant* voor.

voorkomen (10), van waar zij naar het eiland der Batavieren en verder zuidelijk zijn getogen. Het is dus niet onwaarschijnlijk, dat zij, toen de magt der Romeinen in onze oorden verzwakte en deze hunne bezettingen terug trokken, westelijker landstreken opzoekende, zich in onze Provincie eenen tijd lang hebben aangehouden, waar zij, gelijk sommigen meenen, het spoor van hunnen naam in de stad *Kampen* hebben achtergelaten. — Over de *Salische Franken*, als inwoners van *Overijssel*, kan insgelijks veel gezegd, maar weinig bewezen worden. Gaarne zouden wij ook den naam van dit volk in plaatsen als *Oldenzaal* (11) en den *IJssel* (*Isala*) wedervinden, indien er geschiedkundige berigten waren, uit welke men moet opmaken, dat zij juist uit deze oorden verdreven zijn, toen zij zich in het jaar 388 aan Keizer JULKAAN bij de *Maas* onderwierpen. Volgens ZOXIMUS (III. 6) hadden de *Saksen* hen uit hunne woonplaats verjaagd. Moet men hierbij aan *Overijssel*, als deze woonplaats, denken, dan zijn de *Saksen* veel vroeger, dan men doorgaans meent, inwoners van dit gewest geworden (12). De denkbeelden

(10) Zie WAGENAAR *Ved. Hist.* I. bl. 227 en 244 en de daar aangehaalde Schrijvers.

(11) *Oldenzaal*, of, gelijk het oudtijds geschreven werd, *Aldensele*, kan zeer goed afgeleid worden van *Sal*, dat nu eens een *huis*, *hof* of *paleis*, dan eens eene zaal, waar regt gesproken wordt, een *geregtshof* beteekent.

(12) *Oerijss. Almanak voor oudheden en letteren*. 1837 bl. 23.

over deze *Saliërs*, hunnen oorsprong, hunne woonplaatsen, hunne wetten zijn zoo uiteenlopend, dat wij voor ons het nog gewaagd vinden, eene beslissende keuze te doen. —

Wij zien de volkstammen, die Neder-Germanië bewoonden, in eene bestendige beweging, tot dat het Frankische verbond het Romeinsche Rijk aanviel, en op deszelfs puinhoopen in *Gut-
të* de groote Frankische Monarchie stichtte. Het vormde zich uit eene vereeniging van volkstammen, die reeds ten tijde van *TACITUS* aan den *Neder-Rijn* voorkomen: maar wij gelooven, dat hetzelfde niet kan gezegd worden van de *Saksen*, gelijk *MÖSER* meent, die dit volk voor niets anders dan eene vereeniging van stammen houdt, welke *gezeten* waren in de landen, waar de geschiedenis hen aanduidt (13). Wij houden hen nog voor een voorttrekkend of veroverend volk, dat de Frankische volkstammen voor zich heen drong of hunne verlatene plaatsen innam, en eindelijk, aan deze zijde, tot aan en over den *IJssel* gekomen, door het intusschen magtig gewordene Frankische Rijk weder tot staan gebragt en overwonnen werd (14).

(13) *Osnabr. Gesch.* I. s. 139. Volgens hem duidt de naam *Sassen* dit aan; volgens *WITICHMANN*, Abt van *Corvey*, *Ann.* I is de naam afgeleid van de *lange messen* (*Saksen*), die zij droegen.

(14) Dit is ook het gevoelen van Dr. *Bruno Hinderbrand*, *de veterum Saxonum re publica*. *Vratisl.* 1836 p. 39. (Het jongste geschrift over dit volk, hetwelk wij aan allen, die het nog niet kennen, kunnen aanbevelen). *BEDA*, een tijdgenoot, doet dit ook opmerken. Hij schrijft (*Hist. eccl. L. V C.* 12) van *SWIBERTUS*, dat

III.

Zijn de *Saksen over den IJssel* gekomen? Deze vraag wordt door sommigen volstrekt ontkend, door anderen toestemmend beantwoord. De Heer J. VAN DOORNINCK (15) schrijft, „dat hij het denkbeeld nog niet geheel van zich verplaatsen kan, dat tot aan den voormaligen Rijntak of de rivier de *Eem* (16) *Saksen* zij uitgestrekt geweest tot naar het westen.” Laat ons zien, of wij een bewijs voor deze stelling kunnen vinden.

Frisland (waaronder *Utrecht* en *Holland* behoorde) lag nog in de duisternis van het Heidentom, toen WILLEBRORD met zijne medgezellen, onder het bestuur van den Opperhofmeester Pi-

hij bij het volk der *Boructuariërs* (de oude *Bruktoren*, nu zuidwaarts van de *Ruhr*) velen door zijne prediking overgehaald had, maar dat, toen de *Boructuariërs* niet lang daarna door het volk der oude *Saksen* ten onder gebragt waren, die genen, welke het woord aangenomen hadden, verstrooid werden. — Ook de Engelschen waren *Saksen*: daarom noemt BEDA het volk op het vaste land, waarvan zij hunnen oorsprong hadden, telkens de *oude Saksen*.

(15) *Almanak* 1837 bl. 148.

(16) Dat de vallei tusschen de *Utrechtsche* en *Veluwe* heuvelen, welke tusschen den *Renenschen* en *Wageningschen* berg begint, en, noordwestwaarts voortloopende, aan de *Zuiderzee* eindigt, eenen voornamen, bevaarbaren tak van den *Rijn*, onder den naam van *Eem* heeft uitgemaakt, is bij ons buiten twijfel. Het is, naar ons insien, bewezen, in de *Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem en den vroegeren toestand der landen aan hare boorden gelegen*. *Utr.* 1832. Ook op de kaart voor HEDA en BEKA is deze tak geplaatst.

PLUN, in het jaar 690 in deze landstreek aankwam. Onder deze medgezellen of volgelingen behoorden de twee **EWALDEN**, van welke de een de *witte*, de ander de *zwarte* genoemd werd, om het verschil hunner haren. Deze zijn gekomen in het land der *oude Saksen* (17), om te beproeven, of zij daar iemand zouden kunnen bekeeren. Bij zekeren Schout (*Villicus*) (18) ingegaan, hebben zij verzocht, bij den Landoverste (*Satraap*) te mogen gebragt worden, als hebbende een gezantschap bij hem af te leggen. Terwijl zij zich hier eenige dagen ophielden, werden zij bij de Barbaren als lieden van eenen anderen Godsdienst bekend en verdacht, want deze vreesden, dat, indien zij bij den Landoverste kwamen, en een mondgesprek met hem hielden, zij hem van den dienst hunner Goden zouden aftrekken. Zij hebben hen dan onvoorziens aangetast en den *witten EWALD* plotseling door het zwaard, den *zwarten* langzaam door allerlei tormenten ter dood gebragt. De lijken zijn in den *Rijn* geworpen. Tot dus verre **BEDA** (19). De plaats, waar dit gebeurde, wordt *Laer* genoemd, naar de overlevering. De lichamen zijn in den vloed *Imschara* geworpen en van daar in den *Rijn* gedreven, waarin zij

(17) Zoo noemt **BEDA** hen weder, in tegenoverstelling der *Saksen*, die *Brittanje* hadden veroverd.

(18) Deze benaming van **BEDA** moet eenen Saksischen Magistraatspersoon van lageren rang aanduiden, misschien eenen *Boormeester* of *Markerigter*; gelijk de volgende, *Satraap*, eenen hooger, die over eene grootere streek het opzigt heeft, *princeps pagi*.

(19) **BEDA** *Hist. eccles. L. V. C. II.*

op eene wonderdadige wijze tegen den stroom zijn opgevoerd (20). De naam dezer plaats is in het geheugen bewaard gebleven, ook toen men dezelve niet meer vinden kon. Te *Laren* bij *Lochem* is in later tijd eene kapel voor de beide *EWALDEN* gesticht. (21). Anderen meenen, dat *Laer* bij *Koeverden* bedoeld wordt (22). *SCHATEN* zoekt het bij *Applerbeck* in het Graafschap *Mark*, alwaar de beek de *Emscher* ontspringt, die zich, na eenen langen en kronkelachtigen loop, tusschen de *Lippe* en de *Ruhr* in den *Rijn* ontlast. Er is aldaar in den omtrek, bij *Bochum*, eene buurschap *Laer*, doch op eenen grooten afstand van de *Emscher* en vooral van den *Rijn*. Wij wagen het, deze gissingen nog met eene andere te vermeerderen, t. w. dat de plaats van den moord veel naderbij moet gezocht worden, en wel nabij *Renen*. Eene plaats in het leven van *MEINWERCUS*, Bisschop van *Paderborn*, heeft ons op deze gedachte gebragt (23). *MEINWERCUS*, in geschil met zijne moeder *ADELA*, kwam, heet het, op den berg *Lare* (bij den *Heimenberg*) en vond zijne moeder aldaar, doch achterhaalde haar, terwijl zij zocht te vlugten, bij het wa-

(20) N. *SCHATEN*, *Hist. Westphaliae Neuh.* 1690 p. 352-354. H. v. H. en H. v. R. *Kerkelijke Oudheden* I bl. 37 en V (*Groningen*) bl. 423. —

(21) *Tegenw. Staat van Gelderl.* bl. 394.

(22) *PICARDT*, *Kronijk des lands van Drenthe*.

(23) Bij *LEIBNITZ*, *Script. rerum Brunsvic.* I p. 541 *eamque in monte Lare depræhendens, volentem fuga evadere, ad aquam Enne, de monte salientem, comprehendit.*

ter *Emme*, dat van dien berg afvloeit. Uit de naburige kerk van *Renen* werden overblijfsels van Heiligen gebragt, om op dezelve te zweeren. — Dan zou de *Inschara* of *Emme* de *Eem* zijn, die zich toen tusschen den berg van *Renen* en *Wageningen* van den *Rijn* afscheidde (24), en *Laer* ligt aan de *Renensche* zijde (25). Het berigt van *BEKA* en *HEDA* zoude ons meer zekerheid kunnen geven, indien wij wisten, waar *Nabia* ligt, hetgeen zij bij deze gelegenheid vermelden (26). Het is intusschen opmerkelijk, dat de Koning of Aanvoerder der *Chamavers*, die wij gezien hebben, dat aan de oevers der *Eem* geplaatst worden en van hier zuidelijk getrokken zijn, den naam van *NEBIGASTES* draagt. (27). Is het te vermoeden, dat deze zendelingen, van *Utrecht* af, zoo vroeg (hun dood wordt in 693 gesteld) diep in het nog geheel onbekende *Saksenland* zijn ingedrongen? Het is eerder te denken, dat zij aan de grenzen begonnen. En die grenzen tusschen *Friezen* en *Saksen* waren zeker niet in het Graafschap *Mark*. Dit is slechts een gissing, doch bij welke wij nog een paar andere van meer waarschijnlijkheid kunnen voegen.

(24) *De Eem is de eigene en vaste benaming, door welke deze tak van den Rhyn wordt aangeduid. — Proeve over den ouden loop van de Eem* bl. 15.

(25) *Ten noorden van den Helmenberg staat de hui-
zing Levendaal, eertijds Laer genoemd, gelijk de
landstreek daaromtrent nog den naam van 't Laareind
draagt. — Tegenw. Staat van Utrecht* bl. 82.

(26) *Nabiam introeuntes BEKA* p. 10 — *apud Nabiam passi sunt HEDA* p. 25.

(27) *Zie WAGENAAR* I bl. 245.

Wij vinden op de *Veluwe* hetzelfde verschijnsel, hetwelk wij in *Overijssel* en het Graafschap *Zutphen*, hetgeen stellig een *Saksisch* land is, opmerken, t. w. dat vele namen van plaatsen overeen komen met andere, hooger op in *Westfalen*, b. v. *Telgt*, *Epe*, *Oen*, *Eempt*, *Getelo*, enz. die wij ook in het *Munstersche* vinden; daaruit te verklaren, dat de voorttrekkende *Saksen* de namen der plaatsen, die zij verlaten hadden, aan die, waar zij zich nederzetterden, gaven. — Zoude voorts de naam van de *Veluwe* zelve, in de oudste oorkonden *Falaouwa*, niet betrekking hebben op den naam der *Falingers*, daar de *Saksen* in *Oost- en Westfalingers* verdeeld waren (28)? — In eenen giftbrief van 834 (29), te *Oosterbeek* bij *Arnhem* opgemaakt en geteekend, worden de namen van eenige *Saksen* uitdrukkelijk gemeld als getuigen. — En, hetgeen meer afdoet, in eenen giftbrief van goederen aan de *Abdij van Fulda*, voor het

(28) Van alle naamsaffelding der *Falingers* behaagt ons nog het best die, welke hen als *bondgenooten*, *verbonden* aanduidt, gelijk *fellow* in het Engelsch nog *makker* beteekent. *SCHATEN* leidt den naam af van *feld* (*vlakte*), bewoners der vlakte ten Westen en Oosten van de bergstreek, die de *Engeren* in het midden innamen, dus *Westfelders* en *Oostfelders*; *CRANTZ* van een *veulen*, dat zij als wapen zouden gevoerd hebben!

(29) Bij *BONDAM*, *Charterboek van Gelderland* N. 19. Het stuk betreft eene gift van goederen in *Osterbach* en *Prast*, het een op de *Veluwe*, het andere in de *Betuwe*. Dit doet mij vragen, of de daar eerstgenoemde getuigen ook in de *Betuwe*, de *Saksen* op de *Veluwe* woonden?

jaar 1180 (30) wordt de *pagus Fladate* uitdrukkelijk in *plaga Saxoniac*, in het land van Saksen gesteld. Dat die *pagus Fladate* aan de Eem lag, zullen wij beneden zien.

Er is nog eene plaats, waar wij den naam van Saksen moeilijk op eene andere streek dan de *Vetluwe* kunnen toepassen. Het is bekend, dat de Noorman GOTFRIED, onder voorwaarde van geene vijandelijkheden tegen het Rijk te zullen plegen, eenige goederen in *Friesland* verkregen had. Hij heulde evenwel niet alleen met de Noormannen, die hij in deze gewesten lokte, maar maakte zich ook ondragelijk bij de ingezetenen. Er werden middelen bedacht, om zich van den Noorman te ontslaan. In eene bijeenkomst te *Herispich* of *Spyk*, waar *Rijn* en *Waal* zich van elkander afscheiden, bij of in de *Betuwe* gelegen (31) werd hij in het jaar 885 door Graaf EVERHARD gedood. Terwijl dat gebeurd was, waren de Noormannen, door GOTFRIED herwaarts gelokt, den *Rijn* reeds opgevaren en plunderden Saksen. Een klein getal Saksers moest zich terug trekken

(30) Bij BONDAN II N. 11 bl. 154 in *villa Elbisga, Holzhusen, Rimbragtes*. De laatste zullen wij vervolgens wedervinden. De twee eerste schijnen thans onbekend.

(31) Zoer nauwkeurig is de bepaling van REGINO ad an. 885 (bij PISTORIUS *Rerum Germanic. Scriptores* I. p. 85) *Godesfridus illis obviam procedit ad locum, qui dicitur Herispich, in quo Rheni fluenta et Wal uno se alveo resolvunt, et ab invicem longius recedentes Batuum provinciam suo gurgite cingunt. Hunc insulam ingredientes etc.* Zie ook het verhaal bij van BOLHUIS, *de Noormannen in Nederland* bl. 159.

en werd door de Noormannen in het land gevolgd. Deze, zich te ver van hunne schepen gewaagd hebbende, werden van achteren door *Teisterbantsche Friezen* (32), die zeer kleine schepen gebruikten, overvallen, en, op die wijze tusschen twee vijanden gebragt, gemakkelijk overwonnen. Weinigen ontkwamen. Of de inwoners van *Teisterbant* met regt *Friezen* genoemd werden, laten wij nu eens in het midden. Dat dit, door de Noormannen geplunderde gedeelte van *Saksen* aan den regter Rijnsoever lag, is buiten twijfel. En wanneer wij de ligging van *Teisterbant*, voor een gedeelte ten noorden aan *Rijn* of *Lek* palende (*Beusichem*, *Kuilenburg*, *Vianen*) in aanmerking nemen en ons voorstellen, dat de plaats, waar zij landden, beneden *Herispic* naar de zee toe moet hebben gelegen,

(32) *Frisiones, qui vocantur Destarbenzon*. Dit verhaal staat in de *Annales Fuldenses* bij PERTZ I. p. 402. VAN SPAEN *Inl.* III. bl. 96 kon zich niet overtuigen, dat *Destarbenzon Teisterbant* is. » Wie ziet » niet, dat dit gevegt in *Saxen* plaats had, en dat het » niet mogelijk was, dat aldaar de *Teisterbanders* met » hunne kleine schepen op eens aankwamen; dus men » veeleer zijne gedachten moet vestigen op *Friesen*, de » grenzen van *Saxen* bewoonende. Ook HARTIUS plaatst » dezelve in *Oostfriesland*." Gelukkig hebben de *Annales Fuldenses* er bijgevoegd, dat de *Noormannen* den *Rijn* opvoeren, want zij kwamen om GOTTFRIED in zijne trouwelooze plannen te ondersteunen. GOTTFRIED *exercitum non modicum de sua gente congregavit et per alveum Rheni fluminis ascendere et plurima loca suae ditioni subjugare disposuit*. Hierdoor kan men de woonplaats dezer *Friezen* volstrekt niet in *Oostfriesland* of elders zoeken.

daar de dood van GOTFRIED hun nog onbekend was, wordt het ons bijna zeker, dat het geplunderde gedeelte van *Saksen* op de *Voluwe* moet gezocht worden. Den linkeroever, of de *Betuwe*, die hun anders meer voordeel konde beloven, plunderden zij niet, dewijl GOTFRIED deze streek reeds in bezit had.

Wij moeten het aan anderen overlaten, om te onderzoeken, in hoe verre de bewoners dier streken langs den ouden Rijntak, de *Eem*, in taal en uitspraak van de overige bewoners der Provincie *Utrecht* verschillen (33). Het komt ons, op deze en dergelijke gronden voor, dat wij de eerste voor *Saksen*, de laatste voor *Friezen* hebben te houden, en meenen, dat *Saksen*, als voorposten van dezen grooten volkstam, zich daar aan de *Friezen* hebben aangesloten, toen de stammen, die tot het Frankische verbond behoorden, deze oorden verlaten hadden, toen b. v. de *Chamavers* naar het Batavische eiland on verder zuidwaarts getogen waren.

Doch wanneer zijn deze *Saksen*, die wij de *Volunische Saksen* kunnen noemen, onder het Frankische gebied gekomen? Dit kan reeds plaats gehad hebben onder *Pirijs*, den Opperhofmeester der Franken, kort na de onderwerping der *Friezen*. Deze leverde in het jaar 697 *Radboud*, den aanvoerder der *Friezen*, bij *Duurstede* slag en overwon hem. Van nu af tastte *Pirijs* jaar op jaar de omliggende volken aan en

(33) *Proeve over den ouden loop van de Eem* bl. 60.

bragt ze onder zijn gebied. (34). Te gelijker tijd zal hier, volgens de staatkunde der Frankische Vorsten, het Christendom zijn ingevoerd. BONIFACIUS, de tweede Utrechtsche Kerkvoogd, kan er zijn aandeel aan gehad hebben. Althans hij predikte ten zuiden van het meer *Almari*, zich hier en daar eenen geruimen tijd ophoudende (35). Dit is buiten twijfel, eenige jaren later, onder het bestuur van den derden Kerkvoogd, GREGORIUS, werd de *Vcluwe* tot het geestelijk gebied van *Utrecht* gerekend (36). Deze

(34) *Ann. Mettenses* ad ann. 697 bij PERTZ *Monum. Germ. hist.* I. p. 321. Ook SCHATEN *Hist. Westphaliae* p. 345 houdt deze volken voor naburige *Saksen*, door RADBOUD in zijn bondgenootschap getrokken. Hij haalt PAULUS DIACONUS aan, die meldt, dat PIRIJN, toen hij RADBOUD bevocht, ook oorlog met de *Saksen* gevoerd heeft.

(35) *Vita Gregorii Episc. Traj. C. III.* *Almari* wordt voor de *Zuiderzes* gehouden, en wij zien nog geene reden, om van dit gevoelen af te wijken. Zie eene plaats bij HEDA in de lijst der Utrechtsche bezittingen p. 66. In *Almere Regalis decimae census*, *qui vocatur Cogschult, in Nesse villa, cum omni piscatione*: Dit *Nesse*, waar die belasting geheven werd, schijnt *Eemnes* te zijn. — Drie plaatsen worden genoemd, waar BONIFACIUS zich eenigen tijd ophield. *Wijrda* (*Woerden*?) aan den oever van den *Rijn*, waar hij zich zeven jaren ophield, *Attingohem* aan de rivier *Febra*, waar hij drie jaren bleef, en *Felise*, waar hij insgelijks drie jaren was, *qui locus propior erat gentilibus et paganis*. De eigennamen zijn in deze oude berigten dikwijls zeer bedorven, en wij vermoeden, dat ook hier de regte lezing niet gevonden wordt. *Felise* heeft wel iets van *Felue*, en kan door eene kleine vergissing van den afschrijver ontstaan zijn.

(36) Het is opmerkelijk, dat *Renen*, aan de overzijde

Saksen waren van het verbond met hunne stamgenooten over den *IJssel* afgescheurd en tot onderwerping aan de *Franken* gekomen. Hun land werd tot *Friesland* of het *Frankische Rijk* gerekend, en *ALTFRIDUS* kon, in het leven van den *H. LUDGERUS* schrijven, dat, toen *LEBUINUS* zich omtrent het jaar 770 bij *GREGORIUS* voegde, de *IJssel* de grenzen uitmaakte tusschen beide deze volken, in een staatkundig opzigt (37). Evenwel het geheugen, dat het land aan de westzijde van den *IJssel* eens tot het *Saksenland* behoord had, ging niet zoo geheel verloren, of in den bovengenoemden giftbrief voor het jaar 1180 komt nog de streek bij de *Eem*, de *pagus Fladate*, als in het land der *Saksen* gelegen, voor.

IV.

Volgens de politiek der Frankische Koningen

van de *Eem*, waar wij vermoeden dat de *EWALDEN* door de *Saksen* zijn omgebracht, niet onder het overige van de provincie *Utrecht*, maar onder het Aartsdekenenschap van de *Veluwe* behoorde. Waarom? dewijl de inwoners van *Renen* en den omtrek oorspronkelijk tot éénen stam met die der *Veluwe* behoorden. De kerkelijke Geographie geeft dikwijls opheldering over de staatkundige. De *Saksen* zijn, naar onze gissing, juist tot op den *Renenschen* berg doorgedrongen, maar ook niet verder.

(37) *ALTFRIDUS*, derde Bisschop van *Munster*, in *vita Ludgeri* bij *LEIBNITZ* I. p. 88 en bij *PERTZ* II. p. 408 *ut in confinio Francorum atque Saxonum secus fluvium Isla plebi in doctrina prodesse deberet. Tunc GREGORIUS, eo quod locus idem ad parrochiam suam pertineret, benigne eum illic dirigere statuit.*

ging de onderwerping der *Saksen* door het zwaard met de invoering van het Christendom gepaard. KAREL DE GROOTE had bij elken veldtocht zendingen bij zich, die leerden, doopten en kerken stichtten, welke dikwijls, zoodra de Koning zich naar elders begeven had, weder vernield werden. Deze zendelingen hadden reliquien van Heiligen in voorraad, om ze te gebruiken, waar het noodig scheen. De Koning deed zijnen eersten veldtocht in het jaar 772; en juist omtrent dezen tijd zien wij den Utrechtschen Kerkvoogd, wiens geestelijk gebied zich toen reeds tot aan den *IJssel* uitstreckte, eene wel gelukte poging doen, om over deze rivier te komen. LEBUINUS predikte en doopte eerst te *Hulpa* (*Wilp*) en vervolgens te *Deventer*, dat eene plaats (*locus*) en een haven (*portus*) genoemd wordt (38). Hem werd MARCHELMUS of MARCELLINUS medegegeven, van wien gezegd wordt, dat hij reeds in deze streek was werkzaam geweest, dus den aard der inwoners kende. Aan dezen zal *Oldenzaal* het eerst de kennis van het Christendom hebben te danken gehad, gelijk sommigen meenen. LEBUINUS drong tot *Marklo* door, alwaar de *Saksen* hunne volksvergaderingen hadden. Om meer dan ééne reden houden wij nu deze plaats voor het thans nog zoo genoemde Overijsselsche dorp, eerder dan voor *Marklo* aan de *Weser*. Is het waarschijnlijk, dat hij zoo ver zal gegaan

(38) ALTFRIDUS § 13. HUCBALDUS in *vita Lebuini*, thans ook te vinden bij PERTZ II. p. 360—384. Zie *Almanak* voor 1836, bl. 1—12.

zijn? Volgens het verhaal had hij te *Marklo* reeds bekenden, die hem genegen waren: is het niet te vermoeden, dat hij die eerder in den omtrek van *Deventer*, dan ginds aan de *Weser* zal gehad hebben? Deze naam is in onze nabijheid gebleven, terwijl hij aan de *Weser* niet voorkomt (39). Ziet daar dus een gedeelte van het tegenwoordige *Overijssel* onder het geestelijk gebied van *Utrecht* gekomen. De genoemde plaatsen zijn de eerste, die wij in deze streken aantreffen. Wij mogen ze veilig aanteekenen.

V.

Nu zal het leven van LUDGERUS, den eersten *Munsterschen* Bisschop, ons, in verband met de oudste charters, ophelderingen van belang geven. Deze, een *Fries* van geboorte, te *Utrecht* op de destijds beroemde school opgevoed, later een leerling van den beroemden *ALCUINUS* in *Engeland*, werd eerst gebruikt, om de, door de *Saksen* vernielde kerk van *Deventer*, de stichting van *LEBUINUS*, in of omtrent het jaar 776 te herstellen; vervolgens om in het tegenwoordige *Friesland*, oostelijk van de *Lauwers*, de zaak van het Christendom te bevorderen; eindelijk om de westelijke *Saksen* of *Westfalingers* tot hetzelfde te bekeeren. Het laatste had plaats

(39) PERTZ II. p. 362 teekent, bij de vermelding van *Marklo* aan de *Weser* door HUCBALDUS, aan: „bij *Markenah* in het Graafschap *Hoya*; in de nabijheid is *Heiligenloh* en *Adelshorn*. GRAVEN houdt de verwoeste stad *Marslo* bij *Leese* aan de *Weser* voor *Marklo* enz.”

gedurende den dertigjarigen oorlog van KAREL. In het jaar 789 (het vroegst gerekend) begon hij hier zijnen arbeid, werkte eenige jaren slechts als priester, maar kreeg ten laatste den titel en de wijding van Bisschop van *Minegarneford* (*Münster*) en stierf in het jaar 809. Deze bijzonderheden nemen wij als bewijsbaar aan (40).

LUDGERUS, tot Bisschop der *westelyke Saksen* verordend, had het regt, zijn geestelijk gebied ten minste tot aan den regter oever van den *IJssel* uit te breiden. Doch de Utrechtsche was hem, terwijl de geestelijke zaken der *Saksen*, uit hoofde van den oorlog, nog niét op eenen vasten voet waren gebragt, vóór geweest, en had door MARCELLINUS en LEBUINUS den omtrek van *Deventer*, waarschijnlijk tot *Oldenzaal* toe, aan zich getrokken. Dit verhinderde LUDGERUS toch niet, om meer zuidelijk in den omtrek van *Zutphen* te arbeiden. De bewijzen zijn daarvan voorhanden. In het jaar 795 (dus tien jaren na de onderwerping van WITEKIND, waardoor het land aan deze zijde van de *Wexer* in rust gebragt was) geeft Graaf WRACHARIUS, zoon van BRUNHAR, aan den *Presbijter* (*Priester*) LUDGERUS een stuk lands te *Withmundi* (in *pago Hisloae*); — in het jaar 797 OODHELMUS ten behoeve der reliquien, door den *Abt* LUDGERUS te *Withmundi* gebragt, onderscheidene goederen; — in het jaar

(40) Zie het leven van LUDGERUS door ALTFRIDUS, en (VAN RAET) *Münsterische Geschichte*. Gött. 1788 I. s. 127 f. 142 f.

799 dezelfde, voor dezelfde reliquien aldaar, andere goederen; — in het jaar 800 geven eenige andere personen een stuk lands aldaar tot het bouwen eener kerk. Tot hiertoe wordt hij in deze giftbrieven *Priester*, of *Abt*, ook *Priester* en *Abt* genoemd; doch in eenen giftbrief van het jaar 805, waarbij eenige goederen te *Boornspijk* (op de tegenwoordige *Veluwe*) geschonken worden, heet hij *Bisschop*, *Episcopus* (41). Juist in overeenstemming met de Geschiedenis. De *Saksen* waren toen geheel aan KAREL DEN GROOTEN onderworpen; het vredesverdrag te *Salz* was in 803 gesloten, waarbij zij beloofden afstand van de afgoderij te sullen doen en het Christendom aan te nemen (42). Zij kregen hunne Ridders of

(41) *BONHAM*, *Charterboek* I N° 7, 9, 10, 12, 14.

(42) Wij kunnen ons niet weerhouden, een paar artikelen uit het *Capitulare Paderbornense* (bij *PARZ* III. p. 48), hetwelk reeds tot eene vroegere onderwerping der *Saksen*, in 785, gebragt wordt, te vertalen, waaruit blijken kan, welk eene verandering er door de invoering van het Christendom in dese oorden is te weeg gehragt. » 6 Zoo iemand, door den Duivel misleid, gelooft, volgens de gewoonte der heidenen, dat een man of eene vrouw een toovenaar of tooverhaks (*striga*) is en de menschen opeet, en hem of haar daarom verbrandt, of het vleesch om te eten geeft, of hem of haar opeet, die worde met den dood gestraft. 7 Zoo iemand het ligchaam van eenen gestorvenen, volgens de gewoonte der heidenen, door het vuur laat verbranden en deszelfs beente tot aach brengt, die worde met den dood gestraft. 9 Zoo iemand een' mensch aan den Duivel toewijdt en als een offer naar de gewoonte der heidenen toebrengt, die worde met den dood gestraft. 14 Zoo iemand voor deze misdaden, in het geheim gepleegd, uit eigene beweging naar den priester vliugt

Graven, en de Bisdommen, vroeger reeds bepaald, werden georganiseerd (43). — Dit *Wahmundi*, hetwelk reeds in 785 voorkomt, is het tegenwoordige *Wichmond* aan den *IJssel*, een uur zuidelijk van *Zutphen*. Uit het leven van *LUDGERUS* (44) weten wij, dat hij het voornemen had, een klooster te stichten, ter eere der reliquien, die hij van den Apostolischen stoel had

en, belijdenis gedaan hebbende, boete doen wil, die worde op getuigenis des priesters van den dood verschoond. 21 Zoo iemand bij bronnen of boomen of bosschen eene gelofte gedaan, of iets op de wijze der heidenen toegewijd heeft en ter eere der daemonen eet, die betale, zoo hij een edele is, 60 *solidi*, zoo hij een vrije is 30, zoo hij een hoorige is 15 *solidi*. Zoo zij niets hebben, om voor het tegenwoordige te betalen, zullen zij ten dienste (*seruitum*) der kerk gegeven worden tot zij de *solidi* betalen. 22 Wij bevelen, dat de lijken der Christelijke Saksen naar de kerkhoven gebragt worden en niet naar de heuvels der heidenen enz." Doch wij hopen bij eene andere gelegenheid iets naders over de zeden en gewoonten onzer *Saksische* voorvaderen mede te deelen. De echte bronnen staan ons ten dienste, voor zoo veel zij er zijn.

(43) *Res Saxoniae secundum tempus disponebat*. *Einhard Ann. ad a. 789*. Het ging met *LUDGERUS* gelijk met *WILLEHADUS*, den Bremenschen Bisschop. Deze moest zich ook zeven jaren lang met het ambt van eenen Missionaris vergenoegen, eer hij de Bisschoppelijke waardigheid verkreeg. *ANSCHARIUS in vita Willehadi C. 8*. — Deze Missionarissen waren altijd in gevaar van lijf en leven; het verwondert ons dus niet, dat wij na den dood van *BERNARDUS*, den voorganger van *LUDGERUS* bij de westelijke Saksen, gemeld vinden: *er werd in het Frankische Rijk met moeite iemand gevonden, die sich aanbood, om den Barbaren het Evangelie te prediken*.

(44) Bij *PERTZ II p. 419*.

verkregen. Twee plaatsen kwamen hem daartoe geschikt voor, de eene te *Witmundi* bij den *IJssel*, de andere bij de *Arnapa*. Doch door eene hoogere mededeeling werd hem eene plaats bij de *Ruhr* (*Werden*) aangewezen. De invallen der Noormannen waren aanstaande: de oevers onzer rivieren waren voor het stichten van kloosters niet geschikt. Uit de boven aangehaalde giftbrieven blijkt het, dat hij deze reliquien in het jaar 799 reeds te *Wichmond* gebragt had (45). In 819 (na zijn' dood) komen zij te *Werden* voor (46). In de nabijheid van de kerk te *Wichmond*, door LUDGERUS gesticht, stond eertijds het slot *Brunsborg* met eene kapel, mogelijk genoemd naar BRUNHAR, die als vader van Graaf WRACHARIUS in 793 voorkomt. De *villa Brunnum*, waar een dezer giftbrieven geteekend is, (N° 7) schijnt dus hier ook te moeten gezocht worden. De kerk van *Wichmond* is reeds lang door overstromingen of veranderingen in den loop van den *IJssel* verzwolgen (47).

Wij zien dus, van de invoering van het Christendom af, in onze oorden conflict van jurisdictie tusschen de Bisschoppen van *Utrecht* en *Munster*.

(45) *Tradidi in reliquias Sancti Salvatoris, quae in Witmundis constitutae sunt* — 799 bij BONDAM N. 10 — of, volgens eene gift van hetzelfde jaar 799, *qui ipsas reliquias semper secum gestare solet*, bij LEIBNITZ in het *Chartularium Werthinense* p. 101 n. 2. Het blijkt hieruit, dat LUDGERUS zich een tijd lang te *Wichmond* heeft opgehouden.

(46) *Chartularium Werthinense* bij LEIBNITZ I. p. 107. n. 16.

(47) H. v. H. en H. v. R. *Kerk. Oudh.* VI bl. 560.

De eerste reikte met zijn geestelijk gezag door geheel *Twenthe* tot in het Graafschap *Bentheim* te *Nieuwenhuis*, *Veldhuizen* en *Ulsen* (48). Daar het oostelijk gedeelte van het Graafschap *Zutphen* later onder het geestelijk gebied van den *Münsterischen* Bisschop voorkomt (49), zoo is er wel geen twijfel, of de invoering van het Christendom is, even gelijk omtrent *Wichmond* zeker is, daar van de zijde van *Munster* gekomen: ja het zoude ons niet verwonderen, dat deze *Münsterische* zending zich, waar nog aan de westzijde van den *IJssel* te bekeeren viel, over deze rivier begeven heeft, gelijk de toewijding der kerk van *Hall* aan den H. LUDGERUS ons zou doen vermoeden (50). Voor de schade, welke LUDGERUS, als Bisschop der westelijke *Saksen*, door het vooringrijpen van den *Utrechtschen* in zijn ge-

(48) *Juno*, *Hist. Com. Benth.* II p. 134, 315.

(49) De volgende Geldersche parochiën behoorden van ouds onder het Bisdóm *Munster* en wel tot het Aartsdiakenschap van *Vreden*: *Groenlo* of *Grol*, de kapel *Vrageren*, *Lichtenvoorde*, *Nede*, *Aalten*, *Dinsperlo*, *Bredevoort*, *Verveelt*, de kapel *Sinderen*, *Silsolde*, *Hengelo*, *Zellem*. *Münsterische Urkundensammlung* von J. NIESEY IV B. s. 62. Daar *Vreden* tot den *pagus Westfala* behoorde (oorkonde van 1085 bij denzelfden s. 436) en de kerkelijke verdeeling doorgaans naar de burgerlijke was ingerigt, zoo plaatsen wij ook deze gemeenten in den *pagus* van dien naam, niet in *Hameland*, waarvan beneden zal gesproken worden, gelijk zij ook in geen charter zoo voorkomen. —

(50) Of lag *Hall* toen misschien aan de oostzijde der rivier, of door eenen arm van deselve van de *Veluwsche* hoogten afgescheiden? Later zullen wij een spoor van eenen anderen loop der rivier nabij *Zutphen* aantreffen.

bied geleden had, schijnt KAREL DE GROOTE hem reeds vergoeding te hebben willen geven in de vijf Friesche landstrekken of *pagi*, oostwaarts van de *Lauwers*: *Hugmerchi*, *Hunusga*, *Fivilga*, *Emisga*, *Federitga* en het eiland *Bant* (51). Daar had LUDGERUS zelf met eenen gelukkigen uitslag gewerkt, en hij kon dus van nu af *Bischof der Saksen en Friezen* genoemd worden. (52). De ondergeschiktheid van dat gedeelte van *Friesland* aan den *Munsterschen* stoel heeft tot de *Hervorming* voortgeduurd. *Bremen* en *Osnabrug* kregen ook een gedeelte van *Friesland* onder hun geestelijk gebied. Het Aartsbisdom der *Friezen*, tot welks zetel *Utrecht* oorspronkelijk bepaald was, verviel, en het kwam als Bisdom onder *Keulen's* Aartsbisschop. Het conflict van jurisdictie schijnt voor KAREL eene les geweest te zijn, om de grenzen der *Saksische* Bisdommen naauwkeurig te bepalen, gelijk hij omtrent dat van *Verden* gedaan heeft (53). Door welke schik-

(51) *Vita Ludgeri* bij PERTZ II. 410. Een belangrijk stukje over deze Friesche Gouwen is: *die Fünf Münsterische Gauen und die Sieben Seelände Frieslands von LEOPOLD VON LEDERUR*. Berlin 1836.

(52) *Vita Ludgeri* p. 418. *Episcopus Saxonum Frisonumque*.

(53) *Quia eiusus praeteritorum praescios et cunctos nos reddunt futurorum, ne quid sibi aliquam in eadem dioecesi avertende regulam, adscribat usurpationis potestatem, certo cum limite factum terminari*. Stichtingsbrief van *Verden* in 786 (verondersteld dat hij echt is) bij *CONRAD de finibus imperii Germ.* C. IV. § 4 (c) en *SCHATEN Hist. Westph.* p. 505. Hetzelfde komt ook voor in den Stichtingsbrief van *Bremen* van 788 bij *SCHATEN* p. 514.

kingen de *IJsselstrekken* bij *Zutphen*, waar *LUDGERUS* gewerkt had, later onder *Utrecht* zijn gekomen, weten wij niet. (34).

V I.

Eer wij verder gaan, om de namen van onderscheidene plaatsen te noemen, die in het Carolingische tijdvak tot omtrent het jaar 1085 voorkomen, herinneren wij, dat de oudste zamenwoning van menschen alhier die der *Marken* is, zijnde hier en daar verspreide bouwhoeven, naar de manier der oude *Germanen*, gelijk *TACITUS* schrijft (35), hebbende eene gemeene weide en bosschen, door grenzen van andere *Marken* afgescheiden. Hetgeen *MÖSER* (36) van het Stift *Osnabrug* schrijft, kunnen wij op onze streken toepassen: „ Ons geheel Stift is in *Marken*,
 • waarin dorpen en bijzondere woningen ver-
 • strooid liggen, verdeeld, en de grenzen van
 • dezelve komen met geene lands- ambts- gerigts-
 • kerspels- of buurschapsgrenzen overeen. Na-
 • tuur en behoefte schijnt alleen de verdeeling
 • gemaakt te hebben, en men besluit daaruit,

(34) Het is dus niet juist, wanneer in de *Gedenkw. van Gelderland* I bl. LXI gemeld wordt: „ Tot het geestelijk gebied van den Bisschop van *Münster* behoort de alles, wat aan de overzijde van den *IJssel* lag en dat gedeelte van de *Veluwe*, hetwelk, ten gevolge van stroomveranderingen, van den rechter- naar den linker-oever der rivier verplaatst was.”

(35) *De moribus Germ.* C. 16. *Zij bouwen afgesondert en verscheiden naa dat hant een bron, een veldt, een bos bekeugt.* Vert. van Moarr.

(36) *Osnabr. Geschichte* I s. 13.

. dat zij ouder dan alle overige zijn." — De gemeene gronden behooren aan de van ouds daartoe gerechtigde hoeven toe, wier eigenaars (*erfgenamen* of *gewaarden*) hun eigen regt vast stellen, en oondtijds, naar de wijze der *Saksen*, onder den blooten hemel vergaderden (57), waarbij een, door hen gekozen of erfelijke Markrigter de handelingen leidde en de gemeenschappelijk gemaakte bepalingen uitvoerde. Doeh deze overoude gewoonte, die als nog veel eigenaardigs heeft, zal hoe langer zoo meer verdwijnen, naar mate de verdeeling der gemeene gronden onder de markgenooten toeneemt, waardoor ook vele oude namen, alleen op de Mark toepasselijk, in vergetelheid zullen komen, b. v. *Tjoener-mark*, *Goojer-* of *Goyre-mark*, enz. (58). In elke Mark was ééne hoofdhoeve of meer, (*Hof* genoemd) dikwijls door eenen Edele bewoond (59), op wier grond later menig kasteel

(57) In het *Markeboek* van *Dort* en *Oss* (de Heeren van *Dort* waren erfelijke rigters in deze *Marke*) vindt men telkens in de 16de eeuw: *markengerigte gehouden onder die linde bij* (het erva) *Meilink*. — De *Goojer-mark* hield *Markengerigt* of, gelijk het ook genoemd werd, *Moltspreek* op den Bergkerkhof te *Deventer*.

(58) Hoe verre de eigenlijke *Marken*-inrigtingen zich over een groot deel der *Veluwe* uitstrekken, zie men in de *Statistisch van Gelderland* bl. 380. Elders zijn er de *Naalschappen*, ook gemeenschappelijke bezittingen van onverdeelde gronden, die toch ook zulk eenen *Saksischen* oomprong schijnen te verraden, bl. 382.

(59) De standen onder de *Saksen* waren die der *Edele*, der *Vrijen* en der *Heorigen*, die tot verschillende diensten verplicht waren. *Möser* (I s. 46) leidt den oer-

van den Heer eener Heerlijkheid gesticht werd. Onderscheidene Marken stonden in het Carolingische tijdvak onder eenen Graaf, die in vrede recht sprak, in oorlog als Overste de manschap ten heirban voerde, waarbij wij in het oog moeten houden, dat zulk een Graafschap meer eene bediening en ambt, ten aanzien van personen, die onder zijn rechtsgebied stonden, dan een gesloten territoriaal distrikt of landschap was. In de oorkonden en geschriften van dien tijd komt gedurig de naam van *villa* voor. Deze naam (waarvan het Fransche *ville* is afgeleid) heeft eene algemeene beteekenis. Dezelve duidt eene *samenwonende vereeniging van menschen* aan, en kan dus zoo wel eene stad en een dorp, als eene buurschap en mark zijn, gelijk het nu op de ééne, dan op de andere vereeniging moet worden toegepast. De meeste benamingen, die ons zullen voorkomen, zullen wel *Marken* aanduiden (60). Dorpen, d. i. naast elkander gebouwde huizen, zijn van veel later oorsprong dan de Marken.

Rondom die *Hoven* of *Curties* bouwden sommigen, van het gevolg van den Graaf of den Edelman, en zijne eigene of hoorige lieden, hunne woningen; of het stichten eener kerk gaf aan-

sprong van den Adel van het erfelijk worden der officiersplaatsen bij den heerban af.

(60) *Villa* wordt somtijds uitdrukkelijk met *Marea* verwisseld. Bv. in *villa vel maroa Uttloek*, in *villa vel marca Apoldro*. BONDAM I, bl. 7 N. 6. Andere voorbeelden buiten ons land heeft RACEN, *Overijss. Genckst.* I bl. 7.

leiding, dat eenigen zich daar nedersloegen. Mogelijk heeft dan ook *Deventer* zijnen eersten oorsprong te danken aan eenige huizen, onder de bescherming van het kasteel op *den Berg* gesticht, ten zij de gelegenheid eener goede haven er het eerst huizen heeft vereenigd. Deze gehuchten of dorpen heetten dan ook wel *villae* of *oppida*. De oorsprong van steden met bijzondere regten is van later tijd. Te weten, deze ingezetenen werden, wanneer zij aan het Rijk gekomen waren, somtijds door de Keizers begunstigd, met voorregten voorzien, onder een eigen gerigt gebracht, en *civitates*, *burgerijen*, genoemd. Toen de Graven zich onafhankelijk gemaakt hadden en de Edelen zich als gelijken der Graven aanzagen, volgden zoo Graven als Edelen dit voorbeeld. De oorsprong der stadsregten van *Deventer* en *Kampen* schuilt in het duister. Maar *Zutphen* ontving dezelve door de Graven, die zich naar eene hunner hoofdbezittingen, later een *oppidum*, Graven van *Zutphen* waren beginnen te noemen; *Almelo* door zijne Dynasten. Doch dit behoort tot een later tijdvak, dan ons overzigt reikt (61).

(61) Waarom de Landsheeren steden verheven en wanneer dit plaats had, kan men zien in de *Bedenkingen over peerterijen*, van J. D. MEYER *Verh. der 2de klasse van het Kon. Institut.* II D. bl. 139 volg. Hij meent, bl. 158, dat van het oogenblik, dat eene stad haren vrijbrief had ontvangen, zij den naam droeg van *civitas* of *oppidum*, en de inwoners *cives* of *oppidani*. Maar de naam van *oppidum* wordt reeds in het jaar 1059 aan *Zutphen* gegeven, eer het in 1190 door Graaf Otto eene *civitas* geworden was.

VII.

Hameland, *Ameland*, *Hammeland*, *Hamlande*, *Hamarland* komt in oorkonden van den Carolinischen tijd als een groot Landschap of *Gouw* voor. Nadat in eene Rijksverdeeling van het jaar 839 (62) het Rijk der Saksen met zijne Marken en het Hertogdom *Friesland* genoemd is, staat het vóór de *Betuwe* en *Teisterbant*. In eene vroegere Rijksverdeeling van 737 of 738 (63) schijnt *Trahammolant* d. i. *Overhammolant* genoemd te worden. — WICHMAN, stichter van het *Eltensche* klooster, wordt Graaf aan den oever van den Rijn in het Graafschap *Hammeland* genoemd (64). Schoon SIEGEBERT, in het leven van THEODORIK, Bisschop van Metz, van *Hameland* als eene *Saksische Gouw* spreekt (65), was het toch staatkundig van het *Saksische Rijk* onderscheiden, gelijk uit de boven aangeduide Rijksverdeeling blijkt. Het behoorde dus niet onder den *pagus Westfala* of *Westfalon*, die een gedeelte van dat Rijk was. Immers dan zou-

(62) Bij BONDAM I. N. 22 en bij PERTZ I. 435. *Regnum Saxoniae cum marchis suis, Ducatum Fresiae usque Mosam, Comitatum Hamarlant, Comitatum Batavorum, Comitatum Tetrabenticum.*

(63) Bij BONDAM I N. 21 bij PERTZ I. 431.

(64) Bij BONDAM N. 53 bl. 63. Om noodelooze aanhalingen voor te komen, zullen wij veronderstellen, dat de namen der plaatsen, die vervolgens gemeld worden, gemakkelijk op de voorkomende jaren in het onwaardeerbare *Charterboek van Gelderland* kunnen gevonden worden. Andere bronnen zullen wij aanteekenen.

(65) Bij LEIBNITZ I p. 294. *Deodericum ex pago Saxoniae Hamalant oriundum.* —

de in eene oorkonde van Keizer HENDRIK IV van 1085 (66), waarbij de Abtdij *Vreden* aan den Aartsbisschop van *Hamburg* geschonken wordt, *Vreden* niet gezegd worden in den *pagus Westfala*, en *Elten* in den *pagus Hamolant* bij den *Rijn* te liggen. Of het zijnen naam had van de *Eem* (*Hemus*), tot welke het zich, gelijk wij zien zullen, moet uitgestrekt hebben, dan van de *Chamavers*, als eene van dezen volkstam, door de *Saksen*, veroverde landstreek, waarvan de naam onder het Frankische Rijk onveranderd bleef, is onzeker (67). Gelijk andere *pagi* was het in onderdeelen of *kleinere pagi* verdeeld, over één of meer van welke een Graaf, *Comes*, volgens de Frankische staatsinrigting, het bewind voerde. Bij de opnoeming van bijzondere plaatsen wordt nu eens de grootere *pagus* b. v. *Hameland*, dan eens de kleinere, b. v. *Leomerike*, dan eens de naam van den Graaf, b. v. in het *Graafschap van EVERHARDUS*, dan eens volstrekt geene nadere bepaling opgegeven. Dit maakt de Geographie van dien tijd zeer onzeker en laat menigvuldige twijfelachtige gevallen over. Zoo zoude men tegenwoordig b. v. *Apeldoorn* eene plaats of in *Gelderland*, of op de *Veluwe*, of in het *schoutambt van N. N. gelegen*, noemen. Wij zullen trachten te onderzoeken, hoe ver

(66) Bij NIESERT, *Münsterische Urkundensammlung* IV s. 435 en BONDAM II bl. 149.

(67) Het laatste is het gevoelen van den Schrijver der *Proeve over den ouden loop van de Eem* bladz. 99. VAN SPAEN, *Inleid.* I bl. 33 leidt den naam van de *Eems* af.

zich *Hameland* uitstrekte, welke onderdeelen er toe behoorden, en welke plaatsen van de 8ste tot de 11de eeuw, thans nog bekend, daarin voorkomen; schoon wij niet ontveinzen, dat het eene poging is, die met menigvuldige zwaarigheden is verbonden.

VIII.

Leomerike komt in het jaar 838 voor en was dat distrikt van *Hameland*, hetwelk in den hoek tusschen *Rijn* en *IJssel* lag. De *Lijmers* heeft er, meent men, zijnen naam van ontvangen. Hierin worden opgenoemd de *villa Thuine*, voor het tegenwoordige *Duiven* gehouden, *Alatinghe* (onzeker) en *Duttinghem* of *Duictingen* (68) het tegenwoordige *Doetinchem*. — Ook *Lathem*, dat omtrent 1053 als eene plaats van *Hameland* voorkomt, zal hier gezocht moeten worden. Dat het beroemde *Eltensche* klooster, hetgeen in het jaar 968 reeds gesticht was en door een bosch, waarin herten en reeën gevangen werden, omringd was (997), tot dit distrikt behoorde, is waarschijnlijk (69): het wordt met het bijvoegsel in

Eltens

(68) Zoo wordt het bij *HEDA* p. 51. genoemd. *BORDAN* L. N° 20, meende, dat men voor *in pago illo* (*Leomerike*) lezen moet *in pago Islo*, en dan zoude *Doetinchem* tot het volgende distrikt behoord hebben.

(69) Het is zeker, indien het bovengenoemde *Alatinghe*, gelijk van *SPARN* (*Inl.* III bl. 376) meent, *Neer-Eltens* is. 'Op eene plaats in het *Leven van MEINWERCUS* § 106 afgaande, schijnt intusschen van *SPARN* (*Inl.* I bl. 111 en 113) *Alftaan* en *Eltinum* in den *Gouw Paterga* te plaatsen. Doch *Eltinum*, hetwelk daar genoemd wordt, moet iets anders zijn, daar de *Paterga* op de streken van de *Pader* bij *Paderborn* wijst.

Hameland of aan den oever van den Rijn genoemd. *Embrick* of *Emmerik* vinden wij in deze streek ook reeds in 828 en in 970, desgelijks in 970 *Hamma*, mogelijk *Hamerden*. Indien *Sovenharen*, dat in 1046 en *Sübenhara*, dat in 1049 zonder bepaling genoemd wordt, dan alleen in *Hamaland*, in het Graafschap van *WECALO*, *Zevenaer* is, kunnen wij het hier ook plaatsen. In het jaar 1200 heet het *Seivenharen*. — Gaarne zouden wij *Westervoort*, bij de scheiding van *Rijn* en *IJssel*, voor de eerste Christenkerk in deze streken houden, reeds door *WERENFRIDUS*, eenen medgezel of leerling van *WILLEBRORDUS*, gesticht, toen hij te *Elst* in de *Betuwe* leerde en bekeerde, indien dat bericht niet steunde op het verhaal van den dus genoemden *MARCELLINUS* in het leven van *SUITBERTUS*, hetwelk voor een verduitsel van veel later tijd te houden is (70).

IX.

Een tweede distrikt van den grooten *Pagus Hameland* was *Hislœa*, *Islœi*, dat waarschijnlijk van den ouden *IJssel* af bij *Doctichem* en *Dacs-*

(70) Het *Chronicon auctius* van *BEKA*, in de *Anal. van MATTHÆUS III* p. 20, heeft dit verhaal overgenomen. Men behoeft dat leven (bij *LEHNITZ*, *Script. rer. Brunsv. Tom. III* en bij *SURIUS ad 5 Martii*) slechts oppervlakkig te lezen, om in te zien, dat *MARCELLINUS* in de 8ste eeuw niet van *Overijssel*, *Holland*, *Vlaanderen* enz. spreken konde. Het is jammer, dat *VAN SPAEN* hem nog vertrouwen schonk. (*Inl. III* bl. 78, enz.). De waarde van dezen valschen *MARCELLINUS* was reeds opzettelijk aangetoond door *WILLEBRORDUS BOESCHAEVTS*, de *primis veteris Frisiae Apostolis* Mechl. 1650 4.

burg begon en zich tot den uitloop in zee uitstrekte. *Duisburg* (*Doesburg*) in *Hameland* komt voor omtrent het jaar 1083; *Witmundi* of *Wichmond* in *pago Isloi*, gelijk wij reeds gezien hebben, veel vroeger, in 798, waarbij men ook *Brunnum* of *Brunsborg* (bl. 81) zal mogen voegen. *Zulfeno* in *Hameland* wordt genoemd omtrent 1083 en is in 1089 een *oppidum*. Of *Spana*, dat ook in 1083 in den *pagus Isloi* voorkomt, zijnen naam aan het slot *Spaanweerd* bij *Steenderen* heeft nagelaten, durven wij niet te beslissen. Met meer waarschijnlijkheid houden wij de *villa Ocanni* of *Okinni* in *Isloi*, in 797 en 799, voor *Okkenbroek*, eene marke van *Kolmschate* bij *Deventer* (71). *Deventer* zelf heet in twee giftbrieven van OTTO DEN GROOTEN van het jaar 954 en 956 eene stad (*urbs*) in *Hameland*. Deze Saksische Keizer bezat aanzienlijke eigene goederen zoo in als buiten de stad (in dezelve dertig huizen), welke hij aan het klooster te *Maagdeburg* schonk. In den laatsten giftbrief, te *Deventer* geteekend, hetwelk gezegd wordt in het Graafschap van WIGMAN te liggen, vinden wij ook *Tunugurum*, in het Graafschap van EVER-

(71) Wij vermoeden, dat tot de gift van OODERLMUS aldaar het tegenwoordige erve *Odink* (of, gelijk het in eene zeer oude lijst van de gewaarden in dese mark geschreven wordt, *Odiŋg*) behoort. Is de *villa Ocanni* het tegenwoordige *Okkenbroek*, dan vervalt het gevoelen van RACER en BONDAM, die meenen, dat er een landschap *Boven- en Beneden-Isloi* was, door het land van *Deventer*, welke bijzondere naam zou verloren gegaan zijn, gescheiden. Het liep dan door van *Doetschem* tot *Zicolle*.

HARD; naar ons gevoelen *Tongeren*, eene buurschap van *Wijhe*. Deze vermelding is eenigzins van belang in verband met den giftbrief van het jaar 943 (72), waarbij dezelfde **OTTO** aan den *Utrechtschen Bisschop BALDERIK* het regt van de jagt in het bosch van *Fulnaho*, in het Graafschap van **EVERHARD**, afstaat. Het Graafschap van **EVERHARD** schijnt zich dan beneden *Deventer* langs den *IJssel* tot *Vollenhove* te hebben uitgestrekt en een gedeelte van het Distrikt *Isloi* geweest te zijn (73), in welks ander gedeelte, van *Deventer* bovenwaarts, **WIGMAN** de grafelijke waardigheid bekleedde. Dat *Isloi* (waarin wij het laatst, stellig vermeld, *Okkenbroek* hebben opgeteekend) nog verder noordwaarts reikte, dan de omtrek van *Deventer*, daarvoor is het bewijs in de vermelding van *Aschendorpe* en *Wesderewalde*, die in het jaar 1053 in dien *pagus Isloi* gelegen waren. Het eerste is de buurschap van dien naam bij *Zwolle*; het laatste wordt voor de marke *Westenholte* aldaar gehouden (74). *Zwolle* zelf komt voor in het jaar 1040* en 1046. Volgens den giftbrief van het eerste jaar (75)

(72) Bij **HEDA** p. 83.

(73) Ook *Drenthe* kan tot dit Graafschap behoord hebben. In eenen giftbrief van 944 (bij **HEDA** p. 84) wordt dit ook als een *pagus in comitatu Everhardt* genoemd.

(74) **RACER Overijss. Gedenkst.** VII bl. 159. **BONDAM** houdt het voor de havesathe *Westerveld*. *Charterb.* I bl. 20.

(75) Bij **LINDBORN Hist. episc. Daventr.** p. 294. Ook *Wengelo* (onder *Wijhe*) komt in dezen brief voor.

ligt het in *pago Zalland*, hetgeen ons in het gevoelen versterkt, dat *Hisloa*, *Isloi*, (waarin *Assendorp* en *Westenholtte* lagen) of, zoo als later meestal in eenen engeren zin voorkomt, *Islegouwe* en *Salland* niets anders is dan het land aan den *IJssel*, dat, na eerst onder onderscheidene Graven te zijn geweest, vervolgens in verschillende stukken voor en na onder *Gelderland* en het wereldlijk gezag der Bisschoppen van *Utrecht* gekomen is.

Zulk een stuk van de landstreek *Isloi* of van het grootere landschap *Hameland* werd in het jaar 1046 door Keizer HENDRIK aan den Utrechtschen Bisschop BERNOLDUS geschonken. Aan ééne zijde worden de grenzen bepaald: aan de andere schijnt zulks niet noodig te zijn geweest (76). Aan de oost- of regter-zijde van den *IJssel* kunnen wij *Rathnon* d. i. *Rattink*, *Hunne* d. i. *Hunnepe*, *Weggestapelen*, *Westerfle* d. i. *Westerflie*, *Agastaldaburg* d. i. den *Oldenhof*, en *Steveren* bij *Rijssen*, als in dezen tijd bekend, aan teekenen. Aan deze bepaling houden wij ons voor als nog, tot dat wij iets beters hebben gevonden, want wij kunnen niet ontkennen, dat zich bij dezelve meer dan eene moeilijkheid op-

(76) Zie hier de bepaling der oorkonde: *De Rathnon ad Hunne, de Hunne ad Weggestapelen et deinde ad Westerfle, de Westerfle ad Agastaldaburg, de Agastaldaburg ad Stevere per Sylvam, et in illa parte Islae de Lovenen usque ad Erbeke, de Erbeke ad Suthempo et item ex alia parte Islae ad Ascete. DUNBAR kerk. en wereldl. Deventer I bl. 442.*

doet. — De bepaling der grenzen aan den linkeroever van den *IJssel*, waarbij *Lovenen*, *Erbeke*, *Suthempe* genoemd worden, heeft aanleiding gegeven tot een geschil tusschen twee mannen van groote scherpzinnigheid en geleerdheid, *BONDAM* en *RACER* (77). De eerste zocht deze plaatsen ook aan de rechterzijde van den *IJssel*, van *Diepenveen* langs eene der noordwaarts stroomende beken of weteringen tot *Zuithem*, uitgaande van het beginsel, dat *Hameland* zich niet aan de *Veluwsche* zijde uitstreckte. De laatste vond in *Lovenen* de *Loenensche* veeën, in *Erbeke* *Eerbeek*, in *Suthempe* *Zuid-Eempt* op de *Veluwe*. Over *Ascete*, het laatst genoemd, als *Eschedé* bij *Gorsel*, waren beiden het eens. Wij meenen, na onpartijdig onderzoek, *RACER* te moeten bijvallen, met dit verschil evenwel, dat wij in *Lovenen* niet de *Loenensche* veeën herkennen, maar de buurschap *Leuvenheim* onder *Brummen* (78). Dan is er eene behoorlijke ronding in deze grenzen; zij beschrijven dan eenen boog, waarvan de beide einden zich aan den *IJssel* aansluiten. Zoude dit territoir ook een eiland hebben uitgemaakt, toen een arm van de rivier, zich bij *Leuvenheim* afscheidende en tegen de

(77) Zie het geschil bij *BONDAM Charterboek* I. bl. 115 en volg. en II. *RACER Overijss. Gedenkst.* VI. bl. 375, VII. bl. 143 volg.

(78) Immers *Loenen* komt onder den naam *Lona* voor (zie beneden bl. 71). Een *Lovenem* (onzeker of het dat bij *Harderwijk* is) staat bij *BONDAM* II. N° 94 en *Lorenich* op de kaart van *SLICHTENHORST* tusschen *Brummen* en *Spankeren*.

Veluwsche hoogten loopende, zich weder bij *Eempt* met den hoofdstroom vereenigde, waar als nog de *oude IJssel* voorkomt (79)?

Dit stuk dan, in het jaar 1046 door Keizer HENDRIK aan de Utrechtsche kerk geschonken, schijnt na die afscheiding den naam van *het land van Deventer* te hebben gedragen (80), terwijl voor de streek benedenwaarts de naam van *Islegouwe* of *Salland* in gebruik bleef. Dit *Islegouwe* of *Salland*, nu in eenen engeren zin genomen, schonk in het jaar 1086 Keizer HENDRIK IV aan den Utrechtschen Bisschop KOENRAAD, uit de bezittingen van den oproerigen Markgraaf EGBERT (81). Er is geen twijfel aan, of een gedeelte van deze streek is door de Zuiderzee verzwolgen. Men meent, dat dit vooral door zware stormen en zeevloedcn in of omtrent het jaar 1170 geschied is. In een vroeger stuk van het jaar 814, bij eene gift aan het klooster *Lörsch*, komt *Salahom* voor, *alwaar de Hsila in zee vloeit, met een eiland, waarop de kerk is gebouwd* (82). In het jaar

(79) Zeker is het, dat de loop van den *IJssel* bij *Zuiphen* groote veranderingen heeft ondergaan. De *Marsch* lag in 1319 tusschen den *ouden* en *nieuwen IJssel*. Nijhoff *Gedenkw.* I. bl. 188. Ook VAN SPAEN (*Int.* I bl. 10) meent, dat de bedding van den *IJssel* meer Westwaarts was.

(80) RACER VII. bl. 144, 145.

(81) DUMBAR *k. en w. Deventer* I. bl. 444.

(82) - *portionem de illa vinna in Salahom, ubi Hsila flumen confluit in mare, et ipsam insulam, in qua ecclesia est constructa.* BORDAN I. bl. 13. » Men wil, dat *Urk* voorheen grooter en met het eiland *Schok-*

968 wordt het *territorium Urch in pago Salo* genoemd, in 975 de visscherij in den *pagus Salon en de rivier de IJssel (Ysola)*. Wij weten er nog niets beters op, dan om dit *Salon* voor hetzelfde als *Salland* te houden, dat zich tot den toenmaligen *IJsselmond* of *IJsselmonden* uitstreckte, die een of meer eilanden vormden, onder hetwelk ook het toen veel grootere *Urk* behoorde, ten zij dit nog aan den vasten wal gehecht zij geweest. Gelijk *Hameland* in die eeuwen zoo onderscheiden geschreven werd, kan het ons ook niet bevreemden, dat het gedeelte van hetzelfde, hetwelk naar de rivier, die het doorstroomde, genoemd werd, nu eens *Hision* en *Idoi*, dan *Islegouwe*, *Salland*, *Salon* genoemd werd en de ééne naam als in den anderen overging. Wij meenen, dat deze opvatting nog de eenvoudigste is en de minste zwarigheden heeft, waarvan men zich, hopen wij, bij het lezen van het ingewikkelde geschil tusschen *RACER* en *BONDAM* zal kunnen overtuigen.

land verbonden geweest is. Zelfs zoude er, op omtrent 35 voeten afstand van het strand, naar de zijde van het Schoklandsche dorp *Emmeloord*, eene kerk gestaan hebben, welke plaats nog bij de zeelieden onder den naam van het *Urker kerkhof* bekend staat, terwijl men tevens beweert, dat er ten zuiden van het eiland mede eene kerk zou gestaan hebben." *Vriend des Vaderlands* 1835 bl. 727. Maar wij moeten bekennen, hieromtrent geheel het spoor bijster te zijn, dewijl er onmiddellijk op volgt: *quae sita est inter fluvium Wal et Gannita*. Dit brengt ons naar de *Waal* en *Gent* bij *Nijmegen*, en dus naar de streek, waar de *IJssel* zich van den *Rijn* afscheidt, om in zee te vloeijen.

X.

Behoorde de *Veluwe*, aan de linkerzijde van den *IJssel*, ook tot *Hameland*? BONDAM ontkende het; anderen meenden (RACER en VAN SPAEN) deze vraag toestemmend te moeten beantwoorden. Vooreerst komt hier in aanmerking een giftbrief van het jaar 855, waarbij FOLKERUS eenige eigene goederen in den *pagus Hamulande*, voorts in de *Betuwe* en in *Friesland*, aan de Abtdij van *Werden* afstaat (83). Daarop volgt nu de opgaaf der goederen, als gelegen in den *pagus Felua* te *Putten* enz.; in den *pagus Flethetti* te *Hlara* enz. Geene enkele plaats aan de Oostzijde van den *IJssel* wordt genoemd. Deze giftbrief geeft ons, dunkt ons, regt, om *Hameland* zelfs tot aan en over de *Eem* uit te strekken (84). — Wisten wij naauwkeurig, waar de *Hamelandsche villae Angrina*, *Waganlose*, *Doronbure*, *Lefna* en *Pheleppe* gelegen waren, die in eene lijst der goederen der Abtdij *Lauresham* of *Lörsch* van 891 of 892 voorkomen, wij zouden welligt ééne of meer op de *Veluwe* vinden (85). Wij houden, tot dat ons het tegendeel blijkt, *Pheleppe*

(83) Hij deed dit » gedachtig aan de uitspraak van den » Zaligmaker: indien gij wilt volmaakt zijn, ga heen en » verkoop alles wat gij hebt en geef het den armen en » volg mij. Alle vermaak des levens, zoo veel de men- » schelijke zwakheid gedooft, ter liefde van den almag- » tigen God, voor niets achtende, heb ik verkozen in » het klooster te *Werden* een monniksleven te leiden.”

(84) Om dit te wederleggen meende BONDAM I. bl. 33, dat er door den afschrijver stukken waren uitgelaten.

(85) *Angrina* is waarschijnlijk *Angerlo* in het Graafsch. *Zutphen*. BONDAM II. N° 47, bl. 206.

of *Vellepe*, gelijk het in 1028 en later geschreven wordt, voor *Velp* bij *Arnhem*. Of evenwel alles, wat thans onder de *Veluwe* behoort, toen tot dit onderdeel van het groote Landschap *Hameland* gerekend werd, is twijfelachtig. Sommige plaatsen, die er thans toe behooren, komen zonder nadere bepaling voor, bijzonder die aan de oevers der Zuiderzee (86), hetgeen doet vermoeden, dat deze tot een ander distrikt kunnen behoord hebben, waarvan een groot deel door de zee verzwolgen is. Hetzelfde kan toegepast worden op de streek langs den *IJssel*, waarvan een gedeelte onder andere Distrikten, oost van deze rivier, kan gerekend zijn geweest. Eene naauwkeurige bepaling van grenzen is in deze tijden onmogelijk.

Het eerst vindt men den naam *Felaouua* met de *villae* of marken *Uttiloeh* (*Uddel?*) *Apoldro* (*Apeldoorn?*) en *Zegoltmarka* in het jaar 793. Ook wordt het *Folum*, *Felua* geschreven. Daar Hertog *ARNOLD* in het jaar 1432 nog zeide: *dat onse lant van Veluwen een wilt bijster lant is, daer voele overgrepen in geschien plegen* (87): zoo kunnen wij vermoeden, hoe het daar vier of vijf eeuwen vroeger moet gesteld geweest zijn. Er worden eene menigte bosschen genoemd, in

(86) Bij de vergunning aan Graaf *REINALD* in 1291 om te *Staveren* eene stad te bouwen, wordt *Staveren* niet in maar bij de *Veluwe* (*apud Veluam*) geplantst. *VAN SPAEN Inl.* IV D. bl. 158. Evenwel *apud* beteekent in stukken van dien tijd somtijds *te*. Zie *MEIJER's* aangeh. *Bedenkingen over Poortereien* bl. 156.

(87) Diploma bij *VAN SPAEN Inl.* IV. bl. 84.

welke varkens geweid werden, en die vol herten waren b. v. *Suifstarbant* (796) *Braclog* (801) *Vunnilo*, *Hornlo*, *Burlo*, *Dalbonlo*, *Wwardlo*, *Orclo*, *Legurlo* (888) enz. Van bewoonde plaatsen teekenen wij aan den zeekant, zonder eenige bepaling, aan, in 796 de villa *Bidningahemi*, (*Bidingahem*) (88) en *Thornspijc* of *Doornspijk*; in 808 en 807 *Thornspijc* met de plaatsen (*loci*) *Quarsing-seli*, *Borugtanscotan* (*Bertanseotan*) *Bochursi* en *Telgud*, welk laatste voor *Telgt* wordt gehouden (89). — Naar de zijde van den Rijn, in 834, *Osterbac* of *Oosterbeek*; in 970 *Redichem* of *Renkum*; in 997 *Arnhem* en *Brummen*. — Hof-

(88) *Bidingahem* wordt het genoemd in de ondertekening van het stuk van 805. Deze drie diploma's bevatten giften aan den H. LUDGERUS. Bij LEIBNITZ I. bl. 115. N° 46 vinden wij in het *Chartularium Werthinense* nog een stuk, dat betrekking op de *Veluws* heeft, doch door BONDAM is voorbijgezien. LUDGERUS, dezelfde van wien die *Doornspijsche* giften afkomstig zijn, geeft aan zijnen vriend, den Priester LUDGERUS de helft van zijn erfgoed te *Berils* tot aan de *Emese*, voorts in het bosch *Suifstarbant*, uitgezonderd de akkers, te voren door de vaderen of door zijne lieden uitgeroeid. Het is opgemaakt te *Bidningehusum* in het 25^e jaar der regering van KAREL DEN GROOTEN, dus in 793.

(89) Schoon wij de tegenwoordige namen niet alle kunnen opgeven, teekenen wij ze toch aan, in het vertrouwen, dat eene plaatselijke bekendheid van meer dan eene nog de sporen zal vinden. Ja, wij houden ons overtuigd, dat de meeste dier namen, welke in oude oorkonden voorkomen, nog wel te vinden zijn en hier in eene minder algemeen bekende buurschap of mark, daar in een enkel huis schuilen. Zoo viel ons onlangs in, dat de villa *Meginhardi*, door de Noormannen in het jaar 847 uitgeplunderd (v. BOLLEVIS bl. 96) niets anders dan *Meinerswijk* over *Arnhem* is.

la, dat in 970 genoemd wordt, is mogelijk *Hoëvelaken*, dewijl dit in 1132 *Hoflake* heet.

In den pagus *Felua* van dien tijd lagen stellig, behalve de reeds in 793 genoemde *Uttiloch*, *Apoldro* en *Zegoltmarca*, in 801 de *villa Englandi*, welke naam nog overig is, en waar volgens een diploma van 1320 appel van vonnissen, elders op de *Veluwe* geslagen, plaats had (90). In 838 komt voor *Lona* of *Loenen*, *Silwenda*, *Wagenwega* of *Wageningen*, en *Werdupa* (in een ander afschrift *Mierdupa*). In 839 *Selebach*; in 888 (bij de gift van FOLKERUS) *Puthem* of *Putten* (alwaar in 1031 eene kerk gemeld wordt) *Hotseri*, *Rentilo*, *Nutlo*, *Thri*, *Irminlo* of *Ermelo*, *Ottarloun* of *Otterlo*. *Vorthuysen* wordt in 970 genoemd; het had in 1031 eene kapel, onder *Putten* behorende. Voorts in 1053, *Wissede*, waarschijnlijk *Wissen* bij *Apeldoorn*. De renthoeve *Bruoch* of *Brœk*, het tegenwoordige *Biljoen*, wordt in 1076 ook in den pagus *Vetue* geplaatst. *Agilmari*, dat in eenen giftbrief van OTTO I van 950 voorkomt, als gelegen op de *Veluwe*, drukt letterlijk den naam *Egelmeer* uit, die nog in de Geldersche vallei aan een klein meertje gegeven wordt (91). (*Agil* is *Egel*).

(90) Bij VAN SPAEN *Int. Deel IV. bl. 281 en Dipl. bl. 40*. SLICHTENHORST, die dit ook meldt, vergist zich echter, als hij schrijft, dat *Engelanderholt*, in het hart van de *Veluwe*, dus genoemd is van de Vorstin ELEONORA, dochter en zuster der Koningen van Engeland. *Tooneel van Gelder bl. 111*.

(91) *Proeve over den ouden loop van de Eem bl. 21*. Wij hebben een oogenblik vermoed, dat *Agilmari* of

De brief bewijst bovendien, dat deze *Saksische* Vorst op de *Felave* even zeer eigen goed had als te *Deventer* (bl. 62).

XI.

Eindelijk moeten wij uit den te voren gemelden gifbrief van *FOLKERUS* in 888 (bl. 68) opmaken, dat onder *Hameland* ook nog de landstreek *Flethetti* behoorde. Hij geeft aldair goederen in de villa *Hlara* of *Lacr*, *Hremi* of *Rhenen*, *Rimbrahti* of *Remmerden*, *Tiuli* (onbekend), *Hnodi* of de *Node*, en de mast van dertig zwijnen in het bosch *Hrenkem*: namen dus, die voor het grootste gedeelte nog bekend zijn aan den ouden Rijn-tak, die den naam van *Emme* of *Eem* droeg. Dezelfde streek wordt in eenen gifbrief van *KAREL DEN GROOTEN*, van 776, aan de *Utrechtsche* kerk *Flehite* genoemd aan de bedding van den *Hemus* (92), en daarin geeft hij de villa *Lisidana*, het tegenwoordige *Leusden*, met al haar toebehooren, ook de bosschen *Hengentschote*, *Fornhese*, *Mokoroth* en *Widock* aan de beide zijden van de *Eem*. Men meent, dat deze landstreek *Flethetti*, *Flehiti*, *Fladate* genoemd is naar den ouden naam van den uitloop van den *Rijn* in de tegenwoordige *Zuiderzee*, die ook als het meer *Flevo* voorkomt (93).

Egelsee, toen een breed water, hetzelfde zou zijn als *Almari*, *Aelmere* (bl. 44) bij contractie: doch dit zal wel niet zoo zijn.

(92) Bij *HEDA* p. 41. *super alveum Hemi*.

(93) *Proeve over den loop van de Eem* bl. 12.

XII.

Dat *Twenthe* onder *Hameland* behoord heeft, daarvan vinden wij geene sporen (94): met meer grond wordt het dus onder *Westfalen* gebragt. De eerste vermelding vinden wij in het jaar 797. OODHELMUS geeft aan den H. LUDGERUS eene hoeve in de *villa Huleri* en eene in de *villa Manheri* (*Mander* bij *Tübbergen*) in den *pagus Northtianti*. In 799 geeft dezelfde eene hoeve in *Manheri* en eene in *Hasungun* (het tegenwoordige *Hesingen*) in den zelfden *pagus*. Hieruit maken wij op, dat *Tianti* in twee onderdeelen verdeeld was, een zuidelijk en een noordelijk. Maar dezelfde strekten zich veel verder uit, dan het tegenwoordige *Twenthe*. Althans bij eenen schrijver der 9de eeuw vinden wij *Wulshem*, thans tot het Graafschap *Bentheim* behoorende, in *Thuchenti* geplaatst (95). Later vinden wij nog *Ulsen* in

(94) Even min als bij eenige plaatsen, die gelegen waren in het oostelijk gedeelte van het latere Graafschap *Zutphen*. Zekere GARWARD gaf in 828 zekere goederen aan de St. Martenskerk te *Utrecht*, gelegen in *villa Langara* (*Langerak*?) *Hellenwich* (*Heelwech*?) *Alladna* (*Aalten*?) *Wastervelde* (*Varsoveld*?) *Humelle* (*Hummelo*?) *Theoden* (*Delden* bij *Vorden*?) *Hesin* (*Hees*?) *Asson*. In dat gedeelte van het Graafschap zal men deze plaatsen toch meestendeels moeten zoeken. Zij komen daar zonder eenige bepaling voor. Wij kunnen bij deze gelegenheid niet verzuigen, dat het ons aangenaam zijn zoude, eene lijst van onderscheidene Marken en zelfs Hoven in onze streken te mogen bezitten, stellig overtuigd, dat wij nog vele namen in oude charters, die wij nu niet bepalen kunnen, zouden wedervinden.

(95) *Translatio Alexandri* by PRATZ II. 680.

hetzelve (96). In het jaar 1028 werd de gift van het atrium *Uft* (in 1090 *Hulft*) in *Twentha* bevestigd (97). Dat *Amelo* reeds in het leven van LUDGERUS onder den naam van *Amalok* voorkomt (98) moeten wij betwijfelen, nu wij weten, dat er nog eene buurschap *Ameloe* in de nabijheid van *Vreden* is. Doch *Aldensele* komt er in voor. Dit is in de geschiedenis der eerste zendingen eene beroemde plaats en haar oorsprong klimt zeker tot vroegeren tijd dan het Carolingische tijdvak op. Reeds voor de onderwerping der *Saksen* moet MARCELLINUS er gewerkt hebben, en, volgens overleveringen, ook PLECHELMUS, toen, na den dood van MARCELLINUS het Heidendom er het hoofd weder opstak (99). In het jaar 984 werd er door den Utrechtschen Bisschop BALDERICUS een kollegie van Kanonniken gesticht (100) en het heette in het jaar 1222 *de beste stad van die nabuurschap, wel bevestigd en bemurd* (101). Te Ootmarsum stierf in het jaar 917 de 14de Utrechtsche Bisschop RADBOUD op zijne reis uit *Drenthe* (102). Naar alle waar-

(96) In het jaar 1131. *Ecclesiam in Twenta, in villa, quae Ulsen vocatur*. LINDBORN p. 440.

(97) BONDAM I bl. 106 en 126.

(98) *Overijss. Almanak* 1837 bl. 136.

(99) LINDBORN p. 186. Eene zeer belangrijke bijdrage tot de geschiedenis dezer zending hopen wij, dat nog in dit jaarboekje zal geplaatst worden.

(100) LINDBORN p. 185.

(101) *In een register van de goederen der Abtdij van Prum bij BONDAM*.

(102) BEKA p. 33. HEDA p. 71. Ik leide den naam

schijlijkheid was de Graaf van Goor de opvolger der oude Graven van *Twenthe*, die, toen deze betrekking van aard veranderde en de Graafschappen erfelijk werden, zich, gelijk anderen, naar zijnen burgt noemde (103). In 1248 werd dit Graafschap door den *Utrechtschen* Bisschop met het wereldlijk gebied over de andere deelen van het Sticht vereenigd; daarna de overige heerlijkheden. Doch deze bijzonderheden, tot een later tijdvak behoorende, liggen buiten ons bestek.

Zie hier eenige bijzonderheden omtrent den vroegeren toestand van onze *IJsselstrecken* medegedeeld. In den doolhof der Grafelijke geslachten, die in dezelve bewind gehad hebben, wagen wij ons niet. VAN SPAEN heeft in zijne *Inleiding tot de Geschiedenis van Gelderland* daaromtrent menige verkeerde opvatting wederlegd, menige overlevering tot eene fabel gemaakt, en, door onderzoek van oorkonden, over menig duister punt helder licht verspreid; maar ook bewezen, dat er veel, hetwelk wij opgehelderd wenschen, door den nacht der oudheid voor altijd zal bedekt blij-

Othmersheim en *Othimarshem*, gelijk hij voorkomt, niet van de *Marsen* af, maar van *OTHMAR* of *OTHINAR*, die er zijn *heim* had. *Othmaringhausen* is nog eene hoeve bij *Altena*, en *Ottmarsbocholt* een dorp bij *Dronsteinfurt*.

(103) *Comitatum Godescalci Comitis Thuente nuncupatum, id est Gore* (BUCHLIUS ad HEDAN p. 127, 128.) heette het onder Bisschop BERNOLDUS of BERNULPHUS, die tusschen 1027 en 1054 op den stoel zat.

ven. Het kan bij deze en dergelijke onderzoeken niet genoeg gezegd en herhaald worden, dat het eenige middel, om bij die betwiste en onzekere punten tot geschiedkundige waarheid te komen, voor zoo ver zij reeds uitgegeven zijn, in het gebruiken, en voor zoo ver zij nog hier en daar schuilen, in het redden, verzamelen en bekend maken van oude charters, brieven en dergelijke stukken bestaat. Door een enkel woord, door eene los daarheen geworpene uitdrukking komt men somtijds tot eene onbekende waarheid van belang. Verzamelingen, gelijk die van PERTZ, BONDAM, NIJHOFF enz. zijn de ware bronnen der oude Historie; en wij verblijden ons, dat de lust zoo wel om die uit te geven, als om die te gebruiken, meer en meer toeneemt. Wij hebben slechts, uit hetgeen ons ten dienste stond, eenige denkbeelden over het genoemde onderwerp bij een verzameld, maar daarbij gevoeld, hoe veel er aan ontbreekt. Het zal ons hoogst aangenaam zijn, indien deze denkbeelden door anderen of uitgebreid of met grond tegengesproken worden, waartoe dit ons jaarboekje eene goede plaats aanbiedt.

P. C. MOLHUIJSEN.

HET BELEG VAN DEVENTER

DOOR

FILIPS VAN BOURGONDIE

in het jaar 1456.

Ofschoon *Deventer* thans onder de steden van het vaderland eenen zeer middelmatigen rang bekleedt, is echter hare Geschiedenis, vooral van vroegere eeuwen, der belangstelling van den leterminnaar overwaardig. Als de eerste der drie groote steden van dat gedeelte van het Oversticht, hetgeen thans *Overijssel* genoemd wordt, zijn hare lotgevallen met die van het Bisdom van *Utrecht* naauw verbonden; en heeft zij op den bloei en het bestaan daarvan eenen merkelfijken invloed uitgeoefend. Zij had eenen koophandel, die zich in vroegere tijden niet alleen door bijna alle Nederlandsche gewesten, vooral ook *Brabant* en *Vlaanderen* uitstreckte; maar ook langs den *Rijn* en bovenal door het geheele Noorden zijne takken had; zij was reeds vroeg in het beroemde Hanzeverbond en was daarvan een aanzienlijk lid, zoodat het dan ook niet geheel en al grootpraak behoeft te zijn, hetgeen sommige schrijvers vermelden, dat zij nog in de laatste helft

der zestiende eeuw naast *Antwerpen* en *Amsterdam* voor de derde koopstad in de Nederlanden gehouden werd (1). En deze koophandel gaf haar, zoo als dit trouwens ligt te begrijpen valt, aanzien en magt. Daarenboven is ook de letterkundige geschiedenis van die stad der beoefening en herinnering overwaardig, omdat daar vooral ook de grond gelegd werd voor die verlichting en beschaving, in welke de latere eeuwen zich hebben mogen verheugen.

Dit een en ander in aanmerking nemende en vooral ook, dat de oorsprong dezer stad zich in de duisterheid der tijden verliest, is het geen wonder, dat zij lotgevallen heeft ondergaan, welke eene meer omstandige beschouwing genoegzaam verdienen. Onder deze reken ik ook de onderscheidene belegeringen, die zij heeft moeten verduren, omdat zij aantoonen: dat *Deventer* en als versterkte plaats en vooral ook als invloed hebbende stad voor den bezitter of meester van waarde was.

Onder deze belegeringen van vroegeren tijd tel ik de vier volgende.

Het beleg van **FILIPS VAN BOURGONDIE** in 1486.

Dat van **RENNENBERG** in 1578, waardoor de Stad aan de Staatsche zijde werd overgebracht.

Dat van Prins **MAURITS** in 1691, waardoor zij voor de tweede reize Staatsch werd.

(1) *Rijds Ned. Oorl.* 6 boek bl. 173. Zie ook *Hoort N. H. verv.* 25 b. bl. 222 uitg. 1842.

En dat van den Keurvorst van *Keulen* en den Bisschop van *Munster* in het noodlottig jaar 1672.

Eene herinnering van deze belegeringen, zal, zoo ik mij vleije, in dit jaarboekje geene geheel ongeschikte plaats innemen, te meer, omdat onze beroemde DUMBAR, in zijn *Kerkelyk en Wereldlyk Deventer*, slechts de eerste derzelve heeft kunnen behandelen, doordien zijne geschiedenis niet verder gaat dan het jaar 1468, en ik, tot opheldering van sommige omstandigheden der overigen, geschriften heb kunnen gebruiken, welke niet algemeen bekend zijn.

Ik zal mij in dezen jaargang bij het gebeurde in 1486 bepalen, om bij latere gelegenheid wellicht het verdere te behandelen.

Het beleg van FILIPS VAN BOURGONDIE is het eerst merkwaardige, waarvan de Geschiedenis melding maakt. Het is waar, *Deventer* is in vroegere eeuwen meermalen ingenomen, verbrand en, zoo men wil, belegerd; doch deze feiten zijn van te weinig belang, om daarop bijzonder de aandacht te vestigen, terwijl daarenboven hiervoor geene genoegzame bescheiden aanwezig zijn, die welligt, voor zoo verre zij nog in de Stad zelve kunnen bestaan hebben, in het oproer van 1521 zullen vernield zijn (2). Wij gaan daarom

(2) Zie de omstandigheden daarvan *Teg. St. van Overijssel* III D. 1 St. bl. 116—120. » Eene schade (zegt Sijlv. *Beschr. v. Dev.* voor de *Kronijk van Mooren* blz. 17) » die niet gebeitert werden kan, was dese:

deze vroegere geschiedenissen voorbij en bepalen ons in de eerste plaats meer bijzonder tot het gezegde jaar 1486.

RUDOLF VAN DIEPHOLT, 84^e Bisschop van *Utrecht*, was gestorven, en reeds weinige dagen daarna (7 April 1486) hadden de Kanunniken te *Utrecht*, aan welke daarvan de begeving stond, eenen nieuwengekozen, en wel sekeren GJESBRECHT VAN BREDERODE, destijds Proost der kerken van den Dom en Oudmunster te *Utrecht* en uit het oude en aanzienlijke geslacht van dien naam afkomstig (3).

» dat sy 't Raethuys hadden opengeslagen ende ingenomen, ende die schriften verstuyvert ende gescheurt, » waer doenmaels eenige archiven en gedachtenissen van » voorgaanden tyden ook gebleeven zijn." Niettegenstaande dit verlies, bevat het *Deventer* Archief nog vele geschriften, die voor de vroegere geschiedenis van stad en gewest van belang zijn. De schryver van het *K. en W. Deventer* kende hetzelfde en heeft de voornaamste stukken, die op de stad betrekking hebben, immers zoo ver zijne geschiedenis gaat, gebruikt. Het is evenwel altijd vrij ordeloos in de zoogenoemde secreetkamer op het Raadhuis blijven liggen en niet altijd genoegzaam verzorgd geworden. Voor weinige jaren heeft de verdienstelijke en geleerde (onlangs overledene) Burgemeester Mr M. VAN DOORNINCK met wijlen den Heer Mr A. G. BESIER een behoorlijk register gemaakt van de voornaamste stukken; en is, door de zorg van den eersten, dit alles behoorlijk gerangschikt en tegen verderf beveiligd. Er is echter nog veel over, dat niet nagezien is.

(3) Zie *Cronycke van Hollandt, Zeelandt en Vrieslandt. Leyden by JAN SEVERINZ 1517. 29^e div. 24 h.*, meer bekend onder den naam van *groots of divisie Kronyk. DE WIND, Bibl. der Ned. Gesch. Schr. I D. 1 St. blz. 112. 113.*

Daar het een vereischte was, dat een nieuw benoemde Bisschop ten aanzien van het geestelijk gebied door den Paus, en ten aanzien van het wereldlijk door den Keizer van *Duitschland* bevestigd werd, zoo draalde **GLISBRECHT** ook daarmede niet. Keizer **FREDERIK** gaf die bevestiging spoedig, doch met den Paus **CALIXTUS III** ging dit minder gemakkelijk, niettegenstaande hij een deftig gezantschap naar *Rome* had afgevaardigd, met het gewone geschenk van 4000 dukaten in den zak. De hinderpaal, welken hij hier ontmoette, was in het eerst de tegenstand van **STEVEN VAN BEIJEREN**, welke er ook naar gedongen, doch slechts twee van de 80 stemmen voor zich had weten te verkrijgen, en die zich later nog bij **GLISBRECHT** gevoegd hadden (4). Dit had evenwel weinig te beduiden, maar er was een ander, wiens mededinging hem meerdere moeilijkheid baarde.

FILIPS VAN BOURGONDIE namelijk, bijgenaamd *de goede*, doch daarom niettemin genegen tot uitbreiding zijner magt, Graaf van *Holland*, en buitendien negen der Nederlandsche gewesten onder zijn gebied hebbende, wenschte zijnen na-

(4) Van hier dat op onderscheidene plaatsen gemeld wordt, dat deze keuze eendragtig heeft plaats gehad. Zie o. a. **HEDA** p. 291. Zoo staat ook in de Kameraarsrekening der Stad *Deventer* van 1455, dat aldaar des donderdags in de paaschweek twee boden kwamen, een van het Kapittel en een van wege de Stad *Utrecht* » myd brieven inhoudende dat die ecclesie *eendrechteliken* » gecoren hadden heren Gysbrecht van brederoden domproest tot enen nyen heren."

tuurlijken zoon DAVID (5), Bisschop van Ternanne, op den Bisschoppelijken Steel geplaatst te zien. Het zij men DAVID niet gewild had, het zij men geene bijzondere pogingen voor hem had in het werk gesteld, hij had geene enkele stem bij de benoeming verkregen. Doch nu GJSBRECHTS hevestiging zoo vlot niet volgde, schijnt hij de zaak ernstiger ter harte genomen te hebben: immers zocht hij den Paus op alle mogelijke wijze te overreden, die bevestiging te weigeren en daarentegen zijnen zoon met de bediening te vereeren. Hij werd daartoe aangezet door de Kabbeljaauwschen, die oordeelden, dat het geslacht der BREDERODE's en hunne Hoeksche vrienden in *Holland* anders te magtig worden en te veel invloed verkrijgen zouden (6). En hij slaagde daarin ook zoo wel, dat, na lang wachters, de gezanten van GJSBRECHT ongetroost, en zonder de 4000 dukaten terug bekomen te hebben (7), moesten henen gaan, vermits door 's Pausen besluit DAVID VAN BOURGONDIE op den Bisschoppelijken zetel geplaatst werd.

Deze benoeming maakte in het Sticht eenen diepen indruk: eensdeels, omdat DAVID een bastaard was en dus geene kerkelijke betrekking in het Bisdom mogt bekleeden (8), andersdeels ook voor-

(5) Hij had meer natuurlijke kinderen. *Kok Vad. W.* XI D. blz. 80 telt er 17 op.

(6) Zie o. a. *BRUN. Res Trans.* bij *DUNB. Anal.* Tom. II. p. 193.

(7) *REVIUS Dav. ill.* p. 108; *BRUNANUS* II. p. 194 en *HEBA* p. 291.

(8) *BRUN.* II. p. 195.

al, omdat de Paus zich aan het besluit der Utrechtsche kiezers niet had gestoord. Aan de laatste grief schijnt FILIPS (die alles namens zijnen zoon deed) zich niet te hebben gekreund; doch de eerste werd opgeheven, doordien de Paus DAVID voor wettig verklaarde. Hiermede waren alle zwaarigheden nog niet uit den weg geruimd, daar zoo wel het Beneden- als het Boven-sticht de erkenning weigerde. FILIPS was dus genoodzaakt geweld te gebruiken. Hij verzamelde een leger, trok in het Benedensticht (*Utrecht*), bemagtigde de eene stad na de andere en maakte het GUISBRECHT eindelijk zoo bang, dat deze, onder zekere voorwaarden (9), van zijn regt afzag, en DAVID den 3 Augustus zijne openbare intrede in *Utrecht* deed, waar hij plegtig als Bisschop werd gehuldigd.

Dus was men meester van *Utrecht* en de omstreken. Doch *Overijssel* gaf nog niet toe. De drie groote steden *Deventer*, *Rampen* en *Zwol* spanden zamen en weigerden standvastig eenen Bastaard op den Bisschoppelijken zetel te erkennen. *Deventer* dreef dit werk vooral (10), en daar deze stad destijds den meesten invloed had en het best versterkt was, moest het haar bijzonder gelden. En vermits het gebleken was, dat onderhandelingen vruchteloos waren, bracht FILIPS zijn leger voor dezelve, om haar door geweld van wapenen tot toegeven te dwingen. Dit gebeurde

(9) Zie dezelve o. a. in de *Cron. de Traj.* in MATTH. *Anal.* Tom. V. p. 521.

(10) Zie o. a. PONTANUS *Hist. Gelr.* p. 507.

op Vrijdag na *St. Laurens*, den 14 Augustus 1456 (11).

Deventer was destijds eene sterke stad, met eenen dubbelen zeer hoogen ringmuur voorzien, waarin zich vele hooge torens bevonden, van welke de verdediging voornamelijk plaats had en die gedeeltelijk nog aanwezig zijn (12). En daar men den storm reeds lang te voren had zien aankomen, had men zich door het opwerpen van onderscheidene bolwerken hier en daar nog merkelyk versterkt en zich ook rijkelyk van monden en oorlogsbehoefden voorzien (13).

De bezetting der Stad bestond, behalve de burgerij en de schutters, die beide de wachten betrokken, uit omstreeks 80 Edelen (14), meest

(11) Van de onderhandelingen en den ijver, welke *Deventer* voor *GIJSBrecht* betoonde, leveren de Kamerrekeningen van die Stad van 1455 en 1456 veelvuldige blyken. Men had onderscheidene bijeenkomsten met hem; men zond herhaaldelyk ook aan de kleine steden en kloosters, dat zij ten zijnen voordeele zouden schrijven, en zelfs kwamen in Junij 1456 de geheele ridder-schap en de afgevaardigden der stedekens in *Twentshe* te *Deventer*, om over het bevorderen van zijne belangen te raadplegen. Ook zonden de drie steden brieven naar *Amsterdam*, *Leijden*, *Haarlem*, *Hoorn*, *Delft*, *Schoonhoven*, *Dordrecht* en den *Haag*, met verzoek, om den Hertog van B. en DAVID » te onderwisen onsmyd vreden » te laten en nyet te overvallen myd sulken processen » en scriften als sy ons toegescreven ende gesant hadden."

(12) Verg. *DUMB. K. en W. D.* I D. blz. 8.

(13) De uitgaven in de Kam. Rek. van 1456 voor *pyl-yseren*, *pils*, *knybbussen*, *yserwerck an die waeckhuse* enz. bedragen meer dan elfhonderd ponden. —

(14) Zie derselver namen en het getal paarden, dat

uit Overijssel; met zich hebbende 600 ruiteren. Uit Drenthe en Groningen kwamen mede duizend knechten ter hulpe (13); terwijl van Utrecht 260 krijgslieden gezonden werden, die, uit hoofde FILIPS reeds voor de stad lag, hunnen togt over Kampen moesten nemen. Eindeijk waren er nog onderscheidene Westfaalsche knechten, die der stad volvaardig ten dienste stonden (14).

oder medebracht bij Dux. K. en W. D. H D. bli. 154. 155.

(13) *Teg. St. v. O.* III D. 1 St. bli. 59. Welligt had dit zenden van hulpbanden plaats uit kracht van verbond. Immers moet men dit opmaken uit hetgeen men leest bij SCHOTARUS *Fr. Hist.* p. 325 alwaar hij, na gemeld te hebben hoe de Friesen den Hertog, dien zij waanden, dat het op hen gemunt zoude hebben, gewapenderhand afwachten, zegt: » Dit alsoo gheraemt syn » de verwachten den de Friesen in rust wat de Bourgonjer » by de hand zoude nemen. Hy syn soen inghestelt » hebbende, trok met syn geheel leger voor *Deventer*, » omdat de Overijsselsche den Bastacrdt weigerden te » erkennen. De Groeningers sonden den belegerden, » uit kracht van hun verbond driehonderd mannen » hulpvolck. Doch nae belegeringe van twee maanden » is hy tusschenspraek ten actebordt getraffen ende DA- » VID VAN BORTENJEN bij de Overijsselschen aenghenom- » men."

(16) Deze vreemde knechten waren ook gedeeltelijk ten laste der steden *Kampen, Zwol en Groningen*.

» Item des widaghes na Sinte Mauritijsdach kelreals » gegaen toe Campen ende Swolle om ons gelt te sen- » den toe volleste den soldenens koste te betalen." —

» Item des donredaghes na andree laye gegaen toe » campen swolle ende groningen omme ons gelt te sen- » den te volleste der ruiteren en soldenens kost in die » herberge te betalen." — (Rek. 1456.)

Uit dit alles blijkt dus, dat dit meer dan ijdel vertoon was en dat niet alleen de stad zelve, maar ook de geheele landstreek aan deze zijde van den *IJssel* in de zaak groot belang stelde. Men had met den Hertog van *Gelder* en onderscheidene steden van dat gewest gehandeld en zelfs met den eersten een verbond gesloten; hetwelk hij echter, het zij dan uit onmagt, of uit onwil niet nakwam (17).

De stad moest dus op eigene krachten en de ontvangene hulp steunen en alzoo den magtigen *FILIPS* met zijn leger van 14000 man afwachten.

De Hertog had volgens den boven aangehaalden Kronijkschrijver zijne benden in drie afdeelingen gesplitst. Hij zelf met het eene gedeelte zegt deze schrijver *sloech syn tenten ende pauwe-lioenen op in een plaats geheten die Wilpe*, dat is het dorp van dien naam achter aan de Stadsweide, over den *IJssel* gelegen, (de Mars genoemd) grenzende, of ook het daarbij gelegen huis te *Wilp*, hetwelk toen een adelijk kasteel was (18). Het tweede gedeelte, bestaande uit

(17) *DUNB. K. en W. D.* II D. blz. 154: *Teg. St. v. O. I D. I St.* blz. 138. En dat men ook met de Geldersche steden sprak, blijkt uit onderscheidene plaatsaen der rekening van 1456, waar wij o. a. lezen » Item des » vridaghes nae St yoriusdach (23 April) meester Johan » gereden tot Arnhem te spreken myd den vier hoeft- » steden der lande van Gelre (Nijmegen, Arnhem, Zutphen en Venlo) woe wy ons tot hen verlaten mochten » of ons ons die hertoge van borg. overvallen welde''

(18) Het is thans een boeren erf, nog even zoo genoemd. Het behoorde aan eenen tak van het oud adelijk geslacht van *RINCK*, die daarvan den naam van

Hollanders en Zeeuwen had zich meer naar de oost of zuidoostzijde der stad gelegerd en wel op een eiland in den *IJssel*, *Fennenoord* genoemd, hetwelk thans met het vaste land vereenigd is en achter de molens ligt, die zich op de stads weide aan deze zijde van den *IJssel* (de *Teuge* genoemd) bevinden, zijdelings van het Roerhuis (19). Bisschop DAVID had het beleid over het derde gedeelte en lag aan de westzijde der stad, dat is op de plaats omstreeks tusschen de bandijken en de rivier, hetwelk thans door

RENNES tot *Wilp* ontleende. Ik meen, dat het later in de aanzienlijke adellijke familie van SCHINNELPENNINCK VAN DER OLIE gekomen is, die het welligt van de RENNESSEN gekregen hebben, daar de eerste van de laatste afstammen, blijktens hetgeen gevonden wordt bij TE WATER *Verbond d. Ed.* 4e d. blz. 458. In de vorige eeuw behoorde hetzelfde aan den toenmaligen eigenaar van den Lathmer den Heer Baron VAN BROEKHUIZEN, die het omstreeks het jaar 1738 heeft doen sloopen, zoodat er thans niets meer van sigtbaar is. Het pronkte met twee ronde en oenen geweldig zwaren vierkanten toren; had twee ruime voorhoven en was voorts gesterkt met poorten en driedubbele grachten, terwijl het alle merkteekens van zeer hoogen ouderdom droeg. Zie Kox *Vad. Woord.* 32 d. blz. 207.

(19) Dat *Fennenoord* voorhoen een eiland geweest is, is bekend en blijkt ook nog uit nevensgaande afbeelding der stad en hare omstreken, waarvan hieronder nog een woord. In vroegere dagen kwamen er herhaaldelijk eilanden in den *IJssel*, die door verandering van den loop des waters ook weder verdwenen. Dit is ook niet vreemd, wanneer men bedenkt, dat er toen veel minder zorg voor krib- en dijkwerken gedragen wierd, dan thans. Verg. den *vorigen jaarg. van desen Almanak* blz. 174.

tuinen en stads bouwland beslagen wordt. De Hertog van Kleef, welke FILARS ondersteunde, lag mede aan de zuid- of zuidwestzijde in de nabijheid van de boven vermelde derde afdeeling. Het geheele leger bleef dus aan gene zijde van den *IJssel* en de oorzaak, waarom de stad niet tevens van de andere zijde bezet werd, zal men eensdeels moeten zoeken in de moeilijkheid van den overtocht anderdeels in de meer gevaarlijke stelling, die het leger alsdan zoude hebben.

Dat deze verdeeling aldus plaats had, is genoegzaam zeker, en wij vinden de bevestiging daarvan in een eenvoudig en natuurlijk verhaal van zekeren geestelijken, BUSSCHIUS (20), die, ter verkrijging van eenige schadeloosstelling voor het klooster te *Diepenveen*, het leger van het eene einde tot het andere doortrok en hetgeen hij zag en hoorde vrij uitvoerig beschrijft. Ter opheldering der omstandigheden hebben wij het niet overbodig geacht, dit verhaal vertaald en bij wiotreksel als bijlage hier achter mede te deelen, gelijk ook eene afbeelding van de stad en hare omstreken, die ik bezit, en die niet veel later reikt dan de tijden waarvan wij hier spreken (21).

(20) Hij was Kanunnik van het kapittel en klooster te *Windesheim* en behoorde tot de broederen des gemeenen levens. Men kan over hem en zijne geschikten zien DE WIND II. blz. 76 en 520 en de aldaar aangehaalde Verhandeling van DELPRAAT over GEERT GROTE. Het bedoelde verhaal vindt men in zijn werk *de Reformatione Monasteriorum cet.* bij LEIBNITZ Script. Brunsv. Tom. II. p. 950. 51.

(21) Deze afbeelding namelijk moet later zijn dan

Nadat dus FILIPS de stad door eenen heraut den oorlog had verklaard (22), geschiedde de eerste aanval van de zijde der burgers op denzelfden dag, dat hij zijn leger op de voorzeide plaats had ternedergeslagen. Er was namelijk aan de overzijde der stad dicht bij de rivier een steenen wachthuis, hetgeen diende voor de wakers en herders en des nachts ook tot beveiliging van het vee, dat op de weide ging (23), hetgeen ter zake der menigvuldige strooperijen zeker zeer noodzakelijk was. Dit wachthuis, liggende dus ongeveer ter plaatse, waar nog het zoogenoemde bolwerk is, had men in tijds zeer versterkt, met eene ruime gracht omgeven en overvloedig van manschappen en behoeften voorzien. De bezetting hiervan de aankomst van FILIPS benden vernemende en tevens, dat zij weinig op hunne hoede waren, had de stoutheid eenen uitval te doen, met dat gelukkig gevolg, dat zij eene groote slagting onder de vijanden te weeg bracht en met 43 gevangenen in de schans terugkeerde.

van 1487, omdat er de Noordenbergstoren reeds op gevonden wordt; terwijl zij vroeger is dan van 1580, toen de St. Anne kapel, die op de Teuge geteekend staat, is afgebroken.

(22) » Item . . : den aralt des hertogen van borg. doe hi die boetschap bracht dat die hertoch vorz onse viant geworden was geschenket ij **xx** xiiii kr." (Rek. 1456.)

(23) En dit was aansienlijk: immers kan men uit den ontvangst van het opbrandingsgeld opmaken dat ten minste in de jaren 1354. 1363. 65. 66 en 67 zes à zevenhonderd koeijen op de stads weiden hebben gegaan.

FILIPS dus ziende, dat deze sterkte hem zeer in het bemagtigen der stad zoude hinderen, bragt alle mogelijke magt voor dezelve en beschoot ze met groote steenen en kogels zoo geweldig, dat de muren aan alle kanten begonnen te scheuren en in te vallen, zoodat de bezetting zeer in het nauw geraakte en een goed heenkomen moest zoeken. Door de duisterheid van den nacht begunstigd, bragt zij al wat eenigzins vervoerbaar was scheep en trok daarmee binnen de stad, na vooraf de schans zelve door pik en zwavel te hebben in brand gestoken, opdat de vijanden daarvan geen voordeel zouden hebben (24).

Deze voorpost aldus veroverd zijnde, had FILIPS betere gelegenheid de stad te naderen en haar aan te tasten, te meer, daar hij met schepen allerlei krijgstuig en vele mondbehoefden gekregen had. Hij liet dan tegen de stad zes batterijen of schietschansen aanleggen, waaruit hij haar veel nadeel deed. De Hollanders (zege de meergemelde kronijk) stormden en scoten met grote bussen ende andere instrumenten sonder ophouden op die stat ende quetsten die van binnen seer, destruerende poorten muren ende toernen (25).

(24) Zie de morgen. *Kronijk H.* 28 en de *Epist. HENRICH* bij *DUMB. Anal.* Tom. I. p. 409. *REVIUS Dav. ill.* p. 108 meent, dat deze sterkte het Koerhuis geweest is, doch hierin vergist hij zich. Dit lag en heeft altijd met de stad aan dezelfde zijde der rivier gelegen.

(25) De aanvallen van FILIPS werden ook gerugsteund door de sterkten, die hij voor de stad had doen aanleg-

Niettegenstaande dezen geweldigen aanval liet echter de bezetting den moed niet zakken, omdat zij (zegt een ander schrijver (26)) bij zich had CORNRAAD VAN DIEPHOLT, Bisschop van Osnabrug en Preost van de St. Lebtinus kerk te Deventer (27), vergezeld van verscheidene edelen

gen. Dit blijkt, behalve uit het hier achter gevoegde verhaal van Busschius, uit eene plaats van den Kronijkschrijver BLAUS THADORITZ (Archief voor Ned. en Friesche Gesch. enz. door VISSER en AMERSFOORT III Stuk blz. 272, 273). Sprekende van de oneenigheden, die in 1521 Overijssel beroerden, verhaalt hij, dat de Gelderschen eenen toren bij de ijsselbrug te Deventer, welken de inwoners gemaakt en bezet hadden, innamen en hem tot den grond slechtten » ende daer nyet seern » off (vervolgt hij) daer stont een olde toern, of een » vyerkantich huys, welke torn hadde doen maken olde Philippus van Bergonyen, doe hy vor Deventer » lach, do hy David, syn soen, Bisschop maecte te » Wtrecht. Dese olde torn liet dye vorst van Geller » een diepe (gracht?) myt een sterck bolwerck om maken, ende liet daar husen in timmeren, ende besetten » dat myt volck myt schut ende myt cruyt, ende myt » vitalie ende lietse daerin legghen om die stad D. te » bewaren." Dit kasteel is dus zeker een der beide blokhuizen geweest, *Altens* en *Morgensster* genoemd, die zeven jaren later (1528) door die van Deventer zijn afgebroken welke daarvan de nog aanwezige Waag op den Brink hebben gebouwd. (Teg. St. v. Ov. I D. I St. blz. 173. Verg. met Meentz blz. 80. Zie ook Teg. St. III D. I St. blz. 64 en 205, 206).

(26) *Ep. Meyne*, p. 407.

(27) Zie K. en W. D. blz. 327. Hij kwam op verzoek en eerst toen FILIPS voor de stad lag.

» Item Willem toe Avereug die gereden was tegen den heren van Osnabruggen hem te bidden dat he in onse stad wolde komen ende doen onse bistand tegen den hertogen van borg. doe hi tegen onse stad lach." (Kam. Rek. 1456).

en onder zijn bevel hebbende vele manhafte, onverschrokkenen, in den krijg ervarene en gansch *Westfalen* door beroemde kampioenen. Deze weerden zich nevens de burgerij op de loffelijkste wijze (28). Zij waren overal waar het gevaar groot was, besprongen den vijand herhaaldelijk, schoten van muren, torens, poorten, en galerijen met pijlen en schietgeweer, zoodanig, dat alle pogingen van den Hertog, om de stad te winnen, vruchteloos schenen te zullen afloopen (29). De stedelingen hadden evenwel tot dus ver groot voordeel gehad van den hoogen stand der rivier, waardoor **FILIPS** belet wierd, zijn geschut dicht genoeg aan de stad te brengen en dus de verdediging zeer begunstigd werd (30).

(28) De burgerij schijnt vrij wat deel in de verdediging genomen te hebben en was daarop voorbereid,

» Des saterdages na Sent Jacob So. en R. to gelage » doe sy die lude geboet hadden in oiren harnas te » wesen." (K. R. 1456).

(29) *Ep. HEYNA.* p. 407. 408 en de vertaling van een gedeelte bij *DUNBAR K. en W. D.* II D. bl. 156.

(30) Dit hooge water der rivier werd zeker veroorzaakt door den veelvuldigen regen, die tijdens het beleg viel. De meergemelde kronijk H. 28 zegt: » alsoet alle » den tyd dach bi dage ongetempert weder was van re » gen ende winde so en vorderde die prince niet vele." Zoo lezen wij ook bij **MATTHAEUS** (*Anal.* Tom. V. p. 252), dat het gedurende het verblijf des Hertogs altijd regende. Even eens schrijven **REVIUS** II. p. 108; **MOENEN** ad a. 1456; *Ep. HEYNA.* p. 410; **BAUM.** II. p. 197 en **HEBA** p. 293. In het *Cron. Monast.* bij **MATTH.** *Anal.* Tom. p. 111 staat: » Item in denselven jaer **MCCCCLVI** » do quam ein ververlick groite regen mit einen groten » donder op Sint Margaretendach. Unde regen duerden

Het zakken van het water deed echter in de dagen van September dit voordeel ophouden; de belegeraars naderden de stad meer en meer; en rigtten nieuwe schansen op, waardoor zij eene menigte groote steenen in de stad konden werpen, die zoo wel de vestingmuren als de huizen zeer beschadigden en na verloop van weinige dagen zoo groot eene bres in den ringmuur maakten, dat zij zich tot eenen storm konden gereed maken.

De belegerden dit vernemende neigden wijsge-lijk tot schikking, wel begrijpende, dat zij tegen de geweldige aanvallen van den vijand niet langer bestand waren en zich dapper genoeg gedragen hadden, om gunstige voorwaarden te erlangen. Twee Observanter monnikken, dit vernemende, of aangespoord door den Hertog van Kleef of wie dan ook, deden zich op en wisten door heen en weder gaan spoedig een verdrag te bewerken, waarbij de stad en geheel Overijssel met FILIPS verzoend werd en ten gevolge waarvan deze met zijne benden opbrak en aftrók (31).

Dit verdrag werd geteekend den 17 Septem-

» van Sint Margaretten en kent te Lichtnisse, unde alle
» korn vergiaek, so dat dar syn groote duere tyd von
» quam.”

(31) Uit het verhaal van BRUNNIUS in de bijlage hier-achter blijkt, dat er destijds geen gebrek aan leenspoet was. Gedurende het beleg schijnt dit wel anders ge-weet te zijn, volgens het *Chronicon* van COEN. ZANT-REIST bij MARTINE en DURAND *Cell. vet. Script.* Tom. V. p. 493.

ber na dat dus het beleg 33 dagen had geduurd (32). Het had plaats onder de zeer billijke voorwaarde, dat DAVID als wettig Bisschop en Landsheer zoude worden erkend, hetwelk de stad beloofde, zonder dat zij wegens haren hardnekkigen tegenweer daarvoor verder eenig leed behoefde te verduren, zoo als de geschiedenis dit sedert ook gelcerd heeft (33). FILIPS beloofde, dat hij noch de zijnen de stad daarover immer zouden moeijen en DAVID gaf insgelijks eenen brief, waarin hij aan *Deventer*, *Rampen*, *Zwol*, *Groningen* en de verdere steden van het oversticht benevens de geheele Ridderschap de verzekering gaf, hunne voorregten en gewoonten te zullen eerbiedigen, dezelve daarbij plegtig bevestigende (34). Weinige weken daarna werd hij met veel praal gehuldigd, zoo door de drie steden als door de Ridderschap en kleine steden op den Spoolderberg en hem bij zijne eerste inkomst in *Deventer* zes zilveren schalen en kro-

(32) Ik heb hier den schrijver van het *K. en W. D.* gevolgd en zoo ik meen te regt. Andere schrijvers geven dien tijd verschillend op en wel van vijf tot acht weken.

(33) Deze gunstige voorwaarden hadden volgens het gevoelen van DUMBAR (II. 157) vooral plaats ter oorsake 1° van de voorspraak van den Hertog van *Kleef*. 2° Van de vrees voor eenen inval in *Holland* door de *Friezen*. 3° Van de tijding, gedurende het beleg ontvangen, dat de Dauphin van *Frankrijk* in *Brabant* getrokken was. Verg. *Teg. St. v. Ov.* III D. 1 St. bl. 60.

(34) Zie de onderscheidene brieven bij DUMBAR II D. blz. 157—160. Verg. *Teg. St. v. Ov.* I D. I. St. blz. 139.

zen, benevens eene aanzienlijke hoeveelheid wijns vereerd (38).

Dit was het einde van de Geschiedenis. FRILIPS had getoond, dat de vermeerdering van den invloed, dien de Graven van *Holland* van lieverlede op het Bisdum van *Utrecht* verkregen hadden, hem niet onverschillig was en dat hij daarvoor opofferingen veil had, doch tevens ook, dat hij de magt bezat, dien invloed, waar het noodig was, te doen gelden. Hij wist zijnen zoon, schoon buiten echt geboren, en zelfs tegegen de verkiezing van de Utrechtsche geestelijken, den Bisschoppelijken mijter met het daarbij behoorende wereldlijk gebied te doen erlangen en had het vermogen hem het rustig bezit van dit een en ander te verschaffen, niettegenstaande den heftigen tegenstand van een aanzienlijk gedeelte van dat gebied.

(35) Dit had plaats met overleg der andere steden. Overigens worden deze geschenken in de Kam. Rek. van 1456 aldus vermeld:

» Item des woensdages nae gereonis en victoris doe onse
 » her David yraten in Deventer quam tot synre inkomst
 » geſchenket sees silveren schalen en sees silveren kruesen
 » die der stad toeſhoerden die schalen te brunyeren ende
 » die kruese anderwerve te vergulden een menneken bo-
 » ven op yt verdeek ende een schilt te maken die boec-
 » stave te graven ende anders op syn behoer te maken
 » mayd der stad geld verguldet ende voor sulver dat
 » Lambert dede tot den menneken vorsz to maken to
 » samen gegeven vi iiij kr.

» Item onsen heren vorsz op die selve mede geschen-
 » ket een stücke wyne van derde halve aem dat stant
 » voir xix rh. guld. enz."

Maar ook van den anderen kant ontwaren wij, dat de stad *Deventer* met hare helperen zich vele opofferingen konde getroosten, om zich tegen eene benoeming te verzetten, die in de oogen van het algemeen onwettig was en met aangenomene beginselen streed. Zij beet de spits af en had den moed en de magt het aanzienlijk heer van den Hertog van *Bourgondie* weken lang op te houden en hem het vreedzaam bezit van dit gedeelte van het Bisdом te betwisten. Zij had *FILIPS* en *DAVID* geleerd, dat zij voor het handhaven harer voorregten en vrijheden goed en bloed veil had; en de door haar betoonde tegenstand heeft zeker eenen weldadigen invloed geöfend op de aanmatigingen, die de Bisschoppen van *Utrecht* gewoon waren zich herhaaldelijk te veroorloven (36).

Junij 1837.

W. H. C. J.

(36) Ik zal de bronnen, die mij bij het opstellen van dit stukje gediend hebben, hier niet verder opgeven, daar zij in de onderscheidene aantekeningen voorkomen. Overigens heeft de geleerde Oudheidkenner *MARSHALL* een verhaal van dit beleg beseten, hetwelk hij van *ADOLPH MOSER* had ontvangen en voornemens was in het licht te geven, hetgeen, zoo ver ik weet, nimmer geschied is. Zie *Annal.* Tom. V. p. 293. De schrijver van het *Kerk. en W. D.* schijnt dit niet gekend te hebben.

B I J L A G E.

(*Zie hiervoor blz. 88.*)

BUSSCHIUS begint met te verhalen, dat **PHILIPPUS**, Hertog van *B.* met den Hertog van *Kleef* en zijnen natuurlijken zoon **ANTONIJS**, met een leger van 14000 man, uit *Picardië*, *Bourgondie*, *Vlaanderen*, *Holland*, *Braband* en *Zee-land*, *Deventer* bezet had, ten einde zijnen zoon **DAVID** voor Bisschop te doen erkennen. Hij (**BUSSCHIUS**) vertoefde destijds bij de nonnen in het Klooster te *Diepenveen*, en, daar hij Bisschop **DAVID** over zekere zaak wilde spreken, begaf hij zich daartoe met twee andere mannen naar de overzijde van den *IJssel*. Aldaar kwamen hem mannen met korte rokken uit het leger van den Hertog te gemoet, die hem zeiden, dat **DAVID** daar in de buurt was, aan de andere zijde van den dijk. Daar vond hij verscheidene ronde tenten, van boven stomp als een' toren, met linnen bedekt en met was bestreken. Sommige derzelve waren langwerpig als een huis. Hij ging naar den Kappellaan en verzocht den Bisschop te spreken. Deze beloofde dit te zeggen, doch deed het niet. Hij wachtte lang, maar niemand verscheen. Toen kwam er een militair, naar het scheen van hoogen rang, die hem in zijne tent noodigde en beloofde, hem bij den Bisschop te brengen. Naauwelijks was hij hier

binnen gegaan, of DAVID riep uit zijne tent „Vaders komt bij mij.” Hij kwam in de tent en kuste des Bisschops hand. Deze nam zijn hoofddeksel (caputium) af en vroeg staande, wat hij wenschte. B. zeide hem, dat aan de andere zijde des *IJssels* een klooster was, *Diepenveen* genoemd, waar meer dan 160 nonnen en zusters waren, die door het leger van den Hertog van B. groote schade leden aan hare goederen en verzocht hem dus, bij zijnen vader te bewerken, 100 leeuwendaalders (leones) te bekomen. Daar DAVID niet begreep, dat zij schade konden lijden, daar aan die zijde des *IJssels* geen krijgsvolk konde komen, beduidde B. hem, dat zij vele goederen in de *Veluwe* hadden, daar het volk verspreid lag. Hierop zeide DAVID „Schrijf mij of mijnen vader eenen brief, die dat verzoek inhoudt, dan zal ik ook aan mijnen vader schrijven, om te zien, iets voor u te verkrijgen; ik moet de mis hooren; de priester is reeds in mijne tent, omdat de Burgemeesters van *Deventer*, *Kampen* en *Zwolle* zoo straks bij mij komen, om over vrede te handelen (1). Daarom heb ik haast, om gereed te zijn.” Verder verhaalt hij, dat hij, papier, pen noch inkt hebbende, eerst naar den Hertog van *Kleef* wilde gaan, om dan 's avonds bij zijn terugkeeren te schrijven. Hij ging dus derwaarts door het leger van den Hertog van B. Daar was in de

(1) Hieruit blijkt, dat deze reis plaats had op het einde van het beleg.

tenten alles te koop, als op eene stads markt, vleesch, visch, brood en verdere eetbare waren. Vele heeren kwamen daar bij hem, vragende van waar hij kwam. Hij zeide: van *Deventer*. Zij vroegen, waarom men de poorten nu gesloten hield. Hij antwoordde: op dat de huurbenden niet op het leger van den Hertog zouden aanvallen. Op hunne vraag, hoeveel daarvan binnen waren, zeide hij, vernomen te hebben, dat dit 8000 bedroeg, waarop zij te kennen gaven, dat de belegerden de poorten niet eerder zouden openen, voor dat het leger vertrokken was. Daarna kwam hij in het leger van den Hertog van *Kleef*, ging in den voornaamsten toren van het kasteel (*principalem castris turrem intravi*) en vond daar enkel eene kamenier of meid, die beloofde, hem naar den Hertog te zullen geleiden. Hij zeide, dat hij en zijne beide togtgenooten verlangden, wat te eten. „Welnu,” zeide de meid, „dan zal ik u eerst een middagmaal bereiden en dan bij mijn heer brengen.” Zij hadden zalm en andere visschen, wijn en bier op tafel en verzadigden zich. Verder kwamen zij in 's Hertogs kelder en dronken nog meer wijn. Intusschen kwam de opzigter van het kasteel (*domicellus castris*) bij hem. Hij verzocht den Hertog van *Kleef* te mogen spreken. Na eenige praatjes, beloofde deze opzigter zijne zaak bij den Hertog te zullen voorstaan. *BUSCHIUS* had het daar in het kasteel goed, om dat de opzigter eene zuster in het klooster te *Diepenveen* had. Toen ik van daar wilde gaan (vervolgt hij) en naar den Bisschop terug keeren,

vernam ik, dat de Hertog zich gereed maakte op te breken en weder naar huis te trekken. Ik zeide tegen mijnen broeder: wij zouden toch gaarne honderd gouden leeuwen, dat is 180 Rijnsche guldens van hem hebben. Indien wij nu naar Bisschop DAVID terugkeeren, zullen de opbrekende Picardiërs onze goederen afnemen en wij, die veel dachten te bekomen, zullen niets verkrijgen en zelfs het onze verliezen. Het is dus beter niet door *Gelderland*, maar achter de stad om naar *Diepenveen* terug te keeren. En dus deden wij. Wij zagen omstreeks 100 schepen (Rijnschepen genoemd) stroomopwaarts komen en naar huis keeren, omdat die van *Deventer* niet wilden toelaten, dat zij langs de stad verder voeren enz. — Eindelijk geeft hij te kennen, dat hij geen geld bekwam (2).

(2) BAUMANUS II. p. 198 spreekt met een woord van deze reis van B. en verhaalt, dat FILIPS hem niet alleen beleefdelyk ontving, maar hem ook de verlangde schadevergoeding liet geven, hetgeen dus met het zeggen van B. zelve strijdig is.

HERBERN VAN PUTTEN

OF

DE BELEGERING VAN PUTTENSTEIN.

In de oude gedenkschriften onzer vaderland-
sche geschiedenis leest men op bijna elke blad-
zijde van de krijgstogten, oorlogen en verwoes-
tingen, welke de voormalige Hertogen, Graven
en Landsheeren tegen elkander, of tegen hunne
nabuurvorsten ondernamen. Hunne Leen- en
Dienstmannen, de Ridderen en Knapen, ziet men
niet slechts naar plicht en gebod, maar veelmeer
uit strijd- en roofzucht, aan de krijgsondernemin-
gen deel nemen en dikwijls voor eigen rekening
oorlog voeren. Jagen, vechten, rooven en bran-
den was ridderlijk bedrijf, en de vazallen dier
Heeren, hunne hoorige lieden, boeren en dor-
pelingen, allen even ruwe gasten, die, als lijf-
eigenen, gehouden waren hunnen Heer of Ho-
vetman op elken rooftogt te volgen, waren op
het eerste klokgeklep of horengeschal gereed,
lijf en leven voor hem te wagen. Was hem een
hert ontjaagd, een hond gedood, eene beleedi-
ging aangedaan of eenig regt betwist, zulks moest
doorgaans door roof en verwoesting gewroken,
of in eenen bloedigen kampstrijd beslist worden.

De geharnaste ridders, van het hoofd tot de

voeten in het ijzer, met speer en schild gewapend en op geharnaste hengsten gezeten, trekken tegen den vermeenden beleediger te veld (1). Deze, door hunne ontzeg-brieven uitgedaagd, met zijne onderhoorigen even eens toegerust, trekt niet minder fier de aanvallers te gemoet. Met gevelde speren rennen de vorsten tegen elkander in, waarbij reeds menig ridder uit den zadel geligt, menige speer, op schild of harnas afschampende, gebroken, of paard en ruiter overhoop gereden werden; maar de achtersten, met de heirbijl of het zwaard in de vuist, komen mede in 't gevecht, houwen er onbesuisd op in, onder het gerammel der wapenen, het gekletter der zwaarden, het geschreeuw en gekrijsch der strijders en paarden. Wordt de schermutseling ernstiger, met de verwarring groeit de verbittering aan, de kampplaats wordt met gewonde ruiters, paarden en gebroken wapenen bedekt; maar de strijd houdt niet op,

(1) In het *Nederl. Magazijn van 1837*, 8ste blad, vindt men eene afbeelding der wapenzaal in den *Tower te Londen*, waar de ridders te paard in volle wapenrusting staan geschaard. Zoodanige wapenrustingen zijn nog lang in gebruik gebleven. In den Overijsselschen landbrief van Bisschop PHILIPS VAN BOURGONDIË van 1518 wordt gezegd: » Item soe sal elcke Dienstman in onsen voerscr. lande, die syns dienstrechtes gheneten wil, hem rusten ende ten mynsten een reysich peerdthouden, hetsy dan Henxt ofte Ruyn, ende wesen daermede oick bereit mit harnasch tuych en spere ofte andere gheweer, als hij daertoe verscreven ende gheeyndhet wordt'. *Richt Overijss. Gedenkst.* 2de St. bl. 130.

voor dat eene der beide partijen overwonnen en uit het veld geslagen is, of door de vlugt zich uit het gedrang tracht te redden (2).

Over akkers en velden, door bosschen en struiken worden de vlugtenden nagezet, die met hunne schuimende rossen ter naauwernood het kasteel bereiken en den voorburg binnen rennen, waar het beangste hofgezin hen inwacht en de vervolgers nog even buiten gesloten worden. Deze, aldus teleurgesteld, razen en tieren rondom het slot, schelden, dreigen en dagen de bloodaards tot eenen nieuwen kampstrijd uit; maar worden door de burgzaten van de hooge muren met eenen zwerm van pijlen en steenen begroet en genoodzaakt af te deinzen. Daarvoor moet nu de omliggende landstreek boeten; de weerlooze landlieden worden van alles beroofd; hutten en schuren in brand gestoken, koren en veldvruchten vernield, have en vee weggevoerd, en niet dan na de bezittingen van zijnen vijand kaal geschoren te hebben, trekt de overwinnaar met den behaalden buit naar zijn eigen roofnest terug.

Zoodanig was dikwijls het beloop der ridderlijke krijgsbedrijven, en zoo ellendig was het lot der landbewoners, toen nog die kleine dwingelanden den baas speelden. Na het opkomen der steden, toen men dezelve ook met muren en torens begon te versterken, vonden de landlieden uit den omtrek aldaar eene veilige toevlugt,

(2) Eene afbeelding van zoodanig ruitergevecht kan men sien in 't 4de deel van *P. Box Nederl. Oorl.* bl. 602.

die ijzeren ridders daarentegen eenen geduchten tegenstand. De boeren werden burgers en kooplieden, die, bij de uitbreiding van hun vermogen, zich aan den dwang en de heerschzucht der heeren hebben onttrokken en den hoogmoed dier eigenmagtige Ridders aanmerkelijk vernederd. Een merkwaardig voorbeeld daarvan is reeds medegedeeld in het verhaal der belegering van het kasteel des Heeren ZWEDER VAN VOORST in het jaar 1362, door den Bisschop van *Utrecht* en de burgers der steden *Deventer*, *Rampen* en *Zwol* (3). Weinige jaren later (1378) werd de opgeblazen trots van den Gelderschen Ridder HERBERN VAN PUTTEN even eens beteugeld, door de verovering en verwoesting van zijn kasteel *Puttenstein*, waarbij de burgers van *Rampen* inzonderheid hunne belegerings-kunst hebben aan den dag gelegd. De Geldersche geschiedschrijver PONTANUS geeft een omstandig bericht van deze gebeurtenis, waarin men het karakter van de Ridders der 14de eeuw vindt geschetst, en hetwelk tevens de belangrijke bijzonderheden, betreffende de belegerings-manier en de stormgereedschappen van dien tijd bevat, die wij den lezer thans wenschten mede te deelen (4).

HERBERN VAN PUTTEN, een telg der oude Baronnen van Gelder en een Ridder van den

(3) *Overijss. Almanak* 1ste jaarg. 1836 bl. 19, en *Hist. Camper Kronijk* 6de st.

(4) JON. IS. PONTANUS *Hist. Gelricae Lib. VIII*, p. 302—307.

echten stempel, hield zijn verblijf op de voorvaderlijke hofstad *Oldputten*, waar hij over zijne uitgestrekte bezittingen, tusschen *Elburg* en *Oosterwolde* gelegen, een onbeperkt gebied voerde, en het regt over leven en dood uitoefende (3). Onderscheidene Leenmannen, zoowel Edelen als Dienstbaren, gehoorzaamden zijne bevelen. Bovendien was hij bezitter van het kasteel *Puttenstein*, hetwelk, aan den algemeenen weg tusschen *Oldebroek* en *Wezep* zeer voordeelig gelegen, met hooge muren en torens versterkt, den ganschen omtrek overzag en in bedwang hield; terwijl niet slechts de naburige huizen *Wittenstein* en *Buckhorst*, maar zelfs de stad *Kampen* door de burgzaten gedurig bedreigd en gekweld werden.

Trotsch op zijn vermogen, leefde HERBERN op eenen hoogen voet, hield eene vorstelijke hofhouding, waar luisterrijke feesten, tournoospelen, jagt- en wapenoefeningen elkander opvolgden; fraaije hengsten, honden, valken en een aantal hofknappen volgden zijnen stoet. Maar dronken van weelde en geheel ingenomen met zijne eigene grootheid, waande hij zich boven allen verheven, ontzag regt noch eigendom van anderen, en noemde zich *Gods vriend en alle-mans vijand*. Zijne broeders DIDERIK en PIL

(5) Een Baron behoorde tot de tweede orde der Ede-len des Rijks en volgde op de Hertogen en Graven. RACER, *Overrijss. Ged.* 2de St. bl. 141 en S. VAN LEEUWEN *Bat. Illustr.* bl. 691. De Baronnen waren Heeren van Heerlijkheden, of eigen vrije Hovezaten, aan welke het hoog- of halagerigt verbonden was.

GROM van *Putten*, nevens eene schaar van dienstmannen en hovelingen, de medgezellen zijner togten en deelgenooten der woeste ondernemingen, waartoe de oorlog tusschen *Gelder* en 't *Sticht*, en zelfs de oneenigheden der *HEEKEREN's* en *BRONKHORSTEN* telkens de gelegenheid aanboden, schroomden niet de grenzen van hun gebied te overschrijden. *HERBERN*, die van den *Utrechtschen Bisschop* ook de tienden van *Kamperveen* ter leen hield, deed dezelve met eene ongehoorde gestrengheid invorderen; zijne hofbeambten namen niet slechts meer dan hem toekwam, maar dwongen ook de boeren tot het opbrengen van schatting, even als waren zij hanne heeren en gebieders. In de buurt van *Hollander-Huizen* maakten zij zich meester van de visscherij ten zuiden van den *IJssel*, welke, uit hoofde van de toenmalige meiren en poelen, aldaar voor de bewoners van groot belang was en waarop dat gedeelte van *Kamperveen*, nevens andere landhuizen een gelijk regt hadden, als *Puttenstein* (6).

(6) Tot deze visscherij waren vermoedelijk de *Huizen van Wittenstein* en *Buckhorst* mede gerechtigd. *WILLEM* en *GERHARD VAN BUCKHORST* verkochten in 1277 aan den *Abt van Staveren* de helft hunner landgoederen in *Zalk*, met de wateren en visscherijen ten zuiden van den *IJssel* tusschen de nieuwe graft en a' gravenbeek (*inter novum fossatum et torrentem comitum*) waarvan zij nogtans uitzonderden het *Hollanderbroek* en het groote moeras, genaamd *Kamperveen*, (*palus qui vocatur Hollandensis et major palus, qui vocatur Camperavenne*). De visscherij, welke daarin mogt vallen, alsmede die ten zuiden van den *IJssel*, behielden zij in ge-

Bisschop **ARNOLD VAN HOORNE**, het aanhooren der menigvuldige klagten zijner onderhoorigen moede, kwam met den Raad der stad *Kampen* overeen, om de geweldenaarijen van den Geldersman te beteugelen; maar zoodra **HERBERN** daarvan de lucht kreeg, begaf hij zich naar *Zwolle*, om den Bisschop, zijnen Leenheer, die zich aldaar bevond, te begroeten, veinzende vriendschap met het Sticht te willen aanknopen en onderhouden. Toen de Bisschop vooraf vergoeding vorderde voor de aangedane belediging en toegebragte schade, riep **HERBERN** de tuschenkomst en bemiddeling der drie Overijsselsche Steden in, waarmede de Bisschop geen genoggen nam, die van geene bemiddeling wilde hooren en op de dadelijke voldoening zoo hevig aanhield, dat **HERBERN** in toorn opvloog en gramstorig de stad verliet.

Het was den sluwen Ridder niet ontgaan, dat des Bisschops weigering, om zich aan de uit-

meenschap met den Abt voorzeggd, zoodat de een den anderen daarin niet zoude mogen bekommeren tot tijd en wijle, dat ook daaromtrent eene billijke verdeeling kunde tot stand gebragt worden. Dit heeft plaats gehad in het jaar 1345, toen **JOHAN VAN BUCKHORST** en de Abt van *Staveren* de gemeenschappelijke landen hebben gedeeld en gescheiden, te weten: het broek van *Buckhorst*, waarvan de helft, naar den kant van *Hattum* gelegen, den Abt ten deele viel. Heer **JOHAN** behield de andere helft, en ieder van hen zou het water en de visscherij, bij zijn aandeel van hofsteden en landen behoorende, voortaan rustelijk mogen gebruiken, zoo als *sine olde handvesten holden*, *RACER*, *Overijss. Gedenkst.* II St. bl. 194—197.

spraak der Steden te onderwerpen, den Scheepenen van *Kampen*, **GIJSBERT VAN KUIK** en **DIRK VAN RODEN**, die de zamenkomst te *Zwolle* hadden bijgewoond, zeer tegen de borst stiet: waarom hij dan ook met den Raad dier stad eene afzonderlijke bevrediging poogde tot stand te brengen, hetwelk hem in zoo verre gelukte, dat men van wederzijde beloofde, elkander door de wapenen geene schade te zullen toebrengen, dan na voorafgaande aankondiging.

Van hoe weinig beteekenis zoodanig beding ook wezen mogt, **HERBERN** meende van de stad *Kampen* nu niets te vrezen te hebben, belachte den Bisschop, zonder zich eenigzins aan de pligten, welke hij dezen zijnen Leenheer, wegens de tienden van *Kamperveen*, schuldig was, te storen. Zijne hofbeambten begonnen hunne vorige knevelarijen te hervatten, door de bewoners van *Kamperveen* op eene gewelddadige wijze te plunderen en te kwellen; maar de Schout, die zich aan het hoofd zijner landlieden had gesteld, trok eene bende dier roovers tegen en vroeg: wat zij in den zin hadden? Hun antwoord was: dat zij het goed voor hadden; het verdrag, door hunnen Heer met de *Kampenaren* aangegaan, wilden zij nakomen en zelfs de wapenen, welke zij bij zich hadden, afleggen; doch de *Kamperveensche* boeren, deze veinzerij kennende, wantrouwden hunne beloften en vielen, door hunnen Schout aangevoerd, zoo onbesuisd op de *Puttensteiners* aan, dat, na een bloedig gevecht, er negen op de plaats dood bleven.

Dit kon Heer **HERBERN** niet verkroppen; de

de Kampenaren, die hij voor de aanleggers hield, zouden er nu voor boeten; hij zond renboden aan de naburige Vorsten en Steden met klaagbrieven, hoe die van *Kampen* het aangegaan verdrag geschonden, en zijne lieden door de boeren hadden doen doodslaan. Maar de Raad van *Kampen* zat niet stil, gaf zijne bondgenooten, de steden *Deventer*, *Zwolle*, en zelfs de Hanze stad *Lubek*, van het voorgevallene berigt, aantoonende, dat HERBERN het verdrag verbroken, en welke beleedigingen en geweldenarijen hij gepleegd had. Hij en zijne broeders DIRK en PILGROM werden bij klokgelui, als schenders van den vrede, openbaar gemaakt en hun het stads regts-gebied ontzegd. De oorlog was dus verklaard en de wederzijdsche toerustingten gaven genoeg te kennen, dat men er nu alles bij opzetten wilde, om den wraaklust voldoening te verschaffen.

Heer HERBERN riep zijne dienstmannen te wapen, die niet in gebreke bleven den Raad der stad *Kampen* door veedebrieven en bedreigingen van hunne vijandelijke gezindheid te verwittigen. Hunne brieven waren omtrent van dezen inhoud.

- Wetet, gij Schepenen en Raden van *Kampen*,
- daar gij u vijanden steltet van den Edelen
- Ridder HERBERN VAN PUTTEN, uit zake van
- die van *Kamperveen*, welker heeren en be-
- schermers gij zijt, en wegens het onrecht,
- dat gij Heer HERBERN hebbet aangedaan, dat
- wij, GIJSBERT VAN BRONKHORST, LODEWIJK
- RIPPERSCHEIJT, HENRICK VAN HOMOET, Heer
- van *Salmander*, ridders; ARNOLD HOEMEN,

. WILLEM VAN STEENBERGEN, WILLEM DE
 . BAER, HENRICK VAN HUNNEP, JOHAN MOL-
 . HELLER, WOLTER VAN DANNEN, JOHAN DE
 . DRIJVER, DIRCK WITTEBOLLE en HENRICK
 . VOEGEL, alle knapen, U willen toonen, dat
 . de edele ridder HERBERN VAN PUTTEN ons
 . liever is, dan Gij en uwe geheele burgerij,
 . en dat wij onze eer tegen u mannelijken wil-
 . len verdedigen en beschermen. Gegeven onder
 . zegel van Heer HERBERN," enz. De Bisschop,
 op gelijke wijze uitgedaagd en bespot, vermaan-
 de den Kampenaren niet langer te aarzelen; zij
 zouden het kasteel *Puttenstein*, waardoor zij de
 meeste schade leden en bij welks vernieling zij
 het grootste belang hadden, maar dadelijk door
 geweld van wapenen aantasten en tot den grond
 verwoesten. De Raad verzocht echter vooraf,
 over de middelen daartoe, en de gevolgen er
 van, met den Kerkvoogd te mogen raad nemen,
 die zich daarop naar *Kampen* begaf en met den
 Raad overeenkwam: dat de burgers, na de ver-
 overing, het kasteel geheel en al zouden ter
 nederwerpen en tot den grond toe verwoesten.
 De Bisschop zou dan bewerken, dat zij, nevens
 die van *Kamperveen*, in het bezit hunner reg-
 ten en eigendommen werden hersteld, met hen
 gemeene zaak maken, geen' vrede of verdrag met
 HERBERN aangaan, dan met hunne toestemming,
 en al zijne krachten inspannen, om het voorge-
 stelde doel te bereiken.

Alles was nu tot de belegering voorbereid,
 de stormbokken, blijden en ander krijgsgereed-
 schap uit het wapenhuis te voorschijn gebragt;

en de gewapende burgers, onder hunne hoplieden verdeeld, waren tot den uittocht gereed. Op St. Vitusdag, 15 Junij 1378, trok de geheele belegerings-trein, onder het opperbevel van twee Raadsleden, naar *Puttenstein* op weg. Bij het kasteel genaderd, werden de toegangen bezet door de burgers, de stormtuigen opgericht en met het steenen werpen door de blijden, en het beuken der muren door de stormbokken al spoedig een aanvang gemaakt. HERBERN, zelf op het kasteel gekomen, om de verdedigers te besturen en aan te moedigen, bood eenen dapperen tegenstand, terwijl zijne burgzaten moedige mitvallen deden. De zaamverbondene Ridders verzamelden intusschen hunne benden, om de belegeraars door aanhoudende gevechten te vermoeijen, of door eenen algemeenen aanval het beleg te doen opbreken; maar twee honderd ruiters en een gelijk getal voetknechten, door den Bisschop ter ondersteuning der belegeraars afgezonden, verhinderden deze onderneming, zoodat de Geldersche Ridders, de toegangen gesloten vindende, hunne vanen slechts van verre vertoonden, en, wanneer zij naderden, terug geslagen werden.

Middelerwijl werd de belegering met kracht voortgezet, waarbij de stormgereedschappen groote verwoesting aanrigteden. TEN BOECOP verhaalt, dat door de blijden of balisten groote steenen over de muren in het kasteel werden geworpen, en de karmeliter-monnik JOHANNES A LEIDIS, die dezen tijd beleefde, meldt in zijne kronijk, dat de torens en vesten van het

• kasteel *Puttenstein* door eenen stormram of
 • Aries der Kamperburgers zoo geweldig werden
 • gebeukt en vermorzeld, dat dezelve bijna ge-
 • heel ter neder storteden." Tegen het donde-
 rend geweld van dezen muurbreker waren de
 moed en het beleid der verdedigers niet bestand.
HERBERN hield het echter ruim zes weken tegen
 de belegeraars uit. Terwijl het daverend kasteel
 reeds onder zijne voeten wegzonk, de burgzaten
 onder de ingeslingerde steenen en muurbrokken
 werden verpletterd, en de hoop op ontzet geheel
 was verdwenen, weigerde hij te bukken, tot
 dat hij, geheel tot het uiterste gebragt, na ee-
 ne altherhardnekkigste verdediging, genoodzaakt
 werd het waggelend kasteel aan de Kampenaren
 over te geven.

Hij werd met het overshot der burgzaten ge-
 vangten genomen en geboeid naar *Kampen* ge-
 voerd, waar hij in hechtenis bleef tot den 18den
 Augustus, toen de Bisschop en de Raad der
 stad, na hem genade verleend en op vrije voe-
 ten gesteld te hebben, de volgende voorwaar-
 den met hem vaststelden: • De Bisschop en des-
 • zelfs bondgenooten ter eene, en Heer **HER-**
 • **BERN** nevens zijne medestanders ter andere zij-
 • de, zouden onderling verzoend en bevredigd
 • zijn, de wederzijdsche gevangenen ontslagen
 • worden, de burgers van *Kampen* zouden het
 • kasteel *Puttenstein* tot den grond toe afbreken,
 • den steen, het houtwerk en den puinhoop aan
 • **HERBERN** afstaan, maar de steenenkloten,
 • door hunne blijden in het kasteel geworpen,
 • naar *Kampen* terug voeren." De broeders en

aanverwanten van Heer HERBERN werden ver- volgens in dezen zoen begrepen, de verdrag-brieven wederzijds gezegeld en uitgewisseld, en alzoo de vrede hersteld.

Na de verovering van het kasteel waren de stormgereedschappen reeds naar de stad terug gevoerd en in het wapenhuis aldaar geplaatst; de werpsteen deed men nu ook bijeen zamen en in de stadstorens overbrengen, waarna het kasteel tot den grond toe geslecht en in eenen puinhoop veranderd werd. Twee jaren later (in 1377) heeft Bisschop ARNOLD VAN HOORNE de burgers van *Kampen* en de bewoners van *Kamperveen* hersteld in het bezit hunner landen, welke door HERBERN te onregte en door geweld van des Stichts palen waren afgenomen en de zijne, onder *Oosterwolde* gelegen, toegevoegd. De Bisschop zorgde nu ook, dat de grenzen van *Kamperveen* en *Oosterwolde* door een gegraven kanaal werden van een gescheiden, van hetwelk de uitdelving den erfgenamen van 't *Oldebroek* werd opgelegd, die daarentegen van den Raad der stad *Kampen* de vergunning verkregen, om eenen dijk te leggen binnen des Stichts palen, in de Marke van *Hollander-huizen* (7).

(7) Volgens een' brief van Hertog ARNOUD VAN GELDERE werd het gemelde kanaal gegraven » in den gescheide tusschen de landen van Gelre en den stichte van Utrecht, strekkende van de Breenkeulen thent » in der zee toe." *Tegenw. St. v. Overijss.* 4 D. bl. 124, 125. Thans wordt hetzelfde de *Geldersche gracht* genoemd.

Heer HERBERN, die vervolgens zijn verblijf hield op *Old-Putten*, kon de ondergaane vernedering niet lang overleven. Hij stierf weinige jaren daarna, nalatende eene eenige dochter, welke, nu in rouw gedompeld en verlaten, op het kasteel *Old-Putten* in eenzaamheid zat te treuren, daar zij tevens de hoop, van eenmaal Graaf van Holland te zullen worden, waarmede HERBERN haar welligt had geveleid, in rook zag verdwijnen. Maar de treurdagen duurden niet lang; van hovelingen omringd, viel haar oog, van achter den sluier, op eenen harer hofknapen, PILLEGROM DE VOS genaamd, van *Steenwijk* of *Vollenhove* afkomstig, die de jonkvrouw vriendelijk toesprak, haar troostte en gunsten van haar verwierf, welke hem in het bezit stelden van hetgeen haar vader den Hollandschen Graaf had toegedacht. HERBERN had, namelijk, nevens zijne beide kasteelen en landgoederen, ook zijne eenige dochter den Graaf van Holland aangeboden, toen hij deszelfs bijstand tegen den Bisschop inriep. TEN BOECOP verhaalt, dat hij de brieven, daarover gewisseld en door HERBERN eigenhandig geteekend, zelf heeft gezien (8).

(8) J. J. PONTANI *Hist. Gelr.* Lib. VIII p. 304. Maar de tegenwoordige Graaf van Holland, WILLEM VAN BUIJEN, was krankzinnig; zijn broeder Hertog ALBRECHT, die als voogd het bestuur uitoefende, had in 't jaar te voren (1374) met Bisschop ARNOLD VAN HOORNE pas vrede gemaakt, dien hij, ten gevalle van Heer HERBERN, niet zoo opentijk wilde schenden. ALBRECHT was ook zelf gehuwd en er was dus aan zijn hof voor de jonkvrouw van *Putten* geen fortuin te wachten;

Daar die gelegenheid nu voorbij was, gaf zij gaarne gehoor aan den gediensligen Overijsselman, die haar te wel geviel, dan dat zij, ten gevalle van den Hertog van Gelder, die zich wegens haren minnehandel zeer gebelgd toonde, dezen weder zoude hebben laten varen. Hierdoor, zegt PONTANUS, laat zich ook verklaren, hoe het geslacht der VOSSEN het bezit der aanzienlijke *Puttensche* goederen zal hebben verkregen (9).

De geweldenarijen der Heeren van *Putten* waren door de verwoesting van het kasteel *Puttenstein* wel beteugeld, maar derzelver vijandige gezindheid tegen de stad *Kampen* was daardoor niet verminderd. Dezelve schijnt veel eer, na den dood van Heer HERBERN, door de verbintenis zijner dochter met PILGROM DE VOS, ook op deszelfs geslacht te zijn overgegaan; althans ruim honderd jaren later (1487—1491) vinden wij de Gebroeders VAN PUTTEN, toegenaamd DE VOS, benevens eenen PILGROM DE VOS en

ten ware zij zich onder den weelderigen hofstoet had willen begeven, om misschien, zoo als daarna ALBIS VAN POELGHEST, zijne bijzit te worden; dan dit werd nu door haar huwelijk met PILGROM DE VOS verhoed. Aan het misnoegen van den jeugdigen Gelderschen Hertog WILLEM VAN GULIK, die hetzelfde afkeurde, schijnt zij zich niet gestoord te hebben, wijl die in 1379, nauwelijks 15 jaren oud, reeds met KATHARINA VAN BRIJEREN, dochter van Hertog ALBRECHT, gehuwd was, en nu waarschijnlijk slechts op hare aanzienlijke erfgoederen het oog had, welke hij den Overijsselman misgunde.

(9) PONT. *Hist. Gelr.* Lib. VIII p. 307.

andere Geldersche Edelen, weder tegen de burgers van *Kampen* in het harnas. Derzelver eigendommen op Gelderschen bodem werden aangetast en in beslag genomen; de *Kamper-kooplieden*, die met hunne waren de *Veluwe* overtrokken, werden, in weerwil der belofte van vrijgeleide, geplunderd en beroofd; maar de vijandelijkheden, daardoor met den toenmaligen Heer van *Putten* ontstaan, schijnen ook weder door de belegering en verwoesting van deszelfs kasteel *Old-Putten* door de *Kamper* burgers, te zijn geëindigd (10).

Dit *Old-Putten*, nabij *Elburg* gelegen en alnog *Putten* genoemd, is thans een aangenaam landgoed met een aanzienlijk huis, hetwelk op de grondslagen van het voormalige kasteel gebouwd en van tuinen omringd, tusschen hoog geboomte ligt verscholen. Van het kasteel *Puttenstein* is niets overgebleven, dan de hechte steenen fondamenten, welke de uitgestrektheid van het voormalig gebouw aanwijzen. Op dezelve staan twee boerenwoningen, waarbij eenige zware oude boomen. Er liggen nog 13 zeer groote keijen en steenbonken, behalve nog een vijftigtal dergelijke zware steenen in een kuil bijeen verzameld, welke door de *Kamper* burgers aldaar achtergelaten, of welligt, bij de verdediging, door de burgzaten van de hooge muren geworpen zijn, om de stormrammen en derzelver be

(10) G. DUMBAR *Anal.* Tom. II p. 447. J. J. PONTANI *Hist. Gelr.* p. 581. J. RAVII *Daventr. Illustr.* p. 148.

dekzels te vernielen, en de belegeraars bij het beklommen en bestormen schade toe te brengen. Het erf, waarop deze overblijfsels aanwezig zijn, wordt thans *de Pol* genoemd en ligt aan de noordzijde van den straatweg, niet ver van het dorp *Wezep*.

Ten tijde van PONTANUS stond de groote stormram, welken men bij het beleg van *Puttenstein* had gebezigd, in de kerk of kapel van het H. Geesten Gasthuis te *Kampen*, welke toen de bewaarplaats dier oude krijgstuigen schijnt te zijn geweest. PONTANUS had dien stormram aldaar (in 1630 of 1634) zelf gezien, en met de grootste bewondering beschouwd. Hij hield denzelfden voor den *Aries compositus* der Ouden, en heeft in zijn werk *De Originibus Francieis* daarvan eene beschrijving gegeven met eene plaat, ten einde men hetgeen over den *aries simplex* en *compositus* door anderen toen was in 't licht gegeven, daarmede zou kunnen vergelijken en alzoo de meening der oude schrijvers beter vatten. (11)

Weinige jaren daarna (in 1646) is de gemelde *Aries* bij den brand van het H. Geest-kerkje door de vlam vernield (12), waardoor de afbeelding meerdere waarde verkreeg. Daar echter het genoemde werk thans zeldzaam geworden is, vermeen ik den oudheid-minnaren geen on-

(11) J. J. PONTANI *Hist. Gelr. Lib. I* p. 44 en *Lib. VIII* p. 306.

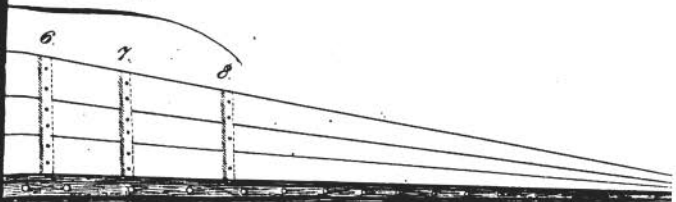
(12) *Huogstr. Woordenb.* 5 D. bl. 9.

dienst te doen, met eene afbeelding van dezen Kamper *Aries*, naar dien van PONTANUS geschetst, hier bij te voegen, en ook van hetgeen die schrijver daarvan heeft te boek gesteld, (volgens afschrift van den Latijnschen tekst, door de tusschenkomst van goede vrienden welwillend aan mij medegedeeld) hier de volgende vertaling te geven:

• De *Aries*, of stormram, werd oudtijds zamengesteld uit balken, welke met zware ijzeren banden en bouten zeer hecht waren aan elkander geklonken en vereenigd. Een zoodanig merkwaardig gedenkstuk der oudheid heb ik voor eenige jaren, door mijne vrienden daartoe uitgenoodigd, te *Kampen* in Overijssel met eigene oogen en met de grootste verwondering mogen beschouwen: met verwondering zeg ik, om dat ik niemand heb aangetroffen, die mij wist te verklaren, wanneer en op welke wijze dit ontzettend groot stormgereedschap aldaar kon zijn gebragt. Hetzelve bestaat namelijk uit drie zeer zware en evenredig lange balken of boomen, gemeenlijk mastboomen genoemd, niet rond maar vierkant, zeer zuiver bewerkt en nevens elkander naauwkeurig zamen gehecht. Het hoofd- of vooreind heeft de meeste dikte, welke langs de geheele lengte allengskens afneemt tot aan het uiterste eind toe. Hoe groot de lengte zij, is daaruit op te maken, dat het stormtuig in de kerk of het wapenhuis, waar hetzelve bewaard wordt, met het vooreind naar den grond gekeerd en gedeeltelijk zelfs daarin gezakt is, terwijl het

*de voren-
 en, zichtbaar.*

*re, waaren voorheen, tot aan het uiterste
 ies, een ijzer is vast geklonken geweest,
 reekt*

*de lengte van den Aries is 51 voet, be-
 omtrent 8 voet welke in den grond
 is, zoodat men wegens de opgehoof-
 het kopstuk, hetwelk de meeste zwaarte
 meer zien kan.*

• dunne achtereind nog bijna tot aan het dak
 • reikt. In het midden heeft dit gevaarte eenige
 • gaten, om de ijzeren pinnen of bouten door
 • te laten, waaraan de touwen of trekzelen wer-
 • den vastgehecht, om den stormram in bewe-
 • ging te brengen en tegen de muren te bonzen.

• Hierdoor wordt nu veel licht verspreid over
 • de plaatsen van LUCANUS en AMMIANUS MAR-
 • CELLINUS, welke van den *Aries*, als zooda-
 • nig zamengesteld, gewagen, doch tot nu toe
 • geheel anders, en naar mijn inzien ten onreg-
 • te, op eene vroegere samenstelling van den
 • *Aries* zijn toegepast geworden. De woorden
 • van LUCANUS luiden aldus:

• nunc conjunctas adstringere nodis
 • Instabat ferroque trabes, quo frangeret altos
 • Portarum postes, quateretque morantia clau-
 • stra (13).

• en die van AMMIANUS, in het 20ste Boek:

• Arietem vetustum dissolutum fuisse ut facilius
 • veheretur, iterumque instructum (14).

• Wij ontwaren hier vooreerst in de woorden
 • van LUCANUS, *conjunctas trabes*, de door ban-
 • den en ijzerwerk aaneengehechte balken, op
 • dezelfde wijze, als bij den *Aries*, dien wij,
 • als uit twee of drie mastboomen zamengesteld,

(13) » Hij deed de balken met ijzere banden samen-
 wringen, om daarmede de hooge stijlen der poorten
 te verbrijzelen en de sterke torens te beuken »

(14) » Dat men den ouden stormram uit elkander ge-
 nomen had, om denzelven gemakkelijker te kunnen ver-
 vóeren, doch daarna wederom had te samen gevoegd. »

• daarin volkomen wedervinden. Wanneer ver-
 • volgens AMMIANUS zegt: *Arietem, ut facilius*
 • *veheretur, dissolutum iterumque instructum*, wie
 • zal dit ook niet gereedelijk toepassen op de
 • balken of mastboomen, welke, volgens de be-
 • werking, die wij daarvan hebben opgegeven,
 • aaneengehecht en van elkander gescheiden kon-
 • den worden? vooral wanneer men het model
 • daarmede vergelijkt, dat, zoo als gezegd is,
 • in het wapenhuis te *Kampen* wordt bewaard en
 • heden nog aldaar kan gezien worden. Maar
 • terwijl ik mij met dit onderwerp bezig houde,
 • wordt, op mijn verzoek, juist ter regter tijd,
 • door mijne vrienden te *Kampen*, mij eene juis-
 • te afteekening van dezen bewonderingswaardi-
 • gen *Aries* zeer goedgunstig toegezonden, welke
 • ik door eene bekwame hand in koper heb doen
 • graveren, en van de noodige bijschriften der
 • lengte, dikte enz. voorzien; ten einde dit zeld-
 • zaam krigsgevaarte elken kunst-minnaar ter be-
 • schouwing voorgesteld en den beschouwer te-
 • vens de vereischte inlichting daaromtrent me-
 • dedeeld zoude kunnen worden (15)."

(15) J. J. PONTANI *Orig. Francic.* Lib. VI c. 20. p. 555. seq.

De *Aries* of stormram werd ook een *Bok* of *Nagel* genoemd, omdat dezelve met eenen zwaren ijzeren rama- of boks-kop voorzien was en onder eene soort van galg of hoogen bok werd gehangen, ten einde denzelfden door trekzelen heen en weder te bewegen en met geweld tegen de muren te kunnen bonzen en stooten. De latere benaming van *Nagel* vond welligt haren oorsprong in dien uiterlijken vorm van den *Aries compositus*, die

Behalve hetgeen ter verklaring en opheldering der afbeelding van den *Aries* in dit bericht van PONTANUS voorkomt, straalt daarin ook zijn bijzonder oogmerk door, om dit oude stormtuig; hetwelk hij als een echt model van den Romeinsehen *Aries compositus* beschouwde, daardoor der vergetelheid te onttrekken. De Regering van *Kampen* had hare belangstelling alreeds aan den dag gelegd, door zulk een krijgsgevaar te meer dan derdehalve eeuw ongebruikt te bewaren; want na de uitvinding van het buskruid en kanon geraakte het oude stormgereedschap buiten gebruik (16). Prins MAURITS, die gedurende de kriegsbedrijven van het laatste der 16de eeuw zich dikwijls te *Kampen* bevond, heeft den *Aries* aldaar meermalen met de grootste opmerkzaamheid beschouwd en zijne verwondering daarover te kennen gegeven (17). Het moge ons eenigermate bevreemden, dat TEN BOECOP, die van 1559 tot 1580 te *Kampen* Burgemeester was, in zijn verhaal der belegering van *Puttenstein*, van den *Aries* geene melding maakt, terwijl hij van de *Baliste* of *Blyde* eene naauwkeurige beschrijving geeft: waarschijnlijk heeft hij den

als een nigel puntig uitliep. Zie ook A. VAN SLICHTENHORST *Geld. Gesch.* VIII B. bl. 158.

(16) Reeds in 1350 werd, benevens de blijden enz. buskruid gebruikt in de belegering van het Kasteel *Rosenburg*. M. VAN DER HOUVE *Handvest Chronijk* bl. 131. Zoo ook in 1380 bij de belegering van het kasteel *Eerde*. *Hist. Camper Kronijk* 8ste Stukje.

(17) HOOGSTRATENS *Woordenboek*, op *Kampen* 5 D. bl. 9.

stormram, welke in het wapenhuis opgerigt, doch waarvan het voorste gedeelte in den grond gezakt en onzichtbaar was, voor den hoofdpaal eener groote *Blijde* gehouden (18). Hoe dit zij, duidelijk blijkt het, dat deze Kamper *Aries* de aandacht en nasporing der oudheidkundigen heeft bezig gehouden en toen reeds als een zeldzaam gedenkstuk is beschouwd geworden; weshalve de daarvan gemaakte afbeelding, door PONTANUS bewaard, ook op onze belangstelling eene billijke aanspraak heeft verkregen, daar dezelve ons het genoegjen verschafft, den stormram, waarmee de Kamper burgers voor bijna 800 jaren de muren van het roofnest *Puttenstein* hebben ter neder geworpen, ons thans nog te vertegenwoordigen. Een genoegjen, hetwelk ten aanzien van een gelijksoortig stormtuig, te *Doesburg* tot in het begin der 16de eeuw aanwezig, thans aldaar wordt gemist. SLICHTENHOEST, die dit gemis aan achteloosheid toeschrijft, heeft ons het volgende berigt daarvan nagelaten:

• De Bussentooren heeft westwaerts gestaen
• omtrent den *ouden Burght*, daer hij 't afbree-
• ken in gevonden is een *Bock* ofte *Muyr-bree-*
• *ker*, bij de *ouden Aries* genoemd, neffens ee-
• nigh oorloghs-tuygh, Romeynsche penninghen
• en meer andere zeltzaamheden, welke door
• achteloosheid der voorvaderen zijn verwaar-
• loosd, tot leedwesen van nieuwsgierigher na-
• koemelinghen. Dese Burght, pochende op syn

(18) PONTANUS, *Hist. Gelr.* p. 307 boven aan.

. timmerbaes den Romeynschen DROES, . . . is
 . in 't jaer 1822 door Hertogh KAREL VAN
 . GELDER, die toen meer nieuwigheden, dan
 . oudheden in 't hoofd had, jammerlyken ter
 . aerden geslecht (19)."

Wat nu betreft de *Blijden* of *Balisten*, welke de Kamper burgers in de belegering hebben gebruikt om steenen te werpen, deze zijn ongetwijfeld met den *Aries* en ander krijgsgereedschap, ook door den brand van het H. Geestkerkje verteerd geworden. De beschrijving, welke PONTANUS van de *Blijde* geeft, is vrij duidelijk. Dezelve bestond uit eenen in den grond vastgezetten stevigen paal of mast, aan wiens boveneind een lange dwarsbalk van buigzaam hout in evenwigt hing; deszelfs top-end werd omlaag getrokken, in eene klink vastgezet en in den daaraan verbonden bak, de *schoen* genoemd, een ronde steenen kloot, of zware steenbonk, gelegd; daarop werd ook het zwaarste eind van den dwarsbalk door touw en windas nederwaarts getrokken en kromgebogen, dan de klink opgeligt en de steen daardoor met ontzettend geweld uit den schoen, tot op eenen afstand van 3 of 400, ja soms van 1000 ellen, door de lucht geslingerd op torens en vesten, welken daardoor groote schade werd toegebracht (20). Men vond bestuurders der blijden, in deze werpkunst zoo-

(19) SLICHTENHORST *Gold. Gesch.* 1ste B. bl. 73.

(20) PONTANI *Hist. Gelr.* p. 307. *Convers. Lexikon* 1827. 4ter Band s. 668. *Gesch.*

danig geoefend, dat zij met den steen een bepaald doel wisten te treffen (21).

In het hek of de bewaarplaats van steen en afbraak, aan den IJsselkant te *Kampen*, ligt nog een twintigtal ronde steenen, *Bombardsteenen* of *klooten*, van 16 tot 20 duim middellijn, welke voorheen met de Blijden werden geworpen; daaronder zijn twee zeer groote ronde, van omtrent drie voet diameter, elk meer dan 300 ponden wegende. Men heeft deze steenen ballen, bij het afbreken van den Keizer- en Keizerinnentoren (in 1818) te voorschijn gebracht: daarbij werd ook gevonden eene menigte

(21) » By de belegering van *Zieriksee* door de Vlamingen dede Graef *Guxz* aan die noort-zyde stellen twee groote Blyden, om die stede daarmede te bestormen. Diewelcke Blyden soo groot waren, dat sy steenen worpen die drie hondert pont woghen. Ende aen die zuyt-zyde stondt noch een groote Blye. Maar die van *Zieriksee* die hadden drie die meeste (der grootste) Blyden in haer Stede, daer men oyt of hoorde segghen, daer sy groote schade mede deden in dat heyr. Alsoom dat op een tydt die Vlaminghen worpen eenen swaaren steen binnen der stede, daer groote achade of quam. Doe was daer een Meester binnen der stede, die metten Blijde conde worpen, ende seyde, haelt mij den steen, ik sall hen weder senden. Daer leyde men in die schoe, ende daer werpen die Meester op die groote Blijde die buyten stont, soo dat sy al aen stucken viel, ende viel den Meester daer van syn een hant ontween.'' Zie het *Goudsche Kronyckken* door P. SCRIVERIUS bl. 84. Reeds onder de Koningen van Juda waren de Blyden in gebruik. *Uzzia* deed op de torens van *Jerusalem* kunstwerktuigen stellen, om pylen en groote steenen mede te werpen. 2 *CHRON.* 26 v. 15.

kleinere steenen kogels, welke vermoedelijk na de uitvinding van het buskruid uit de zoogenaamde steenstukken geschoten werden (22).

In de Handvest-Chronijk van MATTHIJS VAN DER HOUVE vindt men de afbeelding eener Blijde, welke Hertog WILLEM van Beijeren in 1350, bij de belegering van *Rozenburg* in Noordholland, had gebezigd. Dezelve was van eene bijzondere samenstelling, waaraan echter de verklaring ontbreekt (23). VAN DER HOUVE geeft ook de afbeelding eener *Evenhooge*, de *Sambuca* der Romeinen, zijnde een houten toren op raden, van wiens bovenste zoldering gestreden

(22) In het beleg van *Rosenburg* in 1350 werd het buskruid gebruikt om het kasteel mede te bernen. M. VAN DER HOUVE *Handv. Chron.* bl. 132. Bisschop FLORIS VAN WEVELIKEVOEN deed in 1387 tegen het slot te *Montfoort* oprichten eene groote Blijde, die steenen worp van XIII hondert ponden swaers, en noch XVI groote steenbussen, daer die minste af werp steenen wegende cc pont swaers, behalven alle die andere cleyne steenbussen ende cloeuere, daer sy dagelick die stede mede beschoten ende bestormden Die Burchgrave metten synen schoten met allen vreeselicken weder wter stede met groote bussen, met cleyne gheschutten van cloeuere en armborsten, daer sy vele luyden mede quetsten, die onbehoet int heyr gingen. Die *Cronycke van Hollant* enz. 26 die. 33 cap. fol. 136.

(23) 2de Boek bl. 129 waar hij zegt, de afbeelding overgenomen te hebben uit het werk van VITRUVIUS, bij wien men wolligt de beschrijving vinden zal. Hij voegt er bij, dat ten zynen tijde, op het Buitenhof te 's *Gravenhage* nog te sien was een groote, dicke swaere yaere spil, bij den verstandighen ghenaemt de Bly-naghel, soo swaer, datse niemant opheffen kon."

werd, om de verdedigers van de hooge muren te verdrijven, of over eene valbrug, welke van de *Evenhooge* kon nedergelaten worden, dezelve te bestormen (24). Nog ziet men aldaar eenen muurbreker, of zoogenaamde *mol*, afgebeeld, bij de Romeinen *musculus* genoemd, waarmede de muren ondermijnd werden, om dezelve te doen instorten (25). In de *Schathamer der Nederlandsche Oudheden* van LUD. SMIDS vindt men eene opgave van allerlei oud oorlogstuig, met bijvoeging der schrijvers, die er over handelen (26). Op het oude Raadhuis te *Kampen* ziet men nog eenige oude strijdhamers, breede slagzwaarden en korte koperen spuiten; ook hangt aldaar, voor den ingang van het torentje, de zware ijzeren deur, welke Bisschop JOHAN VAN ARKEL, in 1362, na de verovering van den Stins te *Voorst*, aan de burgers van *Kampen* geschonken heeft. Deze deur bestaat uit 22 lange ijzeren staven of stangen, zeer nauwkeurig naast elkander, op 13 kortere dwars-staven vastgeklonken met 286 nagels of bouten, in dier voege, dat elke bout, door een der lange en een der dwars-staven heengaande, ter wederzijde tot een platten ronden kop of knoop is uitgeslagen, zoodat elke zijde der deur 13 rijen van 22 knoopen, tezamen 286 knoopen vertoont. De hoogte

(24) *Ibid.* bl. 130. Uit zoodanigen toren bestormden de *Frissen* het kasteel van *Vollenhove* in 't begin der 14de eeuw. Zie de *Camper Kronijk* 5de st.

(25) *Ibid.* bl. 130.

(26) bl. 252.

der deur is 7 voet 4 duim, de breedte 3 voet 9 duim, en de rand, welke met eene staaf ijzer omzoomd is, is ruim $1\frac{1}{2}$ duim dik. Drie van de 13 dwars-staven, tot wijde oogen verlengd, welke op drie, in den muur vastgehechte, zware duinten dragen, benevens eenige dikke krammen en een groot grendelslot geven aan het geheel een barsch en grimmig aanzien, waarbij het kralen en knarsen der hengsels dezelfs vroegere bestemming op het oude kasteel te Voorst herinneren, en met huivering aan dien woesten riddertijd doen denken. —

Rampen 28 Julij
1837.

E. MOULIN.

HET OUDE REGT
EN
HUISHOUDELIJKE BESTUUR
DER
M A R K E W O O L D E
IN
T W E N T E.

Ich zimmer / als man saget / bey dem wege ;
Des muß ich manchen meister han /
ECK VON REPKAW.

Een woord vooraf, goede Lezer! — Ik kan U niet op staanden voet in de marke *Woolde* leiden; buiten de grenzen van het oude Saxische grondgebied, hetwelk een aanzienlijk gedeelte van Overijssel en Gelderland besloeg, zijn de marken naauwelijks met name bekend, maar het Overijsselsche Jaarboekje van oudheid en letteren doet van zijn ontstaan deszelfs wandeling door het geheele vaderland, en zij, die met de natuurlijke gesteldheid van Twente en met alles, wat deze streek boven het overige gedeelte van ons vaderland eigendommelijks heeft behouden, niet eenigermate bekend zijn, kunnen zich

niet anders, dan onduidelijke voorstellingen van eene marke maken, want men rukt ook deze zaak uit haar geheel, als men haar op zich zelve en niet in verband met de hooge oudheid, waaruit zij voortgekomen is, met alles, wat hieruit in zeden en gewoonten is overig gebleven, en wat eene Twentsche boerschap onderscheidt, beschouwen wil. Het is reeds vroeger opgemerkt, dat de echtheid der berigten, welke TACITUS ons van de zeden en gewoonten der oude Germanen geeft, nog heden ten dage hier hare bevestiging in het volkskarakter der mindere standen vindt (1), en gelijk de duitsche Dichter SEUME naar *Sicilië* reisde, om daar onder den schoonen Italiaanschen hemel, aan den voet van den *Actna*, de herderszangen van THEOCRITUS te leeren verstaan, zoo geef ik den raad aan elken philoloog, welke het geschrift van den Romeinschen geschiedschrijver over de zeden der Germanen, in zijne kleinste en fijnste bijzonderheden wil leeren kennen, zijn studeervertrek met alle commentariën over dezen schrijver, eenige maanden vaarwel te zeggen, en deze op het platte land van Twente te komen doorbrengen; — dan verplaatse hij zich op de eene of andere uitgestrekte heide, gelijk wij er hier nog in menigte aantreffen, en juist in denzelfden toestand, als in

(1) Het is zeer waarschijnlijk, dat TACITUS in zijn boek, de *moribus Germanorum*, juist de zeden en gewoonten der volkeren, die in Twente en Westphalen woonden, voor oogen gehad heeft, zie *Weijtingh Hist. Graec. et rom. literaria* p. 138.

het oogenblik des tijds, toen het natte zich van het drooge scheidde, en in Twente de beide bo-
ven kwam, — slaat hij daar zijne blikken om
zich heen, dan zullen zij in de verte stuiten op
donkere punten, het zijn gehuchten, hier zegt men
boerschappen, door uitgestrekte heidevelden van
elkander gescheiden, maar welke door den afstand
voor het oog in één smelten, geenszins onaar-
dige groepen, waarmede de schilder van stille
landschappen zijn voordeel zoude kunnen doen,
en ziet hij dan, rondom zich, hier en ginds, en
heinde en ver, vooral in de lagere broeklanden,
het rundvee grazen, dan zal hij eerst regt den
zin van TACITUS bevatten, wanneer hij zegt:
dat de Germanen kunne weidelanden niet scheid-
den (cap. XXVI). Is hij nu tot in de boerschap
voortgewandeld, dan vindt hij de woningen,
niet naast elkander, of in eenige orde gerang-
schikt, maar wijd en zijd uit één, en op zich
zelve staande, want het is bekend, zegt TACI-
TUS, *dat de Germaansche stammen in geene ste-*
den wonen, ja, zelfs geene vereeniging van wo-
ningen onder zich dulden, zij wonen afgezonderd
en eenzelvig, naardat hen een water, een veld
of woud hiertoe uitlokt; zij maken niet naar on-
ze wijze kunne boerschappen [*vici*] *door aan één*
voeging van gebouwen, doch ieder omgeeft zijn
huis met zekere ruimte [hier een goardeken ge-
naamd] *hetzij zij hierin tegen het geval van*
brand een behoedmiddel zoeken, hetzij uit onwe-
tendheid met de bouwkunde (c. XVI). — Bij de
woningen der boeren zult gij, als in andere oor-
den van ons vaderland geene boomgaarden aan-

treffen, wat U niet alleen thans in het oog valt; maar ook reeds door de Romeinen werd opgemerkt, *zij kampen niet met de vruchtbaarheid van den grond, om boomgaarden te pooten* (c. XXVI) en gewis gij zult de boerenerven, even als TACITUS, buiten alle keurigheid en smaak vinden, [citra speciem aut delectationem] als gij de onmatig hooge en spitse daken over de lage muren ziet hangen; welke soort van daken met de houten voorgevels het onderscheidend kenmerk der oud-Germaansche bouworde uitmaken en niet alleen op het platte land, maar ook in de steden van Twente eene mismaakte rol spelen; zij deden dan ook het kunstgevoel van den beroemden WINKELMAN, toen deze op zijne laatste ongelukkige reize van *Italië* naar *Duitschland* dezelve wederzag, zoo onaangenaam aan, dat hij schier niet te weerhouden was, om op staanden voet naar den klassieken bodem der bouwkunde terug te keeren (2). Als men nu door de lage deur de woning van eenen Twentschen landman binnen treedt, ziet men er in de eerste plaats achter weder uit, want het geheele gebouw is slechts één langwerpig, vierkant vertrek, terwijl in het midden van het dak eene opening is, waardoor zich de rook een goed heenkomen kan zoeken, en dáár huist dan onder één dak, tusschen dezelfde wanden, op denzelfden vloer van leem, de goede boer met vrouw en kinderen,

(2) P. NIEUWLAND, verhandeling over de gevoeligheid van hart bl. 197.

knechten en meiden, met paarden, varkens, koeien, katten, kippen, eenden en zijnen onvriendelijken bulhond, in de grootste overeenstemming, onderéén, maar wat hem het voorregt geeft, om met één oogopslag zijne gansche varende have en den gang van alle noodige werkzaamheden te kunnen overzien; als men nu van deze huizen het spijker (een klein optrekje, spicarium?) afneemt, hetwelk bij sommige huizen nog is aangebouwd en de weefkamer, welke beiden later zijn, dan kunt gij U nagenoeg eene woning voorstellen, zoo als er die ten tijde van de Romeinen uitzag, *buiten keurigheid of smaak en waarin allen, onder hetzelfde vee, en op denzelfden grond huisden* (c. XX). — Misschien zijt gij nieuwsgierig te weten, wat die heuvelen beduiden, welke, in zekere orde, langs den esch, het bebouwde gedeelte van de boerschap, liggen verspreid, sommige tot aan de deur van den boer, de een wel grooter in omvang, dan de andere, doch allen gelijkvormig en blijkbaar door menschen handen opgeworpen, — het zijn de begraafplaatsen onzer voorouders, in den zelfden toestand als TACITUS die beschrijft, *van zoden en aarde opgewerkt* (c. XXVII). Eeuwen zijn voorbijgegaan met alle hare verwisselingen en verwoestingen, en de hechtste gedenkzuilen, voor wereldbedwingeren opgericht, om de eeuwen te verduren, verdwenen in het niet,

» Zoek Caesars tombe vrij, gij zult zijn asch niet vinden,
 » Hij, die de wereld won, is 't nietig spel der winden.»

doch de tijd schaadde deze eenvoudige gedenke-

teekenen, uit de kindschheid der Germaansche volkeren, niet, en vreedzaam rust nog de urne met asch onder de handvol aarde, waar de sage om zweeft (3). Ginds ontwaart Gij eenen opgeworpenen wal, hier en daar door bebouwd land afgebroken, doch als Gij dien volgt, zult Gij bevinden, dat hij zich uren gaans uitstrekt; in den mond der boeren heet het een *Landewe*, verbasterd van *Landweer*, gelijk het ook in der daad verschansingen waren, die ons nog den heidenschen tijd herinneren, ten minsten lees ik, dat de Saxers reeds eenen wal tegen de invallen van den Frankischen koning PIPIN hadden opgeworpen (4). In latere tijden moesten zij strekken, om de Noormannen, Friezen, Gelderschen enz. uit het land te weren, en hoewel zij wegens

(3) Bij de invoering van het Christendom raakte het begraven in heuvelen allengs buiten zwang, daar de Frankische Koningen uitdrukkelijk verboden, zelfs op straffe des doods, om voortaan de lijken te verbranden; ook gelastten zij, dat de lijken der bekeerde Saxers op de kerkhoven, en niet in de heuvelen der heidenen zouden begraven worden, en dat zij daarbij geen ontzettend gehuil, doch eenen psalm, en als zij dien niet in het geheugen hadden, het kyerie eleyson! Christe eleyson! met luider stemme en een gebroken hart, zouden aanstemmen, terwijl men hierbij niet eten noch drinken mogt, wat dus de heidenen reeds schenen te doen. Capit. de partibus Saxoniae VII, XXII Capit. lib. VI CXCVII. — In die tijden worden de Heidenen *heuvelmannen* genaamd, dit laatste verhaalt WERTHOFF, verh. over de Hunebedden (pag. 303) zonder echter zijne bron op te geven.

(4) Astronomus rer. gest. Francorum, op het jaar DCCCLVIII, Germanic. rer. scriptores T. III.

de uitgestrektheid niet te houden waren, bleven zij niet te min nog lang een voorwerp van belangstelling der Utrechtsche Bisschoppen, terwijl men in den landbrief van DAVID van Burgundië de volgende verordeningen over de landweren aantreft:

IV.

Item wie die landtweere brecke, schynnende offte daer inne houwe, die sall syn rechterhândt ghebrocken hebben, unde off daer enighe beesten ynghevonden worden, sullen aen ons ende onsen naecoemelingen ghecomen ende vervallen wesen.

X.

Ende men sal die lantweren in onsen lande van Twenthe holden ter schouwe ende beryden als in Sallant. Ende in elken kerspel sal men die alle jaeren schouwen mit twee van der Ridderschap ende twee van den scepenen wt den steden ende den Richters in den Kerspel dair dat onder gelegen is op sulke broeken als in Sallant dair op staen enz.

Welligt zult Gij in uwe gesprekken met de landlieden verscheidene woorden uit hunnen mond niet verstaan, maar is het U om taalkennis te doen, luister dan seerp toe! Vele klanken, wier beduidenis elders, sinds eeuwen veranderd en gewijzigd is, hoort men hier in de eerste en zuivere beteekenis, andere daarentegen zijn in het nederduitsch verloren gegaan, en kan men alleen in het hooge Noorden terugvinden, kortom, hier is een rijkdom, welken HUYDECOPER en BILDERDIJK niet kenden, maar waarvan GROTIUS

de waarde wist te schatten (8) en maak U aan geen voorbarig oordeel schuldig, door al wat U hier vreemd in de ooren klinkt, voor barbaarsche provincialismen te houden! Even ongunstig oordeelden ook de Romeinen over de taal onzer voorouders, want zij gisten niet, welke zusterlijke betrekking er tusschen hunne taal en die der barbaren in de wouden van Germanië bestond, en volgt het lagere onderwijs deszelfs hooge vlugt, dan zou de nieuwere spellingleer gevaar kunnen loopen, van over eenige jaren door de boeren van *Twente* op hunne beurt voor niet anders dan een provincialisme, hoewel een meer gekuischt, gehouden te worden. Het zoude te ver leiden, om hier in het innerlijke leven van eenen Twentschen boer, met al deszelfs oude vormen en gebruiken, te treden, wij willen dus niet op zijne bruiloften of doodmalen verwijlen, doch liever aan deze beknopte schets van eene Twentsche boerschap de beschouwing van eene marke verbinden, want wel geene instelling heeft

(5) Par. rer. publ. c. lingua. De oude markeboeken verdienen alleszins voor de taalstudie beoefend te worden, zij bevatten bovendien eene volledige geschiedenis van het platte land, die men wel nergens elders zal vinden, waaruit men de opkomst en uitbreiding der cultuur en vele andere bijzonderheden kan leeren kennen. Bij eene statistieke beschrijving dezzer Provincie (die alsnog ontbreekt), zou men dese bronnen niet mogen voorbijgaan, en ik uit hier den wensch, dat als de markenverdeelingen nog eenmaal tot stand mogten komen, in het belang der wetenschappen, de markeboeken mogen verzameld en in de eene of andere openbare boekerij geplaatst worden.

meer het character van den voortijd behouden, en strekte daarom meer, om in andere opzigten, wederkeerig den geest en vorm der oudheid te bewaren, — eene instelling, wier ontstaan in het duistere schuilt, maar waarin de eerste beginselen van het maatschappelijke leven onzer voorouders nog met duidelijke en sprekende trekken zichtbaar zijn, — die eenmaal naast de dienst van WUODAN en DONAR bestaan en dezelfde overleefd heeft, — die alzoo de opkomst der Gemeenten langen tijd is voorafgegaan, — die den tachtigjarigen oorlog met alle opvolgende staatsverwisselingen, de dwingelandij der vrijheid en gelijkheid, welke alles te vereffen, dat is, ten onderste boven te werpen, en die van NAPOLEON, welke alles te centraliseren, dat is, naar zich toe te halen zocht, heeft doorgestaan, en die nog heden, welk een zonderling verschijnsel! naast de burgerlijke Gemeenten staat, in een krijschend contrast met alle nieuwere begrippen van staathuishoudkunde en regt, bij welker vernietiging niet alleen dui-zende ingezetenen, maar ook de Staat onmiddelijk het grootste belang heeft, terwijl zij het zegel der waarheid op de uitspraak van het Romeinsche regt gedrukt heeft, dat de gemeenschap eene moeder van alle twisten is, wij voegen er bij, hier van grove ongeregtigheden tevens.

Verdiend het markeregts van *Woolde* eene afzonderlijke vermelding? Wij mogen hierop antwoorden, dat iedere marke verdiende, in haar regt en oude gewoonten onderzocht en beschreven te worden, even als zulks met de vroegere

keuren der steden vrij algemeen bij ons geschied is, — dan zou de natuur der marken in een geheel ander daglicht verschijnen, dan tot nog toe het geval is (6) en men zou al vroeg, in dien men liever de markeboeken, als de oorspronkelijke bronnen, had geraadpleegd, dan elkan- der na te schrijven, tot de uitkomst gebragt zijn, dat er weinig meer van een *algemeen markeregt* overig is, maar dat ieder marke een *bijzonder regt* heeft: zoo dat men b. v. niet vragen kan, welke regten hebben de onderscheidene ingeze- tenen in de marken, doch hoedanig zijn die in iedere marke afzonderlijk gesteld? en hierin be- stond reeds voor eeuwen verschil; trouwens de marken hadden het regt, om hare eigene keuren te maken, en ontvingen dezelve niet van den landheer, welke anders voor de eenheid in de onderscheidene markeverordeningen had kunnen

(6) Bij ons hebben over de marken geschreven J. W. BROXTERMAN, prijsverhandeling over de marken enz. A. J. H. W. VAN HEECKEREN specimen juridicum de uni- versitatibus, qui vulgo markengenootschappen dicun- tur, G. VAN LEEUWEN dissertatio de effectu juris do- minii agrorum enz. A. VAN DE GRAAF dissertatio de jure terrarum illarum incultarum enz. — Het schijnt mij toe, dat al deze schrijvers de markeboeken, welke dan toch als de ware bronnen van het markerogt be- schouwd moeten worden, niet geraadpleegd heb- ben. De Heer C. A. VAN ENSCHUT behandelt zeer gron- dig in eene verhandeling, over de bevoegdheid der Mar- kengenootschappen enz. eene belangrijke quaestie, die bij de verdeeling van Marken van groot gewigt is. — Het zou te ver leiden, om alle geschriften, die in Duitschland over de marken bestaan, hier op te noemen.

waken ; maar die éénheid lag ook verre buiten den kring der denkbeelden van onze voorvaderen , en hoe vele verschillende omstandigheden moesten niet verschillend op de marken werken ? hier de overwegende invloed van een aanzienlijk geslacht , daar de toenemende bevolking , of wel de verschillende verhouding der gewaarden en ongewaarden , een meer of minder goed bestuur , de onderscheidene ligging en natuurlijke gesteldheid van iedere marke enz. — Wat was er dan al zoo in de zestiende eeuw van een algemeen markerecht nog overig gebleven ? niet veel meer , dan een donkere zweem , — de Saxenspiegel laat ons onbevredigd , hoewel men deszelfs inhoud moet kennen , als men over marken handelt , — het landrecht van Overijssel behelst slechts eene algemeene bepaling omtrent de marken , en thans mag men dit recht nagenoeg in zoo vele deelen gesplitst beschouwen , als er marken aanwezig zijn. —

De marke *Woolde* , welke onder de burgerlijke Gemeente van Hengelo behoort , beslaat eene oppervlakte van 1478 bunderen gronds , waarvan nog ruim 795 bunderen woest liggen , en was in de oudste tijden vereenigd met de marken *Eule* , groot en klein *Driene* , welke vereeniging van marken meer aangetroffen wordt , zoo als b. v. de groote *Boerenmarkt* van *Delden* , die uit meer andere marken bestaat. Het komt mij op goede gronden waarschijnlijk voor , dat deze streken niet op eens door alle Saxische stammen te gelijk in bezit zijn genomen , doch dat , van tijd tot tijd , eenige stammen zich in beweging

stelden, en langzaam voornitschuivende, nieuwe streken innamen, welke zij weder onderling verdeelden, doch met behoud van eenen gemeenschappelijken band, welke aanleiding tot de vereeniging der marken kan gegeven hebben. Deze band kan tweeledig geweest zijn, vooreerst eene gemeenschappelijke plaats, waar zij hunne Goden vereerden, die wij in deze marke wel niet anders, dan in het midden van het dorp Hengelo kunnen zoeken, ten anderen de noodzakelijkheid, om ingeval van vijandelijke invallen, elkander bij te staan, daar iedere marke afzonderlijk te zwak voor zelfverdediging was, en geene genoegzame magt van volk op de been konde brengen, om de landewen te bezetten. — In de vorige eeuw is er eene scheiding tusschen deze marken tot stand gekomen, doch daar onder den algemeenen naam van *Woolde* oudtijds *Eule* en *Dricne* begrepen werden, hebben wij ons aan deze gewone benaming gehouden; echter hebben deze vier marken hetzelfde regt en huishoudelijke Bestuur. — De naam van *Woolde* duidt genoegzaam aan, dat de marke oorspronkelijk niet anders, dan een uitgestrekt wild woud geweest is, wat tevens door een oud volkssprookje bevestigd wordt, want men laat zich vertellen, dat eenmaal een kateker (oekhoren) van het Twikkelsche bosch tot aan Oldennaal, eenen afstand van drie uren, konde springen, zonder den grond te raken en dan moest het beestje zijne luchtvaart over de geheele uitgestrektheid van *Woolde* hebben genomen; men speurt hieruit, dat het eerbiedwaardige Twikkelsche bosch, wiens prachtig

geboomte nog het verwonderd oog van een elk tot zich trekt, waarschijnlijk als een vroeger gedeelte en als het laatste overblijfsel van dit zich uren uitstreckende wilde woud van Twente beschouwd moet worden, waarin, nog in de tiende eeuw, herten, beeren, wilde geiten, evers, ja zelfs rendieren rondzwierven (7). Rondom van de marke omgeven ligt het dorp Hengelo, hetwelk uit twee gedeelten bestaat, het oude dorp en de veldzijde, terwijl de veldzijde tot de marke behoort, doch het dorp van oudsher op zich zelve stond, en hoezeer altijd in betrekking met de marke, daarvan echter geen gedeelte uitmaakte, iets, waarvan de oorzaak, al is het ook slechts bij wijze van gissing, wel verdient, om nagespoord te worden. Toen de magtige stammen der Saxers zich over deze streken hebben uitgebreid, zullen zij gewis hier en daar eenige bevolking hebben aangetroffen, — zouden zij dezelve eenige plekken vergund hebben, waar zij buiten de marken konden leven? wij gelooven het niet, omdat de Germanen de gewoonte hadden de overwonnene stammen in slavernij te brengen, en vervolgens de slaven onder de gezinnen te verdeelen; ik ben veeleer van gevoelen, dat de opkomst der dorpen, na de invoering van het Christendom, moet gesteld worden, en dat het bouwen van Christenkerken hiertoe de aanleiding gegeven heeft, want niet alleen uit bijge-

(7) Zie den giftbrief van Keizer Orro I, aan den Bisschop van Utrecht, bij *Heda* pag. 83—84. *Graff* althoch deutschen sprachschatz in voce *elo* en *schelo*.

loof zetteden zich de nieuw bekeerden om de kerken neder, maar ook, omdat zij in de uitgestrekte marken meer aan de geweldenarijen hunner nog heidensche stamgenooten waren blootgesteld, die gewoon waren, om hun, als zij op feestdagen ter kerke togen, onderweegs lagen te leggen (8). Ook wakkerden de Christelijke priesters welligt hunne volgelingen aan, om zich bij de kerken, waaraan de Frankische Vorsten het regt van *vrijplaats* gegeven hadden (9) neder te slaan, om de kerken zelve voor vernieling en schennis vrij te waren. Zoo als op vele plaatsen, had zich ook hier in oude tijden een aanzienlijk geslacht gevestigd, onder wiens bescherming zich de dorpelingen stelden of anderen zich vrijwillig begaven, waardoor het dorp meerdere uitbreiding ontving, want dat de vorige Heeren van Hengelo territoriale Heeren geweest zijn, mag men daaruit besluiten, dat schier alle huizen van het dorp op zekere erf-pacht of jaarlijkschen uitgang zijn gebouwd, welke aan het huis te Hengelo moest voldaan worden. Of deze territoriale hoogheid oorspronkelijk bij wijze van vergunning door de Frankische of Duitsche vorsten of wel door de markegenooten is toegestaan, valt thans niet meer na te sporen, misschien heeft men hetzelfde ook wel daadwerkelijk genomen, volgens het regt van den sterksten. — Het dorp Hengelo heeft al

(8) Lex Sax. Tit. II. X.

(9) Capit. de part. Saxoniae, II en elders.

vroeg eenige uitgebreidheid gekregen, want op eene markevergadering in het jaar 1808 synen erscheenen die arme verdorvene und verbrande ingesetene des dorps Hengeloe sehr claerlyck to kennen gegeven, welcher gestalt sy upt heilige hochtit van passche lest leede, tot 43 Huysere to beholtelycke schoppen unde schuyre jamerlyck verbrant synt, unde des vermogenheyt nicht en synner, sonder beholp van goeden luyde sich wederom to vernehme, weshalve sy sechr ootmoedich gebiede, dat der marchenrichter unde Goeth: unde oick die gemeene buere hem luyden in hoger grooster noht met een toeslach soo cleyn oder groot als denselven guetduncket, gunstelycke to hulpe coome (*Markeboek fol. 104*). Daar echter de dorpelingen oorspronkelijk tot de marke behoord hadden, en maderhand onder het territoire van den huize te Hengelo zijn geraakt, zoo moet men hieruit de betrekking afleiden, welke tusschen dorp en marke is blijven bestaan, zoo als ons beneden blijken zal.

Het *Markeboek* van *Woolde* neemt eerst eenen aanvang met het jaar 1862, en ofschoon de *Markerigters* soms van vroeger beschrevene boeken gewaagden, gelooven wij echter, dat men zich althans voor de zestiende eeuw meestal met een onbeschreven gewoonterecht in de marken van Twente beholpen hebbe; de meeste *markeboeken* toch, die ons in handen zijn gekomen, beginnen in de zestiende eeuw, terwijl in *Woolde* geene sprake was van ouder beschrevene regten, dan in geval van twist, wanneer de *markerigters* er mede dreigden, doch het is mij niet gebleken,

dat deze stukken ooit ten berde zijn gebragt. De bediening van schrijver op de markevergadering werd aanvankelijk door den pastoor te Hengelo waargenomen, welke alle genomen besluiten in het markeboek overbragt, terwijl men uit het volgende markebesluit kan opmaken, welke groote voordeelen aan deze betrekking verbonden waren. *Item up dessen Holtinck is dem pastor van Hengelo van den Holtrichter und samen den Erffg: toegestaen een timmerholt von dat hy volle arbeids mit schryven in den Holtinck moet doen (fol. 8).* Soms stapt hij evenwel over de grenzen van eenvoudig schrijver heen, en neemt de houding van eenen openbaren ambtenaar aan, hetzij uit aanmatiging, hetzij, om het afwezen van een' notarius, die gewoon was aen en aever de belangrijke stukken te staan en dezelve met zijne handteekening te bekrachtigen, terwijl men ook anders in het markeboek konde schrijven, wat men goed dacht; onder een verkoop van een stukje lands aan den markerigter vind ik de volgende clause: *actum tempore et die, ut supra, quod ego ludovicus sellingensis pastor in Hengelo ita esse attestor.* —

Het verdient eenige opmerking, dat, in het markeboek van Woelde, het markerecht van de Lutte is opgenomen; deze marke stond van ouds in hoog aanzien, en werd voor de eerste in Twente gehouden, zoo dat ook bij de jaarlijksche schouw van den bandijk te Goor aan den boerrigter van de Lutte, als den voornaamsten der dingplichtigen, het oordeel afgevraagd werd, na dat hij alvorens den kinderen hun regt

had laten wedervaren, door eenen zak met noten onder het jeugdige volkje leeg te schudden (10); bij voorkomende twisten tusschen verschillende marken was men gewoon naar de *Lutte* te appelleren, en als er in de marken zelve huishoudelijke geschillen rezen, nam men dikwijls zijne toevlugt tot het markerecht van de *Lutte*; maar van waar het gezag dezer marke boven alle andere? moet hetzelfde uit hare oudheid afgeleid geworden? of wel uit oorzaak, dat de *Lutte*, de grootste en aanzienlijkste marke was, waarin tachtig volgewaarde erven gevonden worden? deze vragen strekken, om te doen zien, hoeveel er nog te onderzoeken overig blijft, en om anderen, die hiertoe in de gelegenheid geplaatst zijn, tot een onderzoek naar dergelijke zaken aan te moedigen; het is mij tevens nog niet gebleken, of men de uitspraken van de *Lutte* als vonnissen in het laatste ressort, dan wel als hoogere adviesen moet beschouwen. Wij zullen soms het markerecht van *Woolde* door dat van de *Lutte* aanvullen. — Van oudsher vindt men in de Woolder marke gewag gemaakt van den *Holtrigter* of *Markerigter*, *Erffgenamen*, *Goetsheeren*, *Bueren*, *Markegenooten*, *Meijers*, *Hoveners*, *Coveners*, *Cotters*, *Swaernnen*, *Schotters*, *Lixhuden* en *Cornoten*.

Het *Holtrigtersambt* is van den eersten bekenden *Holtrigter* JAN VAN TWICKELOE, die in de vijftiende eeuw leefde, bestendig erfelijk geweest tot op het jaar 1830, wanneer hetzelfde

(10) RACER Ov. Ged. D. VII. bl. 209.

door koop in andere handen is overgegaan, zonder dat bij éénen der markegenooten de vraag schijnt opgerezen te zijn, of het holtrigterambt uit zijnen aard vatbaar was, om verkocht te kunnen worden. Hierin verschilt *Woolde* dan al dadelijk van andere marken, b. v. van de marke *Stockum*, waar het markerigterschap aan een landgoed verbonden is (11), en die van *Heeten*, waar de markerigter eertijds verkiesbaar was. Het is geheel onzeker, op welke wijze JAN VAN TWICKELOE of wel zijne voorzaten aan het ambt van holtrigter zijn gekomen, doch bij een verschil, dat lang daarna tusschen zijnen kleinzoon, ADOLPH VAN TWICKELOE en den toenmaligen drost des landes van *Twente* was ontstaan, verklaarden de oudste mannen uit de marke, zoo wel in eene markevergadering, als voor den regter te *Delden*, die zich degelijk hierdoor in het geschil mengde, dat FREDERICK die eerste sy geweest den sy gekandt hebben, dan hem is noch indechtich, dat sy van hoeren voorvaederen in den tyden doe sy noch nicht in die Bencke plegen t coemen (12) wall gehoort hebben dat JAN

(11) Men vindt bij *Racke* Over. Ged. 1e stuk bl. 80, dat in het jaar 1643 door ridderschap en steden het markerigterschap van *Stockum*, op verzoek van den markerigter, verlegd is op zijn huis te *Weldam*, tevens met eene *whare*; hij had dus evenmin, als de gezamenlijke erfgenamen hiertoe het regt, of de bevoegdheid, — een merkwaardig bewijs, dat in dezen verwijderden tijd de marken haar onafhankelijk inwendig bestier reeds gedeeltelijk verloren hadden en de toenmalige soeverein dadelijken invloed op hetzelfde uitoefende.

(12) d. i. toen zij, om huanne jonge jaren, nog niet

VAN TWICKEL FREDERYCKS vader voor FREDERYCKS tyden haer holtrichter weere gewest und desse mannen seggen, dat by hoeren gedencken die *Erffg*: den Holtrichter nicht en plegen aff noch an to setten, dan dat Holtrichter ampt by hoeren gedencken niemandt anders dat alleene den van Twickel to behoorich gewest is, weten nicht anders dan dat hercomen sy van JAN up FREDERYK, nae FREDERICK upp ADOLPH der noch Holtrichter is beth up dessen dach tho (fol 11-12).

De Holtrigter was in den eigenlijken zin, hoewel aan het hoofd der marke staande, niet veel meer, dan de uitvoerder der besluiten, welke door de markegenooten genomen werden, terwijl het bestuur der marken in die mate democratisch is, dat hetzelfde ons de tijden herinnert, waarin iedere boer, in de kracht des woords, koning op zijn erve was, en geene andere betrekking met iemand ter wereld onderhield, dan een zeker *noabersregt* met de omliggende erven, en hij alleen met de overigen van zijnen stam op de volksvergaderingen verscheen, waar alle bewoners van erven regt van stemmen hadden. De markerigter belegde jaarlijks eene vergadering, *Holtink* genaamd, en wel op vastgezette tijden, en bragt het belang der marke zulks mede, riep hij in tusschentijd de markegenooten op eene *noodholtink* bij één; verders oefende hij het regt van parate executie

op de holtink verschenen; men zou deze plaats lichtelijk verkeerd kunnen uitleggen.

uit, als de markegenooten nalatig waren, om hunne verbeurde breuken of boeten te voldoen: had het toezigt over het inbrennen van het vee, dat op de marke uitgedreven werd, met twee erfgenamen door de gezamenlijke erfgenamen te kiezen, en hield één van de vier sleutels der markekist in bewaring, waarin het brandijzer, waarmede men het vee brandde, en de bijk, waarmede men de keurboomen aanblikte, waren weggelegd; de overige sleutels berusteden bij den huize Twickel, het Capittel van Oldenzaal, en éenen der Erfgenamen (fol. 44).

Omtrent de inkomsten van den Holtrigter verklaarden, in de boven vermelde getuigenis, de oudsten in de marke: *dat Heer FREDERYCK zaliger wal uth Woolder Marcken heeft laeten houwen, daer hyc den boeren genoich plach voor te doene, wanneer sy in cummer weere,* en verders, dat als hij meer hieuw, dan hem was aangewezen, *des sich niemandt van den bueren, oick niemandt van den Erfg. in den tyden plecht te becrodigen* (fol. 44). Gelukkige tijden voorzeker, waarin de minderen zich niet bekreunden om de regten hunner meerderen, noch dezelve angstvallig uitpluisden, omdat de meerderen in den kommer der minderen voorzagen! doch het werd weldra anders, en van ADOLPHS tijden af hebben de twisten tusschen meerderen en minderen tot datum dezes de marke beroerd, waarbij alle menschelijke driften en hartstogten in het spel zijn gekomen. Bij het nieuwe markeregt, hetwelk in 1567 in *Woolde* is ingevoerd, komt reeds de volgende bepaling voor: *Item soo dif-*

ferentie geweest tusschen den Holtrichter unde Erffg: van wegen den hoegen bröcken unde andere gerechtigheyden van holthouwen brantholt unde timmerholt uijt der marcken te houwen is verdraegen, verwilliget unde beslooten, dat voirgenante Holtrichter jaerlix sall hebben unde genieten thien boomen, te weeten vyff berne boomen unde vyff holter, nicht van die meesten noch van die kleinsten, die hem van die Erffg: offte twien gedeputeerden van den semptlycken Erffg: sullen gebycket unde gewysen werden op den minsten schaedden (fol. 46). Nog had de Holtrigter zijn aandeel aan de ontwortelde boomen, als de stormwind door de wouden van de Marke ging. Item weert saecke, dat in eenen juer van onweeder unde winde een twee drie offte vier boomen omstoirteden myt den wortelen sullen die solvige den Holtrichter alleene vervallen syn (fol. 43). Eindelijk werden de hooge breuken aan den Holtrigter alleen betaald, en genoot hij een derde van de kleinere breuken, terwijl de andere twee derden aan de overige markegenooten vielen (fol. 44); evenwel waren deze inkomsten niet zoo vast bepaald, of zij werden van tijd tot tijd wel eens vermeerderd of verminderd. —

Naast den Holtrigter verdienen de *Erfgenamen* of *Geërfden* in de eerste plaats vermeld te worden, welke in het onderhavige regt, als ook in dat der marken *Hartmen* en *Rossum* met *Goedsheeren* verwisseld worden, schoon daarvan in andere marken onderscheiden; soms worden onder de benaming van *Bueren* alle markegenooten begrepen, die echter in veel engeren zin elders

voorkomen. De Erfgenamen waren van ouds in *Woolde* de eigenaren van zulke erven, waaraan eene *Whare* of *Where* verbonden was. Om trent den aard en het regt van *whare* bestaat onder de regtsgeleerden de meest verschillende gevoelens, zoodat sommigen de *gewaarde* markegenooten, als de oorspronkelijke en eenige eigenaren der gemeene markegronden beschouwd willen hebben, anderen daarentegen de gewaarden voor bloote beheerders der gemeenschap houden, en den overigen ingezetenen evenzeer een regt van eigendom op de gemeene gronden, ofschoon in mindere mate, omdat zij doorgaans minder gegoed zijn, toekennen. In beiden zijn er regterlijke vonnissen gewezen; de regtbank van eersten aanleg te *Zutphen* staat het eerste, die van *Almelo* het andere gevoelen voor; ondertusschen zal de inrigting der marken op zulken geringen afstand, wel niet zoo wijd verschillen, dat beide gevoelens op waarheid kunnen steunen. Ik kan niet ontkennen, dat het algemeene gevoelen voor het uitsluitend eigendomsregt der gewaarden pleit, maar de geringeren zijn ook niet in de gelegenheid, om hunne stem te verheffen, of kennen deels hun regt niet. Ook de algemeene denkwijze kan eene algemeene dwaling zijn, en niet zelden moet de waarheid, door de menigte verstooten, bij weinigen hare schuilplaats zoeken. Het geldt hier de vraag, of bij de verdeeling der markegronden, die door den geest des tijds gebiddend gevorderd wordt, duizende ingezetenen der marken, die even als de gewaarden hetzelfde genot van de gemeene

gronden hebben en zulks sinds een lang tijdverloop gehad hebben, die daarin hun grootste en dikwijls eenigste middel van bestaan vinden, op zijde zal zetten, of wel zal laten afhangen van de grootmoedigheid der gewaarden, terwijl er reeds voorbeelden bestaan, dat bij dergelijke verdeeling die grootmoedigheid te vergeefs is ingeroepen. Wij zullen het wagen, om bescheiden ons gevoelen over deze zaak in het midden te brengen. Wil men het regt der wharen leeren kennen, moet het geschiedkundig onderzoek naar derzelver oorsprong voorafgaan. — Het was bij de Germanen een vast beginsel, hetwelk zich uit hun krijgsmachtig character ontwikkeld had, dat alleen zij, die de wapenen konden voeren, op de volksvergaderingen verschenen, om over de algemeene belangen te beraadslagen; mannelijke kracht en een dapper gemoed golden het meest bij menschen, die gewoon waren met doodslag en verwonding hunne minste geschillen af te doen, en ingewikkelde vraagstukken, welke diep overleg van het brein vereischten, vloeiden uit hun ruw en onhebbelijk staatsbestuur niet voort, waarom zij, zoo als TACITUS meldt, gewoonlijk op hunne gastmalen over vrede en oorlog beraadslaagden, omdat bij geene gelegenheid de ziel meer openstaat voor eenvoudige gedachten of tot iets groots ontgloeit (c. XII), niets deden zij, noch in het openbaar, noch in het bijzonder, dan gewapend (c. XIII), — naardat het der menigte aanstond, gingen zij gewapend zitten (c. XI), — zij gaven hunne goedkeuring te kennen, door met de speren tegen elkander te slaan, want de ver-

eerendste wijze van toestemmen was, om met het gedruisch der wapenen toe te juichen (c. XI). Het werk in huis en op den akker werd aan de vrouwen, de grijsaards en de zwaksten in ieder gezin overgelaten (c. XV), terwijl vooral de zwaksten geen het minst aanzien genoten of eenig gezag uitoefenden, en gelijk nu onder onbeschaafde volkeren het volkscharakter eeuwen lang ongeschonden bewaard blijft, zoo kan men met zekerheid zeggen, dat hetzelfde tot op de tijden van KAREL den groote schier geene veranderingen ondergaan heeft, als wanneer er door de onderwerping der *Saxers* aan den stam der *Francken*, die in beschaving de overige Germanen overtroffen en de daarop gevolgde invoering van het Christendom eene geheele omwenteling in de zeden en gewoonten onzer voorvaderen werd daargesteld, waardoor het krijgswezen op eenen gansch anderen voet geschoeid werd; het rijk van KAREL, dat zich van den *Ebro* en den *Po* tot den *Donau* en den *Wezer* uitstreckte, kon alleen door de geestkracht en schranderheid van dezen buitengewonen man voor ontbinding bewaard blijven, en om zijn onmetelijk gebied voor de invallen van vijandelijke volkeren, vooral van de Noormannen, te beveiligen, rigtte hij de landweer op, die echter niet alleen plaatselijk was, doch ook dikwijls de heirtogten naar bedreigde punten moest volgen, als de nood dit vereischte, en zoo zag men de heirbaan ontstaan. Bij de instelling van de landweer ging het beginsel verloren, dat ieder, die de wapenen konde voeren, gehouden was, zijn land te verdedigen, omdat alle strijd-

bare mannen de verre heirtogten niet konden volgen met achterlating van vrouwen en kinderen, terwijl de Noormannen, die onophoudelijk het rijk van KAREL bestookten, meestal op die punten en dan opdaagden, waar en wanneer men hen het minste verwachtte; daarom bedongen dan ook de Vriezen, dat zij buiten hunne grenzen de heirbaan niet behoeften te voldoen. Om echter de landweer op eenen vasten, geregelten voet in te rigten, werd het krijgswezen in verband gebragt met het landbezit, en hieruit is weder voortgevloeid, dat in alle opvolgende tijden, en zelfs nog onder onze huidige staatsregeling aan het bezit van landerijen voorregten zijn verbonden gebleven, welke aan de gegoedste landbezitters in de eerste tijden het geheel staatsbestuur, daarna wegens de toenemende beschaving en veranderde betrekking der standen, altijd een ruim aandeel in hetzelfde verschaften; maar hoedanig was dan de landweer oorspronkelijk ingerigt? — men kan hare geheele organisatie in de verzameling van de oude Frankische wetten terug vinden: *dat elk vrij man, (luidt het daar), die vier bebouwde morgens (13) lands in eigendom of in iemands leen heeft, zich zelven uitruste, en in persoon of met zijnen heer tegen den vijand optrekke!*

dat echter hem, die drie morgens in eigendom heeft, een man worde toegevoegd, die een mor

(13) In het oorspronkelijke staat *mans*, zie *Huysdecooper*, op *Melis Stoke* II de d. toegift, over het woord *mansus*.

gen heeft, en aan hem eene ondersteuning gegeven worde, opdat deze voor beiden kan gaan!

dat hem die slechts twee morgen in eigendom bezit een ander worde toegevoegd, die gelijktijk twee morgen bezit, en een van hen met behulp van den anderen tegen den vijand optrekke!

dat ook hem, die slechts eenen morgen in eigendom bezit, drie worden toegevoegd, die ook zoo veel bezitten en dat zij hem ondersteuning geven [namelijk om de uitrusting goed te maken] en hij dan alleen optrekke, maar dat de drie, die hem ondersteuning gegeven hebben, te huis blijven! Capit. I, anno DCCCXII, — ter zelfder plaats wordt van *casati* gesproken, die de heirbaan niet behoefden te voldoen. De oude Friesche wetten geven van 's gelijken vier klassen in de landweer aan de hand, welke naar gelang der waarde hunner landerijen zich verschillend moesten uitrusten, de Iste met paard en wapen, de IIde met slagzwaard, de IIIde met speer en schild, de IVde met koker en boog. *It is riucht, aldeer di Fria Fresa xxx pond wird eerwis haet oen synre wer, dat hi hoers ende wepen halda schil toder landwer, hwaso haet xx ponda wird eerwis oen synre wer, di schel habba truchslayn wepen, hwaso haet xii ponda wird eerwis, die schil habba speer ende schield toder landwer, di deer haet lessa, di schil habba koeker ende boga toder landwer* (14).

Zoo werd er dan eene nieuwe ongelijkheid ge-

(14) Zie de verhandeling van HALSEMA over den staat en reg. der Ommel. pag. 70.

boren , want niet allen , die de wapenen konden voeren , en daarom vroeger aandeel aan het staatsbestuur hadden gehad , d. i. op de volksvergaderingen verschenen , werden meer tot den krijg opgeroepen , doch bij voorkeur dezulken , die zekere hoeveelheid gronds bezaten. Het beginsel , dat alleen de oorlogsmannen het regt van bemoeienis met de openbare en algemeene aangelegenheden behoorden uit te oefenen , moest wel in stand blijven , ja meer en meer overheerschend worden , nadat de gegoedste landbezitters , welke ongetwijfeld door hunnen meerderen rijkdom reeds eenig meerder aanzien genoten , bij uitsluiting de krijgsdienst vervulden , en hierdoor een nieuwe glans aan dezelve was gegeven. Vergis ik mij ; of ziet men hier den oorsprong der *wharen* met de duidelijkste trekken te voorschijn komen ? In het oude Friesche regt luidt het uitdrukkelijk ; aldaar de vrije Fries een erve van xxx pond waarde in zijne *whare* heeft (oen synre wer) Hier beteekent *wer* wel is waar bezit , maar juist omdat het zulks beteekent , vinden wij hierin de bevestiging van onze stelling en spreekt men ook niet , nog heden ten dage , van huis en *wehre* ? — Eene *whare* zal dan oorspronkelijk wel niet anders geweest zijn , dan het bezit van vier morgen gronds , waaraan de verpligting verbonden was , om in de landweer te dienen , maar waaruit tevens het regt van zelf voortvloeyde , om deel te nemen in het bestier der algemeene belangen. *Geen wonder dan* , zegt de kundige HALSEMA ter plaatse van zijne boven aangehaalde verhandeling , *dat al zulke vermogende landcigenaren nopens oorlog en vrc-*

de en verder staatsbestuur van ouds her insonder zijn erkend geworden waaruit wederom ten klaarsten volgt , dat de geërvden als de voor naamsten in de burgerlijke betrekking zijn aangemerkt en gevolglijk uit hoofde der ervgronden in de algemeene en bijzondere bestelling van 't Staatswezen van ouds her 't meest gedeeld en te zeggen hebben gehad. — Thans komt dan helder in het licht , waarom de gewaarden van ouds her het bestuur in de marken hebben uitgeoefend , — wat eene volle whare , eene halve of vierde whare beteekent , die men in de marken aantreft , en hoe dezelve zijn ontstaan ; — hoe de *casati* , of bewoners van hutten , oudtijds *kotten* of *coven* genaamd , van waar zij *kotters* of *kovencers* heeten , die minder dan een morgen lands bezaten en daarom tot geene der vier klassen van de landweer behoorden , van het algemeen beheer der marken zijn uitgesloten , maar in geenen deele van het mede eigendom en genot der gemeene gronden.

Er zijn thans duizend jaren verloop en sinds de oprigting der landweer , reeds had deze instelling groote wijzigingen ondergaan , door de versplijtering van het Frankische rijk , den riddergeest , kruistogten enz. , welker gang en aard hier te vermelden , thans niet tot onze taak behoort ; na den Spaanschen oorlog hield dezelve , zoo als zij van ouds bestaan had , ten eenemale op , doch de wharen bleven bestaan , als lang de geheugenis , dat het krijgswezen op het landbezit gegrond geweest was , verloren was ; daardoor raakte men geheel en al onbekend met den aard der wharen , het bestuur der marken echter , het-

welk eeuwen bij de gewaarden geweest was, bleef bij hen door oude gewoonte, — omdat men niet beter wist, — en omdat toch de gewaarden de grootste landeigenaren en hierdoor meer in aanzien waren (15). Reeds in de zestiende eeuw en waarschijnlijk veel vroeger, doch waarvan mij geene voorbeelden zijn voorgekomen, is men begonnen de whaartallen, als den maatstaf aan te nemen van het genot, dat ieder ingezetene der marke van de gemeene gronden nemen mogt, hetwelk zich hier bepaalde tot den houthouw, de veedrift, brand- en mestwinning, en hoewel de Erfgenamen zich allengskens meer aanmatigden, en sommige regten aan de minderen ontzeiden, — hoewel zij alleen de marke beheerden, en daarom ook over het eigendom der gronden beschikten, deden zij dit echter alleen als administrateurs, maar geenszins als eigenaren, en al hunne handelingen dragen dan ook het character van bloote administratie; want het was er wel verre af, dat de geërfden de opbrengst der verkochte landen voor zich alleen behielden, deze werd daarentegen tot algemeen nut der marke aangewend, wat mij uit onderscheidene rekeningen in verschillende markeboeken gebleken is. Nadat men het bezit eener whare als eene geregtigheid in de marke had leeren beschouwen, kwam het in zwang

(15) Op grond van deze administratie heeft de regtbank te Zutphen de gewaarden, als de eenige wettige eigenaren der gemeentegronden verklaard, en eene verdeling naar het getal wharen bevolen. Zie dit vonnis in de Bijdragen tot de Huishouding van Staat van G. K. VAN HOGENDORP V D. Bijlage.

nieuwe wharen te scheppen, die men soms openlijk verkocht, waarvan men in het Markeboek van *Heeten* op het jaar 1574 een voorbeeld aantreft; tegenswoordig gaat men wel eens zoo ver, om wharen zonder erven of landerijen te verkopen; — maar laat ons tot de wharen in *Wooldc* terug keeren! In het jaar 1567 verkeerde men in onze marke reeds in het onzekere, hoe vele wharen er bestonden, en aan welke erven zij waren verbonden, waarom, bij gemis van beschrevene bescheiden, de oude mannen in de marke werden opgeroepen, *omme een kondtschap der waerheyt to cwiger gedechtenisse by oerer seelen saligheyt te seggen*, hoedanig het hiermede gelegen was, en welke verklaring door een openbaar notaris bekrachtigd is geworden. Wij vinden in deze getuigenis melding gemaakt van eene whare, *Sunt Lambert die Kercke to Hengelo*, alsmede op de *wedeme* te Hengelo (pastorij) en de kerk van Delden, waar uit men zien kan, dat de wharen niet tot den oorsprong der marken opklimmen, welke lang de invoering van het Christendom voorafgegaan was, maar op welke wijze zijn de kerken, die toch wel niet onder de landweer getrokken werden, aan het bezit van wharen gekomen? hier verzoek ik den lezer op te letten, — omdat ten tijde van KAREL den groote, waarin wij het ontstaan der wharen geplaatst hebben, iedere kerk met haren priester vier morgen lands bezat (16), hetwelk juist het bedrag

(16) Zie *Huijdecoper* op *Mel. St.* II d. toegift bl.

uitmaakte, dat de eerste Klasse der landweer moest bezitten, — Verders wordt er gewag gemaakt van eene *whare* tot de *hillige dracht*, welke, of den armen, of der kerk behoorde, — van eene *Godes-wahre* met uitdrukkelijke vermelding: *to bchoeff der armen*, — van eene *geeven wahre*, van donkeren oorsprong, (*gave* of *volle wahre* kan het moeilijk beteekenen, doch misschien moet men lezen, *gegeven*), dezelve lag op den Hof te Hengelo en was welligt aan den Markediriger door de Markegenooten afgestaan; — van eene *kostwhare*, even onzeker in beteekenis, maar welke bij de geheele marke verbleef, en verhuurd werd; — van eene *kaetschaer*, d. i. een kotterschaar, zekere gerechtigheid, die sommige kotters uitoefenden, en deze bestond daarin, dat men een varken op de eikelen in de wouden mogt laten weiden, of zekere hoeveelheid eikelen mogt verzamelen, waarom het ook een *schuer aeckeren* (eikelen) en *varkensgang* genaamd wordt, zoo als er staat: *item Waerbecke is eene kaette, hiye heeft eene kaetschair, dat is een verckenganck. als mede twee schair aeckerens dat is twee verckenganck.* Op den hof te Hengelo lagen twee schaeren aeckerens, genaamd *Bullen* en *beeren*, hiervoor moest men ten algemeenen nutte eenen stier en beer of mannetjesvarken onderhouden. — Daar sinds onheugelijke jaren de

810, en de capitul. L, I, LXXV, de gissing van den schranderen Huijdecorn, dat een *mansus ecclesiasticus* 4 morgen gronds bedroeg, vindt hier op eene zonderlinge wijze hare bevestiging.

varkens van *Woolde* zich niet meer op eikelen vergasten, terwijl alle bosschen verdwenen zijn, is het, voor het minst, hoogst twijfelachtig, of eene dergelijke geregtigheid b. v. bij eene verdeeling in aanmerking zou kunnen komen; — nog wordt er gesproken van een *koeckengang*, wat ik, op den klank van het woord af, voor eene uitdrijving van koeijen (oudtijds *koeycken*) houde.

Het bezit eener *whare* in *Woolde* geeft in de eerste plaats het regt van stemming op de *Holting*; de erfgenamen staan van ouds aan het hoofd der marke, en hebben het uitsluitend beheer over de gemeene gronden, gelijk men ook in het landregt van Overijssel vindt: *Markengerichte sit de Markenrichter of Holtrichter in de Marken met de samentlyke Erfgenamen ende By-sitters* (17) in *markensaken ende over de bouren na hare willekeuren* DII T. XXVII. Een gewaard erve had het regt, om 10 voeren turf in de marke te steken (fol. 164); omtrent de mestwinning, welke mede aan eene *whare* verbonden was, komen mij geene beperkende bepalingen als eerst in de vorige eeuw voor. — Verders hadden de Erfgenamen, eenen houw in de marke, terwijl zij zich als de eenige eigenaren van het hout beschouwden; — ook mogten zij hun vee op de

(17) Onder *bysitters* moet men hier *keurnooten* verstaan, het welk blijkt uit vergelyking van dezelfde plaats bij *Winkor*. — *Markengerichte sit die markenrichter met den sementliken Erfgenamen aver die buren und bysitters offte Coveners in markensaken na eren wilken* zie *RACH* Ov. Ged. d. I voorberigt.

marke uitdrijven, doch het aantal beesten was beperkt, en regelde zich naar het whaartal. Om-trent de varkens is alleen het getal, dat op eene ware uitgedreven werd, opgeteekend, dit bedroeg slechts twee (fol. 85), waarschijnlijk in geen grooter getal, om de schade, die zij aan het jeng-dige plantsoen konden toebrengen; ook behielden de Erfgenamen en gewaarde kotters aan zich, om ganzen uit te drijven; een Erfgenaam 10, een ge-waarde kotter 8 en anders ook niemand (fol. 118). de erfgenamen hadden hun aandeel in de breu-ken, die aan de marken vervallen waren; aan al deze lusten waren echter ook lasten verbon-den, hoewel de eersten de laatsten overtroffen, zoo moesten de Erfgenamen, tot onderhoud van het houtgewas in de marke, het zij jaarlijks, het zij op andere gezette tijden, boomen pooten, waartoe de gronden aangewezen werden, die men *pottebrinken* of *telgekampen* noemde. Aan deze lof-felijke verordening is sinds geruimen tijd de hand niet meer gehouden, maar eene volkomene schaar-ste aan hout heeft ook de vroegere boschrijkheid van deze streken vervangen, waardoor het op-rigten van industriële etablissementen uiterst kost-baar wordt, terwijl het benoodigde hout nog langs geene vaart uit *Zwolle* kan aangevoerd wor-den. Strekte eenmaal de inrigting der marken, om het houtgewas in stand te doen blijven, thans nu dezelve, zoo als wij hoopen, in haren laatsten zwijm ligt, werkt zij het tegenoverge-stelde uit; want velen, die den lust gevoelen, om plantsoen aan te leggen, komen wel schielijk van hunne nijvere plannen terug, als zij de moei-

ten overzien, om een onbeduidend hoekje uit de gemeene gronden in eigendom te krijgen.

De Erfgenamen waakten, dat er geene nieuwe woningen in de marke opgeslagen werden; ja, zij beperkten zich zelve in de bevoegdheid, om naar willekeur op eigendommelijken grond woningen opterigten. Zoo ver dreef men het beginsel, hetwelk in alle marken honderde jaren heerschende is gebleven, om den aanwas der bevolking in de marke te keeren, en hieraan mag men het voor een groot gedeelte toeschrijven, dat in deze Provincie, buiten de veengronnen, die mede onder de marken behooren, en slechts gedeeltelijk ontgonnen zijn, 122713 bunders heidegronden, schier alle voor verschillende kultuur geschikt, woest en ledig liggen; hoe lang zal toch wel zulk een toestand moeten duren? want nog kan de geringe geen hoekje gronds bekomen, om zijne woning op te slaan, — nog wordt niet zelden het hutje van den armen met den grond gelijk gemaakt, en de schamele bestanddeelen, waaruit het zamengesteld was, over de heide verstrooid; — maar met welk regt dan toch wel? of is het omdat eenige weinigen, tot eenen stam of groote familie vereenigd, voor meer dan duizend jaren, op eenige uren afstands eene loake (markenstein) plaatsen, en goedvonden, dat op de onmetelijke heidegronden, tusschen de loaken bepaald, waarvan het mogelijke genot tienmaal de werkelijke behoeften toenmaals overtrof, en deze nog na eeuwen zoude overtreffen, niemand ter wereld, buiten hunne toestemming en die hunner nazaten, ten eeuwigden dagen een plekje voor

eene woning zou mogen innemen (18)? Als er gronden van de Marke vervreemd werden, waren het de Erfgenamen, die dezelve aanwezen, en den verkoop lieten bewerkstelligen, doch de gelden, die hieruit voortsporen, werden ten beste der marke, zoo als het heette, aangewend, en strekten meestal, om de gezamenlijke schulden af te doen. —

Benevens de Erfgenamen treft men in de marke van ouds de *Kotters* aan, ook wel *Kaeters*, *Coveners* genaamd: thans noemt men alzoo alle geringeren, die ongewaard zijn, doch vroeger schijnt men van hen de *brinkzetters* onderscheiden te hebben, welke allengskens ingedrongen waren en zich op de *brinken* (kleine binnenpleintjes) hadden neder geslagen, en die weer dezelfde waren, als *bysitters*, terwijl de eersten in andere marken *olthoevigen* genaamd worden; ondertusschen genoten alle dezelfde regten, ofschoon er ook gewaarde kotters gevonden worden, welke waarschijnlijk oorspronkelijk *wunners* van gewaarde erven geweest zijn; men vindt namenlijk in *Twente* bij ieder oud boerenerve een of meer kleine huisjes, waarvan men de pachters *wunners* heet.

De kotters namen geen deel aan het algemeen bestuur, en hoewel zij op de markevergaderin-

(18) Men versta mij wel! ik zou niet willen, dat ieder naar eigen willekeur in de marke zou kunnen timmeren, waar hij goedvinden mogt; doch men behoefde dit niet langer aan de willekeur der erfgenamen alleen over te laten; en waar op grondt zich thans het regt tot beheer der erfgenamen wel, nu de marken als geen wettelijke corporationen meer erkend zijn?

gen verschenen, hadden zij daar slechts toe te luisteren, wat de erfgenamen over hen besloten. Zij deelden in de belastingen der marke naar de grootte hunner landerijen, volgens het schatregister (fol. 164) en waren gehouden, om, als de overige markegenooten, telgen te pooten, maar om ze door de Erfgenamen te laten bouwen, want de kotters hadden geen en houw in de marke (fol. 148); doch daarentegen mochten zij hunnen mest van de gemeente winnen en jaarlijks drie voeren honden (brandplaggen) steken, waarin zij gehijk stonden met de ingezetenen van het dorp *Hengelo* (fol. 43, 111).

De kotters schijnen van ouds geene veedrift in de marke uitgeoefend te hebben, hoe noode zij die voor hun bestaan konden ontberen; althans vind ik op het jaar 1567 de volgende bepaling: *item die gekoorene Lyecluyde sollen niemant by hoeren eedt meer inbennen, dan die gewarte unde niet wyders* (fol. 46). In zulken ongunstigen toestand geplaatst, waren de geringeren in de onmogelijkheid, om hunne kotten in erven te herscheppen; tegenwoordig hebben zij echter hetzelfde genot van de gemeene gronden, als de overige markegenooten, maar thans kan men ook onderscheidene welgestelde boerenhuizen aantoonen, welke in vorige tijden en nog bij geheugen van oude lieden, onbeduidende kotten waren.

Onder de benaming van *bueren* worden ook soms in ons markeboek de erfgenamen verstaan, doch meestal komen zij in eenen meer bepaaldem zin, als bouwlieden op gehuurde Erven of zoq-

genaamde *meijers* voor, en zoo vindt men dan ook uitdrukkelijk gewag gemaakt van de *gemeenen bueren unsen meyerlugden* (fol. 16), deze volgden natuurlijk het regt van het erve, dat zij *be-meijerden*. Zij schijnen evenwel geene bevoegdheid gehad te hebben, om in plaats der eigenaren van hunne erven op de *Holting* te stemmen; wel is waar wendde de *Holtrigter ADOLPH VAN TWICKELOE* eenmaal voor, dat men omtrent eenige bepalingen het goeddunken van de *meijerlieden* behoorde in te winnen, welke populariteit ons echter niet bevreemden moet, dewijl dezelve den *drost* tegengesteld wierd, met wien hij over het aannemen van ettelijke verordeningen in de *marke* overhoop lag; men bemerkt echter niet, dat de *Erfgenamen* aan des *Holtrigters* voorwenden eenig gevolg gegeven hebben, en ik kan ook bezwaarlijk gelooven, dat deze kleine *souvereinen* vrijwillig een gedeelte van hunne magt aan ingezetenen der *marke* zouden afgestaan hebben, welke van eenigen hunner afhankelijk waren. —

Het schijnt, dat de *meijer* van het huis te *Hengelo* zich, onder de vleugelen van zijnen Heer, boven de overige *meijers* heeft trachten te verheffen, en dat hieruit geschil ontstaan is; althans de oudsten in de *marke* werden tot een getuigenis opgeroepen, en verklaarden voor den *regter* te *Delden*: dat *up den Hoff to Hengelo* *eyn meyer* genoemd *Honryck Hoffmeyer* *gewoent heeft in den huuse und up die plaetse daer noch dat olde Bonhuys is und daer nu dat principael Huis steet, daer plaech eenen grooten hoogen spyker to staene myt grassen unde bruggen, — dat hem nicht be-*

winst en is, off desse spyker cyn Edelmanns wooninge offt cyn ander in den tyden gewest sy, dan **FREDERYCK VAN TWICKELO** plach by synen tyden daer wall aff en up to theen, doe he **Holt-richter** geworden was, dit is een lange tyt verleden, dan sy en weeten nicht woe mannich iaer want see domals noch junck weeren — van des meyers gerechtigheyt seggen die ses mannen voorangesath dat sy niet en weten te tuygen offte hy myn offte oick meer plecht to genieten als cyn ander meyer, dan hem is wall indectigh, dat hy sich plach to holden an die gerechtigheyt des hoeffs to **Hengelo**, wantte hy gynen **Buerdienst** en plecht t doen noch up wapengeruchte to coomen noch **Clocken slach** to volgen und plach oick nicht ten boeren t coomen (fol. 11).

Misschien werden de meijers vroeger ook wel *hoveners* genaamd, welke in onze marke althans van de kotters onderscheiden, en meer gerechtigd waren: *Item daer en sall niemant meer rys hoven des jaers dan die hovencer twee voer tot synen tuyne en die cotter één* (fol. 1). In al de marken worden de onderscheidene markegenooten niet altijd door dezelfde benamingen aangeduid. —

Om de dagelijksche policie in de marke waar te nemen stelde men jaarlijks *schotters* aan, aldus genaamd, omdat zij het vee *schutteden*, zij heten ook *hueders* der marke, omdat zij het gemeen eigendom behoedden, en *swaernen* (gezworenen), omdat zij voor de aanvaarding van hunne bediening op de holting den eed moesten doen, waarvan hier het formulier volgt, en waaruit men den aard van hunne bediening kan lec-

ren kennen. *Wij* 'geenwoordige *N.* beloven und besweeren by onsen elcndigen eydt, zeelen salicheyt nae allen onsen vermoogen dit geheele iaer unser *Woelder*, *Dryner* und *Oeler* *Marcke* beste te doen und argeste to keeren, alsoo dat derselvige mit unsen willen gien schaede gescheyë, t sy mit onbehoorlycken *Holthouwen* noch oock in die aeckere tyd [in den tijd, als de eikelen vallen] mit in bernen und oick mit eenigen onbehoorlyken toeslagge [aangraving] alsoo ferne averst sich hier en baven jemandts het weere *Erffg*: ofte buer ofte jimandts anders misbruycken wurde, sullen wy sulckes aenbrengen und wrogen nae *Marcken* gebruyck und insonderheyt soo daer eenich holt gehouwen worde, belaeven wy datselve terstont sonder eenich vertoch [verwijl] den *Marckenrichter* 't kennen te geeven und t selve t besaten [in beslag te nemen] und tot des *Marckenrichters* gesinnent helpen in die bencken toe fueren und soo jemandt van ons allen hierinne versuimich bevonden, sall als cyn meynediger gestrafft worden, laeven und sweren oick dat al soduene und dergelycke gebrcecken, schaeden und onraedt soo gcnoempte marcke toe gefuget mogte worden nae *Marckenrecht* toe wrogen und nichts daervan toe verswygen, oick niemandts daer voor aen te schen, hy sy groot ofte cleyn, noch freundt noch maech noch gonst noch gave noch silver noch gelt noch eenich dinck dat son ofte maen beschynen mach, dat uns soo *Gott* und alle syne heyligen helpe (fol. 181)? — Op de jaarlijksche holting verschenen de schotTERS en nadat de banke gespannen was, eischte de *Holtrigter*, dat zij wrogen zouden,

wat wroogbaar was; (fol. 147) wat zeggen wil, dat zij alle overtredingen, die zij in de marke bevonden hadden ter kennisse van de vergadering zouden brengen, waarvan zij gewoonlijk cedulen aan den Holtrigter overgaven. Om juist te kennen, welk hout wroogbaar was, hadden zij zich aan de volgende bepaling te houden. *Een Holt, dat sy eycken off Boicken, dat soo groot is, dat des twee ossen mytt een jucke nicht moogen averboogen, dat steyt en wasset dat is een wrochbaer Holt. Item eyken offte boicken holt dat soo groot is, dat des een buer myt syn huysgesinne op synnen waeghen leggen mach, dat naeste raedt uytgetoogen, und aver dat achterste radt gebuert dat mach men gelden mytt xx penningen, is dattet meer is, soo is het een grooter broicke* (fol. 147). Gij ziet hier, Lezer! eene definitie uit den ouden tijd, zeker niet naauwkeurig, maar voor de toenmalige zeden voldoende, en als er nog heden hout in de marke aanwezig, en bij de Nederlandsche ellemaat, in lengte en dikte het wroogbare hout aangeduid ware, geloof ik niet, dat hetzelfde beter bewaard zoude blijven, dan toen men hetzelfde afmat naar de kracht van twee ossen, de sterkte van een huisgezin en de lengte van eenen wagen: doch het was ook veiliger in die dagen, om zijnen natuurgenoot eene mishandeling aan te doen: want een arm of been gold in de onderscheidene keuren eenen zeer matigen prijs, dan eenen boom boven zijne gerechtigheid in de marke te vellen: *Waert saecke, dat een Erffg: off cyn buer cyn averhouw dede, die heeft gebroocken al*

dat hy in synen huyse heeft onder den balcken, ende allen syn clacder, [kleederen] uitgesicht [uitgenomen] zyn needercleedt, dat mach men hem altoe sacnen affpenden, myt rechten sonder ymandis wedcrseggen (fol. 148). — Als de Twentsche boer, wanneer er een zoogenaamd bier gehouden zoude worden, waartoe zich de lust, en bij gevolg, de gelegenheid tevens, al te dikwijls opdeed, het noodige huisraad niet bezat, om de noabers rondom zijnen tafel te scharen, was hij gewoon, om het eerste het beste markehout, dat soms tot aan zijne deur stond, tot kunstelooze zitbanken of stoelen te gaan kappen, en wat kon hij eenvoudiger doen? — Misschien benevelde ook wel het bier in die mate het schottersverstand, vooral als de schotters onder de genoodigden niet vergeten waren, dat zij in alle opregtheid des gemoeds geloofden, dat het hout, tot een dergelijk doeleinde, ook zonder verlof der markegenooten gehouwen, bij geene mogelijkheid wroogbaar konde zijn! — ondertusschen leed het markehout onophoudelijken last: so die Bueren plegen op allen bruytloffen, kramen, kindelbieren ofte ander gasterijen stoelholt toe houwen, daer die Marke seer mede bescheedight worde is g'ordonniert en overcoomen, dat die bueren nu vortan geen holt daer toe meer houwen en sullen, — will jemandt stoelen off bancken hebben, mach hy leenen off werven, die hier en boven dede, sull daer an verbeurt hebbe twee olde schulden ende den broicke als voorschr. — (fol. 149). Wij zullen onzen geduldigen lezer niet vermoeijen, met hem eene opgave te doen, hoe vele arno!

das gulden, snapphaenen olde scilden, breede blacken voor het houwen van *asholter, ceurboomen toichen, twyllen* en *knoeren* verbeurd werden. Een zeker kiesch gevoel jegens meerderen, hetwelk zich wel eens aan ruwe zeden paart, liet niet toe, dat de schotter den Holtrigter wroogde; maar hoe dan, als deze zich aan eenige overtreding had schuldig gemaakt? — dan was hij verplicht, om zich zelven te wrogen, en verzuimde hij dit eenmaal, dan veronderstelde men nog niets anders, dan een verzuim; — ook nog bij de tweede maal, doch op de derde holting behoefden de schotTERS niet langer zijne eer te sparen, welke hij zelf niet gespaard had, en wroogden hem, als den geringsten kotter. Zoo werden ook de schotTERS zelve, die zich tegen de markbepalingen vergrepen hadden, eerst op de derde Holting *breuckvellich* verklaard, omdat men het minst bij hen overtredingen mogt veronderstellen, die gesteld waren, om hier tegen te waken, en men de eer van het schotTERSambt niet ligtvaardig in de waagschaal wilde stellen.

Deze bediening ging in de marke rond, zoodat ieder verplicht was, dezelve of in persoon of door eenen anderen te laten waarnemen, zelfs was het geene verschooning, dat men wegens ouderdom of krankte niet meer *to kercke offte to muele konde komen*. Hier ziet men de oorspronkelijke gelijkheid der markegenooten weder voor den dag komen. Ik vind, dat zekere Heer van RIFFERDA weigerachtig was, om schotter te zijn, en zich op des lands overheid beriep; — het schijnt, dat het middel werkte, want men pro-

testeerde wel is waar tegen een dergelijk beroep, — doch er staat niet opgeteekend, dat hij tegen wil en dank schotter geworden is. Men vreesde van ouds niets meer in de marken, dan de bemoeienis van de hoogere overheid.

Thans moeten wij nog gewagen van de *Lixwyden* of *gelyckes luyden*, welke van de schotters onderscheiden waren, doch de aard hunner bediening is moeilijk op te maken, want er staat niets anders van vermeld, dan dat zij in den aeckeren tijd het vee inbrandden; misschien waren zij ook gehouden, om alle veroveringen van de nijverheid der markegenooten op den natuurstaat der gronden te *lykenen* of onder den voet te treden, en daarom *gelyckes luyden* geheeten. —

De Holting werd op vast gezette tijden en meestal op avond *Petri* of *Sanctae crucis exaltationis* gehouden, men vergaderde in de open lucht, want waar waren de gebouwen voorhanden, die de menigte zouden hebben kunnen bevatten? Aan deze gewoonte der Germanen, om onder den blooten Hemel bijeentekomen, is men nog langen tijd getrouw gebleven, zelfs nadat er reeds steenen gebouwen en steden bestonden. — Zoo werd te *Deventer* vóór, maar niet in het raadhuis regt gesproken (19); onder een' eiken boom werd het landgericht in Gelderland, — op den *Spoolderberg* bij *Zwol* werden de landdagen gehouden, — beroemd zijn de vergaderingen der zeven Frieslanden onder den *Opstalboom*, —

(19) REVIUS, Hist. Dav. p. 562.

op het kerkhof te *Sybaldebueren* werden de regten van *Langevold* opgesteld (20), en het was niet alleen gehechtheid aan het oude, dat men in de vrije natuur bijeenkomsten bleef houden, maar een geheime weerzin was er tuit het Heidendom tegen de beslotene gebouwen blijven bestaan, waar men zich meer, dan in het vrije, aan den invloed van tooverij blootgesteld waande, waarom misschien de boeren in het sticht van *Osnabruch* nog heden niet binnen 's huis verkiezen te beraadslagen, dan nadat onder den blooten hemel de Holting geopend is, al valt de regen ook met ströomen neder (21).

Laat ons thans onderzoeken, waar ter plaatse de vergaderingen der Woolder-, Euler- en Drienermarke in de vrije lucht gehouden werden; — Zou men er niet van zelfs toe gebragt worden, om deze plaats in het middelpunt der marken te zoeken? en alsdan moet wel het dorp Hengelo in aanmerking komen, al bestonden hiervoor geene andere waarschijnlijkke gronden. — Bij de Germaansche volksvergaderingen werden godsdienstige plegtigheden gehouden, de heidensche priester onderzocht bij alle openbare beraadslagingen het lot, en nam de vlugt en het geschreeuw der vogelen waar, — de priester gebood stilte en had het regt van straffen, — er werd geofferd bij de openbare bijeenkomsten, en men mag het er voor houden, dat deze dan ook op de plaats,

(20) HALSKEA aangeh. verh. bl. 282.

(21) Ueber Marktheil. enz. van W. STÜMLER pag. 156.

aan de Gemeenschappelijke vereering der Goders toegewijd, gehouden werden. Zoo riep ook CIVILIS de hoofden van zijnen stam in een aan de Goden geheiligd woud te zamen, en nu vermeen en wij in of bij het dorp *Hengelo* die gewijde plaats te moeten stellen, waar men uit de omgelegene boerschappen opkwam, om gezamenlijk de dienst der Goden te verrigten. Wel is waar wij kunnen hier slechts gissen, doch in duistere zaken staat het gissen vrij. Het is genoegzaam bekend, dat de eerste zendelingen van het Christendom, hier te lande, en over geheel Duitschland, volgens eene sluwe staatkunde, bij voorkeur op die plaatsen Christen kerken stichteden, waar zij voorwerpen van Heidensche vereering vonden, of welke bij de Heidenen, als heilig gehouden werden; en zoude dan ook niet het kerkje te Hengelo de plaats van een heidensch heiligdom kunnen ingenomen hebben? de lindeboom op het kerkhof alhier versterkt ons in dit vermoeden, want deze boom was onze heidensche voorvaderen heilig (22), en bleef lang in eer, — meermalen gewagen de menestrels in den ridderroman en het minnelied van de linde en hare vriendelijke schaduw, (23) — en hoewel deze boom, die men hier en elders op de kerkhoven ziet, wel niet door de hand onzer heidensehe voorouders zal geplant zijn, kan men hieruit geen bewijs tegen onze stelling af-

(22) VAN DEN BERG, Godenleer.

(23) Hist. Taschenbuch, achter Jahrgang bl. 171.

leiden, dat hij ons nog de plekken der heidensche eeredienst zou blijven aanwijzen, want nog eeuwen na de bekeering dezer streken, ja! nog heden is er meer dan eene gewoonte van het heidendom overgebleven, waarvan de eerste zin en beteekenis lang uit het geheugen der menschen is gegaan, en om dit met één voorbeeld uit vele op te helderen: even als de boeren, zoodra zij slechts eenen roofvogel magtig worden, ongaarne zouden nalaten, om denzelven met uitgespaanene vlerken tegen een' muur of boom te spijkeren, en dit alleen uit oude gewoonte, zonder dat zij hiervan den oorspronkelijken zin verstaan, maar wat aan ons het Heidensche valkenoffer in de gedachten terug brengt, zoo veronderstellen wij ook, dat men voortgevaren is, om linden op de kerkhoven te plaatsen, nadat de godsdienstige vereering dezer boomen reeds geheel en al in onbekendheid was geraakt. — Verders weten wij uit een verbod der Frankische Koningen aan de overwonnene Saxers, dat deze bij voorkeur hunne offers bij bronnen of beken den Goden aanboden, (24) ook wriemelde het water van allerlei soort van goede en kwade geesten, en daar er nu bij het dorp Hengelo twee beken te zamen vloeijen, moest hier de omtrek voor de Heidensche Godendienst zeer geschikt zijn. — In de meeste steedjes en dorpen van Twente trof men in vorige dagen op het plein eene groote steen aan, sommige dier steenen zijn nog aanwezig, men heeft ze ook wel in den

(24) Indic. Superst. et pagan. Capit. II.

grond laten zinken , of tot andere doeleinden gebruikt ; zij worden algemeen *markesteen*en genoemd , en wel niet , om dat zij op het marktplein (*forum*) geplaatst waren , want een markt heet in de landtaal eene *brink* , gelijk men ook te Deventer nog van de brink spreekt , — deze benaming van *markesteen*en moet dus eene bijzondere beteekenis hebben ; en zekerlijk liggen zij niet bij toeval of zonder eenig doel aldaar. Degeene , welke men vroeger te Hengelo aantrof , was tafelvormig , en rustte op twee andere steenen ; deze soort van steenen tafels worden meer op bergen en hoogten gevonden , terwijl zij ons daardoor aan hare oorspronkelijke godsdienstige bestemming doen denken , omdat de Heidensche eerdienst de kruinen der bergen beminde (25). De *markesteen* te Oldenzaal , welke nog aanwezig en aanmerkingswaardig wegens hare grootte is , vertoont ons in uiterlijke gedaante een volkomen Heidensch altaar of offersteen , en wij gelooven dan ook , dat deze *markesteen*en , hetzij tot voorwerpen van aanbidding der omliggende *markegenooten* hebben gediend , daar de vereering der steenen tot de godendienst der Heidensche voorvaderen behoorde , (26) hetzij dat men op

(25) Men heeft mij verhaald , dat op den top van den Lemeler berg in deze Provincie mede een steen van buitengewoon grooten omvang gevonden wordt. Onder de eiken boomen , waar men in het Osnabruchsche de Gödingen [gooi-gedingen] houdt , vindt men nog vaste steenen tafels. *Ueber Marktheilungen* enz. van W. STUBB. bl. 159.

(26) *De itinere WILLEBRORDI THEOPHIL: Epternacen-*

dezelve bij de algemeene vergaderingen de gewoontelijke offers slachtte, en zoo worden wij er toe gebragt, om ook bij deze markesteen, op de brink te Hengelo, de plaats te stellen, waar in de verwijderste tijden de vergaderingen van de marken Woolde, Eule en Driene gehouden werden. Na de invoering van het Christendom begon men op de kerkhoven - en allengs in de kerken te vergaderen, want de gehechtheid, om op gewijden grond ter beraadslaging bijeen te komen, bleef bestaan, schoon de afgoden verbrijzeld lagen. Thans heeft men hier den gewijden grond, om holtingen te beleggen, met eene kamer in eenen herberg verwisseld, zonder dat men eenigen invloed van tooverij ondervindt. De wijze waarop de Holting oudtijds belegd werd, was eenvoudig, als het volkscharakter van dien tijd: *Die richter, zoo luidt het in het markerigt van de Lutte, sall sitten gaen op die Bencke mytt twee bueren toe Cornooten en hegghen een Gerichte alst gewoontlyck is ende gebieden dan die bueren by xx penningen, datse in die bencke gaen, daernaesall hy die Swaernen eyschen, dat se wrogen dat wroickbaer is* (fol. 148). — Doch zoude de Holting wettig zijn, dan moest de Holtrigter dezelve vooraf doen verkerkenspraken, zie hier eene

Kerckenspraecke.

Die Heer RIPPERDA tot Hengeloe Erffmarckenrich-

sis c. V *apud* MATTHAËUM analecta T. III pag. II; zie ook den *Indic. superst. et* pag. VII.

ter van Woolde, Dryne en Oeler Marcken laet by deese weeten, dat een yegelyck meyer syn Goet heer ter goeder tyt sall aenkondigen, dat op oever margen dinxdagh over acht daege den 16 July aenstaende een Holtinck sall worden gehouden, om aldaer mede te erschync by verlies van haer stemme en sulle g: meyeren te solve daege schyn en bescheyt hebbe by toc brenge, dat by haer soedaene aenkondinge gedaen is by verbeurte van een tonne biers, act: Hengelo de 7 July 1680, was geteychent

W. RIPPERDA (fol. 158).

Wij zien hieruit, gelijk uit andere plaatsen van het markeboek (fol. 7), hoe het van ouds markerigt geweest is, dat de stemgeregtigden in geval van afwezigheid hunne stem verloren, en derhalve de besluiten, door de tegenwoordigen op de Holting genomen, voor de overigen verpligtend waren, zonder onderscheid, over welke belangen beraadslaagd werd. Hetzelfde heb ik in andere marken alzoo bevonden, en ik twijfel niet, of dit was algemeen markeregt. In de meeste markeboeken, als ook in de oude keuren der steden in dit gewest, vindt men boeten, welke in zekere mate biers bestonden; de *berjelda* (biergelden) heeten in het *Hunsingosche* Landregt de bezoldiging, welke de regters voor hunne teregtzittingen ontvingen. — Aan dezen drank was het voorgeslacht bijzonder overgegeven, schier ieder boerenerve in Twente brouwde zijn eigen scharrebier, waarom in de sprookjes van tooverij en oude overleveringen, welke nog in

den mond van het volk zijn, meestal van bier ge-
 waagd wordt (27). Op de Holting bepaalde men
 zich echter niet tot de wroge van eigenlijke mar-
 keovertredingen, maar Holtrigter en Erfgena-
 men strekten hunne regtspleging tot feitelikheden
 van geheel anderen aard uit, wat men niet zoo
 zeer als eene aanmatiging moet beschouwen, doch
 veeleer als een overblijfsel van grootere regts-
 magt uit vorige tijden, waarin waarschijnlijk op
 de Holtingen over de gewigtigste staatsaangele-
 genheden, over oorlog en vrede werd beslist.
 Een merkwaardig vonnis geeft ons het markeboek
 van Woolde aan de hand, het betreft iemand,
 wiens bloote misdaad schijnt geweest te zijn, dat
 hij zich als eenen slechten nabuur had gedragen,
 een klein vergrijp, zult Gij zeggen, maar het-
 welk in die dagen, waarin wel is waar geen
 beschreven naburenrecht bestond, doch algemeene
 en vaste beginselen omtrent hetgeen ieder aan zij-
 nen nabuur verplicht was, in de gemoederen van
 de eenvoudige landlieden woonden, hoog werd op-

(27) In het boek der marke *Junne* komt in eene
 Holtsprake a^o 1617 de volgende bepaling voor: *Mar-
 kenrigter en Erfgenamen in consideratie genomen heb-
 bende de schoonheid ende fraaiheid van de jonge
 maagden in Junne, ook aangesien de fraaije stemmen
 van singen vereeren de jonge maagden alle jaar ½ ton-
 ne bier, welke van de jongste huislieden betaalt sal
 worden. Zullen sich alsoo alle jaar met den Erfge-
 namen ende inwoonderen van Junne lustig ende vro-
 lijk maaken, en denselvigen alle jaar met een lie-
 den cereeren, ende die halve tonne bier zullen die
 meijeren haar landheren mogen korten.*

genomen; nog is er in de marken meermalen sprake van *naobersregt*.

anno lxxi (1871) den xxten decembris geheget een Marckengerichte ter instantien der gemeenen bueren van Woelder Marke tegens JAN TEN SELENVELDE verwerer. —

ADOLPH VAN TWICKELO *Richter.*
HENRICK TER BRUGGEN } *Cornoot,*
LAMBERT BONICKHUYNS }

*Is int iegenwoordige Marcken Gerichte erschee-
nen JAN TEN SELENVELDE myt JAN TEN LAER-
HUYS unde TONNYS WILDERINCK unde hebben
sick JAN TEN SELENVELDE und JAN TEN LAER-
HUYS unde TONNIS WILDERINCK als syne bor-
gen verbonden verpeent unde verobligeert met han-
tastinge myt hant unde mont gelovet, dat die voor-
genoempte JAN TEN SELENVELDE sich alsoo sall
holden unde myt synen nabers fromtyck leeven als
eenen onberechtigten goeden frommen manne unde
naber toestat unde behoort, soo dat oever hem
geene clachte an den marckenrichter syner ondaet
halven en komme. Soo sich JAN voïrg: averst on-
derstonde ten eenigen tyden sich to misbruycken
oder jemandts te nae dede, het weere mit eeni-
ger maniere van woorden offte wercken tegens den
kleinen soo woll als den groetsten, soo sal JAN
voïrg: tot gesinnent des voïrg: marckenrichters ge-
holden syn, bynnen drye sonnen up te breecken
unde daervan te ruyme, knis, hoff mit alle dat lant
verlaetende sonder eenich wedderseggen, waarvoor
JAN und TONNYS voïrg: borge geworden, by al-
soo dat soo woll die marckenrichter als die geme-*

ne bueren met der gantzen marcken des alweeg: buten schade bliven sullen, act: anno et die ut supra. (fol. 62.) —

De Keurnooten werden uit de tegenwoordig zijnde Goedsheeren door den Holtrigter gekozen, en namen naast hem zitting op de vergadering; zij oefenden geenen invloed op de beraadslaging uit, ook kan men hen, als geene getuigen aanmerken, want gewigtige handelingen werden door eenen openbaren notaris bekrachtigd; zij werden echter meestal uit de aanzienlijksten genomen, en strekten welligt alleen, om der vergadering eenige plegtigheid bij te zetten. Van 's gelijken hadden de Schouten en Hofmeijers hunne keurnooten, en deze zede, waaraan men nog heden op de Holtingen getrouw gebleven is, moet geheel uit het oud Germaansche regt afgeleid worden. —

Ten slotte moeten wij nog van de ververschillende verplichtingen, die van oude tijden af op de marke berustten, hier gewagen, waartoe in de eerste plaats het onderhoud der armen in de Marke behoort. Niet alleen bestaan er wharen ten behoeve der armen, maar zelfs werden de uitgaven voor het armwezen, althans na 1670, voor eenigen tijd jaarlijks omgeslagen: *Tot onderholt van die nootdrufftige Ingeseten armen aen die een sydt en om te removeeren die vrende loopende bedelaers aen die ander sydt, is geresolvert, dat (wanneer een roode roo [armenjager] tot affweringe van vrende vagebonden is aengesteld) yder vol erve jaerlix sall betaelen 2 dlr. [daalder] en de eene den lanthser aen syn pacht mogen cort-*

ten , mindere erven , *Catters off andere landeryen mede nae advenant als sy in schatregister geve* (fol. 164). Doch al spoedig kwam men van dezen onberadenen maatregel terug , die op den ondergang der marke zoude uitgelopen hebben , want als dezelfde oorzaken nog dezelfde gevolgen uitwerken , dan zouden de boeren eindelijk hunne erven hebben moeten ruimen , even als de rijken in Engeland de armentax op het vaste land komen ontvlugten. Meer algemeen is het in de marken noabers regt gebleven , dat ieder erve de behoefstigen onderhoudt , die op deszelfs *naaste* verarmd zijn , het zij uit beginsel , dat die de naasten waren in afstand , ook de eersten moesten zijn in het bewijzen van milddadigheid , het zij hier zekere slimheid uit de mouw kijkt , want als ieder erve zorg draagt , dat in de nabijheid geene woningen opgeslagen worden , wordt tevens de geheele marke schoon gehouden van die lastige bebouwers. — In 'de meeste marken is het nog gebruikelijk , dat een arme de erven rondgaat , en op ieder erve een tijdlang onderhouden wordt , wat zeker wel lastig voor den boer is , doch die zich dit getroosten wil , en wat gaat het dan verder den Staat aan ? men vreest echter , dat in eenen tijd , waarin men zich aan zoo vele zedelijke verplichtingen , die het voorgeslacht eerbiedigde , zonder blikken of blozen zoekt te onttrekken , ook de marken zich van hare verplichting tot verpleging der armen zullen zoeken te ontslaan ? Moge men hiertoe geenerlei aanleiding geven ! want als men hier de zaken haren ouden , haren gewonen , haren natuurlijken gang niet laat gaan ,

als de schamele hutbewoners de eer moeten genieten, om met naam, ouderdom, geboorteplaats en wat al niet bijzonderheden meer, op jaarlijksche statistieke tabellen te verschijnen, dan zal men, ja! eene nieuwe bijdrage tot het armwezen van ons land verkrijgen, doch bij het genoeg, om met één oogopslag alles te overzien, tevens ondervinden, doch men maakt de ondervinding meestal te laat, dat de armen in de marken zullen oprijzen, als de vorschen in Egypte, die, toenemend in getal en onbeschaamdheid, velden en huizen bedekten, en ten lesten PHARAÖ zelfs op de tafel sprongen. — De marke voorziet van ouds in het onderhoud van hare bruggen, wegen en waterleidingen, en wie zoude hier ook vroeger in voorzien hebben, toen de marken op zich zelve, en er nog geene burgerlijke Gemeenten bestonden? doch omdat deze thans bestaan, dergelijke lasten van de marken aftenemen, en op de Gemeenten te leggen, kan men toch wel niet van een regtvaardig bestuur verwachten, tenzij men aan de Burgerlijke Gemeenten eene schadeloosstelling in woeste gronden wilde afstaan, om weder *pottebrinken* en *telgekampen* aan te leggen, of het beheer der marken aan de betrokkene Plaatselijke Besturen werde opgedragen, die onpartijdig tusschen Erfgenaam en kotter, voor de belangen van allen konden waken.

Schier iedere marke, zoo ook *Woolde*, heeft hare eigene school; de Erfgenamen onderhielden het gebouw en beriepen den onderwijzer, waartoe men gewoonlijk den eenen of anderen meijer

uit den hoop nam, die alleen in den winter de plak zwaaide, maar des zomers dit teeken van oppermagt met de spade of plaggensicht verwisselde. Eerst is het onderhoud der scholen aan de Burgerlijke Gemeenten overgegaan, daarop zijn de Erfgenamen voor de moeite bedankt, om voortaan in het beroep van den onderwijzer te voorzien, en zoo zijn van lieverlede de meijers van hunnen kindertroon gebonsd. De marke *Driene* brengt eene stem in het beroepen van de Predikanten te *Enschede* uit, te gelijk met het stedelijk bestuur en den Kerkeraad aldaar, en wel *per corpora*, in welk regt zij, bij resolutie van Ridderschap en Steden van 12 Maart 1787. (welke in het markeboek van *Woolde*, fol. 187, te vinden is,) bevestigd is geworden.

De geschiedenis onzer marke als die van andere levert menig bewijs op, dat de drosten zich dadelijk met hare aangelegenheden bemoeiden. De bekende drost **GOESEN** van **RAESFELDT** ging in eenen twist met den Markerigter **ADOLPH** van **TWICKELOE** zoo ver, dat hij een beslag op de marke legde. Toen zag het er slecht uit in *Woolde*, voor menschen en beesten! — De plaggemaaijer konde veilig op zijne sicht uitrusten, — de koeijen bulkten bij de gedwongene stalvoeding, daar zij niet meer op het broek uitgedreven mogten worden, — de boomen lieten hunne eikelen vallen, zonder dat het *Woolder* varken er éenen van proeven mogt, want alle genot van de marke was gedurende het beslag aan de markegenooten ontzegd, en hier

bleek dus weer de juistheid van het gezegde des Romeinschen Dichters :

Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi!

Maar hiervan werd men nog meer overtuigd, toen de holtrigter, die bij den aanvang van dezen kleinen oorlog verklaard had: *Tho deme is nicht billick godtlyck noch recht, dat omme eenes ofte twyer willen die samende gemeente unde inwoonderen der mareken schaeden lyden und een jegelyck aen syner gerechticheyt voorletz solden werden* (fol. 6), naderhand den Erfgenamen wist te beduiden, dat het billijk, goddelijk en regt was, om hem de onkosten te vergoeden van zijne reizen naar den Stadhouder te *Lingen, Vollenhove, Zwol en Hardenberg*, om de marke van het beslag ontheven te krijgen. Vrij mogt zich de Markerrigter op de oude gewoonte beroepen, om van de eene marke bij de andere regt te halen, vrij mogten de Erfgenamen op hunne wijze het beslag van onwaarde verklaren! — de drost bleef hardhoorig, en de marke in beslag, totdat men die bepalingen aannam, welke de drost in de marke voorgesteld had, wanneer de zaak in der minne schijnt bijgelegd te zijn. Men moet hierbij niet vergeten, dat de drosten van de vroegste tijden af in deze Provincie *Oppermarkerigters* waren. Het boek der Marke Hasselo geeft op het jaar 1702 nog een voorbeeld aan de hand, dat de landdrost in deze hoedanigheid eene holting belegde, hoewel de verwalter markerigter tegenwoordig was. Volgens het landregt van Overijssel kon ieder, die zich in zijne possessie be-

zwaard achtte, zich tot den drost of de staten des lands wenden D, II. T. XXVII. Reeds mogten ten tijde van KAREL den groote de Saxers geene openbare bijeenkomsten en bij gevolg ook geene holtingen beleggen zonder de tegenwoordigheid van eenen keizerlijken ambtenaar (28) [missus]. Misschien zijn de drosten in de regten dezer ambtenaren getreden, en hoezeer het sijsteem van centralisatie, dat overblijfsel der Fransche tijrannij, en harer volkomen waardig, de vrije werking der individuen verlamt, en tevens geheel strijdig met den geest onzer grondwet is, zoo zoude men het evenwel als geene aanmatiging, maar als eene wenschelijke zaak moeten beschouwen, indien het Gewestelijk Bestuur hier terug nam, wat hetzelfde ten allen tijde gehad heeft, — het oppertoezicht der Marken. — Men sla slechts eenen vlugtigen blik op den huidigen toestand der marken. Wij hebben ook in *Woolde* de oude vormen van bestuur behouden, doch deze bedekken eene volslagene regeringloosheid; — zoo hebben wij nog eenen holtrigter, doch behoeven niet meer te vreezen, dat hij ons van alles, wat wij onder de balken hebben, zal berooven, eenen koning zonder scepter en dus eene wrijfpaal voor alle misnoegden, wat hier zoo veel wil zeggen: als van den eersten tot den laatsten markegenoot. — Wij hebben nog Gezworenen of Schutters, die niet meer zweeren of schutten. Wij houden nog hol-

(28) Capit. de part. Sax. XXXIV.

tingen, waarop de boer, met de kin op de *hoese* leunend, zijn *veto* uitbrengt, als een Poolische Magnaat; — waarop men met gloeiende aangezichten, onder wolken tabaksrook, besluiten neemt, om ze nooit uit te voeren, want hier is eene wetgevende zonder uitvoerende magt voor handen. Ondertusschen moet de verponding betaald worden, doch de markekas is ledig, zoodat men genoodzaakt is, om tot den verkoop van woeste gronden over te gaan; de geringste kotter is echter wel zoo ervaren in de rekenkunde, om te begrijpen, dat binnen een derde van eene eeuw op deze wijze de grondlasten de gemeene gronden zullen verslinden. Zoo zullen de markegenooten met alle oude verplichtingen der marken blijven bestaan, zonder dat er eene marke meer bestaat. Dat zij zoo! zal men zeggen, de gemeene gronden geraken dan toch in bijzonder eigendom; — maar als wij bedenken, dat de geringeren geen middelen bezitten, om gronden aan te koopen, en alzoo hun medeëigendom verliezen, en dat de gegoede markegenooten in de verplichting gebragt worden, hun eigendom te koopen, dan zeggen wij volmondig: dat zij zoo niet! Hoczeer men vermoeid is, om langer op de dorre heiden te staren, zoo zou men toch met leede oogen korenvelden en bosschen zien verrijzen, als de schepping daarvan gepaard moest gaan met de verkrachting van alle beginselen van regt en billijkheid. Wij wenschen vooral eene nieuwe wetgeving op het stuk der markeverdeling; tot nog toe heeft men zich bepaald, om voordeelen aan het ontginnen van woeste gron-

den te verbinden, en dese zijn ook zeer nuttig; doch er blijft nog over, om voordeelen aan de verdeeide gronden te verleenen, en de verdeelingen gemakkelijk te maken; dan zal de ontginning niet achterwege blijven.

Als men de hoeveelheid bebouwden grond tot het aantal plattelands-bewoners in dit gewest in aanmerking neemt, kan men zich niet anders, dan een hoogst gunstig denkbeeld van den nijveren zin der opgezetenen in deze Provincie vormen. Overal ziet men beginselen van cultuur; — ga de marken rond, en zie daar, hoe de kotters allengs hunne *gourdekens* uitleggen, hoe zij het eene jaar eene sloot graven, en den opgeworpen wal beplanten, en het andere jaar eene andere sloot hiermede in verband brengen, tot dat zij een' driehoek, of parallelogram in *vrocht* krijgen, om er eene *monte* [weide] of eene *brake* [bouwkamp] van te vormen, en beklaag dan deze lieden, dat zij alleen bij nacht en ontijd hunne nijverheid durven uitte oefenen!

Uitmuntende wegen doorkruisen in alle rigtingen Overijssel, deze zijn zeer bevorderlijk voor de landontginningen, — het fabriekwezen heeft reeds gebrek aan benoedigde handen; maar de bevolking zal schielijk aangroeijen, en zal het uiterlijke gelaat van deze Provincie, hetwelk voor een zeer groot gedeelte ons nog den schralen natuurstaat vertoont, in dat van eene lagchende en bloeiende streek herscheppen, als de laatste holting zal verkerkenspraakt wezen!

Mr. B. W. A. E. SLOET tot Oldhuis.

A A N

J. HIDDÉS HALBERTSMA

(*Mei 1837.*)

Wat zit Gij, met de hand aan 't hoofd,
Nog starend op de *Runen*,
En wijlt, — ja, waar? — wie zegt dat mij?
Bij *Mossogoth* of *Hunen*!

Wat graaft Gij, uit den graauwen nacht
Des tijds, verborgen schatten,
En woelt en wroet in talen rond,
Die niemand meer kan vatten!

O! Kom bij mij, o! kom op 't land,
Waar Gij een taal kunt hooren,
Die elk gevoelig mensch verstaat,
In welken stand geboren!

't Is *Angelsaxisch*, *IJslandsch*, *Finsch*,
Noch taalsprank der *Bramanen*,
Zij ruischt en suist in haag en struik,
En lommerkoele lanen.

Als me uit des nijvren landmans stulp
Den vroegen rook ziet klimmen,
Groet zij de zon, — wier komst het vuur
Doet stroomen langs de kimmen.

Hoog in de lucht, in 't licht der zon,
Hangt dan, op teedre vlerken,
De leeuwerik, en singt en looft
Gods wonderschoone werken.

En 's avonds, als en bloem en kruid
Den vruchtbren daauwdrop drinken,
En duizend sterren van den trans
Op 't vreedzaam landschap blinken:

Als 't hart geen wrok of wrevel kent,
Maar, welk een smart ons griesde,
Bij d'aanblik dan van de eeuwigheid,
Wij 't voelen: — God is liefde!

Dan klatert door het luistrend woud,
Waar vrede en eendragt wonen,
Des nachtegaals mistroostig lied
In silverschelle toonen.

Welaan! verlaat de naauwe stad,
Vlugt haastig, vlugt naar buiten!
Zie, Vriend! ik wierp de boeken weg,
Nu alle voglen fluiten.

Maar weet, bij sellen middagbrand

Dan staken zij hun zangen;

Ei lieve! breng mij Gijssert met,

Die mag hun lied vervangen!

*Gisbert Japichs
de Friessche dichter*

Zijn toon klinkt niet in 't muf vertrek

Beschanst met stapels boeken;

Hij eischt, dat wij, op 't vrije land,

Voor hem een plekje zoeken.

Bij Gijsserts lied en vriendschaps kout

Vergeet het hart zijn wenschen,

En lacht men, dat de lever schudt,

Om 't oordeel van de menschen!

Mr B. W. A. E. SLOOT tot Oldhuis.

●

BELANGRIJKEHEID

DER

OVERIJSSELSCH E ARCHIEVEN,

UIT EEN MERCANTIEEL EN WETENSCHAP-
PELIJK OOGPUNT BESCHOUWD.

Welk aandeel de drie groote Steden van ons Gewest eenmaal aan den middeleeuwschen Koophandel van Europa mogten hebben, welke leering ten behoeve der tegenwoordige handelbelangen van Overijssel uit de kennis daarvan te halen zij, dit een en ander moet nog uit onze gewestelijke en plaatselijke Archieven opgemaakt, en het gebied der geschiedkundige wetenschap binnengeleid worden.

Welke bronnen en hulpmiddelen, ten dien opzichte, door de Provinciale Griffie worden aangeboden, zal nog nader onderzocht en bepaald dienen te worden. Een door en door bekwaam Overijsselsch geschiedkundige, die Griffiers van ons Gewest en Secretarissen der stad *Deventer* onder zijne voorvaderen mogt tellen, zelf ook eenmaal Secretaris dezer stad en Griffier der Provincie, mogt wezen, de geleerde GERHARD DUMBAR, hield haar in 't algemeen voor de belang-

rijkste verzameling van onuitgegevene oorkonden onzer Provincie (1).

Naast dezelve wees deze, met de brofhen onzer Geschiedenis buitengemeen bekende, man aan het Archief der Stad *Kampen* eene tweede plaats aan (2); en buitenlandsche Geleerden (3), die nimmer het Archief dezer Stad hadden mogen aanschouwen, doch slechts door middel van uitheemsche verzamelingen van charters, haren middeleeuwschen bloei hadden leeren kennen, konden zich niet weerhouden, hare charterkamer, als de vermoedelijke bewaarplaats van een aantal, voor de middeleeuwsche handelgeschiedenis van Europa belangrijke, stukken aan te duiden.

Dat nu deze verdienstelijke Geleerden zich hierin met geene hersenschimmen gevleid, zich hierin niet bedrogen hebben, daarvan zullen, hoop ik, deze bladen getuigen, waarin zoowel eene schets van *Kampens* middeleeuwschen handelsbloei als van de hulpmiddelen, die, ter meer volledige kennis daarvan, zoo door haar als door andere plaatselijke Archieven in ons Gewest, worden aangeboden, voorgedragen zal worden.

Alleenlijk gelieve men het denkbeeld, om het

(1) *Tweede deel, tweede stuk der Werken van de Maats. van Nederl. Letterkunde te Leiden* (1818) bl. 125, 126.

(2) *DEZELFDE* l. l. p. 127.

(3) *De Göttingische Hoogleeraar SARTORIUS, Geschichte des Hanseatischen Bundes.* II. 35, III. 268. de *Archivarius der Stadt Hamburg*, LAPPENBERG, *Vorrede* voor de *Urkundliche Geschichte* van SARTORIUS p. xi.

Kamper Archief als hoofdbron, de overige plaatselijke Archieven daarentegen slechts als zoovele bronaderen aan te merken, niet als overdreven te beschouwen. Als handelstad toch verduisterde *Kampen*, van het midden der dertiende eeuw af aan (1281) tot aan den aanvang der vijftiende, den glans van de beste Nederlandsche, van bijna alle Duitsche zeesteden. Europa's middeleeuwsche toestand moge daartoe het zijne hebben bijgedragen: stad's gunstige ligging echter zal daartoe wel het meeste gedaan hebben. Slaan wij toch de stad *Kampen*, in de navolgende bladeren, als *tusschen-handelaarster* tusschen het Noorden en Westen van Europa, gedurende het onderhavige tijdperk, gade, beschouwen wij haar voorts als een der *middenpunten* van den noordwestelijk Europeschen handel, en als *zeehavenstad* voor de Duitsche landsteden, tusschen *Wexer* en *Eems*: zoo zullen wij dien toestand in het eerste geval meer dan in de beide laatste in aanmerking zien komen, terwijl daarentegen stad's gunstige ligging in al deze drie harer voormalige hoedanigheden onmiskenbaar te voorschijn treedt.

Tot staving dan van deze stelling, ten be-
tooge van *Kampen's* gunstige ligging, als mede
ter waardering onzer Archieven uit het oogpunt
der handelgeschiedenis van ons gewest, mogen
de drie volgende verslagen dienen.

*Betoog van Kampen's gunstige ligging,
op grond van haren, eertyjds bloei-
jenden, tusschenhandel tus-
schen het Noorden en Wes-
ten van Europa.*

1281—1400.

§ 1.

Na eerst in de twaalfde eeuw op het geschied-
tooneel van ons Vaderland te zijn getreden, be-
gon de stad *Kampen*, reeds in het midden der
volgende (1281), op eene der zeeplaatsen van het,
toenmaals veelal tot Denemarken behoorend,
schiereiland *Schonen*, op *Skonor* namelijk, han-
del te drijven (4), en breidde denzelfden weldra
tot de overige bevestigde punten van dien zijde-
lijken uithoek van Zweden, tot *Falsterbo*, *Mal-
mögken*, *Helsingborg* en *Ellenboghen* uit.

De naaste aanleiding nu tot dien zeehandel
gaf de, dagelijks meer en meer toenemende, be-
hoefte van het Noorden, van Denemarken, Noor-
wegen en Zweden, aan de voortbrengselen van
meer zuidelijke gewesten, eene nooddrift, waar-
in het zelf wel voorzien wilde, doch in welks
eigenhandige vervulling hetzelfde door eene twee-

(4) Zie *Twee originele oorkonden van dat jaar op*
't Kamper Archief, alsmede één van 1362 in den *codex*
diplomaticus van *SARTORIUS* p. 501 en eene andere van
1307 op het Kamper Archief.

ledige oorzaak werd belemmerd. De Koningen namelijk dier Rijken offerden te gader met hunne leenmannen aan binnenlandsch tweedragtsvuur de beste krachten van hun vaderland op (5), en ontnamen daardoor zich zelve het vermogen, om de, in hunne territorien opkomende, zeehandelsplaatsen tegen den naijver der Duitsche en Nederlandsche zeesteden te beschermen. De eerste toch, met name de Oostzeesteden, hadden van de eerste helft der twaalfde eeuw af aan (6), burgers uit hun midden in de, tot den zeehandel meest geschikt gelegene, plaatsen van het Noorden nedergezet, en door deze waren aldaar onderlinge vereenigingen, ter handhaving hunner gemeenschappelijke belangen, gesloten geworden, met welke zich de, door gemeenschappelijke taal, zeden, regtspleging, muntspeciën, maten en gewigten aan hen verbroederde, Noordnederlandsche volkplanters, van het midden der dertiende eeuw af aan, verbonden. Al die vereenigingen nu in het *buitenland* gaven weder tot onderlinge verbindtenissen der verschillende steden, waaruit de volkplanters herkomstig waren, in het *moederland* aanleiding (7). Steunende dan op de dagelijksche beroeringen in het Noorden, en het daaruit voortvloeiende gemis van alle beschutting voor den inheemschen handelaar dier strecken, en fier op 't gevoel van aanwas van eigen krachten, zoo op hunne handelsvereenigin-

(5) HULLMANN *Städtewesen* I. 156, 157.

(6) SARTORIUS *Urkundliche Geschichte* p. 12.

(7) LAPPENBERG *Vorrede* p. XII.

gen in de Noordsche plaatsen als in hun eigen Vaderland, begonnen deze buitenlandsche en inlandsche vereenigingen der Duitsche en Nederlandsche zeesteden, vooral van de laatste helft der dertiende eeuw af, de uitsluiting van den, in het Noorden te huis behoorenden, handelaar uit den handel op 't Westen, op Groot Britanje, Vlaanderen en Frankrijk, met vereende krachten te beproeven, en mogten hierin, van het uiteinde der dertiende eeuw af aan tot aan den aanvang der vijftiende, veelal gelukkig slagen. Van daar dan, dat het er gedurende dit tijdperk voor al die Duitsche en Nederlandsche zeesteden slechts op aankwam, wie van dezelve van dat monopolie het best partij zou kunnen trekken en aan de straks vermelde behoefte van het Noorden te gemoet komen. Dat nu die plaats, welke op den geschiktsten afstand en van de toenmalige noordwestelijke wereldmarkt van Europa, van *Brugge* in Vlaanderen namelijk (waarheen door de Italianen en Spanjaarden de waren der Levant en der Middellandsche zee aangevoerd werden) en van het schiereiland *Schonon* (het welk toenmaals met het eiland *Gotland*, het middenpunt van den Oostzeehandel daarstelde) verwijderd lag, boven de overige Duitsche en Nederlandsche zeesteden veel vóór moest hebben, behoeft naauwelijks eenig verder betoog, als men de beperkte zeevaart dier dagen in aanmerking neemt, ten gevolge van welke de bekwaamste zeelieden van dien tijd, met name de Pisaners, Genuëzen en Venetianen, 6, 7 en 8 maanden, de Cataloniers daarentegen 3 à 6 maanden benoodigd hadden, om heen en

weerom naar *Brugge* te stevenen (8). Dat dus, in den handel op het Noorden, *Kampen* bij de naderbij gelegene, Duitsche steden, *Bremen*, *Hamburg*, *Lubeck*, *Straalsond*, *Rostock*, *Greifswald*, *Wismar* achter moest staan, den Hollandschen en Zeeuwschen steden daarentegen vóór moest liggen, zou, zoo het al niet gercedelijk te bewijzen viel, ligt uit de betrekkelijke ligging dier plaatsen te besluiten vallen. Dat daarentegen in den handel op *Brugge* en *Vlaanderen*, *Kampen* bij de, naderbij gelegene, Hollandsche en Zeeuwsche steden achter zoude hebben moeten staan, daarentegen de verder afgelegene Duit-sche zeesteden achter zich hebben gelaten, valt wel uit de betrekkelijke ligging dier plaatsen te gissen, doch is niet uit den loop der geschiedenis te bewijzen. De Hollanders en Zeeuwen immers waren in die dagen niet zoo zeer mededingers der Duitsche zeesteden en van *Kampen* in den handel op *Vlaanderen*, als dat zij de noordwestelijke marktplaats van Europa uit *Brugge* naar *Zierikzee*, of voornamelijk naar *Dordrecht*, overgeplaatst zochten te krijgen. Zij hoopten, namelijk, dat, wanneer de Duit-sche en overige Nederlandsche zeesteden bewogen konden worden, om de markt van alle natuur- en kunstvoortbrengselen van het Noorden en alle voorwerpen van Duitschen fabriekarbeid (9)

(8) *Brac*, *de Nederlanden en het Hanseverbond* p. 98.

(9) Was, leder, pelterijen, graan, bier, Duitsche wijnen, koper, tin en andere metalen, hout, scheeps-

welke zij te *Brugge* aanvoerden , om ze aldaar in te ruilen tegen de waren , door Italianen en Spanjaarden aangebragt (10) uit *Brugge* naar *Dordrecht* over te brengen , alsdan zoowel de Italianen en Spanjaarden met hunne waren , als de Vlamingen met de voorwerpen van hunnen eigenen handel , de uit *la Rochelle* afgehaalde Fransche wijnen , en met de voortbrengselen van hunnen fabrijkarbeid , linnens en wollen stoffen , naar *Dordrecht* over zouden moeten komen. Moeijelijk valt het dus te bepalen , of de Hollanders en Zeeuwen , die anderzins gunstiger tot den handel op *Brugge* gelegen waren dan *Kampen* , terwijl door deze stad in dit opzigt weder de , verder verwijderde , Duitsche zeesteden overtroffen werden , inderdaad meerder aandeel aan dien handel gehad hebben , dan de Oostzeesteden , als mede *Hamburg* en *Bremen* aan de eene , *Kampen* aan de andere zijde. Te meer valt dit moeijelijk te bepalen , als men in aanmerking neemt , dat geen der Hollandsche of Zeeuwsche steden , vóór derzelver afscheiding van het Hanzebond (1439) ,

en huisgerij , visch , hoofdzakelijk haring , vette waren als boter , kaas en dergelijke , ossen en paarden.

(10) Muskaatnoten , peper , gember , kaneel , saffraan , lak , anijs , dadels , kortom allerlei specerijen , droogerijen en reukwerken , vruchten , ruw en gesponnen katoen , vershout , verfwaren , ijzer- en wapentuig , zijde , gouden en zilveren lakenen en stoffen , geneeskundige kruiden en wat de handel in de Levant en Spanje al meer kostelijks opleveren mogt. Vergelijk zoo ten aanzien deser als der voorgaande aantekening Bzsg I. I. p. 110.

dien handel op Frankrijks noordelijke kusten, op het *Boulonnais*, op *Picardie*, *Normandijen* en *Bretagne*, gedreven schijnt (11) te hebben als *Kampen*, en dat de, verder dan deze laatste stad van de Fransche kusten verwijderde, Duitsche zeesteden, in den handel op dat land, van het uiteinde der dertiende eeuw af aan tot het midden der zestiende (1293—1567) verre door *Kampen* overtroffen zijn geworden. Een schitterend bewijs voor deze stelling geeft ons eene vergelijking tusschen de oorkonden bij SARTORIUS te vinden en het Kamper-Archief. De genoemde Göttingsche Professor heeft zich gedurende twee en dertig jaren afgesloofd met het opsporen van alles, wat tot de geschiedenis van den middel-eeuwschen handel der noordelijke helft van Europa kan dienen, en ten aanzien van den, door de Duitsche zeesteden, van 1293 af tot 1555 toe, op Frankrijk gevoerden, zeehandel, oorkonden opgezameld uit alle bekende charterboeken en geschiedkundige werken, alsmede uit de Archieven van *Lubeck*, *Hamburg*, *Bremen*, *Keulen*, *Lu-*

(11) In het *Charterboek* van VAN MIERIS althans zou men het mogen betwijfelen, of wel een half dozijn oorkonden, welke van een' Hollandschen of Zeeuwschen handel op Frankrijk voor 't jaar 1436 getuigen, te vinden zijn. Het Archief der Stad Kampen daarentegen alleen biedt een dito getal onuitgegevene stukken, welke allen betooge van Stads handel op Frankrijk voor het jaar 1436 strekken, aan, en uit een derzelve, met name uit een charter van 1400, valt niet onduidelijk op te maken, dat de Kampers destijds eenen vololagen alleenhandel op de *Normandijsche* havens uitoefenden.

neburg, *Brunswijk*, *Hanover*, *Hildesheim*, *Göttingen*, uit de koninklijke Bibliotheek van *Kopenhagen*, en uit handschriften van private personen. Uit al de verzamelingen van oorkonden heeft SARTORIUS slechts 27 stukken betrekkelijk dien handel der Duitsche zeesteden bijeen kunnen gaderen: terwijl er, gedurende het veel kortere tijdperk van 1342 tot 1367 in het Kamper-Archief alleen 30 zijn, waaronder 26 à 27 geheel en al onbekende (12).

Kampen heeft dus waarschijnlijk, hoewel min gunstig dan de Hollandsche en Zeeuwsche, gunstiger dan de Duitsche zeesteden met betrekking tot den handel op Frankrijk gelegen, beide mededingers in den handel op dat land verre achter zich gelaten; en daar, tegen den *Schonenschen* haring, door haar aan de Fransche kusten, twee handelswaren ingeruild werden, welke beide in het Noorden en Oosten van Europa zeer gezocht werden, te weten, *Fransche* wijnen en zout, zoo moesten deze beide laatste handelartikelen een levendige bronader worden voor haren Noordschen en Oost-zeehandel. Van daar dan ook, dat wij haar, van uit hare *Schonensche* factorijen, niet alleen op *Stokholm*, maar ook op *Lubeck*, *Wismar*, *Rostock*, *Straalsund*, *Greifswald*, *Stet-*

(12) Voor hen, die soms in deze opgave de, in 1498, uit de *Brugsche* factorij naar *Kampen* overgebrachte en aldaar vermoedelijk geblevene Hanseatische charters mogten meenen te vinden, zij hier aangetee-kend, dat de grootste helft dier oorkonden de stad *Kampen* in 't bijzonder, de kleinste helft de Duitsche Hanse in 't algemeen aangaat.

tin, Neu-stargard, Colberg, Anclam, Demmin, Riga, Pernau en Revel handel zien drijven (13). Van daar dan ook, dat wij geloof aan TOE BOECOP schenken kunnen, wanneer hij ons verzekert, wel eens gehoord te hebben, dat *Kampen* grootendeels uit *Schonen* gebouwd zoude zijn. Van daar dan ook, dat, wanneer het, in die ruwe tijden, op *Skanor's* factorijen (14) op vechten aankwam, wij er de Kampers even sterk als de Hollanders en Zeeuwen te gader ontmoeten (15). Van daar, eindelijk, dat wij, in den oorlog tegen Denemarken van den jare 1367, waaraan, uitgenomen *Hamburg* en *Bremen*, alle zeesteden van het Lijflandsche *Revel* af aan tot aan de Wester-Schelde, naar mate van hun belang bij den Noordschen en Oost-zeehandel en van het vermogen, waarover zij beschikken konden, deel

(13) *Boec van rechte dier Stat van Campen*, eene verzameling wetten van 1314—1415, a. 20 fol. 20 verso van den jare 1352.

(14) » Bij de *factorijen* van het Hanseverbond moet » men, volgens *Bzæ* p. 234, niet denken aan bevoor- » regte handelsvereenigingen of compagnien van lateren » tijd, waarin, met bijééngebragte kapitalen, door » gekozen Directeuren, zaken werden verhandeld. » Soortgelijke inrigtingen waren aan dien tijd geheel » vreemd. Op de factorijen der Duitsche Hanze moesten » de kooplieden wel van derzelver leden, als factoren » als *commissionairs*, gebruik maken, maar voor het » overige dreef ieder zijnen handel voor zich zelf » voor zich en zijne vrienden voor eigen rekening. Ie- » der van hen zocht en had de meestmogelijke vrijheid, » zoo er slechts de alleenhandel der gemeenschap niet » mede werd op spel gezet."

(15) Onuitgegevene oorkonde van 1389 te *Kampen*.

namen, *Kampen* met vrij wat zwaarder contingent dan eenige Nederlandsche stad, ja welligt met een even zwaar aandeel als de magtigste Duitsche en Oostzee-stad, als *Lubeck*, op zien dagen. (16).

Al durft men dus al niet vlakuit stellen, dat de handel van het, verder afgelegene, *Kampen* op het Noorden en Oosten van Europa even aanzienlijk geweest zij, als van de naderbij gelegene Oostzee-steden, toch is zij deze laatste hierin zeer nabij gekomen, iets, hetwelk men, bij ontstentenis van alle andere bewijzen, zelfs zou kunnen betoogen op grond van een vijftigtal oorspronkelijke voorregtsbrieven, die nog ten huidigen dage in haar Archief bewaard worden, ten getale van tweëntwintig geheel en al onbekend zijn, en meerendeels door haar op de Koningen van het Noorden met de wapenen veroverd zijn geworden.

Kan men mij dus gereedelijk toestemmen, dat de gunstige ligging der stad *Kampen* zich eertijds in eenen bloeienden tusschenhandel tusschen het Westen en Noorden van Europa openbaarde, zoo zij het mij nu geoorloofd, tot staving van het tweede gedeelte mijner stelling over te gaan, en in deze stad, omstreeks het midden der veertiende eeuw, een der middenpunten van den voormaligen, noordwestelijk Europeschen handel te doen aanschouwen.

(16) In den *Codex diplomaticus* van SARTORIUS p. 607 zie men hiervan het bewijs.

Kampen's gunstige ligging ook daaruit betoogd, dat het, omstreeks het midden der veertiende eeuw (1350) een der middenpunten van den Noordwestelijken Europeïschen handel daarstelde.

§ 2.

Kampen, als gelegen aan de naaste waterbaan, welke de voorwerpen van den *Donau* en *Rhijn*-handel en den fabriekarbeid naar het Noorden en Oosten van Europa, en de voortbrengselen dezer laatste streken weder naar Hoog-Duitschland konde vervoeren — als hebbende waarschijnlijk eenmaal het stapel-vooregt, volgens hetwelk de vreemde koopman niet verder voert mogt reizen, voor en aler hij eerst, gedurende een paar dagen, op eene, daartoe binnen *Kampen's* vesten bestemde, plaats, aan Stad's burgers zijne waren had veil geboden — als gebrukende den haring, aan *Schonen's* kusten gevangen, en de wijnen en zout, uit *Frankryk's* noordelijke strecken afgehaald, niet alleen om daarmede tusschenhandel tusschen het Noorden en Westen van Europa te drijven, maar ook om daarmede hare eigene handelmarkt te verlevendigen — zoo kon eenmaal deze stad zich ligtelijk tot een der middenpunten van den noordwestelijk Europeïschen handel verheffen, en schijnt zulks dan ook reeds omstreeks het midden der veertiende eeuw volbragt te hebben, blijkens eene tol-

lijst van die dagen, welke in Stad's boec van rechte staat opgeteekend (17).

Die lijst dan ten leiddraad nemende, ziet men niet alleen de Vlamingen en Brabanders, de Keulenaars, en onze Duitsche bureu van het binnenland tusschen *Eems* en *Wezer*, de Oost-Friezen, Ommelanders, Friezen en Hollanders, met den haring, het zij dan ter in- het zij ter uit- het zij ter doorvoer binnen *Kampen* handelen; maar men bespeurt dáár mede den Engelschman, den handelaar der Oostzeesteden en der Duitsche factorijen, in Zweden, Noorwegen en Denemarken gevestigd.

Aan deze laatsten nu, aan deze overzeeschen, boed, blijkens onze tollijst, de koopman uit *Westphalen*, uit het ons aangrenzend binnenland tusschen *Wezer* en *Eems*, zijn staal en huiden, de Keulenaar zijn lijawaad, molensteen, staal, handmolensteen en Rhijnwijnen aan; terwijl zoo hij als elk ander, die van boven afkwam om ter haringvangst en kakerij te stevenen, een loop zout's te *Kampen*; als tol, moest achterlaten, ten gevolge van welke verordening, alsmede van den aanvoer van het Fransche zout, de handelaar uit het Noorden hier toenmaals wel nimmer te vergeefs zal gekomen zijn om deze, voor hem zoo benoodigde, waar. Voorts verschenen hier de *Vlaming* en *Brabander* met hunne lange en korte lakenen, welke waarschijnlijk door de Oostzeesteden voor een goed gedeelte weder naar *Novogorod* afgevoerd werden, terwijl

(17) Fol. 48. Vergelijk de bijlage.

de *Friezen*, of de bewoners der kuststreek tusschen 't *Vlie* en den mond der *Wexer*, hier met wolfe, huiden, runderen, paarden, boter en kaas aankwamen, om op eenen tijd, waarin *Mastebroek* nog in de gedaante van een moeras verkeerde, *Kampereiland* een regaal des Landheer's uitmaakte en nog geen dertig hoeven grond's, eenen halven voet boven dagelijksch water, kon vertoonen (18), deze waren, zoowel aan de, door fabriken mede bloeiende stad, als aan den koopman van het Noorden en Oosten af te zetten, en daarvoor weder van dezen laatsten bieren, rogge, hout, pik, teer en asch in te ruilen.

Wat eindelijk de *Hollanders* hier ter stede, volgens onze tellijst, verhandeld, of zij de wijnen, brasemen en aal hier ingevoerd, de snoeken, zalm, steur, haring en molensteenen hier weer uitgevoerd hebben, dit laat zich beter gissen, dan bepalen.

Evenmin zou ik durven ramen, wat op het Archief der stad *Kampen* ten aanzien der voormalige *IJsselvaart* in betrekking tot die des *Rhijn's* nog zij te vinden: doch zoo veel meen ik, op grond van het beredeneerd Register, dat wijlen de Heeren en *Mrs A. BESIER* en mijn vader, *M. VAN DOORNINCK* op het Archief der stad *Deventer*

(18) In 1363 en 1364 heeft men aan de bedijking van het *Mastebroek* de hand geslagen, en in het laatste jaar is de eigendom van 30 hoeven in de *Kampereilanden*, welke, volgens gelijktijdige stukken alhier, er echter slechts ten getale van ruim 27 uit gemeten konden worden, aan de Stad *Kampen* overgegaan.

gemaakt hebben, te mogen hopen, dat, bijaldien het Kamper Archief eens geene verdere bijdragen aanzien van dien handelweg op mogt leveren, dit gemis uit het Archief der Stad *Deventer* eenigermate vergoed zal kunnen worden.

Wat dan hieromtrent eenmaal aan het licht zal kunnen komen, moet de tijd leeren. Wij achten ons ondertusschen gelukkig, de gunstige ligging van eene stad in ons gewest ook daaruit te hebben kunnen staven, dat zij eenmaal een der middenpunten van den voormaligen noordwestelijk Europeschen handel daar mogt stellen; en gaan dus tot het betoog van het derde gedeelte onzer stelling over

*Kampen's gunstige ligging, ook daaruit
blijkbaar, dat het eenmaal tot eene
Zeehavenstad voor het Duitsche
binnenland tusschen Wezer
en Eems diende.*

§ 3.

Gelijk *Brunsvijk*, in de 13de en 14de eeuw, over *Bremen* en *Stade* op Engeland en Vlaanderen, over *Hamburg* op Denemarken, over *Lubeck* op Lijfland, zeehandel voerde, gelijk *Soest* over *Lubeck* met Denemarken en waarschijnlijk met de Oostzee en Pruissen, met Engeland welligt over Holland het zelfde verrigtte (19), zoo dreef,

(19) HULLMANN *Städtewesen* I. 203—206.

volgens dezelfde tollijst, het geheele ligchaam der zoogenaamde *Westfaalsche Steden*, omtrent het midden der veertiende eeuw, over *Kampen* het zij dan op *Vlaanderen*, het zij op *Groot-Britanje*, het zij op *Noorwegen* zeehandel. De handelaars namelijk dier *Steden*, waaronder men, in die dagen, *Soest*, *Dortmond*, *Munster*, *Osnabrug*, *Lippe*, *Münden*, *Paderborn*, *Lemgo*, *Höxter* en *Mervorden* heeft te begrijpen (20), kwamen in persoon met hunne goederen (ten deele waarschijnlijk per as ten deele te water (21) op *Kampen* af, om aldaar zeeschepen en equipage te huren, en alsdan hunne waren, onder opzigt van eenen hunner bedienden, zeewaarts in te zenden. Vervolgens keerden zij, na dit volbragt te hebben, met de, voor hen uit zee of van elders ondertusschen te *Kampen* aangelande, waren, in persoon naar hunne haardsteden terug.

Zoo was dan in die dagen alles eigenhandel; zoo zond men geenszins zijne waren aan speciale buitenlandsche, of in zeehandelsplaatsen van zijn vaderland gevestigde, handelhuizen toe, om door deze verkocht en daarvoor weder voorwerpen van uitheemschen bodem ingekocht te wor-

(20) SARTORIUS *Urk. Gesch.* p. 86. Zoo als men ziet, liggen, strict genomen, *Munster* en *Dortmond* ten westen van den *Eems*, doch moesten daarom toenmaals, zouden daarom ook heden nog beter over *Kampen* dan wel over *Bremen* naar zee kunnen.

(21) Het meerendeel goederen zal wel van *Zutphen* en *Deventer* af aan langs den *Ijssel* naar *Kampen* gevoerd zijn geworden, daar deze stad van alle kanten, uitgenomen van de zeezijde, door moerassen van het binnenland werd afgesloten.

den (22). Of *Brunswijk*, ter voltrekking dezer lastgevingen, *Bremen* dan wel *Hamburg* ten huidigen dage gebruike, durven wij zoozeer niet bepalen, als dat thans een aanzienlijk gedeelte des handels van *Soest*, *Dortmond*, *Lippe*, *Paderborn*, *Lemgo*, *Hervorden*, *Höxter*, *Münden*, *Osnabrug* en *Munster* over *Bremen* gaat. In hoe verre *Embsen*, de eigenaardige zeehandelstad des Eems (gelijk *Bremen* des *Wezer's*, *Hamburg*, der *Elve*) mede een aandeel van dien handel aan zich getrokken hebbe, wagen wij niet te beslissen. Over 't algemeen echter heeft de Eems éér gebrek dan overvloed aan water, een, door de natuur daargestelde, hinderpaal, welke door de, uit de *Lippe* naar den *Boven Eems* en van *Meppen* naar *Lingen* gedolvene, kanalen niet genoegzaam uit den weg schijnt geruimd te hebben kunnen worden.

Nevens den *Wezer* en *Eems* nu biedt de *IJssel*, onze gewestelijke rivier, de naaste waterbaan voor het, meermalen aangeduide, *Westfaalsche* binnenland aan. En waarom zou deze, eertijds zoo levendige, handelweg, de rivier, welke men, wegens hare regelmatige afhellings, tot de schoonste waterbaan van ons vaderland meent op te kunnen voeren, niet op nieuw de voortbrengselen dier oorden naar *Kampen* kunnen geleiden? waarom zou niet eenmaal even goed te *Kampen* de omzetting der *Westfaalsche*, tegen vreemde waren stand kunnen grijpen, als ten huidigen dage te *Bremen* of elders plaats mag vinden?

Door het denkbeeld althans, dat één der IJsselmonden, ten tijde toen *Kampen's* welvaart het krachtdadigst bloeide, oneindig beter dan tegenwoordig bevaarbaar zou zijn geweest, late men zich niet van die hoop afschrikken. Schepen, waarop in eenen tijd, toen het zeekanon nog niet gebruikt werd, honderd mannen van wapenen vermogten te huisvesten, mogen in Stad's beste dagen ongehinderd te *Kampen* binnen en uit hebben kunnen loopen (23), wanneer diezelfde schepen met handelvoorwerpen beladen waren, moesten zij reeds bij het binnenzeilen van het *Vlie* en *Marsdiep* ligters aannemen, om dezelve tot aan Stads kaden te behouden (24). Buitendien verbetert zich van jaar tot jaar een der IJsselmonden, met name de *Ketel*, terwijl de *Wezermund* aan gestadige verzandingen lijdt, en is *Kampen*, aardrijkskundig gesproken, van het zuidelijke van het welvarendst gedeelte wellicht van het tegenwoordige binnenland tusschen *Wezer* en *Eems* misschien niet verder dan *Bremen* verwijderd. En ware het al, dat, bijaldien de *Westfaalsche* handel op *Kampen* terug getrokken wierd, deze Stad een aanzienlijk deel der, daaruit voortvloeiende, baten aan *Zwol* en *De-*

(23) Volgens eene oorkonde van 1367 (zie SARTORIUS *Urkundenb.* p. 607) zou *Kampen* in dit jaar eene kogge met 100, en twee Rhijnschepen elk met 25 man bewapend naar den *Sond* zenden.

(24) *Guldenboec* fol. 21 et 22. Vermoedelijk heeft de hiertoe betrekkelijke verordening zoo al niet in het laatst der veertiende in den aanvang der vijftiende eeuw althans 't huis behoord.

venter ten offer zoude moeten brengen: wie weet niet, hoe naauw het belang der geheele Provincie met dat van deze beide laatste steden zamenhangt?

Wat dan nu ter opheldering van het voormalig handelverkeer van het Duitsche binnenland, tusschen *Wezer* en *Eems*, het welk, blijkens onze tollijst, eenmaal op *Kampen* plaats vond, uit de Archieven van *Zwol*, *Deventer* en der kleine Steden bijgebracht moge kunnen worden: zoo veel is bij ons zeker, dat men aldaar, of op de Provinciale Griffie welligt, niet te vergeefs zal zoeken, wijl de oorzaak der aanhankelijkheid van ons gewest aan die handelsvereeniging, welke de *Westfaalsche* landsteden onder hare getrouwste aanhangers telde en de *Duitsche Hanze* genoemd werd, die tot in den aanvang der zeventiende eeuw duurde, en der verknochtheid van ons Gewest aan den *Westfaalschen* kreits, die tot op den *Munsterschen vrede* (1648) stand hield, meer dan overéénstemming van taal en zeden, eenerlei handelsbelang, schijnt te zijn geweest.

J. VAN DOORNINCK.

T O L L I J S T,

UIT HET MIDDEN DER 14de EEUW.

A. 4 van de vierde Afdeling fol. 48.

Dit is dy Tolne dy men gheuen sal in der vryheyt van *Campen* nae der older ghewoente.

Alle dy ghene dy woenen in den lande van *Westfaelen* dy hijr binnen mit coemenscappe coemen dy gheuen vander marc enen Engelschen penningh, dy ghenghe ende gheue is, Voert vanden vaete staels enen enghelschen penningh, Voert van der last herynghs xvi cleyne penninghe, Vnder last saelsmeer xii enghelschen, Aldus daene tolne sy gheuen wanner sy vyt varen ende coemen sy weder binnen dien jaere alse sy vaeren mit dien seluen guede, dat en sullen sy nyet anderwarue noch meer vertollen.

Voertmer dy van *Colne* sullen gheuen van elken packe waends vi engelsche dy ghinghe ende guedt sin Vanden vaete wyns vi engelsche, van tween molenstenen iiij engelschen van der last querenstene viii cleyne penninghe, van den vaete staels enen engelschen, vander last Saelsmeers xii engelschen vander last ruwers iiij schillinghe engelsche, so welker hande dy last sy, Voert van

den andren guede dat sy voeren sullen sy tol-
len nae der marke taelen , Van der last heringhs
xvi cleyne penninghe (dit is te weten een olt
vls grh.) [dit laatste van later hand].

Voert alle dy ghene dy woenen tusschen *Mae-
ze* ende *Rijn* , dy sullen gheuen dy tolne van
den langhen lakene iiij cleyne penninghe van
den corten lakene iij cleyne penninghe Voert
van den anderen guede dat sy voeren sullen sy
gheuen nae der marke talen Van der last heringhs
xvi cleyne penninghe.

Alle dy *hijr voere vaeren* visch te saltene ,
voeren sy salt so sullen sy gheuen j loep salts
Ende voeren sy gheen salt so sullen sy gheuen
xvi cleyne penninghe Voert van den dusent
schelvischen iiij cleyne penninghe van den hon-
dert bulks iiij cleyne penninghe.

Voert dy *oestwesen* dy hanghroedere hebben an
oeren scepen dy sullen gheuen vanden schepe xvi
cleyne penninghe Ende en hebben sy gheene
hanghroedere so sullen sy gheuen viij cleyne
penninghe Ende vanden sac wullen iiij cleyne
penninghe Ende vanden daker hude v cleyne
penninghe Ende vanden runde iiij cleyne pen-
ninghe Ende vanden peerde iiij cleyne penninghe
(van den vate botere een olt butken van iij 8
kesen een olt butken van den last haringes xvj
cleyne penninghe) [weder van later hand] Sunder
dy van *Staueren* (1).

(1) Wat 't letterkarakter dezer tollijst betreft, zoude
men hare uitvaardiging eerder tusschen de jaren 1320

Voertmer des Greven lude van *hollandt* dy geuen vanden schepe viij cleyne penninghe van der last heringhs xvj cleyne penninghe van den vaete wyns vi engelschen van twee molenstenen iiij engelschen, Ende van enen stoere ij cleyne penninghe van enen salme j hellingh van Tien hekeden j hellinc van enen mudde spyrlinghs j cleyne penningh van enen tale brasemen ij cleyne penninghe van enen tale aels enen hellingh. Elc scip dat van *gheen syde des lands* coemt in onse vryheit dat sal gheuen xvj clene penninghe voerdet rogghe of bier of holt soe en gheuet

en 1330 dan wel omstreeks 1350 plaatsen. De uitdrukking echter *sunder dy van staveren*, waaruit blijkt, dat de bewoners dezer, eertijds vermaarde, zeestad van de tollén, die de overige Friezen te betalen hadden, vrij verklaard werden, doet mij hare afkondiging omstreeks 't jaar 1343 veronderstellen. In dit jaar toch zag zich, blijkens eene alhier aanwezige onuitgegevene oirconde, de Bisschoppelijke tollenaar te Staveren genoodzaakt, te verklaren, dat noch hij noch zijne nakomelingen immer weer van wege des Bisschop's den Kampenschen burgeren tol afeischen zoude. Dusdanige exemption van landsheerlijke regten zochten magtige steden veelal wederkeerig te verkrijgen, gelijk met een voorbeeld ten aanzien van Utrecht en Kampen, in eene onuitgegevene oorkonde van 1292 vervat, aangetoond zoude kunnen worden. Vandaar, dat ik geloof, dat de handelaar van Staveren den Bisschoppelijken tollenaar te Kampen wel op denzelfden tijd als de Kampers dien te Staveren tot eene dito vrijverklaring gedwongen zullen hebben, en in dat geval kan de uitvaardiging dezer tollijst tot geenén hogeren leeftijd opklimmen dan tot het jaar 1343. Wij hebben dus gemeend de oudheid van dit stuk niet te zeer te verheffen door hetzelfde aan 't midden der veertiende eeuw toe te schrijven.

ghienen tolne, voer dy tunne peeche j cleynen penningh Dy tonne tyers j penningh Dat vat aschen ij cleyne penninghe.

Voert alle dy van *wenden* ende dy van *dene-marken* ende dy van *Sweden* ende dy van *Norweghen* ende dy van *Enghelant*, oere ghelyke sullen Tolne gheuen als dy van *Colne* ende elc Coepman dy sal gheuen van den daker huden v cleyne penninghe Sunder dy van *Westfaelen*.

Dy *vlaminghe* soelen gheuen alsulke tollen als dy doen dy tusschen *Macze* ende *rûn* woenen."

Hier onder stond met eene latere en met dezelfde hand, waarvan de inlasschingen zijn: Jth. wat ghescreuen staet op *marcktale* dat is te weten van hondert ende acht penninghe, enen penning to tollen te gheuen.

OP DE GRAVEN MIJNER DIERBARE ONTSLAPENEN.

'k **W**il, in mijn rouw verdiept, mijn zilte tranen plengen,
Geliefden van mijn hart, hier nooit genoeg beschreid.
En treurend om 't gemis u mijnen zangtoon brengen,
Schoon gij, het stof ontrukkt, reeds in den Hemel zijt.

Geseten op uw graf, vroeg ik: zijt gij, o graven,
De kerkers voor de ziel, wanneer het stof vergaat?
Is dan de mensch bestemd tot worst'len en tot slaven,
En eeuwig dood te zijn, wanneer zijn sterfuur slaat?

Geliefden, neen, gij leeft! Gods woord kan dit bewijzen.
Is met den derden dag niet Jezus opgestaan?
Sprak niet zijn eigen mond, toen men Hem zag verrijzen,
» Mijn vrienden, ja, ik wil u plaata bereiden gaan.»

Maar waarom 't ligchaam dan den worm ten prooi gegeven,
En ons niet 't lot gegund van 't nietigat wormgadiert?
De rups, die eenmaal kroop, sie ik als vlinder zweven,
Terwijl een eed'ler stof 't herboren ligchaam siert.

Doch, wat vermeen ik wel? U 't *waarom* aftevragen,
Ik druppel uit de zee, bij U, o Majesteit!
Al zie ik uit den nacht niet 't blijde zonlicht dagen,
Eens blinkt met heldren glans, uw zon, onsterflijkheid!

'k Verlaat u dan, o graf, neen, 'k toef niet bij de dooden:
Wat heb ik aan uw cel, waarin gij niet meer woont?
Wordt 't 'aas der wormen: ik, ik heb u niet van nooden,
Daar wis 't onstofflijk deel niet meer het stof bewoont.

Neen, even als de rups, die, na het schijnbaar sterven,
Op nieuw te voorschijn treedt gevormd voor hooger spheer,
Zoo zien wij ons gewis, want 't vleesch gaat ras bederven,
In onverderflijk stof hier namaals stellig weêr.

Gedachte vol van troost, gij kunt de wond genezen,
't Herleven en 't hersien maakt alles dubbeld goed,
Want ongekende vreugd zal wis die vreugde wezen,
Als ik u allen ééns hier namaals weer ontmoet.

Almelo, Sept. 1837.

J. VAN VELSEN COSTER.

L I E D.

Wilt gij vrij en vrolijk gaan,
Door dit woelig leven,
Zie dan slechts de voog'len aan,
Die door 't luchtruim zweven.
Ieder springt en zingt en paart,
Denkt om angst noch zorgen,
Slaapt gerust in bosch of gaard,
Tot den vroegen morgen.

Ieder neemt wat God hem geeft,
En geniet het heden;
Met het teeder gaaiken leeft
De ega wel te vreden;
Niemand zamelt spade en vroeg
Voorraad om zich henen,
En toch heeft men steeds genoeg,
Met de lieve kleenen.

Niet bevreesd, bij zonnegloed,
Voor het nad'rend weder,
Duikt men, als het onweer woedt,
In het nestjen neder;

217

Daaglijks dankt men God den Heer,
Voor zijn' goede gaven,
Fladdert eindlijk zingend neêr,
In het stof der graven.

Wilt gij vrij en vrolijk gaan,
Door dit woelig leven,
Zie dan slechts de voog'len aan,
Die door 't luchtruim zweven.
Ons verzorgt met Vadertrouw,
De eigen God dáár boven:
Laat een lieve en brave vrouw,
Hem dan met U loven!

naar JACOBI.

Almelo 19 Augustus
1837.

G. TEN BRUGGENCATE Hz.

NOG IETS OVER DEN
H U N N E N B O R G
 IN
V O L T H E (1).

Dat dit overblijfsel van vroegere eeuwen de schuilplaats van een' hoop vreemd volk — en meer dan waarschijnlijk van eene verstrooide afdeeling der bij *Sondershausen* A° 933 geslagen *Magyaren* — is geweest, lijdt bijna geen twijfel, en is door den Oldenzaalschen Rector **WEELING**, in den jaargang van 1836, bondig bewezen. Het zij mij vergund, tot opheldering van 's Rectors geleerde bijdrage, nog het een en ander aan te merken of bij te voegen.

1.

In de beschrijving van de ligging, gedaante en grootte van den *Hunenborg* komt op bladz. 8 het navolgende voor: « Aan den Zuidkant schijnt

(1) *Volthe*, *Volte*, en in oude stukken *Vaelte*. De uitspraak van dit woord heeft veel overeenkomst met *Valte* in Drenthe. Het woord *Valterschans*, door Twenters uitgesproken, klinkt als *Volterschans*.

• het kleinste of vierde gedeelte van denzelfden ,
 • door het doorlaten der gracht , gescheiden te
 • zijn geweest ; waardoor men op het denkbeeld
 • komt , dat op het ééne , waarschijnlijk het
 • kleinere gedeelte , het gebouw , of althans het
 • hoofdgebouw gestaan hebbe , terwijl als dan
 • het andere gedeelte of tot tuingrond , of tot
 • mindere gebouwen moet gediend hebben."

Hierop meen ik te mogen aanmerken , dat de *Hunnen* , op omtrent vijftien roeden ten Noord Oosten van hannen hoofdburg , die door eene gracht van twintig schreden breed en vierhonderd schreden in den omtrek was beperkt , nog een zeer groote *horst* omwald en afgegraven hadden , die tot tuin- of akkergrond kan hebben verstrekt , en nu nog , te midden van het moeras , een vrij vruchtbare grond is. Zigtbaar is er eene dwarsgracht of communicatie van het eene naar het andere gedeelte geweest. Alle de naburige landlieden kennen deze twee afzonderlijke deelen , onder de namen van den *grooten Hunenborg* en den *kleinen of lagen Hunenborg* , aan welke laatste benaming wij ons liefst houden ; want het komt mij voor , dat de uitgebreidheid van den noordoostwaarts gelegen' *Hunenborg* veel grooter is geweest : een zeer klein gedeelte daarvan grenst aan zoogenaamde meijen of hooimaten en wordt tot akkergrond gebezigd. Al het overige ligt , even als de *hooge Hunenborg* woest , en staat 's Winter of veeltijds ook in den Zomer , geheel onder water.

Op dezen *lagen Hunenborg* zijn nimmer , voor zoo ver ik te weten heb kunnen komen , eenige

grant- noch baksteen en gevonden. Op den *grootten* of liever *hoogen Hunenborg* zijn dezelve nog aanwezig, ofschoon de boer *STEENHOF* voor omtrent 40 jaren het laatste overschot bijna schoon heeft weggehaald, met verscheiden wagens vol; en zoo als ik meermalen van boeren op het *Evenlo* hoorde verhalen, waren toen en ook vroeger eene aanzienlijke partij vrij groote Bentheimer voetsteenen in de *Hunenborger* gracht gevonden.

De voormalige aanwezigheid van zoo vele gehouwen en gebakken steenen op den *Hunenborg* heeft het vermoeden doen ontstaan, of dezelve wel niet overblijfselen waren van een oud Kasteel, *Stins* of *Havezathe*; want niet geheel ten onregte oppert men de zwaarigheid, hoe de *Hunnen* of *Magyaren*, die vlugtende en vervolgd wordende vreemdelingen, en Heidenen bovendien, aan die bergsteenen van *Gildehuis*, *Bentheim* of den *Isterberg* zouden gekomen zijn. En hebben werkelijk de *Magyaren* zich deze bouwstoffen weten te verschaffen, dan moeten zij of vrij talrijk zijn geweest, of alreeds in eenige verstandhouding met de Landzaten gestaan hebben, zoo als men ook uit sommige volksverhalen wel zou mogen opmaken (2).

(2) Men neme hierbij in aanmerking, dat de verstrooiing der *Magyaren* plaats had in dagen van groote verwarringen, zoo wel in Duitschland als in Frankrijk, onder en na de Regering van *KAREL* den Eenvoudigen, en ook tijdens de invallen der Noormannen. Door welke verwarringen de *Magyaren* zich in deze afgelegene, moerassige en weinig bevolkte oorden te vaster konden nestelen.

Tegen het gevoelen van hen, die uit de opgemelde bouwstoffen, en vooral uit de in de gracht gevonden groote Bentheimer steenen, willen opmaken, dat hier een Kasteel, Stins of Havezathe zou hebben gestaan, pleit echter in de eerste plaats, de volstrekte woestheid en onbruikbaarheid van den moerassigen en dikwerf jaren achter een ongenaakbaren omtrek, die vooral voor negen eeuwen nog erger moet zijn geweest; daar het buiten kijf is, dat de Twentsche en Drentsche moerassen of broeken van tijd tot tijd drooger worden. Ten anderen komt nergens in de geschiedenis of in eenige oirkonde het minste spoor voor, dat hier ooit zoodanig Kasteel of Havezathe is aanwezig geweest. Wel is waar, zijn elders in de Twentsche moerassen of broeken in vroegere eeuwen zoodanige Havezathen en zelfs sterke sloten aangelegd, die door hunne ligging vrij moeilijk te genaken en even zoo verdedigbaar waren, als de in die vroeger eeuwen op rotsen gebouwde Burgten. Zoo herinneren wij ons onder anderen nog zeer goed den ouden Borg of het Slot *Saasveld*, met deszelfs muren van meer dan een vadem dikte, ruim 1½ uur gaans N. W. waards van *Oldenzaal*, in een laag moeras gelegen, en aan de Noordzijde (alwaar de toegang, door den hooger en grond, genaakbaar was) van eene sterke Burgpoort voorzien, die op een zeer ruim binnenplein, rondom door gebouwen omgeven, uitkwam: alle deze muren en gebouwen van *Saasveld* waren, even als de *Hunenborg*, door eene breede gracht omringd, en het geheel was, in zijne soort, een

even zoo sterk Slot, als het verscheiden honderd voeten hooger op de rotsen liggende Slot te *Bentheim*.

Aannemende, dat de *Hunnen* of *Magyaren* de stichters van onzen *Hunenborg* zijn geweest, kunnen wij ook wel aannemen, dat zij in een zeer droog jaargetijde (misschien wel in den herfst van 935 en kort na den slag bij *Sondershausen*) zich in het *Volterbroek* hebben gevestigd. Niet alleen heeft de aarde uit de uitgegraven gracht gediend tot bewalling en ophooging van den *Horst*, maar de groote massa zand en specie uit deze breede gracht, is ook gedeeltelijk buitenwaarts opgeworpen en vormt aldaar nog heden ten dage, als het ware eene eerste verschansing of bedekten weg, die meestal ook boven water blijft; en wanneer er 's winters ijs ligt, kan men over het geheel dezer oude overblijfselen een goed overzicht nemen.

2.

De veronderstelling, dat de *Magyaren* of *Hunnen* zich jaren lang in het groote moerassige woud (3) (*Volterbroek*) hebben opgehouden, is niet zonder grond. Op bladz. 10 deelt de Rector de algemeen bekende ontmoeting mede van den knecht van *Scholte Linde* met een' der *Hunnen*. Hec verminkt ook dit voorval, door de

(3) Dat het *Volterbroek* met veel houtgewas is voorzien geweest, ja uitgebreide bosschen had, lijdt geen twijfel. Er bestaan in het *Markenboek* en andere stukken bewijzen van aanzienlijke houtvellingen die aldaar nog in 1721 en later hebben plaats gehad.

overlevering van geslacht tot geslacht, tot ons gekomen zij, en hoe weinig beduidend het ook schijnen moge, het is (in verband beschouwd met den nog aanwezig zijnden *Hunenborg*, en vele andere, in ons vaderland, door overlevering aanwezig zijnde verhalen van dien aard), een bewijs, dat er een vreemd volk — *Hunnen*, *Hunen* of *Huijnen* — hier te lande en onder anderen in *Volte* gehuisd heeft.

Behalve het door den Rector *WEELING* mede gedeelde voorval met den knecht van *Scholte Linde*, zijn er nog eene menigte andere volksvertellingen en gezegden (4) in *Volthe* en de nabuurschap in omloop, die op de *Hunnen* en den *Hunenborg* betrekking hebben, waarvan ik nog eenige zal mede deelen.

• Op den Borg was eene heidin (5), die eene groote Dokteres was en voor alle dingen kon de meesteren. Eens waren bij *Grüpmann* alle peerden, de beesten en de groote maagd behekst. De heidin werd geroepen om daarvoor te dokteren. Zij kwam, maar schrikte gewel-

(4) Zoo zeide onlangs een *Volter*-boer, om een rijzig, knap manspersoon aan te duiden: Mijn Heer! het is een kerel als een *Hun*."

(5) Het woord *heiden* en ook *heidin*, dat in de verhalen der *Volter*- en *Beuning*er boeren, over de bewoners van den *Hunenborg*, dikwerf voorkomt en zij in hetzelfde verhaal soms door *Hunnen* en *Hunnen-wiwen* afwisselen, bevestigt nog nader de stelling van den Rector *WEELING*, dat dit vreemde volkje tot de *Magyaren* der 10e eeuw (ook door de westelijke volken *Hunnen* genaamd) behoorden, en van de Christenen in dien tijd en later *Heidens* en *Heidinnen* werden genoemd.

• dig voor het wijwater en een Crucifix, en
 • zei dat dit eerst weg moest, anders had-
 • den hare middelen geene kracht. Toen haalde
 • zij hare *kruden* voor den dag en ging aan het
 • kookken. Vervolgens stipte zij met haren staf
 • drie maal in den pot en stampte drie maal met
 • den voet en sprak woorden, die niemand kon
 • verstaan. Zij trok een wiiden kring op de deele
 • en ging daarin met haren staf aan het draaijen
 • en dansen, dat haar de schoem uit den mond
 • liep. Toen kreeg zij den pot van het vuur,
 • goot daar wat droppels van haar zweet in: dit
 • gaf zulk een vervaarlijken reuk en damp, dat
 • het heele huis er vol van werd, en midden in
 • den damp vloog de Dokteres door den schoor-
 • steen weg. 'S anderen daags werden menschen
 • en vee alle gezond en welvarend."

Alle Heidinnen of Hunnen-wiiven waren gee-
 ne weldadige Dokteressen. Immers weet ieder
 old moederke (old möörke) in *Polte* veel te ver-
 tellen van het gevaar, waarin zwangere en
 kraamvrouwen waren, als ook de kleine kinde-
 ren, wegens de gevaarlijke nabuurschap dezer
 vreemde vrouwen (6). Doch zij wisten den vre-
 de nog al te behouden, door geschenken van
 speck, vlas, melk, eijeren en hoenders.

• Zeker landman vermiste eens een jarig veu-

(6) Hiervan getuigt het navolgende oude wiegedeutje:

- » Zuje, zuje lutke wicht,
- » Slaops zeute, eugkes diet.
- » Huane-wiiven 'k zal di slaon,
- » Kumst du biide Heija staon.

• len. Zijn vermoeden viel op een jongen *Hun* ,
 • die dikwijls bij hem uit en in ging en nu en
 • dan een toetast deed. De boer vroeg de an-
 • dere *Hunnen* naar dien jongen, en vernam, dat
 • hij op den Borg krank lag. Nu deelde hij aan
 • de *Hunnen* het verlies van zijn veulen mede ,
 • die daarop het geheele broek doorzochten en
 • het veulen in het *Laarbosch* door een' Wolf
 • (dit roofdier was toen , en nog wel 500 jaren
 • later , in deze Provincie aanwezig) verscheurd
 • vonden. Zij bragten hetzelfde bij den boer ,
 • die het hun present deed; waarop de *Hun-*
 • • nen het veulen met huid en haar opaten.

Dit opeten met huid en haar zal nu wel bij vergrooting wezen , maar het doet ons denken aan de Tartaren, die den naam hebben van liefhebbers te wezen van rauw paardenvleesch: zoo als het laatst voorgaande vertelsel ons herinnerde de Hongaarsche Olijkoopen , Waarzegsters , Ziguenerinnen en Wallachysche heidinnen.

• Eene jonge boerendochter van het Erve
 • *Aleman* was naar *Ootmarsum* geweest , om het
 • een of ander te koopen. Zij kwam in gezelschap van andere burens terug; doch niet verre van de *Klieve* bij de *Ageler-meijen* , toen het al schemerdonker begon te worden , zagen zij eensklaps eene lange en vreesselijke gedaante uit den grond opstijgen , met gloeiende oogen en hoornen op den kop. Het heele gezelschap vlood met angstgeschrei uit elkander , maar de jonge deern van het *Aleman* was weg en bleef weg , hoe zij ook naar haar zochten , want het monster had haar verslonden.

. Een jaar daarna werden twee jonge *Hunnen*
 . beschuldigd, van op het *Horstman* (denkelijk
 . *Horstman* in *Beuningen*) twee ymen te hebben
 . gestolen; een hunner ontvlugtte naar den *Borg*,
 . de ander, die zich dapper tegen eene menigte
 . boeren te weer gesteld had, werd overmees-
 . terd en gevangen naar *Oldenzaal* gebracht.
 . Doch even achter den *Tankenberg* kwamen ver-
 . scheide *Hunnen* te paard door het roode veld
 . aanjagen, om hunnen makker te ontzetten,
 . zoo als ook gebeurde. Onderwijl was de
 . knecht van *Aleman* met een' anderen *Hun* uit
 . *Tilgte* gekomen, en, kort bij den *Hunenberg*
 . komende, had deze hem genoodigd om eene
 . kanne bier met hem te drinken. Daar ziet hij
 . *Alemans-Barta*, met een kind aan de borst
 . op den wal zitten, en kort daarop komen de
 . *Hunnen* met hunnen verlostten kameraad terug,
 . die door *Barta* met laide blijdschap werd ver-
 . welled. Nu vernam de knecht *WEENDER*,
 . dat deze jonge *Hun*, de zoon van den Over-
 . ste, met *Barta* getrouwd en onschuldig was
 . aan den hem te last gelegden diefstal, zoo als
 . ook naderhand bleek.

Deze en meer andere vertelsels en verwarde
 verhalen, zoo als van de zilveren strate, die
 van den *Borg* naar *Ootmarsum* liep, van een
 zeer sterken *Hun*, die boomen uit den grond
 kon rukken, van de behendigheid der *Hunnen*
 om herten en wolven te vangen enz. heb ik, in
 vroeger jaren, dikwerf door den ouden *ESSE*
RIJKMOF op het *Evenlo* hooren opsnijden. Uit
 dezelve, hoe verward zij ook zijn mogen, kun-

nen wij genoegzaam besluiten, dat 'die *Hunnen* of *Magyaren* zich eenen vrij geruimen tijd op den *Hunenborg* hebben opgehouden, en allengskens met de landzaten kennis gemaakt, ofschoon zij echter steeds als vreemde indringers werden mistrouwd en behandeld. Waar zij eindelijk gebleven zijn en hoe de *Hunenborg* wederom woest en verlaten geworden is, blijft, even als den tijd van hun daarzijn, in het duister.

Ik heb met den Heer **WEELING** afgesproken, om bij de landlieden, in den omtrek van den *Hunenborg*, nog naauwkeuriger berigten in te winnen, omtrent de bij hen bekende legenden en verdere volksverhalen over de vroegere bewoners van den Borg.

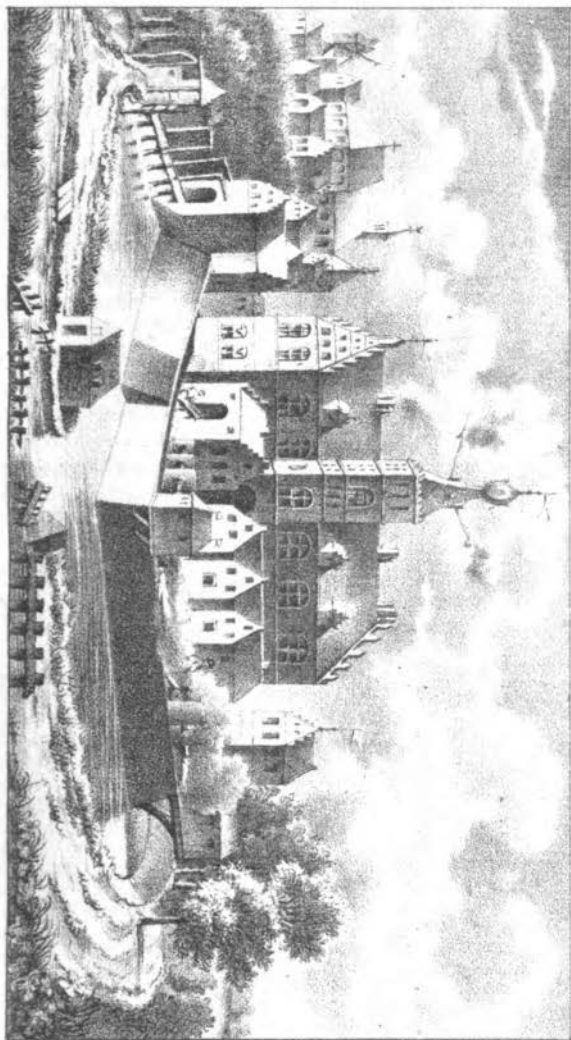
Oldenzaal 30 Sept.
1837.

J. HELDERMAN.

AREND TOE BOECOP
OP HET
B L O K H U I S
TE
GENEMUIDEN
IN DEN JARE 1572.

Gebouwen van vroeger dagen maken dikwerf op onzen geest zulk eenen diepen indruk niet door hun eerbiedwekkend gevaarte, als door 't herdenken aan den menschelijken geest, die eertijds binnen derzelver wanden woonde, en den adeldom zijner denkwijze aan latere geslachten ter opvolging nagelaten heeft. De verbeelding toch moge een oogenblik weggesleept worden door verbazing over de menschelijke kracht, welke deze gebouwen deed verrijzen, door huivering tegen de nachtelijke schaduw, welke deze sombere massa's van zich werpen: tijdelijk en vlugtig zijn deze indrukken. Dagen, weken, maanden achtereen kan daarentegen ons denkvermogen, door herinneringen aan bekwaamheid, on-

HET BLOKKETIS TE GENEMLIDEN.

baatzuchtigheid, zelfopoffering, trouw en fierheid te midden van rampen, tot vertrouwelyken omgang met hen, die eertijds binnen deze grijze muren peinsden, bewogen worden.

Zoo zoude het slot, waarvan hiernevens den beminnaren der bouwkunde van de zestiende eeuw (1) eene afbeelding wordt aangeboden, bijaldien het de hand der menschen even zeer als die der eeuwen had kunnen verduren, op hem, die uit Kampen over Genemuiden naar Vollenhove reisde, niet dien duurzamen indruk maken, welke hem door 't herdenken aan de daden en lotgevallen van den Kampenschen Burgemeester, AREND TOE BOECOP, die, in den jare 1572, nevens zijnen ambtgenoot en zwager, COENRAAD VAN DER VECHT, door Graaf WILLEM VAN DEN BERG in eene staatsgevangenis op dit blokhuis werd geworpen, zoude worden bijgezet.

Met een gevoel van opregte bewondering toch zoude hij aan den bekwamen staatsman, wien onophoudelijk, gedurende de tien merkwaardigste

(1) Waarschijnlijk is het in 1527 door KAREL VAN GELDER gesticht en ten deele in 1580, geheel in 1584 gesloopt. De hiernevens gaande afbeelding is naar eene oude schilderij van dit blokhuis, welke nog op het Raadhuis te Genemuiden aanwezig is, genomen. De verplichtende goedheid van den E. A. Heere Secretaris van Genemuiden, FLORISSON, heeft ons in staat gesteld, de gedaante van dit slot meer algemeen bekend te maken. De onregelmatigheden, welke in deze afbeelding gevonden mochten worden, gelieve men niet op rekening van den Schilder BIRNIX maar ten laste van de schilderij zelve, welke deze Heer bij het afteekenen zoo getrouw mogelijk gevolgd heeft, te brengen.

jaren van zijne maatschappelijke loopbaan (2), het middelaarschap tusschen de eischen van een gouvernement, hetwelk de regten zijner onderdanen te zeer besnoeijen, tusschen de vorderingen van een volk, hetwelk diezelfde regten te zeer uitbreiden wilde, was opgedragen, en die, zooveel mogelijk, het staatsregt van zijn gewest als scheidsregter tusschen zijne toegenegenheid voor stad- en land-genooten, en zijne trouw aan den Spaanschen Koning aannam, gedenken.

Zoo hielp b. v. TOE BOECOP, hoewel Roomschegezind, de invoering van eenen Bisschop in Overijssel, in 1562 en 1565 bestrijden (3), daar hij deze nieuwigheid met het verdrag, waarbij Overijssel zich ten jare 1528 vrijwillig aan KAREL V had onderworpen, en 't welk later (1556) door den Graaf van Arnhem, namens PHILIPS II, was bezworen, onvereenigbaar beschouwde (4). Zoo

(2) 1562—1572.

(3) Zie de verhandeling van DUMBAR *over de onuitgevene stukken tot de historie van Overijssel* in het *Tweede deel, Tweede Stuk p. 333 van de verhandelingen der maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden*

(4) Alle deze en volgende beweegredenen van TOE BOECOP's handelwijze zijn uit een, door hem zelve opgesteld, werkje getrokken, waarvan de Heer J. C. BIJSTROM te Kampen een afschrift uit het midden der 17e eeuw bezit, hetwelk 296 pagina's in 8° bedraagt en tot titel voert: » Heer toe Bocor heeft Anno 1555 den 28 » Aug. desen Tomum waer uyt Jck 't navolgende geschreeven hebbe begonst." Dit werkje is bijzonder belangwekkend door de debatten tusschen de Stadhouders van Arnhem en Megen aan den eenen, de Staten aan den anderen kant, welke de Schrijver, zelf veelal oogge-

bevond hij, hoewel Koningsgezind, zich in 1563 onder de Overijsselsche Afgevaardigden, welke naar Brussel gezonden werden, om het Hoog Gerechtshof, 't welk onder den titel van *Kanselier en Raden* door KAREL V zonder medewerking der Staten, in 1553 in Overijssel was ingevoerd geworden en de onafhankelijkheid van alle bestaande regtbanken bedreigde, weder afgeschaft te krijgen (8), wyl hij deze nieuwe instelling mede strijdig met het staatsregt zijner Provincie rekende. Zoo werden hij en COENRAAD VAN DER VECHT in 1564, namens de regering van Kampen aan den Magistraat der Stad Zwolle gecommiteerd, ten einde dezen, welke, ten aanzien der Rijksmunt van de 3 steden, het Rijk's Kamergericht te Spiers niet als Regter erkennen wilde, tot andere gedachten te nopen, en grondeden zij hun gevoelen daarop, dat de drie steden diegenen, van welke zij 't regaal der rijk's munt ontleenden, ook ter za-

tuige, er in heeft opgenomen. Den grondslag nu, waarop ROZBOCOR's staatkundige denkwijze steunde, stellen de volgende clausulen van het verdrag van 1528 daar: Eerst dat die Key Mat. zyn eruen ende nacomelingen zullen die Ridderschap Steden ende landen van Oueryssel laeten blyuen en onderhouden in alle hore lantrechten, stadtrechten, leenrechten, dyckrechten, ende alle andere hore priuilegien to wel van der Hanze als andere vryheiden, possesien ende costumen elox int syn die zij hebben ende daeraf zij deuchdelycke tot hier toe gebruickt hebben.

Ende men sal gehouden wesen eenen yegelycken voor synen behoorycken rechter aen te spreken ende te rechte te setten ende nergens elders. Zie RACER O. G. II. 292.

(5) DEZELFDE p. 133.

ke van dat regaal als Regters moesten erkennen, en anderzints gevaar zouden loopen van voor den Raad van Braband getrokken te worden (6). Zoo behoorde hij in 1566, toen Deken en Kapittel der Lebuinus Kerk te Deventer, aan hunne toezage van in de zaak des nieuwen Bisschop's niets zonder medewerking van Ridderschap en Steden te doen, ontrouw geworden waren en 't bezit der Proostdij aldaar ten behoeve des nieuwen Bisschop's hadden afgestaan, onder die Gedeputeerden, welke verkozen werden om de beraadslagingen met Deken en Kapittel voort te zetten en verdere concessien van hunnentwege ten behoeve des nieuwen Kerkvoogd's, zoo mogelijk, te stuiten (7). Zoo bevond hij, hoewel Roomschgezind, doch inziende dat de hervormingsgezinden ter zake des godsdienst te Deventer kwalijk meer te onderdrukken waren, zich in 1567 onder de Afgevaardigden, welke over de toelating van den nieuwen godsdienst ter dier stede met den Stadhouder, Graave van Aremberg, zouden handelen (8). Zoo wer-

(6) Het zoo even aangehaalde *werkje* van TOE BOCOR p. 8 en 9.

(7) *Hetselfde* p. 32 en volg:

(8) DUMBAR t. a. p. 133. De graaf van Aremberg beschouwde Deventer als het punt, vanwaar in ons gewest de godsdienstige onlusten uitgingen en had daarover dikwerf de heftigste disputen met de Deventer Afgevaardigden: zoo verklaarde JAN VAN DEUTECUM, toen de Graaf den 28 April 1567 op de afgevaardigden dier stad niet onduidelijk de schuld wierp der jongste godsdienstige beoerten: » Gen. Heer ick hebbes niet gedaen noch toe » geraden, soo ik mij wel behelpen conde sonder kerk- » ken dan sta wel toe, dat ik de Religie toe gedaen

den hij en zijne beide zwagers **SIMON GLAUWE** en **COENRAAD VAN DER VECHT**, nevens **ARENT BRANT**, **HENDRIK DE WOLF** en **Mr CASPAR SCHEPELAAR**, door hunne mederaadslieden in 1568 uitverkoren als de geschiksten om den Hertog van Alva met zijne beide zoons **DON FREDERIK** en den Groot-Prior van Malta binnen Kampens vesten te begroeten (9) en bij deze zamenkomst voor Stads geregtigheden en belangen te waken. Zoo liet hij, hoewel Roomschegezind, en de oproerige bewegingen ter zake van den godsdienst, welke hier en daar in ons gewest reeds plaats, gegrepen hadden, ten sterksten hatende, zich in 1569 door zijne mederaadslieden tot de deputatie benoemen, welke den Koninklijken Commissaris, **CHARLES QUARRÉ**, die ter vervolging der hoofden van die bewegingen te Kampen was gekomen, van het wederregtelijke dier handelwijze overtuigen zoude (10), wyl hij dusdanige vervolgingen, als met de Stad-regten van Kampen strijdig beschouwde. Zoo telde het gezantschap, 't welk in 1570 naar Antwerpen tot den Hertog van Alva werd gezonden, om de invoering der crimi-

» ben'' waerop hij weer van den Graaf ten antwoord kreeg: » soo wolde ik dat ghij met u Godt saet buy- » ten Con. Maj. Landen, soo syn Maj. die hier in syn » Maj. Landen niet lijden wil.'' Zie toe Boecor p. 88.

(9) toe Boecor t. a. p. p. 125.

(10) *Camper Cronijk* voor 1837. Dit schaarsch bekende werkje is een der beste geschiedkundige voortbrengselen onzer Provincie. Vele onbekende zaken, welke de knudige Schrijver daarin aan 't licht gebragt heeft, kunnen uit Stad's Archief hunne bevestiging ontvangen.

neele *ordonnancie* in Overijssel terug te nemen , hem onder zijne leden , wjl hij en invoering en inhoud van dit placaat voor onvereinigbaar met het staatsregt van Overijssel meende te moeten houden (11). Zoo betrouwden eindelijk in den aanvang van 1572 de Raden van Kampen en Zwolle aan het beleid van TOE BOECOP en JOAN VAN HAARST het bewerken van den aftogt der Spaansche ruiterbenden , waarmede ALVA in het midden des vorigen jaars beide steden had bezwaard , en mogten hierin door de welsprekenheid van TOE BOECOP bij den Hertog en door middel van 't geschenk , hetwelk hij den Secretaris van Don FREDERIK aanbood , gelukkig slagen (12).

Doch bewondering zoude niet alleen de ziel van hem , die al deze blijken van vertrouwen , welke , aan TOE BOECOP's bekwaamheid door zijne medeburgers geschonken werden , voor den geest riep , vervullen , maar hij zoude mede tot innigen eerbied voor 's mans nagedachtenis bewogen worden door twee blijken van onbaatzuchtigheid en zelfopoffering , welke de stad Kampen in dit zelfde jaar van hem mogt ontvangen. Toen namelijk TOE BOECOP en van HAARST van hunne laatste bezending naar den Hertog van ALVA uit Brussel (vermoedelijk over Amsterdam) terugkeerden , besloten zij , ten einde ééne week soldij voor hunne steden uit te winnen , bij eene stormachtige luchtgesteldheid , de Zuiderzee over te steken ,

(11) *Camper Cronijk* voor 1837.

(12) *Camper Cronijk* t. a. p.

en geraakten daardoor in levensgevaar (13); hierop bood de Raad der stad TOE BOECOP straks na behouden aankomst voor zijnen betoonden ijver een aanzienlijk geschenk aan, doch werd zulks door den edelaardigen man beleefdelijk afgeslagen (14), eene daadzaak te aanmerkelijker, daar 's man's vermogen onder den staats-storm is bezweken en verscheidene zijner nakomelingen geldelijken onderstand van eene liefdadige stichting en van de stad Kampen hebben moeten ontvangen (15). Dan tot nog zwaarder proef werd de zelfopoffering en onbaatzuchtigheid, welke TOE BOECOP dus betoond had, voor Kampen veil te hebben, weinige maanden later opgeroepen, toen Graaf WILLEM VAN DEN BERG de stad door geweld tot de overgave zocht te dwingen, en 't was mede bij deze gelegenheid, dat TOE BOECOP op eene wijze, die ieder's hoogachting weg moet dragen, zijne trouw aan eenen Koning, wiens maatregelen hij dikwerf had helpen bestrijden, be-

(13) DUNBAR t. a. p. p. 133, 134.

(14) *Camper Cronijk* t. a. p.

(15) Vermoedelijk is TOE BOECOP tusschen 1580 en 1592 overleden, en reeds in 1595 was zijne dochter ANNA tot onvermogen geraakt. Deze heeft daarop onderstand uit eenige goederen, welke haar vader ten behoeve van arme of onvermogene personen gelegateerd had, doch die het eerste ten bate van zijn eigen geslacht, zoo ook dat tot behoefstige omstandigheden mogt vervallen, aangewend moesten worden, genoten. Zoo ook ANNA's ZOON AREND TOE BOECOP in 't jaar 1606 terwijl een zoon van BARBARA TOE BOECOP in zijnen ouderdom, van 't jaar 1663 af aan met een jaargeld van 25 ggl. door de stad ondersteund is geworden.

toonde. Niet alleen toch zocht hij de Stad bij hare trouw aan PHILIPS II te bewaren door de navolgende klemmende aanspraak aan zijne stadgenoten: • Gedenkt, mijne Medeburgers, gedenkt • aan den eed van trouwe, die gij der stad hebt • gezworen; gedenkt dat Kampen nog nooit de • hulde van zijnen Heer geschonden en in dit op- • zigt nog als maagd kan beschouwd worden. • Altijd heeft men deze muren nog voor onzen • Vorst kunnen verdedigen; nooit zijn dezelve • overweldigd en ook thans zullen zij niet over- • weldigd worden, zoo wij maar de hulpmidde- • len, die in onze handen zijn, niet verzuimen • te gebruiken. Wat dan zoude het zijn, indien • wij ons hierin nalatig toonden? Hoe zouden • wij ons voor God kunnen verantwoorden; en • hoe voor onzen Koning? Zal niet deze ten • allen tijde zijnen wettigen eigendom wederom op- • eischen? en zoo hij dien immer herkrijgt, wie • ziet niet welke gevolgen ons in dat geval ver- • beiden? welke rampen zouden wij niet ons zel- • ven hebben op den hals gehaald: in welk eene • slavernij zouden wij niet alleen ons zelven ge- • dompeld hebben, maar te gelijk onze late na- • komelingschap? onze nakomelingschap, die niet • zoude ophouden onze lafheid te beschrijven en • het koud gebeente in onze grafsteden te ver- • vloeken! Dat elk uwer dan rondborstig ver- • klare, wat hij tot stad's bescherming voor heb- • be te doen (16);' maar gelastte zelf een zijner

(16) DUMBAR t. a. p. p. 134,35. Naar waarheid en met vele geschiedkundige bijzonderheden verrijkt zal

huizen in den Hagen, achter welke de vijand eene schans oprigten wilde, ter neder te schieten (17), en was dag en nacht gedurende de drie dagen, welke het beleg aanhield, overal, waar de nood het meest prangde, tegenwoordig. En toen dan nu eindelijk, ten gevolge heftiger aanvallen van buiten en verraad van binnen, de verdediging der stad opgegeven moest worden en de Magistraat nevens beide gezworene Gemeenten der Stad het zwaarste, wat zij van hem, die zoo vijandig tegen de belegeraars gestemd was, konden, eischten, van namens de stad met de afgevaardigden des Graven VAN DEN BERG onderhandelingen over de overgaaf aan te knopen, zegepraalde op nieuw 's man's zelfopoffering voor het heil zijner medebur-

men een verslag dier belegering in de *Camper Cronijk* voor 1838 vinden.

(17) In 1672 heeft men bij de sannadering der Franschen de laatste gebouwen van den Hagen, eene voorstad van Kampen, welke, een eeuw vroeger, volgens het getuigenis van eenen tijdgenoot van TOX BOXCOP, bijna eene zesde deel der geheele stad uitmaakte (zie *FREISINGA* bij *DUMBAR Anal.* III: 56) weggebroken. De vernieling nu van het *kleine* zijner huizen in die voorstad beschrijft TOX BOXCOP p. 207 op de volgende wijze: » Die Grave liet dat Geschut van de Veene poort » te voeren in den Hagen, ende liet het stellen in » mijn Hof, ende daer een Schanse op werpen. Doen » beveelde ick dat van Morren Toorn in dat *cleyne huys* » *van myn Huysen* dapper werde geschoten.' » TOX BOXCOP's *grootte huis* heeft mede in den Hagen gestaan en is welligt binnen dezelfde heining als zijn kleine huis besloten geweest; p. 256 spreekt hij daarvan op de volgende wijze: » Als — de Grave VAN DEN BERG — ins » gelijk mijn *grootte Huys* met de *ander Huysen* in » den Hagen stont af te breken.' »

gers over zijnen personelen wecrzin tegen dusdanig een bedrijf en nam hij dezen moeilijken lastpost onder het meest plegtige protest aan (18).

Dat nu een man van zooveel karakter ook na de overgave der stad Koningsgezind moest blijven, dat de menigvuldige inbreuken welke door den Graaf VAN BERG op 't verdrag van overgave gemaakt werden, den meest beredeneerden tegenstander in hem moesten vinden, en het ten gevolge daarvan den Spaansche aanhang binnen Kampen nimmer aan eenen veel vermogenden ruggesteun moest ontbreken, lag zoo geheel en al in den aard der zake, dat de groote staatsman uit het huis van Oranje-Nassau, dat Prins WILLEM I gezegd wordt, reeds voor de belegering van Kampen den Grave gelast te hebben, zoodra hij in de verovering van Kampen mogt slagen, AREND TOE BOECOP en COENRAAD VAN DER VECHT gevangen te nemen en op eene waardige wijze te onderhouden (19). Vandaar dan dat dit, aan

(18) TOE BOECOP p. 219: » ick hebbe gesecht: dat ick » voor Godt Almachtich ende dat gansche Hemelsch: » Heyr ende haer allen protesteerde: dat ick in de Op- » gevinge deser Versamen Stadt niet en consentero noch » believe dan 't geene dat ick doe, ick uyt bedwanck » doe soo ick sulx niet keeren en can; daer op de Raet, » ende de gantsche Gemeente antwoorden, seggende: » Soo doen wij alle."

(19) HENDRIK VAN BROEKHUIZEN, een van 's Graven trouwdste vrienden en door hem, toen TOE BOECOP en VAN DER VECHT naar het Blokhuis te Genemuiden overgebracht zouden worden, tot Drost van dit slot aangesteld, heeft aan TOE BOECOP herhaaltelijk gedurende zijne gevangenis verklaard, dat de Prins den Graaf deze gevangenneming bevolen had. De Graaf bepaalde zich

grootsche daden rijke, leven in zijne veelbetekende loopbaan den 2 September van dit jaar gestuit en tot stilstand veroordeeld moest worden. Uit Zwolle namelijk, waar hij met de Magistraat over 's Graven geweldensarijen beraadslaagd had, terugkeerend, werd hij met zijnen zwager VAN DER VECHT voor de IJsselbrug door 's Graven Provoost in hechtenis genomen en naar Juffer CRUESSE 's huis gevoerd. Drie dagen echter, gedurende welke de Graaf zijne eerbiedwekkende gevangenen in eenen harden kerker bij zich te Kampen hield opgesloten (20), doch tijdens welke TOE BOECOP onophoudelijk aan hem, die voor hem bij den Grave wilden spreken, verklaarde, van den laatsten geen gratie maar regt te begeeren, en dus de schoonste fierheid te midden der rampen ging betonen, duurde slechts deze werkeloosheid, daar zij den 3den daaraanvolgenden met de Stads wagen van Kampen naar het blokhuis te Genemuiden, onder geleide van HENDRIK VAN BROEKHUIZEN, vervoerd wer-

echter hierbij niet doch liet mede eenen der Secretarissen Mr NICOLAAS VAN URK, den Tollenaar Mr JAN ROPPER, de Heeren GELIS en PETER WOLTERSEN op 't huis te Hattem zetten. Zie toe BOECOP p. 242.

(20) In dit huis 't welk in de Boven-Nieuwstraat uitgekomen schijnt te hebben, en waar even als ALBA in 1568 de Graaf in 1572 zijnen intrek had genomen, werden zij in eene zaal, waar noch bedden noch kussens waren, en van de welke telkens als toe BOECOP's zoonen WILLEM en DERK of zijn Neef JAN toe BOECOP aan de vensters kwamen, deze toegesloten werden, geplaatst.

den. Daar nu besloot 's mans werkzame geest de uren, welke niet in gezellig onderhoud met den Drost, zijnen lotgenoot, gade of kinderen, doorgebracht werden (21), aan den omgang met het voorgeslacht te wijden, en, door de werken van DE COMINES en anderen te lezen (22), in het leed, waaronder vroegere geslachten hadden moeten buigen, vertroosting over het onregt, hem zelven wedervaren, te zoeken. Hierop ging hij, nu zijn werkkring met betrekking tot zijne tijdgenooten zoo gewelddadig opgeschort was geworden, zijnen arbeid ten dienste van het nageslacht besteden en eene *Kroniek van de Utrechtse Bisschopen, van de Geldersche Vorsten en van de Friezen, tot op den tijd toe dat Keizer Karel V derzelver landen onder zijne magt had bekomen*, (een werk dat onder vele opzigten van 's man's grondige studie des Stads Archief van Kampen kan getuigen), zamenstellen.

In dit stil, doch nuttig, bedrijf verplaatste TOE BOECOP zich vervolgens, toen hij, uit zijnen kerker ontslagen, te Kampen teruggekeerd was, geheel en al, en trad nog maar eene keer voor het tegenwoordige geslacht als handelend persoon op, doch om nog voor de laatste maal deszelfs aching te gebieden. Want hoe hartelijk hij ook, nadat de Graaf zijnen lotgenoot den 26 October

(21) TOE BOECOP p. 252 : » mijn huysvrouwe ende dochteren quamen dagelijks bij mij op het huys.'' Nevens de zoo even genoemde zonen schijnt toe Boecop twee dochteren, ANNA en ASSEL gehad te hebben.

(22) DUNBAR t. a. p.

met paspoort naar Cleef had laten vertrekken (23), verlangde uit zijne gevangenis ontslagen te worden, hoezeer 's Graven aftogt uit Kampen (19 November) en het gelijktijdig verloopen der bezetting van Genemuiden, zijne ontsnapping begunstigd zoude hebben, hoezeer hij den daaraan volgende dag daartoe ook door eenige Meentslieden der Stad Kampen (welke, sedert eenigen tijd uit die stad voortvlugtig, zich te Vollenhove opgehouden hadden en thans bij hem op 't blokhuis kwamen) aangeziet mogt worden, bleef hij desniettemin weigerachtig en verklaarde, met even groote eer te Kampen weer ingehaald te willen worden als de Graaf VAN DEN BERG hem er uit had laten geleiden (24). Toen dan nu twee gemeenslieden, daartoe afgevaardigd door Schepenen en Raad te Kampen, GERRIT LOSE en JAN VAN SWOLLE, nog denzelfden morgen met eenen wagen en met het uitdrukkelijk verzoek van den Kamper Magistraat aan TOE BOECOP om met hen naar Kampen terug te keeren aan het blokhuis kwamen, toen eerst besloot de groote man den kerker te verlaten, waar

(23) VAN DER VRECHT had sulks aan de tusschenkomst van v. BROEKHUIZEN te danken. Kort daarop trok ook TOE BOECOP's zoon WILLEM naar Harderwijk en vervolgens naar Barneveld bij Hackfort af » daer hij was, (vervolgt TOE BOECOP p. 252) doen de Geusen *zijn huys* plunderden, van daer bij *mijn neve* BRANT VAN DELLEN, van daer tot Arnhem, daer hij sich liet aenteycken en nade Placcaten, ende mij mede so ick niet comen conde, wegen mijn Gevanckenisse. Mijn Sone DERCK bleef tot dat Zutphen belegert was ende quam dagelijks bij mij toe Genemuyden, ende reet doe binnen Deventer."

(24) TOE BOECOP p. 262.

in hij twee en een halve maand (25) opgesloten was geweest en aan welken hij door zijne gevangenisstraf zelve de meeste belangrijkheid voor tijdgenoot en nakomeling nalaten zoude. Te Kampen vervolgens aangekomen werd hij door GERBRAND TEN BUSSCHE en HENDRIK DE WOLF verwelkomd, doch weigerde mede naar het Raadhuis te gaan, voordat hetzelfde door den nieuwen Raad, welken de Graaf VAN DEN BERG den 28 October eigenmachtig te Kampen had ingesteld, ontruimd en de zetels weder door de oude Raadspersonen ingenomen waren geworden. Daarop plaatsten hij en HENDRIK VAN ENS, als burgemeesters in der tijd, zich aan 't hoofd deszelven (26), achtte zich hiermede in zijn eer hersteld, bleef wel is waar Schepen tot in 1880, doch schijnt de ommekeer van zaken, waartoe in de 3 groote Steden van ons gewest, de gemoederen van lieverlede rijpten, te duidelijk te hebben zien naderen, om niet met zijnen eervollen terugkeer in de Magistraat van 21 November 1872, zijne staatkundige loopbaan te sluiten.

Zoo bleef dan deze eerbiedwekkende staatsman, onder alle wisselingen van zijn maatschappelijk leven, immer den hoogen dunk, welke zijnen medeburgers van zijne bekwaamheid en karakter gekoesterd hadden, waardig, zoo zette deze staatsgevangene zijnen kerker de meest indrukwekkende geschiedkundige herinneringen bij.

J. VAN DOORNINCK.

(25) Van 5 September tot 20 November 1572.

(26) *Ton Boxcop* p. 263.

N O O D M U N T E N**V A N****KAMPEN, in 1878,**

*tijdens het beleg dier Stad door den Graaf van
Rennenberg, geslagen.*

Gaarne zoude ik, daar de E. A. Heeren, Burgemeester en Wethouders der Stad *Kampen*, Mr F. LEMKER, J. N. BIJSTERBOS en R. VAN ROMUNDE, de welwillendheid gehad hebben, het Archief dier Stad ten mijnen behoeve te openen, en ik, bij het doorzoeken daarvan, steeds den meest hulpvaardigen leidsman, in den E. A. Heere Secretaris der Stad Mr F. RAMBONNET aan heb mogen treffen, aan zoo veel goedgunstigheid beantwoord hebben, door omtrent nevensgaande noodmunten iets meerder's, dan reeds uit een gedrukt werk te halen is, bij te brengen. Dan Stad's *Resolutie-boeken* van 't jaar 1878 zijn niet meer op 't Archief aanwezig; alle andere nasporingen dienaangaande zijn mede vruchteloos afgelopen. Dien ten gevolge kan ter dezer plaatse slechts eene opgave der vermoedelijke redenen, waarom deze munten, voor noodmunten van 't jaar 1878, en voor geene andere gehouden schij-

nen te moeten worden, voorgesteld en aan het oordeel der muntkundigen in ons vaderland onderworpen worden.

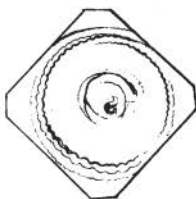
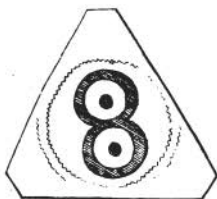
In den Catalogus namelijk der boekverzameling van den Hoogleeraar P. BONDAM, welke, hetzij dan door 's man's leerling en zoon Mr R. BONDAM, hetzij door eenig anderen bekwamen geschiedkundigen, geredigeerd is geworden, staan p. 384 onder 't jaar 1878 de drie volgende beschrijvingen van noodmunten opgeteekend:

N° 87. De driekantige kopere Noodmunt van *Campen*, gangbaar geweest voor 2 stuivers, onbekend aan VAN LOON.

N° 88. Dito vierkantige kopere Noodmunt van *Campen*, gangbaar voor 1 stuiver, onbekend bij v. LOON.

N° 89. De ronde looden Noodmunt van *Campen*, gangbaar voor een halve stuiver, ook onbekend aan v. LOON.

Deze munt-beschrijvingen nu kwamen mij voor geheel en al toepasselijk te zijn op een aantal muntjes, welke op het Stad's Archief van *Kampen* in een rond doosje alsnog bewaard worden. Hierop deelde ik zulks wijlen mijnen Vader, M. VAN DOORNINCK, die zich gedurende meer dan dertig jaren met het verzamelen van al, wat de Overijsselsche muntkunde ophelderen kon, bezig gehouden, doch deze noodmuntjes nimmer magtig had kunnen worden, mede, en verzocht, toen ik vernomen had, dat hij ze, voor alsnog onafgebeeld en tot de noodmunten van 1878 behoorende, meende te mogen houden, den E. A. Heere Burgemeester dezer Stad verlof, dezelve

ten zijnen behoefte af te mogen laten teekenen. Dit werd mij goedgunstig toegestaan en hierop nevensgaande afbeelding naar mijnen Vader opgezonden, om, met eenige andere zeldzame stukken te gader, bij den steendruk gemeen gemaakt, als een laatste werk van zijn wetenschappelijk leven, den muntkundigen in ons Vaderland aangeboden te worden. Doch dit heeft wegens 's mans kort daarop gevolgd verscheiden geene plaats mogen vinden, en welligt ware deswegens de uitgave dezer noodmunten eenigen tijd opgeschort geworden had niet de geleerde Zaandamsche Muntkundige, de Heer G. VAN ORDEN, mij aangeboden, bij eene eventueele uitgave dezer noodmunten, met raad te willen dienen. Volgaarne dan deze edelmoedige aanbieding benuttigd zijnde, werd weldra het gevoelen des Redacteur's van genoemde catalogus en mijn's Vader's door dezen zaakkundigen bevestigd, en word ten gevolge van dien de afbeelding dezer noodmunten der opmerksaamheid van de muntkundigen in ons Vaderland aanbevolen.

J. v. D.

WAT SNORREPIIPERIJJEN.

't Is te kinderachtig, of 't is jammer van den tijd, denkt misschien de geëerde lezer die soms het oog mogt laten vallen op dit mooie raadseltje:

Dages zeg 'et klip-klap;
's Nagchens stéèt 't veur 't bedde en gap:
Rôd, rôd, wat is dat?

Dat ma'k dij zœ op stóp nich oetleggen. Môr doe kaste wal zéèn, het komt van den zeekant, onder den reuk van Zwol hêr; waar de *a* zooveel grooter rol speelt dan verder in Overijssel, dat men het zwolsch wel eens gemeend heeft te kenmerken door Maagchien, zet de balie onder de götte: 't wil ragenen. Wat toch landslu van landslu nog in duizend tinten verschillen! (Zie, hoe deftig het ware nederduitsch is [want lu blijft van zelf links liggen], 't welk *lui* tot *lui*-den terugbragt, en zelfs, om 't eigen oor niet rebelsch te maken, tot *lieden*. *Utrecht*, bij

voorbeeld, klonk zoo dito, in plaats van *Utrecht*: en als de franschen een woord *vousgens* fabriceerden, dat zou nog niet half zoo mooi zijn als 't woord *gijlieden*, 't welk wij óók al in ilu hebben nageaapt.) Niet slechts heet de balie elders 'et kupen of de tónne, maar de *a* heeft te Zwol nog een bijzonder plooitje, evenmin onbevallig in den mond van 't maagchien als de *r*, wanneer zij zegt, alsöf zij zich oefende om 't brijjen af te leeren:

Arre, arre, arre.

Drée boeren op en karre

Dée kwamen van varre.

Dat gap nu luidt hoogeröp gep. En wat zoo gaapt is? Haammi de koekkoek, ja, waar menige overijsselsche schuppengaghuurder niet zoo statig mee koiert als menige laijenaar over de Breestraat, maar sneeuw en nattigheid mee van de hakken houdt. Kostelijk gapedink! dat van den weerstuit ook hoofden en handen warm houdt, en dus ('k wil eens stellen) sachs nog meer tijds uitwint, dan het poesmooiste visitekaartje waar een ordentelek mensch in groeulen kan, wanneer een hólten hoevel, een bonke, een kroete, een sadd'ös, een ekert, een tralietriene of een kweibant nog hartelijk en brös genoeg was om slechts uit pousséren te gaan.

Nu ik er toch mee te gange ben, om bij wat plumpe, ja somtijds onvernederduitschbare prullerijkes, nog wat geköster met de haren bij te slepen (och, ware 't slechts als an-

lapsel bij *bouts-rimés!*), wi'k onder de bedrijven om verschooning vragen, da'k zoo lig te malèngerem en er niet nêrig genoeg bij ben om uitvoeriger overgangen en samenhang uutvundig te krijgen: 't is avondwerk; en gelukkig nog Late garste géèt óók op, zelfs.

As de zunne zit in 't westen,
Zint de luije lu op 'en besten.

Ik reken maar, al zou het, behoorlijk opgelievred, niet meer rijmen,

Dée wôgt dée wint,
Dée verlus dée grint;

en zulk stoethaspelsgeroentel of *littérature de province* kan, even als een vleeg en ziigesagerig rad van een' half stukkende stóttekôre, tóðverdan nog een' heele strekke tijds mee umhooge en dale stunteren, als 't niet te mòt spótteleke wordt te hoope 'eknötterd. Want we zeggen niet stomp umzunst: De krökkele wagens loopt op 'en lanksten.

Wat weder den tijd betreft, weet gij wie zeide? (eene verzameling van gezegden uit zijnen mond zou een wenschelijk ding zijn, niet voor Overijssel alleen,) en al hadden er honderd het elk honderdmaal gezegd, 'k wil 't nog eens zeggen, *dat er geen grooter diefstal is dan van den tijd*. Zeker, wie centen, of tientjes, of tonnen op zijn geweten heeft, kan ze betalen of terug geven, in zoover hij er nog mooi weer van kan spelen; maar, een ontstolen uur! Gij

misschien en ik zullen wel mæsschóps hebben die zelve reeds uren zattert verklóttert, vergengelt, verslungelt, verkizzebist of verslatert. Onze eeuw heeft zoo veel uitgedacht; reeds is 't een afgezaagd praatje, *que l'esprit humain est en marche*; reeds dissenteren velen tegen galg en consorten voor straf die der gansch menschlievend haróet hen nekken en opslokken wilden; reeds verheft zich bijwijlen de eigendom van letterärbeid met opgeheven vuisten tegen den eigenlijken en alledaagschen eigendom: men mogt er ook wel manges aan denken om ieders onverkochten tijd voor zijnen eigendom te verklaren. 't Vaderland zou er nog niet half zoo erg door in gevaar komen, als wanneer bij voorbeeld een besteläl het aangeboren regt der liefhebbers verschokkéren wilde om evenzeer hunne inschikkelijke als knugchende en krivvekeurige buurvrouwen op damp te traktieren: immers de tijd kon even goed belastbaar eigendom worden als ander tuug en de vier elementen.

O, wat werkt, wat wint, wat levert al niet die letterëigendom! In ons Overijssel, waar somtijds nog heide bloeit, — zonder dat men er aan Göthe behoefte tegen te striin dat „Alles Grosse bildet,” of met andere woorden, dat al wat groot is beertjes likt, — zal men toch ook nog wel eens verlangen, dat het dan waarlijk groot en uitstekend zij wat uit den lettereigendom oprijst om slechts te willen likken; en zou men er misschien op intégen hebben, dat wie zich geregtigd kende om te likken, dus

ook gerechtigd ware om te muilbanden of naar zijn' pijpen te doen dansen. Wel is waar,

Zöute en zoer,
't Mót in den boer:

doch wien 't overkomt, van lang lezen een wissiewassie gelikter, maar schroeukes wat beter te worden, mag ook voor de variatie wel eens willen ofkeukelen naar provinciale oldgriizigheidjes of zelfs naar een *patois*. Zoo heet het immers, jullie of jijlui die 't met een glimlachje in uwe protectie zoudt willen nemen? en wier *patois* door 's werelds loop voor 't gansche landje tot papiertaal en *beau-mondes* onder-praafpraat is opgetoiletteerd en uut de pódde 'eholpen: schoon eenige bakkers en juffrouws niet zoo punteneurig zijn, of ze magge dat overzeesch wel e'reis hoore, om de gjulheid; en het, geloof ik, diep in den grond daarvan met de degelijksten en beschaafdsten niet geheel onëens zijn. Wilde echter een excentrieke (alias ongecentraliseerde) stijfkop te biister met zijn *patois* te koop loopen, dan zou hij het misschien met een klein uitgezocht engelenkoor wat scheef krijgen, en er natuurlijk sneu afkomen: want, ik heb wel eens gedacht, en geloof sedert dat het niet geheel de planke mis is, *De dames triümpheren altijd*; terwijl ik onlangs heb hooren opmerken, dat men beter doet, met de huislieden (*huisman* is beter nederduitsch dan *boer*) dan met hunne wederhelften te handelen (in 't voorbijgaan, men moet zeggen *beter dan* en niet *beter als*, gelijk, ingevolge wel *anders* wat ouds dan Huydecoper

op Melis Stoke, hier en daar de meister er ons in voorgaat): immers, voegde de vriend er bij: A'i met de wiive an de gank kòmt, mó'j 't jummer verspöllen. (Wat zê'i van de cacophonie?) Om echter niet te lang zoo veel kékelerijje an de wand te gooijen, 'k zou kunnen zeggen om den lezer zijnen tijd niet te gloeps te ontniifelen, want ik kan niet zeggen om ter zake te komen; 'k heb wel eens overijsselsche woorden opgeteekend déè zoo met gemak in disse almenakken zint 'evaren, ('k heb ook wel eens nagegaan, hoe onze genskes, met onze ô, oo, ê, éè enz., tusschen de zwanen konden meekwêken als er geknibbel was, hoe men in e, ee en o, oo zien moest wat men niet hooren wilde); en 'k heb eens zitten pluren aan een overijsselsch en voornamelijk twentsch woord dat juist kort daarna een meister mij kwam te verklaren. 'k Wóst al niet, wat hij in 't zin had, en hoe hij zoo in en om zijnen klokkentoren liep dreutelen. Toen kwam 't los, zijn tafereel.

„Er is,” zeide hij, „eene soort van menschen die zich weinig bekommeren over hetgeen den evenmensch tot gerijf of genoeg kan verstreken, en altijd bevreesd zijn dat zij iets meer voor een ander zullen doen dan waarmede zij volstaan kunnen, of dat zij iets minder zullen ontvangen dan hun uiterste regt. Zelfs hun uitwendig voorkomen, die snijdende stem met uitgerekte lettergrepen, dat grijnzend en terugstootend gelaat, geven al spoedig een vermoeden van hunnen stroeven en onhandelbaren aard.

Hebt gij u verbonden om aan zoo iemand iets te betalen in zilvergeld, zoo zult gij hem veel veiliger pietjes en dertiendehalven zenden dan goudstukken of bankpapier. Wacht hij u op een bepaald uur, en zijt gij er niet eer de klok koud is, dan gaat hij uit, al zat hij op sloffen. Biedt gij hem de dubbele waarde voor iets waar gij zeer op gesteld zijt en dat hij opperbest missen kan, 't is niet te koop. Moet hij als bouwman pachtëijeren brengen, dan verruilt hij eerst zijne groote eijeren tegen kleine. Wanneer zijn nabuur hem een nader en gemakkelijker voetpad opmaakt, zal hij de afsluiting van het oude voetpad vernielen. Als winkelier vertoont hij de waar die gevraagd wordt, zonder de koopers in te lichten over latere uitvindingen waar zij beter mede gediend waren. Mogt hij linksch en verdraaid een zoopje bieden aan 's lands schatters, aan zijn werkvolk schenkt hij het zeker niet. Wanneer zijne dienstmeid hem verzoekt om iets te gaan zien dat hare aandacht trekt, moet zij hem eerst bedienen terwijl de gelegenheid voorbij gaat. In eene vergadering stemt hij doorgaans tegen 't algemeene verlangen, of draagt hij iets onhebbelijks voor. Verzoekt hem iemand om eenig onderrigt, dan mag deze blijde zijn met een kort ontwijkend antwoord in stede van eene weigerende bestraffing. Hij is niet brand-gierig, niet onëerlijk, niet gevaarlijk: maar wacht niets bevalligs, niets voorkomends in hem. Zoo iemand noemt men op zich overijsselsch eenen strank."

Dat, dacht ik, is toch wat anders dan Jan

ik euver dij wat; daar lik Theophrastus wel een ozewold bij. En toen leide hij mij nog iets anders uit, namelijk wat men op 't land noemt enen onwetenden kêrel. Om hiervan slechts het zakelijke op te geven, was dat er een die van geen toeten of blazen wist, een halve boschjesman, bijna zonder benul van goed of kwaad, met wien men niet eggen of ploegen kon, wien men nog niet tot zijn eigen best zou kunnen raden, een vleeschklomp zonder goud op zak waar de remuantste rôsbêr zijn liklapje te lief toe en niks gien wille mee wòl hebben.

Daarop begon ik onwillekeurig, en zonder te weten wat het beduiden moest, bij mij zelven te noeulen:

Bom-bam-beijer.

De köster lust gien eijer.

Want meester en koster zijn dikwijls één; en daarbij voorzanger, doodgraver, aflezer, markenschrijver, enz., enz.; bij wien ook nog spóchten voor *volaille* en een arksel pampier voor rekeningen of minnebrevens te krijgen zijn; van wien de boer soms hulp inroept, als de tógtgraven of wêteringe niet door de ziele wil, en in de slenken zijn zeggegrös tuschen de russchen staat te zòdden; door wien de lanter soms indachtig wordt om de brummelbussche en struëllen te doen opruimen of de akkermôlshölter te lóten reijen die daar drunge en stramperig den afloop van 't water bezwaren. O hoe schoon is 't, op

een dorp *fac-totum* te kunnen zijn! Reusen en deumessen, armen en gegoeden grootelijks aan zich te verplichten, zelfs zonder bij de *mode-journalen* geabonneerd te zijn, of ooit slechts *aspics* en *pets de nonne* te mummelen. (Pardon voor zukke incriabelsche stadhuuswoorden. — Húkke woorden? —) Schoon 't liedje vervolgt:

Wat lust 'em dan?

Spek in de pan.

O, wat is déè köster lekker dan!

In de *pan* Dô's nog en krulle meer an as an en regte varkenstart. Voor Jan en alle man kon 't in de panne wel af; of de kinder waren er mooi mee, dat ze althans één zoo'n gestempeld woordje te pas bragten; of ze namen om 't rijm het gekortwiekte vreemdje voorlief: of óók wel is 't heele deuntje uit het westen overgewaaid, en kon men vragen, wanneer dan eijer, kinder, kalver uit ons klinkklaar neerduitsch was overboord gerederijkt. Vervolgens weer kon men vragen, of er meisters waren die, den echten nareuk van 't kosterchap behoudende, in school nog op de kerk pasten, even als deze of gene in de kerken gaarne op de scholen past; die in school nog, met onpartijdige waarheid (zoo als van zelf spreekt), heilige leeringen en geschiedverhalen bij 't ende hadden; en, om zoo te spreken, aan een joodje zouden wijzen hoe men de handen vouwt, al wezen ze dan aan geen recruitje hoe men het hoofd dekt noch aan een kettertje hoe men zon-

der eijer vast. Men kon vragen, of de meesten, het heilige overlatende aan de rabbies, heerooms, dominees, catechiseermeesters enz. die 't aangaat, zich nog eer zouden wagen aan hetgeen voor alle ingezetenen zonder onderscheid uit 's lands wetgeving van allerëerst belang is; en de gelegenheden van den kostelijken schooltijd niet besnoeijen om de jeugd zooveel mogelijk tot goed slag van volk te maken, en althans de nadenkendsten reeds op te leiden tot eene beginselleer van deugdelijk doen en laten welke in 't platón der menschelijke aangelegenheden nooit moest achteraf staan, als een *garde d'honneur* van hoogere roeping nooit moest remplaceren, en nooit de wacht zelfs overdoen. Dit ware zeker iets anders dan strankerig te zijn; en niet te doen wat men schuldig is, of te doen waar men geen regt toe heeft, is óók weder iets anders. 'k Heb bij zoo'ne bekke vol roet, waar een' kat over loopen kan, eens door eenen twenteker met zijne koeze zien wijzen naar de stranken die men snien moest: zoo noemde hij die drôë en tõe draden van waterplanten, als ik 't wèl verstaan heb. En mogelijk, als (a)

Och, 't gaat al veel zoo in de wereld. Al hadden de grieken in hun' schoonsten tijd wat men dialecten noemt, deze hadden verschoven onder-patois. Één patois krijgt al zijn' kamera-

(a) *Lambert ten Kate* daar hij was geweest, had hij er, althans voor de woordafleiding, partij van getrokken in zijne *Tweede proeve* op het woord *Streng*.

den onder; niet als de grootste spin in een bierglas die al de kleinere tot ééne pap maakt; ook niet als de staart die eens in eenen pot met muizen was overgebleven; maar in Duitschland dat van Luther, in Frankrijk van *Louis XIV.* In het salon der viervoeters binnen de arke Noachs denk ik dat het *patois* van den leeuw den rang van wettige, geletterde en elegante taal heeft verkregen; en echter behielden wolf en schaaap, ros en varken ieder zijn eigen accent. Wij willen dan ook zoet en te vrêne, niet granzurig of strankerig zijn. Wij willen antwoorden zoo als wij worden aangesproken, en schrijven zoo als men ons voorleest. Wij begeren niet, met grooter menigte van schrijftalen overladen te worden. In tegendeel ik wenschte, ter besparing van tijd, dat de stoom geheel Europa tevens natuurlijkerwijze tot ééne zeer verrijkte taal te zamen bragt die de voorregten van oude en nieuwe, zuider en noorder spraken in zich verëenigde. Maar toch in den spaarpot van de *patois* onzer omstreken willen wij ons soms eens regt verkneukelen, en als (*les merveilleux à part*) een orthodoxe snuf- en sleur-aangaper of zijn bis daar zachtkens de lever bij kwam schudden, willen wij hem eens, zoo vrolijk en hupsch als we kunnen, met dien spaarpot aan zijn oor schudden.

T. W. VAN MARLE.

OP DE LATE AANKOMST DER LENTE.

Waar beidt gij, o Lente! waar toeft gij zoo lang?

Het getij van den winter is henen.

Nog hoor 'k in de wouden geen vogelenzang:

Philomeel schijnt van de aarde verdwenen.

Steekt de eerstling der lente haar hoofd voor U op,

Zij verschroeit van de koude en moet sterven.

De bloezem der perzik breekt door uit den knop,

Maar de boom moet zijn tooisel ras derven.

Vergeefsch zoekt het bijtje zijn voedsel in 't rond,

En geen Zefier wekt alles in 't leven.

Nog dartelt geen' vee op den dorrenden grond,

En geen jeugd in de bloemlooze dreven.

Schuilt Venus misschien nog in de armen van Mars,

En vergeet zij op aarde te komen?

Of is ze van 't land en de herderen wars,

En 't geklater van ruischende stroomen?

O Venus, daal neêr, waar Adonis U wenkt,

En U de echtkoets met bloemen wil spreiden,

Op dat gij aan de aarde haar luister weêr schenkt,

Uwen invloed alom moogt verbreiden.

Gij mint toch Adoon en der herderen stoet,

En den eenvoud van lagchende dreven:

Gij zijt het, die alles weêr toveren moet,

Om aan Flora haar tooisel te geven.

Verlaat dan den Krijgsgod, te lang reeds gevolgd :

Cytherea, daal neder op aarde.

Hier worden u feesten en offers bereid ;

Hier singt men uw grootheid, uw waarde.

Mei 1837.

Mr P. BOSSCHA.

HET SCHAAKSPEL.

Wat gaart ge, o Wijsgeer, in de boeken
U levenswijsheid voor deze aard?
Zoo diep niet hoeft gij ze op te zoeken:
Bepeins het spel, waarop gij staart.
Van beide zijden staan de machten
Geregeld en ten strijd gereed.
Elk steunt hovaardig op zijn krachten,
En kent den vijand aan zijn kleed.
Ter rechte en linker staan kasteelen;
Het moedig ros trapt reeds in 't zand;
De loopers wachten hun bevelen,
En 't Vorstlijk paar houdt midden stand.
Men peinst en overziet de heiren;
De vrees vermengt zich met den raad:
De hoop op roemrijk triomferen
Schenkt moed in 't hart van den soldaat.
De strijd vangt aan: de zwaarden klett'ren,
De donders loeijen van 't kanon.
'k Zie landman, al uw graan verplett'ren,
Dat winterkou verduren kon.
Wat koningen misdoen en Grooten,
Dat boet de burger met zijn bloed,
Terwijl het brood, voor huisgenooten
Gespaard, vaak moord en wraaklust voedt.

Beschouw op hoe veel duizend wijzen
Fortuin hier haar bevelen geeft.
't Geluk zinkt hier, ginds doet ze 't rijzen,
Terwijl de dood de rij doorsweeft.
Die burg schijnt voor den storm te vallen,
Maar hulp des ruiters, onverwacht,
Verjaagt den vijand van de wallen,
En stelt het krijgstuig in zijn macht.
Daar snelt nog vlugger dan de hinden
Der Amazonen Koningin,
(Wat durft zij sieh niet te onderwinden?)
Het bloedig strijdperk rustig in.
Geen dichte drom van dapp're helden,
Geen trappelen van 't moedig paard,
Geen burgen, die reeds duizend velden,
Niets maakt haar fieren moed vervaard.
De macht van Paphos heerscheresse
Verwint het dapperste gemoed:
Zij ziet, als opperste Godesse,
Geknielde Vorsten aan haar voet.
Zij slaat alom den schrik in 't harte,
En wie den vijand ook weêrstonde,
En 't woeden zijner benden tartte,
Hij valt, door Venus oog gewond.
't Behoud is heen, waar vrouwenhanden
De teugels houden van den staat:
Men voelt in 't eerst fluweelen banden,
Maar leert zijn dwaling al te laat.
Kom gij, o Vorst, ook voorwaarts treden,
Vertrouw uw lot den krijgsman niet.
Die in 't paleis zich houdt te vreden,
Weet zelden wat in 't veld geschiedt.

Was niet de machtige Alexander
Aan 't hoofd van zijn verwinnend heir?
Heeft Karel niet den oorlogstander
Gevoerd tot Spanjes eeuwige eer?
Daar Rome draalt in zijn besluiten,
De veldheer op bevelen wacht,
Om 't naderend gevaar te stuiten,
Is reeds Sagunte in 's vijands macht.

Genoeg: laat ons het spelen staken:
De doos ontvange 't gansche heir.
De glans van 't koninglijk scharlaken
Ontvangt geene onderscheiding meer.
Ziet daar, Gij die op eerekroonen,
Op naam van held en koning boogt:
Één graf zult gij met hen bewonen,
Door, onder wie gij waart verhoogd.

Mr P. BOSSCHA.

Naar het Latijn van Jacob Balde
Lib. III. od. 33. p. 305. ed. J. C. Orellii.

De volkshoogmoed uit zich niet zelden op zulk eene wijze, dat het den nadenkende een trek van medelijden, waar zoo iets van spotternij onder loopt, op het gelaat brengt. Maar er bestaan ook redenen van zelfverheffing, zoo eerwaardig in haar beginsel, zoo heilrijk in hare gevolgen, dat men er liever den naam van edelen volkstrots aan behoort te geven. Zoo kunnen de burgers eener stad er met regt roem op dragen, dat mannen, uitstekende in deugd, in kunsten of wetenschappen éénmaal het levenslicht binnen hunne muren aanschouwden.

Het zal dus aan de ingezetenen van Deventer, zoo rijkelyk met Civisme bedeed, niet ongevallig kunnen zijn, dat hier voor eenige oogenblikken de aandacht gevestigd worde op iemand, die in 1860 te Deventer geboren, door vele nuttige en niet onvernunftige geschriften voor zijne Tydgenooten en zelfs voor een paar volgende geslachten gearbeitet heeft. 't Is AEGIDIUS ALBERTINUS, welke hier bedoeld en in Deventers uichtbare beeldengallery van verdienstelijke Stadgenooten als teruggebracht wordt.

Daar ALBERTINUS het R. C. geloof toegedaan bleef heeft dit mogelijk aanleiding gegeven, dat

hij zijn *Vaderland* verliet; althans hij is in 1620 als Geheimschryver van MAXIMILIAAN, keurvorst van Beijeren, te München gestorven. Zich in Duitschland onthoudende heeft hij ook de taal van dat land voor zijne menigvuldige geschriften gebezigd; maar hoewel vroeger een geliefkoosd auteur bij zijn aangenomen Landgenooten en vooral in de zuidelijke gedeelten van Duitschland veel gelezen, schijnt onze Deventerman thans ook daar bijna vergeten te zijn.

Terwijl zijne geschriften overal de zucht aanduiden om kennis te verbreiden, en braafheid en goede zeden te bevorderen, moeten zij echter uit den geest en smaak van zijnen tijd beoordeeld worden. Daaraan is het te wijten, dat hij doorgaans te veel met geleerdheid pronkt en een liefhebber is van Latijn onder zijne populaire taal te mengen: maar hij heeft, als blijvende verdienste om dit te vergoeden, iets levendigs, iets satirieks, dat de aandacht boeit en de belangstelling gaande houdt; en ongetwijfeld vele zijner opstellen vrij wat beter doel heeft doen treffen dan de meeste dorre en drooge zedelijke vertoogen waar later tijd zoo rijk in is, hoe ongeschikt die dan ook mogen wezen om het grootste gedeelte van 't lezend publiek en vooral jonge lieden uit den slaap te houden.

Als volkslectuur beschouwd verdienen in 't algemeen de Emblemata, Zinnepoppen, Zinneprenten of Zinnebeelden onzer voorouderen groote aanprijzing, en het is uit een werkjen van AEGIDIUS ALBERTINUS, tot dat soort behoorende, DER HIRNSCHLEIFFER of zoo als men 't zou kunnen

vertalen **DE BREINWETSTEEN**, dat het volgende stukjen is overgenomen: 't behelst den tekst, dienende tot verklaring van een prentjen, welk eene als *Non* gekleede vrouw, hier de Godin **ANGERONA**, voorstelt: de woorden *Attende tibi* gaan der Godin op het prentjen den mond uit.

Ten slotte zij hier nog gezegd, dat **PLUTARCHUS**, uit wiens Geschrift over de Praatzucht het verhaal der Romeinsche *Matrone* ontleend is, zich wel wacht, uit één enkel, in de geschiedenis der wereld geheel eenig voorval zulk een algemeene en voor de vrouwen hatelijke gevolgtrekking te wagen.

ANGERONA.

Onder andere heidensche Godheden werden er ook twee Godinnen vereerd, waarvan de eene VOLUPIA of 't GENOT, de andere ANGERONA of de INGETOGENHEID heette. Het beeld der laatste stond midden in den tempel van VOLUPIA, hield den vinger op den mond en zeide *Attende tibi*. GEEF ACHT OP U ZELVEN. Hierdoor werden vooral twee dingen te kennen gegeven; vooreerst, dat de mond een deurtjen is, welk voor alles open staat, en alle spijs en drank zonder onderscheid noch mate binnen laat; dan echter worden beide lichaam en geest bedorven; veel meer menschen toch komen door onmatigheid om dan door het zwaard. Oorlog woedt slechts één, twee of ettelijke jaren, vraatzucht woedt drie of vier malen daags, somtijds wel een ganschen dag lang en den nacht nog daarboven. De zondag is niet toereikende, maar men houdt ook goeden (of liever slechten) maandag.

Door de vraatzucht worden de bezittingen doorgebracht, 't verstand beneveld, de geest ver-

stompt, 't geheugen verzwakt, onbetamelijke hartstogten opgewekt, de deugd uitgedreven, de gezondheid bedorven, de onkuische lusten aangevuurd, ja in één woord *Gula est radix omnium malorum* of 't *Gehemelte is de wortel van alle kwaad*. Gulzigheid heeft onze ouders uit het Paradijs gedreven, EZAU van zijn eerstgeboorterecht beroofd, 't volk van Israël tot afgoderij verleid. De Philistijnen leefden voor wijntjen en trijntjen en ziet de dood is over hen gekomen. Gulzigheid had JONATHAN bijna den dood gedaan zoo 't volk zijn vader niet tegen gehouden had. Dewijl het den Duivel niet onbekend is, tot wat grenzenloos kwaad de vraatzucht brengen kan, maakt hij er dikwijls gebruik van om den mensch in verzoeking te leiden. HANNIBAL de groote veldheer der Carthagers wist, hoe zeer de Afrikanen op wijn verzot waren: om hen te overwinnen toen zij het op de stad Carthago gemunt hadden mengde hij in eenige vaten wijn het sap van het slaapkruid Mandragora: deze vaten wijn liet hij in zijn legerplaats brengen en daarop wendde hij een vlugt voor: de Afrikanen tastten de legerplaats aan, werden meester van den wijn, maakten er zich vrolijk mede en dienden God BACCHUS tot dronken worden toe. Toen de Afrikanen nu in diepen slaap lagen kwam HANNIBAL, overviel hen en sloeg allen dood. Niet anders bekampt ons, die soldaten van Christus zijn, de helsche satan, valt op den burgtonzes harten aan en om ons ten onder te brengen zet hij den mensch aan tot vraatzucht, wellust en wijn. Niet ten onregte dus waarschuwt AN-

GERONA ons zeggende *Attende tibi: Geef acht op u zelven.*

Maar in de tweede plaats maakt ANGERONA of de Intogenheid ons even zeer opmerkzaam op de woorden, welke uit den mond uitgaan: en 't is daarom dat zij tegen eenen Zwetser, Praatzielen en Achterklapper zegt *Attende tibi: Geef acht op u zelven* en houd uwen mond in toom: want er staat geschreven: De mensch zal rekenschap hebben te geven van elk onnut woord, dat hem uit den mond ging. Tegen den naar zich toe rekenenden winkelier zegt ANGERONA *Attende tibi* betuigel uwe tong, lieg niet, zweer uwe ziel niet naar den duivel om een klein winstjen, om een enkel penningsken meer of min. Tegen den wulpsche en ontuchtige zegt zij: spreek geen dubbelzinnige en ergerlijke woorden in 't bijzijn van eerbare vrouwen en jonge dochters, opdat uwe tong geen zwaard zij, dat veler menschen ziele doodt. Tegen de hovelingen zegt ANGERONA: Houdt den mond en spreekt weinig en dat weinige nog met groote bedachtzaamheid want gij hebt vele Coryphaeen, Protocollisten, Glossisten en Opmerkers om u heen. Tegen de goddelooze Vloekers en Zweerders zegt zij: *Attende tibi* wacht u voor vloeken, zweeren en God lasteren, want de Duivel heeft er menig een onder Gods toelating met lijf en ziel weggevoerd en in de lucht van een gescheurd. Tegen den ontijdigen, zich geestig wanenden spotter zegt zij: Pas op, dat gij niet spreekt over dingen, welke boven uw bereik en veel te hoog zijn, dan dat gij die zoudt kunnen doorgronden, want om-

dat sommige lieden veel over de hoogste geheimenissen, over Drieëenheid en Voorbeschikking willen twisten en redeneren en met hun verstand, waar 't maar dun opzit, alles willen afpassen, uitmeten, bepalen en er als wijzen onderrigt in geven, worden zij tot Dwazen, vallen zij van het eene wanbegrip, van de eene dwaling in de andere, komen zij ten laatste tot godverloochening en geraken zoo ver van God af, dat zij eindelijk niet meer weten wat te geloven, of met wien het te houden.

Tegen den vriend zegt zij: *Attende tibi*: wacht u de geheimen, welke u toevertrouwd worden niet uit te brengen en te verraden, want daar volgt groote ongelegenheid uit, als daar zijn vijandschap, moord en doodslag. Tegen de Predikanten luidt hare vermaning: past op, dat gij niet te veel of te weinig zegt, want door te veel en onbescheiden spreken bederft gij de goede gezindheid der tedere en ziftende hoorders, welke de waarheid niet kunnen dulden: door te weinig spreken en er het zwijgen toe te doen vertoornt gij GOD, welke niet wil, dat Predikanten stommen zijn of slechts alleen 't geen liefelijk en aangenaam in de ooren klinkt prediken, maar dat zij de zwijnen in menschen gedaante en het kwaad ernstig straffen zullen.

Tegen de Priesters zegt ANGERONA: *Attende tibi*, houdt vlijtig wacht over uwen mond, want EZECHIEL 44 staat: *ende die (de poorte des buitensten heilighdoms) was toegesloten.* Daar GOD in het Sacrament des Altaars door de deur of den mond des Priesters, wanneer die de mis

bedient, ingaat en wanneer die predikt, uitgaat, zoo heeft de Priester waarlijk wel groote reden, op zijnen mond te letten, en dien zoo te bewaken, als ware het Gods mond zelve. Want zoo spreekt de Heere. *Consecrasti os tuum Evangelio, nugis illud aperire illicitum est, assuescere sacrilegium: Gij hebt uwen mond aan het Evangelie toegewijd: het is ongeoorloofd, dien voor beuzelingen te openen en hem daaraan te gewennen zelfs heiligschennis.* Even als het niet betaamde, dat het graf des Heeren voor honden en zwijnen open stond, maar juist daarom met een steen toegewenteld werd, even weinig betaamt het, dat de mond des Priesters na het ontvangen of eten van Christus lichaam om een kleinigheid open gedaan of verontreinigd worde, maar het heeft een goede sluiting, stevig slot of een steen, die niet ligt weg te schuiven is, van doen: laat een Priester vroom of slecht zijn, 't is volstrekt noodig, dat er een groote steen van stilzwijgendheid op zijnen mond ligge, opdat in het eerste geval de genade daar niet uit verloren ga, en hij in het tweede, namelijk wanneer hij slecht is, anderen niet beleedige. *Volvite ergo saxa ingentia ad os speluncae. Wentelt derhalve groote steenen voor de opening der spelonk.* Maar helaas! bij velen wordt thans vervuld; 't geen HOSEA in 't 8te hoofdstuk zegt: *Israël is verslonden: nu zijne onder de heijden geworden gelijk een vat daer men geen lust toe en heeft. Ephraim is als een eensame woudtesel.*

Tegan de vromen zegt ANGERONA: *attende*

tibi spreekt niet ijdel maar weest stille, want de H. JACOBUS zegt: *Indien gemant onder u dunckt, dat hy godtsdienstigh is, ende syne tonge niet in toom en houdt, maer syn harte verleydt, deses Godsdienst is ydel.*

Onder de redenen waarom de wijze Mannen de wereld ontvlugten en zich in de woestijn begaven was ook deze, dat zij hun leven door ijdele woorden niet zouden bezoedelen. Daarom vermaant de H. Geest alle Godvruchtigen en zegt: *Weest niet te snel met uwen monde, ende uw herte en haeste niet een woord voort te brengen voor Godes aengezichte: want God is in den hemel, ende gij zijt op der aerde; daarom laat uwe woorden weinig zijn. 't Is als of de bedoeling ware: geringe en weinig aanzienlijke Liederen durven in tegenwoordigheid van magtige Vorsten en Heeren den mond niet open doen, en zij die weinig weten staan sprakeloos voor de geleerden: Daar nu Gons Majesteit en wijsheid opeindig zijn, gij daarentegen niets meer dan een geringe aardworm vol onkunde, weet, dat Hij elk uwer woorden weegt: bedenk dan wat en hoe gij spreekt, wees niet voorbarig in 't spreken maar bewaar zooveel mogelijk het stilzwijgen.*

Wij zien, dat de kamerdienaars der Koningen en Vorsten in de hooge zalen weinig en dat met bedaardheid en een zachte stem spreken; want de waardigheid van een Koning brengt mede, dat zijne dienaars stille voor hem zijn: maar buiten de vorstelijke zalen spreken zij harder, daar zij nu van den Koning verwijderd zijn, somtijds

zelfs schreeuwen zij het uit en lachen luidkeels als of zij hun verstand verloren hadden.

De godvruchtigen zijn even zoo Gods kamerheeren of kamerdienaars, staan altijd bereid voor 't gebed, wandelen in hunne bespiegelingen altijd voor zijn aangezicht, bewaren een groot *silentium* of stilzwijgen, spreken weinig en leiden een voorbeeldig leven. Anderen daarentegen, welke zulk een vroomen wandel niet hebben, en ook niet zoo volhardend in den gebede zijn, plegen dat *silentium* zoo streng niet te bewaren en zoo matig niet te leven. Weder anderen vindt men er, die leven, als wierden zij nimmer door God gezien of gehoord; zelden verheffen zij hun hart tot God, maar schreeuwen en tieren, stoten onordenlijke woorden uit en geven geen acht op hunnen mond.

Ten slotte spreekt **ANGERONA** tegen het vrouwelijk geslacht. *Attende tibi*: let op uwen mond en bevljigt u om stilzwijgend te zijn, want van nature zijt gij ijltuitig, onbestendig, praatziek, en onbekwaam om iets voor u zelve te houden. Daarom zegt de schrift **NUMM. 12** *Mirjam nu sprak ende Aaron tegen Mose*.

Van de praatzucht der vrouwen vertelt **PLUTARCHUS** 't volgende aardige voorbeeld. Eens was er in den Romeinschen Raad eenige dagen lang over iets gewigtigs in 't geheim beraadslaagd en dewijl men ondertusschen in de stad daarover op velerlei wijzen sprak verstoutte zich de vrouw van een der Raadsleden, haren echtgenoot te vragen, wat voor een belangrijke zaak het tash was, waar men zich zoo lang mede

bezig hield? Om de dwaasheid en aanmatiging zijner gade een lesjen te geven antwoordde de Raadsheer haar: mijne vrouw, het betaamt mij wel niet uit den raad te klappen, maar daar gij 't mij met zooveel aandrang verzoekt en zoo stellig belooft, het geen sterveling te zullen openbaren noch het verder te vertellen, maar het alles voor u te zullen houden zoo wil ik het u toevertrouwen: zie hier wat het geval is.

Men heeft een kwartel zien vliegen met een gouden helm op den kop, en een speer in een van zijn poten, en daarover is 't dat wij beraadslagen, of het wat goeds of kwaads beduidt.

Naauwelijks was de Raadsheer zijn huis uit en naar den Raad gegaan of de vrouw begaf zich naar hare dienstmaagd, sloeg zich op de borst, trok de haren uit het hoofd, schreeuwde het uit, hilde, weende en zeide: O mijn man! mijn man! o mijn arm Vaderland! wat zal er van ons worden? Wat ramp staat ons voor de deur! De dienstmaagd ontstelde, en vraagde hare Meesteres, wat er in 's hemels naam gebeurd was? Toen vertelde de vrouw en vertrouwde de dienstmaagd alles toe, wat haar gemaal haar verteld en toevertrouwd had: maar zij verbood haar op hals en keel er iets van tegen eenig levend schepsel te reppen. De dienstmeid echter zweeg niet lang, maar deelde het in vertrouwen aan een andere dienstmeid mede; en deze in kort aan haren minnaar, welken zij juist ontmoette. Op deze wijze kwam het vertelseltjen van mond tot mond al ras op de markt, en wel zoo ras, dat de Raadsheer nog niet eens

het Raadhuis bereikt had of ziet, daar komt hem, iemand tegen die hem vraagt, of hij het nieuws al vernomen had? Neen, antwoordt hij; ik weet niets; weet *gij* iets, laat horen. Men zegt (herneemt nu de ander) dat er een kwartel over de stad gevlogen is, met een gouden helm op den kop en een speer in den klauw, en dat daar raadsvergadering over gehouden wordt. De Raadsheer lachte, en in de vergadering gekomen vertelde hij 't fabeltjen aan zijn vrienden mederaden en verlostte daardoor beide den Raad en de stad van de ongegronde vrees, welke allen bevangen had. Maar na zijne tehuiskomst stelde hij zich bij zijne vrouw als zeer treurig ja diep bedroefd aan en zeide: o vrouw! wij zijn verloren, en 't zal slecht met ons afloopen; want de Raad is er achter gekomen, dat het geheim van den kwartel uit ons huis verbreid is: daarom ben ik uit de stad gebannen en moet voortaan om uwe praatzucht in ellende rondzwerfen. De vrouw ontstelde en begon met alles te ontkennen, maar hij bestrafte en vermaande haar; in 't vervolg beter op haren mond te passen.

Deze Raadsheer handelde wijs, daar hij de trouw der vrouwen zonder groot gevaar op de proef stelde en daardoor tot de bevinding kwam, dat de vrouwen over 't algemeen praatziek zijn en niets kunnen zwijgen; want wie heeft ooit een stomme vrouw ontmoet?

DE OUDSTE VERTALING DER PSALMEN
IN HET NEDERLANDSCH.

DOOR

J. H. HALBERTSMA.

Becanus was een sterk Etymologist. Hij stond nergens voor. Zulk een woord kon men uit het Hebreeuwsch of Arabisch niet opgeven, of hij wist er aanstonds de afleiding van in het Nederlandsch aan te wijzen. De man, gelijk het dit soort van liefhebbers meest gaat, was zoo vol van zijne ontdekkingen, dat hij ze aan iedereen, die hem ontmoette, en dus ook aan zijne meid, welke hij ieder oogenblik sprak, als onfeilbare ontdekkingen mededeelde. Deze, een slimme tas, welke de walg spoedig van al die derivatien begon te steken, was steeds bedacht op eene kunstgreep om er voor altoos van ontslagen te worden. Op zekeren morgen, dat de man weder bezig was haar allerlei derivatien te vertellen, waarbij de uitéénlopendste talen in en door elkander verhaspeld wierden, zeide de meid tegen hem, „Mijn heer, ik heb ook een' derivatie gemaakt; mag ik u die eens zeggen?"

Wel ja, waarom niet? zeide de man. • Het is de afleiding van uwen naam *Becanus*, hervatte de meid. *Bec-aan-nus* is *bek aan neus*." Men moet weten, dat deze geleerde de kin even spits had als den neus, zoo dat deze twee voorgebergten elkander ongewoon sterk bij hem naderden.

Ondertusschen was deze Becanus een vindingrijk vernuft, dat wonderen in de etymologie kon verrigt hebben; maar slechts de speelbal van dat vernuft zijnde, en noch door het gezond verstand, noch door eenige regelen der spraakkunst geleid, kwam hij eindelijk tot de ongehoorde dwaasheid van te verdedigen, dat Adam en Eva Hollandsch in het paradijs gesproken hadden. Zoodanige stellingen wegens de hooge oudheid der Nederlandsche taal verdedigde hij zelfs in het aangezicht van Lipsius, en schoon deze zich met de aardigheid zijner slagen en het vindingrijke zijner redmiddelen in het gesprek vermaakte, kwam hem echter de hoofdstelling zoo gedrogtelijk voor, dat hij naar een bewijs omzag, het welk op eene onwedersprekelijke wijze hare nietigheid ten toon stelde. Gelukkig viel den grooten man bij Arnoldus Wachtendonk eene Nederlandsche vertaling der 150 psalmen in handen, die hem voorkwam van het laatste der negende eeuw te zijn. In de zeven eeuwen, die er tusschen Lipsius en deze psalmvertaling verliepen, vertoonde zich zulk eene verandering, zoo wel in de declinatien en conjugatien als de beteekenissen, dat vele woorden voor een oppervlakkigen lezer onherkenbaar waren, en nu redekavelde de taalkenner op deze wijze tegen

Becanus: „Indien 700 jaren zulk een verloop in onze taal gebragt hebben, dat wij een' Nederlander uit de negende eeuw niet verstaan zouden; wat moest het zijn, wanneer wij dat getal veertiendubbelden, en dus de taal nog tienmaal vroeger namen? Kunt gij dan denken, dat Adam en Eva het Nederlandsch voor zes of zeventuizend jaren in het paradijs gesproken hebben, gelijk wij in 1590 te Leuven of te Antwerpen? En dit onderstelt gij immers, als gij Heva afleidt van *de heve des buiks*, Caïn van *Ga-in*, die voor zijnen broeder der aarde *ingaat*, en Abel dus genoemd waant, omdat hij na zijnen broeder *afhelde* [*Ab-hel*] uit den schoot zijner moeder?" Dit was een argumentum ad hominem.

Ik heb dit geval hier verhaald, om door een uitnemend voorbeeld te tonen, dat ook de bespottelijkste stelling in het rijk der wetenschappen haar nut kan hebben; door namelijk anderen uit te lokken tot eene wederlegging, en het is de waarde dezer wederlegging, die ons dikwerf het verdriet, van de grootste dwaasheid te hebben moeten aanhooren, dubbeld vergoedt. Lipsius, zijnen vriend Henric Schott, Advokaat te Antwerpen, van de dwaasheid der stelling van Becanus willende overtuigen, zond hem in eenen brief van den 18 December 1599 een lijst van woorden uit de bovengenoemde psalmberijming, die, of niet meer in 't toenmalige Nederlandsch aanwezig waren, of zich door grammaticale vormen scherp van de toenmalige vormen afzonderden. En dit zijn die beroemde glossæ van Lipsius, welke men in de geschrif-

ten der volgende taalkenners zoo dikwerf vindt aangehaald.

De eerste, die deze glossæ eene opzettelijke navorsching waardig keurde, was William Somner, tevens de eerste, die in 1659 te Oxford een vrij dragelijk woordenboek van het Angelsaxisch uitgaf. Somner was te Canterbury, toen zijn vriend Meric Casaubon, zoon van den grooten Casaubonus, te London woonachtig, hem verzocht om de verwantschap dier Lipsiaansche glossen eens na te sporen, waaraan hij binnen weinige dagen voldeed. Deze aanmerkingen, welke Casaubonus achter zijne *de quatuor linguis commentatio* voegde, dragen blijken van de overhaasting, met welke zij opgesteld zijn. Somner heeft zich voornamelijk bemoeid om zijn vriend, die meende, dat de glossen klinkklaar Saxisch waren, gelijk te geven, en ten dien einde heeft hij aangetoond, hoe dezelfde woorden in het Angelsaxisch of Engelsch luidende waren. Het ligt in den aart der Germaansche talen, die allen dezelfde bakermat hebben, dat die talen des te sterker op elkander gelijken, wat men die bakermat nader komt, dat is, de talen op een meer rugwaardsch punt in de oudheid aantreft; en dus kan het Angelsaxisch van de negende eeuw meer op eene psalmvertaling der negende eeuw gelijken dan het Nederlandsch der zeventiende eeuw, zonder dat wij daaruit mogen besluiten, dat die psalmvertaling Saxisch zij. Het verloop van acht eeuwen heeft in het later Nederlandsch trekken van gelijkheid uitgewischt, die dialecten, zoo naauw verwant

als het Nederlandsch en Angelsaxisch, in de negende eeuw nog allen gemeen waren. De sluitreden van Somner zoude dan eerst geklemd hebben, wanneer hij, behalve de aanvoering van om trent gelijkluidende woorden, ook nog door vergelijking der grammaticale vormen de overeenkomst getoond had; iets, dat hij niet gedaan heeft, maar waaruit hij, had hij 't gedaan, geleerd zoude hebben, dat er bij al de gelijkheid van het thema der woorden merkelijke verscheidendheid van dialect reeds in de 9de eeuw tusschen het Nederlandsch en Angelsaxisch aanwezig was.

Lipsius gaf wel glossen, maar niet een enkelen zin uit de Wachtendonksche psalmvertaling. Abraham van der Mijle was de eerste, die in dit opzigt de nieuwsgierigheid der letterkundigen bevredigde. Hij gaf in den jare 1612 te Leiden de volle zestien versen van den 19^{den} psalm nit, en volgens zijne uitdrukkelijke verklaring naar het eigenhandig afschrift van Lipsius.

Het schijnt wel dat niemand zich vervolgens der moeite getroost heeft om al de 150 psalmen af te schrijven en in eenen codex bij elkander te brengen. Men heeft zich vergenoegd met enkele staaltjes dier oude taal, en dit is misschien de reden, dat men hier en daar onderscheidene stukken en brokken der verzameling aantreft. Zoo heeft, bij voorbeeld, de beroemde van Swieten, die naar het exempel van Apollo een goed dichter en uitnemend arts tevens was, een groot brokstuk weten magtig te worden, terwijl hij onder Boerhave te Leiden studeerde.

Dit brokstuk, loopende van het 7de vers des 53 psalms tot het 9de van den 73sten is vervolgens na 's mans dood te Weenen, met nog andere H. S. in den zelfden band, het eigendom van den legatieraad van Dietz geworden, die den Heer van der Hagen verlof gaf om hetzelfde uit te geven; gelijk dan ook in 1816 te Breslau geschied is. Van Swietens handschrift wemelt van eene menigte zoodanige fouten, als ten duidlijkste bewijzen, dat het op eene slordige wijze is afgeschreven door een copïist, die de taal niet verstond.

De hoop scheen nu afgesneden om verder iets van dezen schat te ontdekken, toen ik ten jare 1823 toevallig den cataloog der boeken van onzen naauwkeurigen geschiedkenner Jona Willem Te Water, die in October te Leiden zouden verkocht worden, in handen kreeg. Hier vond ik op bl. 39 het nummer 86 aldus vermeld, *Glossarium Latino-Theoticum. Manu alia est adscripta vocum interpretatio Anglo-Saxonica. Accedit catalogus librorum Saxoniorum, qui in Bibliotheca publica Cantabrigiæ asservantur.* Ik kocht deze verzameling met eene grootsche verwagting voor twintig guldens; maar toen ik ze thuis kreeg, zag ik al met zeer sobere oogen op die schamele papiertjes neder. Verbeeld u één boog papier in vieren gevouwen, dus acht bladzijden, die in twee kolommen vol waren van Latijnsche substantiva met het Angelsaxisch woord in gewone letteren er achter, en daar vervolgens dat Angelsaxisch woord nog eens door eene andere hand met de zoogenaamde Angelsaxische

karakters, [met kleine verschillen even wel] boven geschreven. Zie daar het Glossarium Theoticum! Daar men al de woorden genoegzaam in ieder Angelsaxisch woordenboek vinden kan, is 't weinig of niets waard. — Nu nog één hoog in tweeën gevouwen, en op de twee eerste blz. beschreven met eene aanwijzing van omstreeks zeven Angelsaxische codices, die in de boekerij van Cambridge aanwezig zijn, en wel met de hand van Junius. Van buiten had hij op het vervolgens achtdubbeld gevouwen papier geschreven, *In gratiam Doctissimi præstantissimique Domini mei Germani*. Wie deze Duitsche, of wilt gij liever, echte, ware beschermheer van den grooten man geweest zij, durf ik niet beslissen.

Eindelijk lag er nog een papiertje bij, dat men niet der moeite waardig had gekeurd te catalogiseren. En wat was dat? Een hoog van dun papier in vieren gevouwen; de twee eerste vierendeelen doorsneden, waarvan de twee eerste bladzijden beschreven met eene oud-nederlandsche vertaling van Psalm 1, 2 en 3 tot het 3de vers, die kennelijk de Lipsiaansche was; de twee laatste vierendeelen niet opgesneden, en toch op bladz. 6, dat is van binnen, beschreven met eene satire in het Italiaansch,

Questa Cardinalezza, che ha il cul papale

Per far andar i cazzi in processione etc.

Een ander vers beginnende

Fuolse il crudo destin empio e crudele etc.

lang 17 regelen, en nog beestachtiger en onheiliger dan het voorgaande, vult het overige dier bladzijde. Het zijn zeker zeldzaamheden,

deze versen zoo wel als de vertaling der psalmen ; maar dat één en dezelfde man zich heeft kunnen vermaken om beiden op hetzelfde blad papier af te schrijven, of te laten afschrijven, is nog grooter zeldzaamheid. De psalmen zijn door mij uitgegeven in het 2de deel der hulde aan Gijsbert Japiks, eens zoo als zij in dit bedorven H. S. lagen, en nog eens zoo als zij door een liefhebber, gelijk het schijnt, verbeterd, en voorzien van de driedubbelde vertaling in het Latijn der Vulgata, in het Angelsaxisch van Spelman, en in het Duitsch van Notker, almede bij deze papieren aanwezig waren. Ook in die verbetering zijn fouten overgebleven. Ik weet niet, dat iemand mijner landgenooten ergens van deze psalmenmelding maakt, en niet, voor dat zij in Duitschland bekend wierden, hebben zij de aandacht van sommige geleerden tot zich getrokken.

De eerste, die hier te lande de opmerkzaamheid op de uitgave der psalmen door den Heer van der Hagen vestigde was wijlen mijn landgenoot, de waardige hoogleeraar, A. IJpeij, die op hoogen ouderdom in de jaren 1833 en 1835 psalm 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, met ophelderende nooten uitgaf. Wie zoude bij het algemeen stilzwijgen onzer landgenooten omtrent zulke allergewigtigste overblijfsels hunner moedertaal den uitstekenden ijver des grijzen uitgevers niet moeten prijzen ? En wie zoude om het nationale des doels aan zijne hooge jaren niet gaarne die weinige punten vergeven, in welke de overledene zich mogt verzien hebben ? Wat mij 't meest in zijnen arbeid bevreemde, was

de weinige aandacht, welke hij aan het gewigtigste deel dezer psalmen wijdde, namelijk de grammaticale vormen der woorden. Zijn eenigste oogmerk schijnt geweest te zijn om de beteekenis der oude woorden uit onze tegenwoordige taal, of die der verwanten van ons geslacht, op te helderen. Het is mogelijk aan die verwaarloozing der grammaticale vormen te wijten, dat de hoogleeraar b.v. misleid door den klank van ons tegenwoordig *præsens*, het woord *geui* ps. 59. vs. 6. vertaalt *geeft*. De vulgata heeft *dedisti*, en dus moet er gelezen worden *gawi*, zijnde de 2 pers. sing. perf. van *geuon*, geven. Want *gij geeft* zou *geuis* moeten geweest zijn. Op dezelfde wijze stelt hij het *witonoda*, tribulavit, van den 55 ps. vs. 2 te zamen uit *wite*, straf, en *nodan*, geweld aandoen, daar het paradigma der conjugatie, *witonoda*, als de 3 pers. sing. perf. van *witonon*, [Sax. *witnon*. A.S. *witnian*, Th. *wizinson*, tribulare, punire.] leert kennen. Overigens zijn dit slechts frequentative vormen van Goth. *witan*, zien, opmerken, weten, waaruit Goth. *witoth*, lex [plebis-scitum] en tevens de beteekenis van straffen, gelijk uit *animadvertere*, en *notare* in het Latijn, voortvloeit.

In de verklaring van *adro* ps. 56 vs. 9 *up sal ik stan adro*, vroeg zal ik opstaan, schijnt mij ook niet genoegzaam op den vorm des woords gelet. • Welligt, zegt de geleerde uitgever, is • de lettergreep *ro* te brengen tot *rood*, ruber, • rubeus, hetzelfde met het oude *raud*, waarvan • *dageraad*, d. i. het rood van den opkomenden • dag. Dit laat zich het naast denken; maar

• wat is dan de lettergreep *ad*? Hiervan weten
 • wij geene verklaring te geven. Het liefst zou-
 • den wij het daarvoor houden, dat *adro* niet
 • één woord is, maar in plaats van *ad* gelezen
 • moet worden *an*, zoodat *an ro* zoude betee-
 • kenen in het rood [van den morgen] in den
 • *dageraad*." Het verwondert mij, dat de hoog-
 leeraar, die een Fries was, en der landtaal zeer
 wel kundig, niet gedacht heeft aan het L.F.
 ier, vroeg. Zie hier een uittreksel uit mijn
 Friesch lexicon.

Ier, -er, -ste adj. *maturus*, *matutinus*. *Iere*
moarn, multo mane. *Iere parren*, pira *præcocia*.
Ier, adv. *Ier opstean*, mane surgere. *Ier-ripe*
peasken, pruna *præcocia*. Distinguenda vox ab
 F.A. *er* ante, *cujus comp. earder*, prior, re-
 mansit. Ab. 3, 273, *Er kerstes berthe*, ante
 Christum natum. E. L. 74. *Er Walburchdey*, an-
 te diem Walburgo sacrum. L. F. 78. *Eer disse*,
antehac, olim. A.S. *ær thissan* [thissum] id.
 Holl. voor dezen [sc. tijd] id. A. S. *ær tham flo-*
de, ante diluvium. Th. *er demo tagasterne*, ante
luciferum. Tg. 3. Adv. aliud habet, G. J. *eeren*
 [sc. *tidem*], olim, Holl. plene *eer-tijds*, A.S.
 [ge-eare] *geare*, olim, unde Angl. *yore*, long ago.
 A.S. *on æran* [sc. *dæge*, pristino die] pridie.
 Ita et Hollandi *te voren*, priore sc. tempore, antea.

Ier idem cum Goth. *air*, *πρωι*. *Ai* Goth.
 Frisii R. sæpe mutant in *ie*. G. *Haim*, ager, in
hiem, fundus *œdium septus*: G. *hairus* in *hier*, *by't*
hier, gladio, i. e. truculenter, violenter; G. *snaiws*
nix, in *snie*, ubi A.S. et Angli habent *a* et *o*
 in *ham*, *home*; *snaw*, *snow*. Aliquando et in

ii aut *y*, ut *wraiqws* curvus, in *bryk*, id. et *aikan*, confirmare, in *ükje*, stigmatē confirmare justam ponderum et mensurarum rationem, pro quo et freq. *itigje*, Holl: *ijken*, id. Angli, licet hic scribant *ea*, efferunt sæpe per *ie*, solita mutatione vocalium *e* in *i* et *a* in *e*; ex. gr. *to bear*, *to tear*, *wheat*, *heath*, *heat*, quæ Gothi audiebant, *bairan*, *tairan*, *hwaiteis*, *haithi*, campus, *haiza*, tæda. *Maitan*, secare, unde R. Fr. *miède*, pratum metendum, A. *meadow*, pratum.

Disputant viri docti adverbium ne sit, an præpositio *to air*? Me iudice, adverbium. *Air this dagis* enim, et *air uhtwon* Gothi eadem ratione construunt ac Frisii *de moárns ier*, multo mane, et *ier yn de moarn*, *ier oan de dei*, bene mane, et Hollandi *des morgens vroeg* et *vroeg in den uchtend*. Oportuit igitur maximum Grimmium *this dagis* et *uhtwon* iis addere substantivis, quæ in casibus gen. et dat. adverbiorum vices præstant. Gr. III. 127. 133.

Restat nobis aliud Goth. adj. unde olim manasse *air* suspicor; *athrs?* comp. *athriza* prior, A. S. *ath?* comp. *athor*, id. Elisionem literæ aspiratæ *th* ante *r*, et *l*, quæ Frisiis solemnis est, Gothos non abhorruisse, verisimile est. F. R. *broar*, *wer*, *leer* pro *brothar*, *withra*, *hleithra*, et *miel*, Holl. *maal*, conventus, pro *mathl*, concio: quin et *ier* pro *ader*, vena, Scan. *ædh*. Ita et *airs* pro *athrs*, unde adv. *air*. Quidquid sit, ex τω *athrs* remansit τὸν *air*, πρῶτ, synonymon in *andro*, primo sc. diluculo Ps. Lips. 86. vs. 9, et A. S. *ædre*, primo, sc. tempore, ilico, confestim. Holl. eadem notione *ten eersten*, *met den eersten*.

Nota ἀπαξ λεγόμενον A. S. *athor*, quod habet Cædmon [Ed. Jun.] pro Christo; *caltra athor*, omnium potior. Clarissimus Thorpe [ed. 1832.] legit *caltra aldor*, nulla descriminis, ut alias solet, mentione facta ad calcem paginæ. Nescius unde hanc lectionem hauserit editor pro certo habeo operarium τω *athor*, quod non intelligebat, pusilla mutatione supposuisse omnibus notum *aldor*; quod consilium falsarum lectionum uberrima semper fuit fons. Ed. Jun. 103. 10. Thorpe 306. 14.

De uitdrukking ps. 84 vs. 15 *on huse godes giengon wir mit geluni*, vertaalt de hoogleeraar, in het huis gods gingen wij met onderling vertroutwen, en hij maakt op het woord *geluni* de volgende aanmerking, . Het woord *geluni* heb . ik nergens onder eenige beteekenis kunnen op . sporen. Lipsius heeft in het afschrift van . Wachtendonk naar ons oordeel beter gelezen . *gelwi*; meenende dat dus dit woord hetzelfde . zoude kunnen zijn als *liefde*; wij echter meen . nen, dat het woord behoort gebragt te wor . den tot *luven*, *geluven*, *louben*, *gelouben*, . ons . gelooven, vertrouwen" en *mit gelwi* . dus aanduidt met onderling vertroutwen." Nogmaals moet ik mijne verwondering betuigen, dat den geleerden uitgever het Friesche verbum *lienje*, dat wij nog elken dag gebruiken, niet voor den geest gekomen is, en dat hij daarin den grond niet zag van het *cum consensu*, [sc. animi] met innig zielsbehagen. De *vulgata*, dien de vertaler altijd op de voet volgt, heeft immers deze uitdrukking. Zie hier, hoe ik dit woord in mijn Friesch-Lexicon opgeteekend heb.

Lüemje, *lülenje*, *ljüenje*, *loenje*, *ljoenje*, ingenio hominis convenire, placere. *Dat lünet him nou naet*, hoc ejus nunc non fert animus. Scand. *lund*, indoles, modus. Germ. *laun*, ingenium, natura. Holl. *luim*, id. pl. *luimen*, [Gal. caprices] Antiq. Belg. *luni* et *luine*. Ps. Lips. 34. vs. 13. *ge-luni*, consensus animi, a verbo *lunon*? *Ave-luinig*, morosus. *Loenje* autem a *lund*, indoles, ut Fr. R. *sinnigje* a *sin*, animus. *Dat sinnigt my naet* et *dat loent my naet* enim fere synonymasunt, nisi quod *loenje* plus impotentis et sibi indulgentis animi in se habeat. Ita et Scand. *lund*, unde verbum *at lynda*, æquo esse animo. *Ockr lyndär vel saman*, bene inter nos convenit.

Hujus verbi origo repetenda est ex quibusdā vocum terminationibus, quæ nobis antiquissima linguæ vocabula conservaverunt. Goth. *lauths*, *lands*, forma, facies, persona, homo. *Svalands*, talis formæ, [solcher gestalt] *ῥοσος*, *ῥοσσυτος*. *Sama-lands*, ejusdem formæ, i. e. *ῥοος*. *Jugga-lauths*, juvenis imago, i. e. adolescens, prorsus ut h. Germani *manns-bild*, *frauen-bild*, *weibs-bild*, pr. viri, fæminæ imago, at in usu, vir et fæmina. Eundem usum olim præstabat nam nomen. *Mans-nam sol kein weibs-nam ansprechen*. J. Arg. II. 367. A. S. *leod*, homo; coll. homines, gens; ultima notio hodie pervaluit, h. Germ. *leute*, Holl. *luiden*, *lui*, et *lieden*, homines. *Jongelui* Hollandice non notat adolescens ut Goth. *Jugga-lauths*, sed adolescentes [*young people*, Ang. *des jeunes gens* Gal.] Secundum eandem normam Holl. *gý-lieden*; *je-lui*, [vos homines] vos.

Inserta *n* ante aspiratam Scan. *lund*, [forma, imago] animi habitus, modus quidam, pro quo Suedi et *luna*, idem quod Germ. *laun*. Pro Goth. *samma-lauds* et *swa-lauds* Suedi *sü-lunda* et *samma-lunda*. Refer huc terminationem *linths*, in quam antiquitus nomina propria fæminarum Theotisca desinebant, qualia sunt *hugi-lind*, imago amanda i. e. puella amabilis; *wini-lind*, forma quæ in deliciis est habenda, i. e. puella dilecta; *tuka-lind*, imago lucida, i. e. illustris, splendida virgo. Plura vide Gr. II. 303. *Lauths*, [lind] cum in *jugga-lauths* hominem in genere notat, majore jure certos homines in nominibus propriis indicat. Prorsus ut Hollandi ex *denken*, cogitare, et *beeld*, imago, formant suum *denk-beeld*, cogitatio, Scandinavi ex *at huga*, cogitare et *lund*, forma, imago, *hugar-lund*, imaginatio.

Pro media dentali, quæ *lund* claudit, gutturallem sibi adsciverunt plurimæ linguæ, unde tertia forma *lung* vel *ling* orta eat. Ut *lauds* et *lind*, ita et *ling* in quadam regione Saxonie imaginem notabat. Vide Spelmannum in voce, *Adelingus*. A. S. *geong-ling*, Holl. *jonge-ling*. Scan. *yng-lingr*. Th. *junki-linc*, eadem ratione et notione formantur ac Goth. *jugga-lauths* [imago juvenis] adolescens. Confer A. S. *deorling*, [forma dilecta] dilectus [wini-lind], *foster-ling*, [imago, res quædam, [ens] alenda] alumnus, cæteram cohortem, quam tibi sistet Gr. II 352, 353. Cum autem censemur imaginem referre eorum unde ortum derivamus, *ling* originis diductæ notionem præ cæteris in se habet. Inde est quod Scandinavi et alii *ling* patronymicis adpendunt. *Knyt-lingr*, a

Knutr ; *Oldenbyrg-lingr* , Rex e gente Knuti , e prosapia regia Oldenburgi.

Antiquissimæ linguæ carent formis diminutivis , quæ efficiunt per adjectivum. *Ling* inter eas est terminationes , quas posterius in usum diminutivorum converterunt , et apte quidem , me iudice. Quid enim Scan. *bock-lingr* ex. g. aliud præter speciem quandam libri , i. e. libellus ? Quid *græ-lingr* nisi vermis imago , umbra , i. e. vermiculus ? Ita Hollandi in usu quotidiano habent , *een slag* , *een soort* , *een specie van een man* , pro , *mannen* , homunculus. Cum Scandinavi et Angli fere formas diminutivas respicere solent , observes velim hosce populos pœne solos terminationem *ling* diminutivis adaptavisse. Anglica exempla præbent *kitt-ling* , *witt-ling* , *duck-ling* , cætera. Hindelopenses , qui inter Anglos et Norrænos medii sunt , formam diminutivam *ke* vel *tsje* , cæteris Frisiis fræquentem , in hunc usque diem aversantur , quodque his *bernke* vel *berntsje* audit , hi formant per *lyk barn* , parvus [natus] infans. Ex diminutivis in *ling* quædam sunt , quæ apocopen passa in ordinem desinentium in *lîn* transierunt , quæ omnia repetere longius foret.

Ik ga over tot het woord *undirthudig* , hetwelk de uitgever ps. 59. vs. 41 , volgender wijze verklaart , „ *underthudig* is hetzelfde met ons onderdanig van *onder* en *thudig* , dat van *duen* , *tuan* , *tun* , „ facere ” afkomt. Wij gebruiken de woorden *weldadig* , *misdadig* , volkomen gelijk aan der ouden *wolathudig* en *missithudig* .” Ik zal niet zeggen , dat in deze Nederlandsche vertaling wel *duon* , nimmer *thun* of *tun* op Hoog-

duitsche wijze kan voorkomen, maar ik zal liever antwoorden door een artikel uit mijn Friesch lexicon, dewijl ook het thema van dit woord nog levend Friesch is.

Djue, *djoe*, multitudo, populus. Goth. *thiurda*, gens. A. S. *théod*. Scan. *thíod*. Isl. *thíod*; Holl. *dict.* Franci suum *thiinda* [junctorum, obstrictorum cohors] permutáruut voci [gens, gentis] *gent*, famulitium, comites. *Toute vostre gent Sent li plus jolí du tournoiment*. Chanson de cœuci. Postea unius hominis notionem voci assignantes per abusum inde formáruut pluralem *gen's*, [domestiques males] *dites à mes gens*, dic meis [gentibus] famulis. Initio prima diphthongi vocalis emphasisin habebat: postea, i lapsu temporis positione correptâ, u acui inœepit, cujus exitus invictum argumentum præbent nunc in Frisia vigentes dialecti. Dum enim Hindelopenses, avitæ linguæ semper tenaciores, vocem A. S. *léod* efferant *léod*, o correptâ, cæteri in maturanda lingua provectiones *leód* usurpant, et e vel i in j versâ, *ljo'*, *lju'*. Multa alia exempla pro hac veritate militant. Eodem modo ex *thíund* ortum est [thiu] *djue*; *by djue*, Holl. *by menigte*, catervatim. Quare, qui apices vocalium accentibus coronant, ad linguæ ætatem et conditionem diversam attendant, eportet. Facies non omni ævo una. Isl. *thíod*, ortum ex antiquiore *thíod*, se habet ad Sued. *tjod*, gens, ut A. S. *théod* ad nostrum *djs*, *djoe*. — G. *Thiinda*, Sax. *thioda*, A. S. *théod*, Th. *thiota*, *diota* Belg. *dict*, proprie notat multitudinem vinculo societatis, sanguinis vel communis linguæ junctam, quæ

vis est in A. S. *théodan*, jungere se alicui, associari, aptare. Th. *dutan*, aptare, adaptare, [Holl. *klaarmaken*] explicare, elucidare, interpretari. Scand. *at thyda*, adaptare, expone-
re, interpretari. G. *thiuth*, [adaptatum, concin-
num] *αγαθόν*; *thiuth-eigs*, *αγαθός*. Scand. *thyda*,
comitas, favor. Fris. R. *tsjæd*, malus, præ-
posterus, cum hac voce nihil commune habet;
est enim ex *kód*, pro Holl. *kwaad*, ut F. R.
kuem, pro Holl. *kwam*, veniebam. Cum omne
consortium præcipue fit per confabulationem, A. S.
ge-théode [commercium linguæ] notat sermonem
cuique genti peculiarem: nisi *ge-théode* dictum
maius a spargendo voces in vulgus, a communican-
do, significando, ut a *populus* fit *publico*, vel
ab explicandi notione, quæ est in Scand. *thyda*.
Certe Fr. *bi-thióta*, F. R. *be-tsjutte*, Holl. *dui-*
den, *be-duiden* et *be-dieden*, explicandi vim ha-
bent. Holl. *ver-duitschen*, nunc quidem in gene-
re explicare, sed sec. XVI, in linguam Belgicam
vertere, ut *ver-franschen* in linguam Gallicam.

Notio communitatis vel universitatis bene con-
cinnatæ, quæ est in G. *thiuda*, Germanis longe
alia erat quam posteris. In antiquissimo reipu-
blicæ statu, cum principes solum creabantur ob
commodum publicum et tota res in populo ver-
tebatur, omne quod bonum et præstans et mag-
nificum habebant, vocabulis a gente derivatis,
ut nunc a rege, significabant. Inde Scandinavi
thiod-råd, præsentissimum consilium; *thiod-hagur*,
celeberrimus faber; *thiod-skalld*, excellens po-
ëta, pro quo nos, *een koninglijk dichter*. Frisii
G. *thiudisks*, popularis, in [thiudsk] *tsjusk* con-

tractum cum *on* intensivo composuerunt in *on-tsjus-ke moni*, omnium elegantissimus, quod *thiudisk* Franci verbotenus vertentes in *gentilis* formarunt suum *gentil*, *joli*, *gracieux*. Lat. barb. *Homo gentilis* [*thiudisc man*] vir honoratiore loco natus et morum venustate conspicuus; Galli, *Gentilhomme*, nobilis. Atavi nostri, tum ob elatos animos, quibus quisque antiquitus superbiebat populi sui gloriâ, tum ob singularem istum, quo gentis suæ socios prosequabantur, amorem, vocis *thiudisk* popularis notioni associabant alteram viri probi, *ayabov* [fortis] et dilecti. Gens *theotisca*, *teutisca*, [Bibl. Sax. 1823. Halberstad. *Dudesch*. Germ. Sup. *Deutsch*] titulus honorator. Frisii nostrates, cum *ivvs folk* dicunt, non nationem Frisiorum, sed quisque suam familiam significant; nationem enim antiquitus familiæ loco habebant. Cf. Lth. *szlektas*, nobilis. Lett. *slakka*, gens.

Restant voces *thiudans* et *thiudig*. G. *thiudans*, qui populares societatis vinculo inter se jungit et vinctos gubernat, quod ducum et regum est; ideo, rex. Ps. Lips. 89 vs. 10 *undir-thudig*, proprie non subjectus, sed subiectus; sub duce aliis associatus et communitalis legibus obstrictus. Omnes hæ voces spirant antiquam libertatis apud Germanos amorem, quorum reges non tam imperabant, quam suadebant; non tam vi coactos rapiebant ad cædem pro paucorum commodis vel dominatione, quam voluntarios voluntariis jungebant, junctosque ducebant, ut ordine clauso contra hostem communem pugnarent."

Het zij mij vergund nog eene plaats uit de

aanteekeningen des hoogleeraars aantehalen , en dan van zijn werk af te stappen. Het 12de vers van ps. 84 luidt als volgt , *In ne tefuor fan straton iro prisma in losunga* , door den uitgever vertaald *En van hare straten voer niet weg woekerzucht en boosheid*. In het voorbijgaan zij aangemerkt , dat *tefaran* niet beteekent *wegvaren* , maar *te niete gaan* , *deficere* , zoo als de vulgata heeft. Het verbum kooft verscheidene keren in deze beteekenis voor , en de kracht van 't woordje *te* , gelijk naderhand blijken moet , eischt haar. Maar waar ik hier van spreek is eigenlijk de noot des Hoogleeraars op het woord *prisma*. Het woord *prisma* , wordt er gezegd , is hier geheel onverklaarbaar , als zijnde hetzelfde een latijnsch woord , eene beteekenis hebbende , welke hier geheel niet te stade kooft. *Prisma* geeft in de meetkunde te kennen eene *kantzuil* , een langwerpig ligchaam , dat door meer dan vier vlakken is ingesloten , en welks grondvlakten gelijk en parallel zijn. De onvoegelijkheid dezer bekende aanduiding van het woord *prisma* te dezer plaatse is derhalve genoeg in het ooglopend , om dezelve hier te willen doen gelden." De hoogleeraar zegt vervolgens dat Lipsius *prisma* leest ; dat *prisma* even onverstaanbaar is , en door Somner onverklaard gelaten ; dat het ook wel onverklaard zal blijven ; dat hier ongetwijfeld eene bedorvene lezing is , welke hij herstelt door te lezen *frina*.

Aan eene bedorvene lezing viel hier niet te denken , ten zij men aannam , dat hetzelfde woord op twee plaatsen , en wel op dezelfde wijze , be-

dorven ware. Immers ps. 71 vs. 14 geeft *prisma* nog eens in dat plur. *prismen*, usuris. Om kort te gaan, *prisma* is de oudste vorm van een woord, dat men omgezet dikwerf bij onze oude schrijvers en zelfs bij Kiliaan aantreft. De verwisseling van *pressen* en *persen* is de eenvoudige sleutel van dit woord. Het Latijnsche *prendere*, *prensus*, nemen, genomen, is bekend; van *prensus*, *prensa*, hebben de middeleeuwen gemaakt de substantiva *presa* en *prisa*, die, of de daad van nemen uitdrukken, of wat genomen is, of het recht om te nemen. De Franschen hebben 't nog bewaard in *une prise de tabac*, *prise de corps*, *donner prise sur soi*. Zoo was *prisia* het recht des heers om zijne nooddrift van de onderdanen te heffen; *priso*, het deel, dat iemand uit de opkomsten van een leengoed mogt nemen. Uit dit *prise* [want voor den intrest van geld, die de Germanen onbekend was, hadden onze voorouders geen woord in hunne eigene taal, toen zij met dit soort van winsten in de door hun overwonnene landen bekend werden] uit dit *prise* is gevormd *prise-ma*, of *prisma* woeker, en *prisemar*, woekeraar. Misschien nog beter van Lat. barb. *præsta*, Gal. *prêt*, *préter*, en *præstamarius*, *præstameiro*, renteheffer. Zie du Cange. In de glossæ van Junius bij Suhm bl. 310 vindt men *praseme*, foenus. *Prasemere*, usurarius. Door omzetting heeft Velthem Sp. Hist. I. XXXI. 36 *persemaer* en *persemaerde*, foenerator. Bij Kil. *perssem*, usura; *perssemen*, foenerari; *perssemer* foenerator. Ik moet hier doen opmerken, dat Maerlant,

waarschijnlijk wegens den vroegen bloei des Vlaamschen handels, aan dit woord de kwade beteekenis van woeker niet hegt, welke het elders heeft. Maerlant verhaalt in III. 292. 37. van eene weldadige vrouw

Want soe dicken te persemme leende

Alsoe sach, dat jemen weende.

En hiermede van den arbeid mijns eerwaardigen landgenoots afstappende, ga ik over tot den 19den psalm uit de verzameling van Wachtendonk (1), die, hoe wel door van der Mijle uitgegeven, echter weinig bekend wierd.

Psalmus XIX.

b. 1. *Himni tellunt glorificatione gabes / inde luerk*

Coeli enarrant gloriam Dei, et opera
handu sicut furtundit festi. 2 *Dag dagi*

manuum ejus annunciat firmamentum. Dies diei
utropizot mozt inde nacht najti tund lutzduom
eructat verbum et nox nocti indicat scientiam.

3. *De sint spzaken noh moztij tthera ne luerthint*

Non sunt loquelas neque sermones, quorum non au-
gihozda steinimen ito. 4 *An allera erthou*

diantur voces eorum. In omnem terram

suoz luit ito / ind an cubou ringis erthou
exiuit sonus eorum, et in fines orbis terrae

moztij ito 5. *An sunun satta felictja sina /*
verba eorum. In sole posuit tabernaculum suum,

(1) Arnoldus Wachtendonk was kanunnik van St. Bartholomeus te Luik.

in he also bꝛudegomo foꝛtgangaube fan betekam=
et est sicut sponsus procedens ex thalamo
 mieren sinco. 6. Mendiba also luzziſt te loupo=
suo.

Exultavit ut gigas ad curren-
 ni meſ / fan hoon himili utganc ſin. 7. *Inb*
dum viam, a summo coelo egressio ejus. Et
 mithirloup ſin unteſ te hoſ ſinco / noſ ne iſ the
occursus ejus usque ad summum ejus, nec est qui
 ſig geberge fan hitte ſinco. 8. *Elwa godes unbe-*
se abscondat a calore ejus. Lex dei immacu=
 millan bekerund ſelin: urkuntſchap godes ge=
lata convertens animas: testimonium dei fi-
 rruwi wiſduom farltenbi luzzulon.
dele sapientiam praestans parvulis.

9. *Rechtmuſſ* godes reſta / geblithande herta /
Justitiae dei rectae, laetificantes corda,
 gebot godes ſchunt irlichtende ogan.
praeceptum dei purum illuminans oculos.

10. *Foꝛhta* bꝛuſten heilig volwonende an luc=
Tinor domini sanctus permanens in sae-
 rilbi luerilbiſ; buoma bꝛuſten giſnari reſt=
culum saeculi; judicia domini vera justi-
 likka an ſig ſelvon. 11. *Wigcelika* obit goſt
ficata in semet ipsis.

Desiderabilia super aurum
 in ſtein buſlikin biſo / in ſuottera obit honog in
et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et
 rata.

12. *Getniſſo* ſchalc rſhin beſhobit ſla;
favum.

Etenim servus tuus custodit ea;
 an beſhuobende in mithirlon miſil.
in custodiendis illis retributio multa.

13. *Misdbabi* wie birnimit? *Fan* beſholenen mi=
Delicta quis intelligit? Ab occultis meis
 nin gereini mi in fan ſemetgan ginatſhe ſchal=
munda me et ab alienis / *parce ser-*

He thjinin. 14. Of sie min ne luerthont getweldig
 vo tuo. Si mei non fuerint domininati
 than ik umbemillan mesen scal ban misbabin
 tunc emaculatus ero a delicto
 meistero. 15. An mesan solou / that gellcun suluu
 maximo. Et erunt, ut complaceant
 spzaken mundig muiis / in gchugenisje hertin minis
 eloquia oris mei, et meditatio cordis mei
 an geginmirbi thiuro biniccro. 16. Wera / hulpe
 in conspectu tuo semper. Domine, adju-
 re min iude erlosere min.
 tor meus et redemptor meus.

In de taalkundige aanmerkingen, die thans
 op dezen psalm volgen, zal ik eenige uittrek-
 sels vlechten uit hetzelfde Lexicon, waarvan hier
 boven reeds proeven medegedeeld zijn. Deze
 uittreksels moeten dienen om bevoegde rechters
 met den aard van mijn werk bekend te maken,
 en hun te toonen, dat behalve de beteekenis en
 de grammaticale vorm der Friesche woorden, ook
 nog vragen uit het gebied der verwante talen
 behandeld worden.

Vers 1. *Himla*, coela. *Myle* geeft *himln*.
 Waar de copist twijfelde over de letter heeft hij
 het woord dikwerf naar den huidige spreektrant
 gebogen. Dus *himeln* naar *hemelen*. —

Guolicheide, heerlijkheid. *M*. heeft *guodlick-
 heidt*, om het wat nader bij *goedlijkheid* te bren-
 gen, waar het niets mede gemeen heeft.

• *Guolike*, gloria. *Guolican*, glorificare. Ob
 affinitatem consonantium *G* et *W* thema *guol* i-
 dem cum *wul* in *G*. *wulthus*, A. S. *wuldor*,
 gloria. Thema *guol* apud Latinos audit *glo* in

gloria, in qua voce prima consonans *g*, cum stabilis non sit, solennem Germanis mutationem in *k* non passa est. *Gloria* enim contractum suspicor ex *geloria*, splendor. ἔλω, splendo, [Ἡελω, *het helle licht*] produxit, ἔλενη, λαμπας. Hes. Helena, foeminarum formosissima; ἥλιος, sol. Aspiratam *h* in Ἡελω plerique Græci in *s* mutantes dixerunt σεληνη luna; Lacedæmones in β, βελα, ἥλιος καὶ αυχη. Hes. Aeoles in suum digamma, quod hi per *w* Φελα [wel] Lat. *Vultus*, Goth. *wul-thus*, vel literis transpositis A. S. *wlíte*, nitor; Goth. *wlaiton*, micantibus luminibus circumspicere [Holl. *rondblikken*.] *wlits*, facies. Goth. *wleizn*, id. Alii per *g* efferebant in γελα [gel, *guol-like*] solis splendor, Hes. γελα, παχη, pruina nitens. Stephan. Byz. *gelu*; γελαω, niteo, rideo. Ut ex ἔλω, capio, fluxit ἔλωρ captura, itidem ex γελω, γελωρ vel γελας, splendor, risus, unde forsā adject. antiquatum γελωριος, γελωρικ, γελωριον. Ut *glos* a γαλας, *gloria* a γελωριζ. Eodem modo *glacies* [gelacies] *glessum* [gelessum] *gladius* [geladius] Scand. *brandr*, titio, lamina ensis, F. R. *brand*, id. *ghscena* [geliscens] *ignis*, cætera orta sunt, in quibus ardendi vel splendendi notio prævalet. His fere aasonare videntur Belgica *gloed*, ardor; *glœien*, candere; freq. *glören* [glo-e ren] focillare, recreare; *glad*, lævis, *glaber*. A. lætus. *glas*, antiq. *gelas*, vitrum. [Germ. *gleissen*, nitere] *glans*, nitor; *glinsteren*, nitere; *glimmen*, gliscere, micare, quæ cum multis aliis, ex eadem fonte natis, in omnibus Germanicæ stirpis linguis supersunt.”

inde, vervolgens *ende*, thands *en*. Ten tijde

dezer vertaling scheen de *c* in de flauw gehoord te worden; althans men treft hier veeltijds *ind* aan, ja, *in*. Het laatste schijnt een fout van den afschrijver, omdat *ende* nog in volle kracht was ten tijde onzer bijbelvertaling in 1630. De *u* is oorspronkelijk in Sansk. *ati*, Fr. *ande*, A. S. *and* en *ant*, Th. *anti*, doch hier verloopen in *i*. Maar bij de Grieken en Latijnen is de *e* oorspronkelijk in *eti* en *et*, hetzelfde met [*c-n-thi*] *ende*. Dewijl de *th* verloopen is en deze aspirata tusschen *t* en *d* inlegt, wankelt het A. S. tusschen *and* en *ant*.

Werk, opera: veele neutra monosyllaba hadden voorheen den nom en acc. pluralis gelijk aan den singularis; [zie *word*] *εργον* en *w-erk*, zijn beide neutra.

Hando, gen. plur. *fæm*. I dec. Niettegenstaande groote overeenkomst dezer taal met het Saxisch in den Heliand, zou *hando* daar *handjo* zijn. De casus pl., die toen door verschil der terminatien aangeduid werden, hetwelk de taal klank- en zangrijk en pittig maakte, eindigen nu allen in het centoonige *en*; en daarvoor hebben wij tot overmaat van elende noodig onze reden te overladen met *van's*, en *aan's* en *de's*, *van de handen*, *aan de handen*, enz.

Sinro, uit dezen gen. pl. die voluit *sinaro* was, is bij omzetting [*sinor*] het tegenwoordig *zijner* geboren. 2 *Dag dages*, dies diei, bij M. Misschien heeft de vertaler bij *diëi* den genit. gedacht, zonder op te letten, dat de zin den dat. eischt.

Utropizot, eructat. Dit woord mist bij Lips.

.. *Robbe*, piscium stomachus. *Ropje*, exenterare.

A. S. *roppas*, exta. Scand. *at ropa*, ructare [flatum stomachi emittere] freq. *ropizon*, ructare. Ps. Lips. 19. vs. 2. *ut-ropizot*, eructat. Contr. Kil. *rupsen*, id. Hodic inverse *rispen*. Germani ulteriore transpositione *görspen* [ge-ropsen.] Secundum eandem normam A. S. ex [*balig*, Holl. *balg*] *bælig*, *bælg*, venter, Fr. R. *bealg*, formårunt *bcalcan*, ructare, A. to *belch*. *Balg* ipsum ab inflatione dicitur, idemque est cum A. S. *blæg* in *blægen*, pustula. Quin et *bylg*, quod A. S. uter est, Hollandis valet ructum. *Een bulk laten*, ructum emittere. *Bulken*, A. S. *bylgean*, mugire."

Tund, dit woord heeft mij te veel overeenkomst met *toont*, om niet te denken, dat het cenigzins naar onzen tegenwoordigen vorm geknoeid is. Stond er eenmaal *tunot*, het was ligt van *ot* te maken *d*. Het woord bewaart nog de Goth. *u* in *tūhan*, *tau*h, halen, trekken, waarvan Holl. *tijgen*, *toog*, trek, en uit *toog* weder het oude *toogen*, aanwijzen; nog over in *be-toogen*. Uit *tūhan* is dus de andere vorm *tunon*, thans vergroofd tot *toon*en; overeenkomende met A. S. *tconon*, criminari. De aspirata gaat bij ons tusschen twee vokalen dikwerf tot de neusletter over, zoo als uit Goth. *lei*hwan, Theot. *li*han, leenen; uit G. *sco*hos,¹ schoenen. In anderen verdwijnt de *h* zoo als in *slaan* uit *sl*ahan, maar in de perf. *sloeg* en *geslagen* komt *ch* weder voor den dag, bij de Friezen reeds in 2 en 3de persoon van præs. sing. *Ik slaan*, *dou slachste*, *hij slacht*.

*Wist*uom, bij M. *wist*nom. Ook *wist*uom?

3. *Worth*, bij M. *woorth* gespeld naar het

latere woord. Ik moet echter doen opmerken, dat de *o* in *Cædmon* dikwerf geaccentueerd is. Het neutrum, waar *word* toebehoort, bleef bij de Hoogduitschers, Saxers, A. S. oudtijds onveranderd in nom. et acc. plur. Zoo ook bij de Friezen, L. F. 14, 15. *tyaen wird*, decem verba, i. e. decalogus. Het plur. had in deze klasse vroeger slechts een *a* tot sluiting, zoo als bij Goth. *waurda*, verba, en die *a* sleet af. De strekking van de zoogenaamde beschaving der taal en van de volksanalogie om alle woorden op elkander te doen gelijken als een regiment soldaten, heeft zich ook hier laten gelden door den algemeenen staart en aan *woord* te hangen; *woord-en*, verba. Wij zijn geen *Nederlanders* meer, maar *Nederlanderen*! Zie het volgende *stemmen*. — Het schijnt dat de taal weifelt tusschen *t* en *th* als sluitconsonant, waarover ik in mijn Fr. Lexicon het volgende artikel vind.

. *Wird*, Subst. n. verbum. Cum Goth. *andawaurdi* [contraria dictio] responsum, quadrat, F. R. *wer-wird* [*withra-waurdi*] id. *sonder wird of wer-wird*. Ne gru quidem, ne mutiebant quidem. Ab. et E. L. *word*, sed L. F. quæ exhibent linguam antiquam ultimæ Frisiae et Fr. R. *wird*; conspirant Antiqui Prusii in *wird*, quorum hi ad mare Balticum remoti, illi ad Rhæni effluvia, concentum inter diversarum nationum extremos indicant. — Ultima consonans Gothis et omnibus nostræ gentis dialectis communis est *d*. Vacillat tamen versio Ps. Lips. inter *t*, *th* et *d*, quod inde evenisse arbitror, quod *wird*, idem cum *ἦντων*, antiquitus *t* in *th*

mutaveris. R, vocem inchoata, a Græcis spiritu aspero donatur, quare voces quales *Ἠραβεός*, *Ἠρακός*, *Ἠριπτεῖν*, *Ἠρίδα* pronuntiandæ sunt *hraiβos*, *hrakos*, *hriptein*, *hrida*. Aeolæ, Græcorum simillimi Germanis, spiritum saepe mutant in digamma suum, i.e. w. Aeolice igitur istæ voces audirent *wraiβos*, Gothice [wraiwa]. *ῥαιβός*, *σχολιός*: *wrakos*, Hollandice *wrak*, rejiculus, vilis; [*Ἠριπτεῖν*] *wripein*, per transp. *wirpein*, Gothice, *wairpan*, Sax. et A. S. *worpan*; *wrida*, Sanskr. *wridh*, crescere, G. *wrisqwan*, fructum terre, A. S. *wriðian*, fruticare, Fr. R. *wrcidje*, serpere per humum crescens: per transp. *wirda*, A. S. *wurt*, Fr. R. *wirt-el*; Holl. wortel. Analogice ex *Ἠρετον*, *hreton*, ortum est *wrêton*, [wêrton] quod Germanice audire debuisset *wêrth*: sed propria vi aspiratæ ad finem vocis et post literam lingualem debilitatâ, *th* abiit in facilioris pronuntiati-
onis mediani d. Eodem modo verbum se habet ad *Ἠρημα*, [*Ἠρημον* *wremon*] *wermon*, mutatione literæ *m* in *h* Aeolibus usitatâ, *verbon*, Lat. antiq. *verbon*, postea *verbum*. In *Ἠριζός* Latini litteras suis sedibus moventes dixerunt *hainbos*; unde *h* [ch] et *h* in litteras affines *c* et *w* mutatis fluxit *curvus*. Cum *h* et *w* nihil præter aspirationes sunt, alteram per guttur, alteram per labia, efformatas, Scandinavi in talibus *w* fere negligunt: ordiis est verbum; quia et Gothi ut Scand. in *wrt*, herba, *w* neglexerunt in suo *awrts*, herba, transpositis literis pro [rants] *radix*. Scandinavi tamen et innotam formam *rot*, *radix*, retinent, unde manarunt Sued. *rot* et Angl. *root*, et ipsi *wrt* pro *w*, ex u natâ, aliquando præpo-

nunt *similarem semivocalem j, ex i ortam, jurt, herba*".

3. *Ne*, non. Door omzetting *ne*. Voormaals, *Hy en is niet dwaas*, voor, *Hy ne is niet dwaas*. Volgens den Griekschen regel, *duo negativa vehementius negant*, die nog bij de Friezen ieder oogenblik geldt. *Ik haw er nea naet wæst*, ik heb er nooit geweest. *Neat naet*, niets.

noh, nec, ons *nock*. *Ne* is niet, en *noh*, ook niet. Nadat er gezegd is, *ne sint spraken*, er zijn geen spraken, volgt er in het tweede lid een woord van toevoeging op, *noh worth*, en ook geen woorden. Dit is een fraai onderscheid, hetwelk het Nederlandsch thans heeft prijsgegeven. Op dit *ne*, *noh* sluiten Goth. *nī*, *nīh*, Lat. *ne*, *nec*. De Friezen kennen geen *noh*, Goth. *nīh*, nec, waarvoor zij *nauder*, later *nor*, A. S. *nauther*, A. *nor*, zeiden, maar wel *nog*, Goth. *nauh*, nog, adhuc; doch geen van beiden herinner ik mij in oude Friesche wetten gelezen te hebben dan *nock*, nec, L. F. p. 96, waar het onder etlijke herhalingen van *ner*, nec, gemengd staat, en dus valsch is. Daar de *h* hier analogisch op de Latijnsche *c* sluit, is er aan geene derivatie van *nīh* of *noh* te denken, die niet tevens *nec* verklaart.

Werthint, bij M. *werthin*.

Stemmen. De vokalen der sijllaben zonder accent zijn de eerste die, als zonder klem uitgesproken, zich oplossen in de karakterlooze *e*. Van daar *stemmen*, voor *stemmon*, bij assimilatie voor *stemnon*, en dat weder door verwisseling

der *b* en *m* voor *stibnon*. Voor de eerste schelle *e* is eene andere reden; namelijk hare verwantschap met *i*. In den Heliand declineert de nom. pl. *stemma*, gelijk het volgens de Goth. declinatie [*stibnos*] moest zijn. Tegen *stim-non* zoude in het Goth. niet *stibnos*, maar *stibnon*s overgestaan hebben.

iro; *stemmen iro*, stemmen van hun, voces eorum, en niet *hunne stemmen*. Want *iro* is de gen. plur. van *he*, die ondergeschoven is aan het oude Goth. *is*, hij, gen. pl. *izo*. Van dien genit. maakte men vervolgens een adj. *h-ir*, *heur*, *haar*, en men zeide *hare stemmen*.

4. *An allero erthon*; *allero*, dat. sing. fæm. van *al*, en *erthon* dat. sing. fæm. der nasale declinatie, is geheel in de Saxische vormen van den Heliand: lees slechts voor *allero*, *allaro*, voor *erthon*, *erthun*. De *th*, waarvoor onze *d*, wijkt in de oude talen nergens van haren post. Het tegenwoordig Schiermonnikoogsch zegt nog met eene gebrokene *s*, *op iersen*, op aarde, voor het oud-Fr. *irthe*. Deze *th* is geheel in den regel der analogie, wanneer wij aannemen dat de Latijnen *terra* bij omzetting gezegd hebben voor *errta*; hetwelk waarschijnlijk is, omdat het veel oudere Semitisch dit woord ook in dien vorm neemt. אֶרֶץ *arets*.

Luit, geluid. Misschien eene poging van den copiiist om de vokaal naar het tegenwoordig gebruik te buigen. Ps. 64 vs. 8 heeft te regt *lut*. De Friesche stadstaal zegt nog *lied*, de F. R. *luvd* [loed], en dit laatste schijnt hier de uitspraak. Want in de negende of tiende eeuw had men

hier nog de Fransche waarde der *u* niet, hetwelk te onwaarschijnlijk is, omdat de Franschen, als zij Latijn lezen, de *u* als *oe* laten klinken en *muse* uitspreken *moeœ*, schoon zij hun eigen *muses* uitbrengen *müses*. Wij blijven ons zelven gelijk met *müœ* te zeggen.

Al is hier niet *omnis*, maar *totus*. Over de gansche aarde. Góth. *alls*, A. S. *eall* is Joh. IX. vs. 34 ook geheel, *ὅλος*: maar beiden ook, en wel zeer veel, in den zin van *omnis*. Wij zeggen *alleen*, [al één] geheel één, en bij verdubbeling *geheel alleen*, maar de dichter Justus de Harduijn [1620] *all-alleen* p. 8. G. J. *alle dey*, I. p. 9. den ganschen dag, door Epkema vertoord vertaald, *alle dagen*, *ieder dag*, *altgd.* Zoo ook p. 88. *alle moarn*, den ganschen morgen. F. R. *It is alle wrld naet*, 't is de geheele wereld niet, i. e. 't kan niet veel kosten. Ik geloof dat *totus* de oudste beteekenis is, omdat zij die is van *ὅλος*, hetzelfde woord in het Grieksch.

an endon ríngis erthón, in finès orbis [circuitus] terræ. Bij M. *an endron*. *Endon* is de dat. plur. van het neutr. *endi*. Hel. *endjun*.

5. *An sunun*, bij M. *sunum*, dat. sing. fæm. der nasale decl. van de nem. *suna*. De Fr. stedelingen en de Eng. *sünne* en *sün*.

Satta, posuit. 3 pers. perf. verbi *settan*. In den Heliand *settjan*, ponere. præter. *satta*, posui. *sattos*, posuisti, en hier ps. 88. 9. insgelijks *sattos*. Bij de G. *sitan*, sedere, *sat*, sedebat, waarvan *satjan*, ponere, perf. *Satida*, collocabat, zoo als wij *zetten*, præter. *zattede*. Gelijk wij

nu *zette* tot *zette* zamentrekken zoo de Sax. en Nederl. voor *satida*, *satta*, *sattos*, *satta*. Van dit soort is een gansche reeks te zien bij Gr. I 891. Zij zijn allen een schitterend bewijs voor de waarheid, dat de praeterita de echte vokaal kunnen bewaren, die de praesentia ontslipt is, en hoe kwalijk de taalkenners doen met de vokaal van het ongelijkvloeiend praeteritum als een verloop of afwijking van die des praesens voortedragen. Het omgekeerde is meest waar, en dit is de reden, dat de oudste substantiven, die van verba afgeleid zijn, de vokaal van het praeteritum hebben, even als de afgeleide verba. *Satjan*, *ponere*, heeft de vokaal niet van *sitta*, ik zit, maar van *sat*, ik zat. [Schoon dat het Saxisch van den Heliand zegt *settjan*, Ps. Lip. *settan*, en wij *zetten*, heeft Maerlant nog de Goth. *a* in zijn *saten*, *ponere*. I. 223.] *G. knaiws*, laag, is niet uit *hneiwa*, vergo, maar van praet. *knaiw*. Holl. *laag* is niet van *ik lig*, maar van *ik lag*. *Ge-lag*, samenlegging, drinkgezelschap, insgelijks van *lag*, niet van *lig*. *Band* van *ik band*, nu *bond*, niet van *ik bind*. De reden van dit verschijnsel, hetwelk door Ten Kate reeds opgemerkt wierd, is eenvoudig, dat de vokaal dezer woorden, toen zij gevormd werden, nog in het praesens zat, maar naderhand ontaard is. Zoo zit de ware vokaal niet in *λεπω*, maar in *ελιπον* Aor. 2. dat is, Imperf. van *λεπω*: niet in *κλεπτω* maar in *εκλεπην*, aor. 2. pass. Doch punctum!

Selitha sina, tabernaculum suum. Gelijk ons *huizen*, cohabitare, is van *huis*, domus, zoo is

het Goth. *saljan*, *wonen*, van *salk*? ons *zaal*. Van hier *salithwa*, *maansie*, hier *selitha*, bij de Th. *saluda*. Van *sal* hebben de Italianen het diminutivum *salette* [een *thee-salet*] gelijk de Fransen van *toile*, *hinnen*, *toilette*, oedtijds de luiersmand, maar nu bevorderd tot de waardigheid van pronkdoos der schoonen. Deze voortgang der beteekenis, hoe waar in een taalkundigen zin, loopt dwarsch tegen den draad der wereld in, waar het toilet voorop gaat. — Ons *selitha* is weder van de nasale diclinatie. Ps. 60. vs. 8. *an selethon*, in tabernaculo, en 68. vs. 26. in tabernaculis. De taal is hier en in den Hel. zoo verre reeds bedorven, dat het onderscheid van *un* en *um* tusschen dat. sing. en pl. niet meer bestaat. *An selethe*, in habitaculis ps. 84 vs. 16, lees *selithon*. • *Salk* = A. S. *halk* [Beda, III. 24. IV. 23, 27.] *heall* = G. *alh* = αλη, robur, auxilium. G. *saljan*, *buesu* in templo." also, eigenlijk, geheel als.

brude-gomo, bruidegom. Indien *gomo* het Lat. *homo* is, en *gomo* zoo veel is als iemand, die groote attenties voor een ander heeft, gelijk het G. *gaumjan*, bemerken, opletten, A. S. *gyman*, met de uiterste zorg bewaren, [zoo als *tutor*, toekijker, van *tueri*, zien, toezien,] aanwijst, [die op de bruid toekijkt] dan moet die derivatie ook op *homo* toepasselijk zijn. Zoude men zulks durven verdedigen?

Fort-gangande, deze reduplicatie van *gan*, die ook in het Goth. A. S. Scand. Theot. is, slijt met der tijd af tot *gán*, gelijk de twee vormen reeds in 't A. S. aanwezig zijn. Het Lat. thema *eo* ver-

toont zich in het A. S. *éode*, ik ging, *præs. ic ga*, hetwelk eem verouderd *inf. con* onderstelt. Dit *een* of *an* is op verscheidene wijzen bewerkt; dan eens met de *b* [*β-aw*] *βανειν*; dan met *g* in *g-ân*; en dan met *w* in [*w-anden*] *freq. wandelen*. De Gothen, die Italië veroverden, hebben daar nog het onbewerkte *and* gelaten in *andare*, oud Holl. *w-anderen*, *g-ân*, waarvan *andanté*, eene wandelende, niet hollende, [gematigde] beweging in de muziek. G. *iddja*, *σπορευετο*.

betekameren, lees, *beti-kameron*, dat plur. nom. *beti-kamera*? Het G. *badi* heeft tegen over zich *bede* en niet *bedde*: hier is 't daarom ook *bete* met Hoogd. *t*. De Fr. R. volkomen *bæd*, pl. *bæden*, niet *bedden*, hetwelk als *herro* voor *hero* is. Nothke heeft de verdubbeling der *t*. Ps. 104. 30. *bette-chameron*. „ Δαφες [*δαφες*, *δαπεδον*, *δαπης*] per metathesin *φάδες*, G. *badi*?"

6. *Mendida*, exultabit. Exultabat? Perf. van *mendon*, exultare, Ps. 62. vs. 8. Dit woord heb ik nergens gevonden dan hier, en zeer veel bij de oude Hoogduitschers.

• *βουνας*, collis, *Dores* mutant in *δουρος*, [*θιν*] Holl. *dain*, unde Fr. R. *dilenje*, *beum more oestro agitari et olunibus levatis salire*. Latini [*Aeoles*?], quibus nos *propiores*, in *mons*, *montis*, unde Lat. Barb. *montare*, *adscendere*, Gall. *monter*, id. unde *monté*. Eodem modo jam antiquitus Th. *mandjan*, [in altum tollere, saltare, animos tollere] *mendjan*, *exultare*, *gaudere*. *Muntar*, *alacer*. Goth. *muns*, [*elevatio*, *spiritus*] *cogitatio*, ut Fr. *gâst*, et *collem* et *animum* notat. Antiquior forma, in quam nondum *n* irrepserat, *mud*, *alta mens*. Goth.

moths, ira. A. S. *mod*, mens. Th. *muat*, id. Holl. *moed*, fortitudo. Germ. *muth*, id. *animus* et mentem et fortitudinem notat. Sanskr. *mud*, letari. Fr. R. *Ik hab daer myn moed naet oer*, hoc mihi displicet; ubi *moed* voluptatis notionem habet.

wrisil, bij Lips. verkeerd *wrisit*. Eigenlijk een *worstelaar*, gelijk van der Mijle te regt aanmerkt. Het thema *wri*, verdraaijing [G. *wraiqwt*, krom; *writs*, een krom haaltje boven een letter. A. to *wry*, to be contorted] brengt voort [*wri-en*, *wri-s-an*, *wri-s-il-an*] A. S. *wrixlian*, verwiselen. *Wraxlian*, worstelen. Fr. R. *wraxelje*, id. A. S. *wraxlere*, Fr. R. *wraxeler*. *worstelaar*. A. a *wrestler*, id. Hiertoe behoort het Theotische *risi* of *riso*, Hoogd. *riesc*, reus, op zijn Noordsch zonder *w*, gelijk Scand. *at ryskiaz*, worstelen, voor *w-ryskiaz*. Ik had hier eigenlijk Fr. *wigand*, Theot. *wigant*, oorlogsman, held, verwacht; is dit door de gewone verwisseling van *g* en *w* niet hetzelfde als *gigas*, *gigantis*?

te loupomi, bij M. *te loupom*. *Loupon* is *loopen*, en *te loupomi*, om te *loopen*, ad currendum. Dit gerundium schijnt den infinitivus als een substantivum te gebruiken, hetwelk achter *to* of *te* in dativo gezet wordt. Het is hier zeer menigvuldig; maar wij hebben 't sedert lang verloren, en behelpen ons met *om*; *om te loopen*. Dit is de vloek, die op de afslijting der grammatikale vormen volgt; dat de taal vol wordt van éénlettergrepige hulpwoordjes, die de uitdrukking langdradig en den zang der taal hortend maken. De *h* in het G. *hlaupan* is hier reeds verloren, gelijk ook de oorspronkelijke beteekenis van

springen, die nog is in het Fr. R. *leape* [*hēp-pe*] A. S. *hlæpan*. A. *to leap*, saltare. Hlap = elab, elib-us; Gloss. *clivus*. *αναβασις*. Hes. *κλιστος* = *ὕψηλον*.

wēk. In nominat. sluit het woord met *h* [ch] en zoo spreken wij het ook uit, maar als *h* de syllabe opent wordt zij *g*. *Wch*, *wē-gis*. Met *σχῆω* één zijnde is de *g* oorspronkelijk.

hōon, voor *hōhon*, gesproken uit *hohumu*.

himli, dat. van *himil*. De *i* is voor *α*. Goth. *himins*, dat. *himina*.

utganc, bij M. — *gant*.

vs. 7. *withirloup*, bij M. — *loop*, naar de tegenwoordige taal verknoeid. *Weder-loop*.

untis. Ps. 86. vs. 2. *untis*. Hier loopt weder een straatje van het Hoofd. door. Theot. *untus*. Holl. moet het zijn *unthat*, van het Got. *und thatci*, tot dat. A. S. *oth*, gelijk *muth*, A. *mouth*, voor *mund* ons *mond*. De Engelschen hebben uit het Goth. *und* en het Noordsche *till*, *untill* zamengesteld, dat letterlijk het Lat. *usque ad* uitdrukt.

te *hōi*, voor *hōki*, Ps. 88 vs. 4. Gelijk van *meneg*, *multus*, Ps. 63. vs. 3. *menegi*, *multitudo*; van *mīkil*, *magnus*, Ps. 70. vs. 8. *mīkili*, *magnitudo*; van *eld*, *vetus*, Ps. 70. vs. 9. *eldi*, *senectus*; van *god*, *godi*, *benigtas*; van *huld*, *propitius*, *huldi*, ons *hulde*, zoo van *hok*, *altus*, *hōki*, contr. *hōi*, *altitudo*. Alle deze subst. zijn *fæm*, en houden de *i* onverbogen in het sing. Wij hebben den overgangs-consonant *t* tusschen den uitgang en het woord geschoven; dus voor *hoog-e*, *hoog-t-e*; *menig-e*, *menig-t-e*. Bij de *d* in *hulde*

kwam die *t* niet te pas. Ten tijde van Maerlant en later had men echter nog subst. van dit soort zonder *t*, welke Bilderdijk te onregt voor *fæminina* van het adjectivum hield. De *i* is hier eene verkorte terminatie van hetzelfde gewigt als *heid*, *nis*, en diergelijken.

the, misschien *thi*?

Sig, zich. Goth. *sik*, Theot. *sih*, hetwelk in geene andere talen aanwezig is, ook in het Fr. niet, en dus weder een Hoogduitsch innengsel is; maar een innengsel, dat de taal verrijkt heeft, door het medium der Grieken uit te drukken, hetwelk de anderen moeilijk of ondoenlijk valt. *Hij zal hem slaan*, τυψει αυτον; maar *hij zal zich slaan*, τυπηται. Deze terugwerking op den dader kan de Fries alleen uitdrukken door de toevoeging van *sels*, *zelve*, *Hy scil him sels bruye*. Gelijk Theot. gen. *min*, van mij, acc. *mih*, me, mij, zoo gen. *sin*, van zich, acc. *sih*, se. De nominativus ontbreekt zoo als aan het Lat. *mihi*, *me*; *sibi*, *se*. In het plur. kooft *zich* voor den dag met den vorm *Si*, thans *zij*. Het is zeer merkwaardig dat dit relativum, hetwelk in dit Nederlandsch der 9de eeuw verschijnt, van Maerlant en Melis Stoke in de 13de eeuw nog niet gekend wordt, en vervolgens in onze taal algemeen doorgedrongen is, en wel in de dubbelde beteekenis van het plur. en sing. die reeds gold in het alleroudste Hoogduitsch.

fan hitte, eigenl. *hitti*, volkomen reeds onze tegenwoordige vorm, *hitte*, Th. *hiza*. De Goth. noemen de koorts naar de hitte, *heito*, gelijk de Friezen naar de voorafgaande koude *keald*

[*de kjeld*], dewijl de koude anderdaagsche koorts op hunnen bodem 't algemeenst is. De *ei* loste zich bij de Nederlanders op in *ê*, *hette*, *hitte*; de *i* positione correpta in *hiet* veranderde bij de Friezen in *j*, *hjet*, *hjet*, *hitte*. De *ai* of *ei* hebben de Grieken in *αιω*, [Goth. *haiza*, *tæda*] uro.

unbemillan, bij *M.* — *lam.* In de Gl. Lip. *melm* stof, Goth. *malma*, zand, stof, ons *molm*. *Millan* moet dus *stuiven* zijn; Kil. *be-mullen*, aspergere pulvere; en *un-be-millan*, onbestoven, onbevlekt. Het thema *mal*, in *mal-en*, *dens mol-aris*, *mordere*, *mor-selen*, enz. brengt de beteekenis van vergruizing met zich in *melm* of *milm*, bij assim. *mille*. *A. mill*, molen. Kil. *mīl*, pulvis.

selin, bij *M.* *selim*. Ten zij men moet lezen *selun*, als in den Heliand.

urkundschap. Wij hebben nog *kondschap*, be-
rigt, en *oorkonde*, getuigenis, historisch be-
scheid. In de L. Fr. is *orkenschip*, getuigenis,
zeer gebruikelijk. Zie L. F. 90, 292, 298, 330.
Schot. 97. Chart. I. 344. 404. *orconsceep*, Maer-
lant II. 394, 411. *Oorkonde* is geen *waar-kon-*
de, gelijk Bilderdijk wilde; het is eene kunde
bij de eerste; en echte bron; want dit is de
beteekenis van het Theot. *ur*, in *oor-zaak*, *oor-*
sprong, enz. Het Theot. *ur* duidde daarom in
de 8te eeuw ook den oorsprong als *præpositio*
aan, omtrent als ons *uit*, maar met aanduiding
eener vroegere *her-komst*.

getruwi; Van der Mijle spelt de *w* hier anders
steeds *w*, schoon Lipsius in zijnen codex v v. [bij
van der Hagen u u] vond. *M.* heeft hier *ge-*

truuin, waarvoor lees *ge-truusi* [getruwi], hetwelk juist met het getal ophalen in *ge-truuin* overeenkomt.

wisduun bij *M. wis-duon*.

farliënde. Uit *li-an*, Theot. *khan*, eenzondere; de *h* in *n*, *lenen*. De oude dialecten kennen den part. staart der stomme *i* of *e* niet, ten minsten niet in schrift. Het behoort tot het midden-Hoogduitsch en het Holl. te zeggen — *end-e*; in *liëndi* vinden wij reeds een begin. Wij zeggen *lenende*, en de anderen *liënde*, omdat ik een infin. *liën*, onderstel; maar was het reeds *lie-n-en*, dan zoude hier eene versmelting van *en* plaats hebben, als in *weinde* voor *weinende*; *diende* voor *dienende*, door Gr. I. 1007 aangehaald. Zie echter boven *tund*.

Luzzulon, bij *M. luzzundon*. Deze ps. hebben anders *luzzilon* en *luticon*, parvulia. De Tentonist heeft ook de beide vormen *luttick* en *lutsch*. *Luzzul* voor *luttal* heeft een streepje van het Hoogd. aan. *Luzzundon* kon blijven als een part. præs. *luzzuud*, van *luzzon*, Theot. *luzen*, latere. Dus verschovelingen, die achterafstaan.

9. *Rehtnussi*. pl. Het Eng. *rightness*. De Friezen hebben eene menigte subst. op *nes*, maar bij omzetting; voor *moetel-ness*, *moetelens*, poezelheid. Voor *hjit-nes*, *hjitteus*, hittigheid. Ik houd het voor verbaalia, want *keald-ens* kunnen wij niet zeggen, omdat er geen verbum *kealdje* is; maar wel *for-kældens* omdat er *for-kældje*, verkouden worden, is. — Bij *M.* is hier *reknussi*, en *retha*. 10. *fortha*, voor *rehta*, *forhta*. ps. 62. vs. 2. *liothe*. vs. 3. *quetahn*, voor *liohti*,

quethan; deze omzetting is in de psalmen van Van der Hagen zeer algemeen, en wat opmerking verdient, geheel niet vreemd in het register der inkomsten van het klooster Freckenhorst. Daar vindt men *narht*, *werht*, *lieth-missa*, *ambath*, voor *narth*, noorden; *werth*, waardig; *licht-missa*, licht-mis; *ambaht*, ambacht. Dit was zeker de achteloosheid van een loggen copïist, die rijkelijk kaas en eijeren had gegeten; immers wij vinden er ook *schilling* voor *schilling*. Ondertusschen is mij dit een bewijs, dat, en de codex der psalmen van Wachten-donk, en de codex van Freckenhorst door Dorow uitgegeven, afschriften waren van vroegere codices.

geblithande, de Goth. en A. S. hebben dikwerf voor de verba *ge* waar wij *ver* hebben. Dus Goth. *ga-niman*, discere, ver-nemen. vs. 13. *vininan*. A. S. *ge-bolgen*, *ge-ceosan*, *ge-celen*, bij ons *ver-bolgen*, *ver-kiezen*, *ver-koelen*. Zoo hier *ge-blithande* voor *ver-blijdende*. *Ge*, geboren uit *ga*, en één met het thema in *ga-de*, conjux, *ga-der*, simul, *ga-deren*, congregare, had oudtijds de kracht om eene gemeenschap of deelgenootschap aan te duiden, bij v. in G. *dails*, deel, *ga-daila*, deelgenoot; *brikan*, breken; *ga-brikan*, [ge-breken] *συν-τρίβειν*. Met het verloop der taal is deze beteekenis ten langen leste niet meer gevoeld, en daarmede de partikel als een werkeloos voorzetsel der verba weggelaten. Daar alleen, waar de werking van het verbum als volbragt beschouwd en dus eene versterking der beteekenis gevorderd werd, heeft men het aangehouden. De *ga* dus, die de Goth. door alle tempora heen b. v. in

ga-wrikan, *ek-dixen* hadden, hebben wij alleen in *ge-wroken* van *wreken*. In sommige verbaalia leeft 1° de oude beteekenis nog bij ons voort, zoo als *ge-zel*, *socius*, *ge-stel* [zamenstel; complexie, *συσμα*] *ge-lid*, reeks van leden, of ook *ge-praal*, *ge-praat*, *ge-loop*, een pralen, praten, loopen met elkander, en dus bij menigte en aanhoudendheid; en 2° de *ge* der infinitiva zonder die beteekenis, zoo als in *ge-brek*, *ge-luid*, waarvoor de Friezen *brek* en *luud*, van het oude *ge-breken*, *ge-luiden*.

herta, *corda*. *Héorte* is bij de A. S. een *fæm.* dat in acc. plur. *hértan* heeft. Bij de Sax. en Theot. een neut. dat in acc. plur. *hertun*, *herzun*, heeft. Hoe kan hier dan *herta* in acc. pl. staan als bij de Friezen, die het ook *fæm.* maken? zie *hertin*.

ogun, bij M. *ogum*. Zoo als bij de A. S. en Th. neutr. der nas. declin. acc. plur. *eagan*, *augun*, afgeknot voor *eugana*, *auguna*.

schuni, hetwelk zoo als de Sax. *sconi*, schoon, in sing. door al de genera heeft. Het beteekent hier *purus*, gelijk de Fr. R. *scjin*, *purus*; ien *scjin faem*, is geen schoone, maar eene zindelijke meid. De Holl. hebben nog over *schoon-maken* voor het jaarlijksche groote reinigingsfeest der Holl. vrouwen. Ondertusschen is de beteekenis van *formosus*, welke de Holl. thans aanhouden, zoo oud als de Goth. palimpsesten, die *skauis* hebben voor *ωραιος*.

10. *Drusten* bij M. Van *druhtin* en *druftin* schijnt dit woord getrokken tot het meer verstaanbare, maar Noordsche *drust* of *drost*, dat

wij nog kennen. Moest het niet zijn *druhtines*, als bij de Saxers *drohtines*? Of is de nom. *drus-to*, en wel van de nas. decl. dus gen. *drustin*? *Drustin* komt hier tweemaal voor! G. *drauhts*, oorlogs-drom, geeft *drauhtinon*, oorlogvoeren, en *draukhteins*, dux agminis, in het thema één met *ḡpoos*, *adpoos*, hetwelk bij voorkeur van op-één-gedrongene slagordens gebezigd wordt; *to adpocv* is zelfs, menigte. Het oorlogsbevel het eerste soort van gebied zijnde ging naderhand over om alle heerschappij te beteekenen, vooral die van den oppersten God, die als *de heer der heirscharen* door onze voorvaderen vereerd wierd.

volwōnende, permanens. *Folwonen*, dat wij verloren hebben, is gevormd als *vol-houden*, *vol-harden*, *vol-maken*, *vol-wassen*, enz. Ook met *thuro*, door, ps. 71. vs. 17. *thuro-wanun*, permanere. De *f* in *fol*, plenus, onttaart hier gelijk in het Freckenhorster register der negende of tiende eeuw reeds in de *v*; weder een Hoogd. inkruip-sel der Holl. taal, dat de Friezen heden nog zoo onbekend is, dat zij 't in de uitspraak zelfs niet nabootsen kunnen. Het Freck. reg. begint reeds *nan* en *fan*, *uān* en *fiar*, *wif* en *fif*, *uerscange* en *ferscange* te wisselen. Eigenlijk bleef de *f* midden in deze vervorming, als een vlinder die in de pop sterft, steken; *f* moest *b* geworden zijn. — *Wonon* wordt ps. 33. vs. 7. *wunun*, 68. vs. 36. ps. 71. vs. 17. *wanun*; maar 68. vs. 37 weder *wonon* gespeld. Als ik op mijne geboorteplaats in Friesland nog in 1837 *seis*, [G. *saihs*] *sæchs*, en soortgelijken door elkander hoor gebrui-ken, kan ik mij best voorstellen, dat men in de 9de

of 10de eeuw, toen de dialecten zoo veel rijker waren, *wunun*, *wonun*, en *wanun* door elkander bezigde. De *a* is de echte letter. *Wanun* is één met *mancre*; *mansio*, verblijf; Fr. R. *went*, id.

An werildi werildis, in *sæculum sæculi*. ps. 84. vs. 20. *weroldi*, mundo. Th. *weralt*, gen. *weralti*. Sax. *werold*, gen. *weroldi*. A. S. *woruld*, gen. *worulde*, maar bij uitzondering somtijds *worldes*. Luc. I. 70. Deze uitzondering, welke wij hier in *werildis* zien, gaf aanleiding tot het misbruik van te zeggen, 's *werelds* heil, even of het woord mannelijk ware. In al de genoemde talen is 't fœm. gelijk bij ons. — De verwante denkbeelden van de tegenwoordige wereld en de tegenwoordige eeuw kenden aan *wereld* de beteekenis van eeuw toe. Zoo ook de A. S. vertaler, *on worulde woruldc*. Th. *weralt*, *mundus*, *sæculum*.

Duoma, *judicia*, bij M. *dwoma*. Fr. A. *dom* en *doem*, vonnis. Th. *tuom*, Sax. *duom*, masc. 1 decl. en dns *tuoma*, *duomos* in nom. pl. *Duoma*, *himila* vs. 1. volgen dus het oude Hoogduitsch, en niet het Saxisch, maar de *d* is Sax.

giwari, vera. nom. *giwar*, verus. Sax. *war*, nom. pl. mas. *wara*, of *-re*; het volgende *rechtlica*, [rechtlijke, gerechtlijke] nom. pl. m. g. is dus in den regel. Zoo ook. vs. 11. *begerlika*, *desiderabilia*. *suottera*, zoeter.

An sig selvon, in zich zelven. *An* heeft hier gelijk bij de Saxers de dubbelde beteekenis van *aan* en *in*. Zie het Freckenh. reg. Bij de Fr. E. L. 8, 10, 48 *anda*, aan. 22. met. 16, 18, 64, *a'*, in. Ab. *and*, 100, 224, in. 334 *ana*, in;

meest 2, 3, 6, 280, *an*, in. Goth. *and*, in, tot, naar. *ana*, op.

11. *Stein*, acc. masc. 1. decl. dus gelijk aan den nom. *stein*. Bij de Goth. A. S. Sax. mannelijk, en van dezelfde declinatie. De *ei* uit Goth. *ai*, die bij de Sax. en A. S. in *ê* [stên] verliep, met de Hoogd. bewaard.

Durlîkin, bij M. *durtikin*. Is *durlîkin* niet beter? Of is in *dure-ih* een *t* ingeschoven tegen den hiatus? [*dure-t-ih*] De *k* is in allen gevalle Hoogduitsch. Het woord staat in acc. masc. sing. en komt dus overéén met het laatste *stein*. Indien met *golt* [Hoogd. voor *gold*] zou het *durlîk* geweest zijn.

over, lees *ovir*. *ovir honog*, boven honig. masc. acc. 1 decl. Freck. reg. gen. *hanigas* en *honigas*. De *o* klinkt in Twenthe zoo hoog, dat men met moeite hoort, of het *honnig*, of *hannig* zij.

rata, acc. fœm. 1 decl. thands *raat*, maar vereenigd met *honig* in *honig-raat*. Kil. *rate*, *honigh-rate*, favus. Hier is het collective, en beduidt niet één waspijpje, maar de reeks van waspijpjes met den honig er in. Het denkbeeld van series, in *rede*, *rade*, statio. Goth. *rathjo*, numerus. *reeks*, series, ligt ook hier ten grond. • *Ordo*, per transp. *rodo* = Germ. *roto*. Mhd. *rosz*, masc."

12. *Schalck*, servus. 13. dat. *schalki*, servo. *Schalck* is thands een guit bij ons, gelijk *dief*, eertijds knecht, thands steler.

• Verbi perditî Goth. *skilan*; *skal*, *skelun*; *sculans*, separare, radere, deglubere, reliquias Goth. *skili*, taberna macellaria, a deglubendo. 1 Cor. X. 28. at *sciljam*, in tabernis macellariis, εν μετρελλω

Germ. inf. *schol*, macellum. Vide Scherzium in voce. [*Schol* nostratibus glaciei abscissa lamina. G. *skalja*, tegula] Tuht. *schil-harst*, costæ porci degluptæ. Scand. *at skallda*, glabrare; *skalli*, calvities. Sued. *skalk*, primum secti panis frustum, crusta abscissa. [Holl. *kapje*, q. pileolus.] Scand. *skalkr*, galea, [lamina] gladius. Goth. *skalks*, proprie rasmus, tonsus, cui crines abscissi, quod servorum et infimæ plebis erat apud Germanos, ut proluxa cæsaries honoratorum hominum. Lat. barb. *criniti*, nobiles: monachi contra, cum dei *servi* erant, crines tonsos habebant. [v. Leg. Sal. XXVIII. 2. ibique Eccardi notas. du Cange in v. *Crinitus*.] Ang. *skull*, cranium."

behodit sia, bewaart [behoedt] ze, zeggen wij nog in de spreektaal, maar in de schrijftaal zeer deftig en onhollandsch, *bewaart dezelve*. Bij de Sax. was *sia*, eos, en *siu*, ea, *αυτη* en *τα*. *Sia* is ps. 54. vs. 11. eam.

an behuodende im, letterlijk voor, in *custodiendis eis*, zeker tegen den aart der taal. Want *behuodende*, custodiens, dat een act. part. præ. is, en bij gebrek den gerundialen vorm *custodiendus* moet uitdrukken, kan geen dat. pl. *im*, eis [ook Sax.] maar wel *sia*, eos, achter zich hebben. 13. *misdadi*, acc. pl. fœm. zoo als in den Hel. 14. dat. pl. *misdadin*. Hel. *dadjun*.

vernumit, verstaat [verneemt] woordelijk als het Lat. *per-cipit*. F. R. *nimme*, nemen.

beholenen, dat. plur. nom. *beholan*; verholen. ps. 68 vs. 8. nom. pl. fœm. *beholona*. *Be* gelijk *be-dekken*, *be-hullen*.

minin, de *n* thans afgesleten. Van *mijne* ge-

heime stukken. De *am* der Goth. is hier verschaald tot in

Beholenen minin, in dat. pl. zijnde, en geregeerd door *van*, blijkt hieruit, dat onze genit. *van den mensch*, voor *des menschen*, eigenlijk een praepositio is met een dat. er achter. De Franschen maken dit zeer duidelijk met den genit. *de l'homme*, de *illo homine*, hetwelk woordelijk in het Latijn uitgedrukt is, wat men Frankisch dacht. Bij het verlies der inflexie *hominis* wierd dit de eenigste genit. der Franschen.

Fremetgon, alienis. Goth. *framathis*, dat. pl. *framathjain*, vreemden, en *framathjam*, den vreemden. Ps. 68. vs. 9. *fremethi*, peregrinus, gen. *fremetjes*, of *ges.* dat. pl. *fremetjun*, of *-gun*, *-gon*. *gercini*, munda. Imper. van *reinon*. Dezelfde i hoort gij in ps. 60. vs. 1. *gehorì*, audi. 88. vs. 1. *genathi*, miserere, en hier 14 *genathe* [-*thi*] *parce*.

14. *thenin*, voor *theinin*. Deze verwisseling heeft het Freck. reg. eenige malen, wanneer deze ps. ei aanhouden. Zoo *gemenon*, *heligono*, *he-ton*, waar 't hier *gemeinon*, *heiligono*, *heiton* zou luiden. In het Sax. der 9de eeuw was de *é* van het Holl. *gemeen*, *heeten*, *appellari*, reeds aanwezig. p. 16. *thru embar giscethanas smeras*, drie emmers gescheiden smeers, waar deze ps. ja, wij de ei bewaarden. Ten dienste der Hoogduitsche taalkenners zij gezegd, dat dit gescheiden smeer het gemeenste vet was, dewijl het van de darmen gescheiden wierd, en overgesteld wordt tegen den reuzel [abdomen] Fr. *riezel*, id. A. S. *rysel*, adeps, die het zuiverste vet bij eene los-

se massa bevat. De Friezen en Holl. gebruiken 't woord van *varkens-vet*, en de Fr. ook van een dikken buik bij den mensch. Dit zijn de *ruslos*, reuzels, van het Freck. reg. De Friezen zeggen *termen sciede* of *sciere*, adipem ab intestinis separare; *sciedel smoar*, darmvet, gemeen vet.

of, si. L. Fr. *Jof.* 46. si. 107, 204. *aut.* Goth. *Jabai*, si.

min, genit. van *ik*, dus van *my*, mijnen. Indien zij mijner niet *geweldig*, d. i. magtig worden.

werthon, subj. In ind. *werthunt*, *werthont*, *werthint*.

scal, *ero*, elders *sal*, hier reeds ons hulpwoord van het futurum, *zal*, maar in het Freckenh. reg. nog, *moet*, *is verpligt*. Straks *solon*, voor *sulun* uit *sculum*. ps. 55. 7. *sulun*, *solun* en *salun*. De verandering van *a* in *u* ook bij de G. *skal* is, hij moet; *skulum*, wij moeten.

gelicun, bij M. *licum sulum*. Dat *lijkt mij!* behaagt mij. G. *ga-leikan*, behagen, eigenlijk, aan mij gelijk zijn, met mij overéénkomen, stroken.

gehugenisse, overdenking, thans herinnering.

hertin, gen. sing. neut. van de nas. decl. Nom. ps. 54, vs. 22. *herta*, gelijk bij de Theot. nom. *herza*, gen. *herzin*. neut. In *Harten-lust* is *harten*, van het hart, de oude genitivus. *Herta*, dat vs. 9. voor *hertun* in acc. plur. gezet wordt, is eene anomalie, die het bij de fæm. der 1 decl. als Sax. *geba* brengt. Deze anomalie ontspruit uit de weifeling tusschen het fæm. en neut. in dit woord, die ook bij de oudste Hoogduitschers opgemerkt is. Zie Gr. I. 629. Deze weifeling tusschen neut. en fæm. is ook in *κρηδία* en *cor*;

doch daar ἡ κερδία uit το κερ gevormd schijnt, houd ik het neut voor oudst.

an geginwirdi; *G. andwairth-i*, dat. — *Ja* Goth. *wairthan*, worden, werden; *wairths*, wordende; *and-wairths*, tegenoverzijnde, tegenwoordig [eig.-wordig] *præ-sens*, part. van *sum. and-wairthi*, het tegenoverzijn, gelaat. Voor *and*, tegen, is hier *gegen*, met *wirdi* [*wirde*, Fr. R. worden], tot *gegen-wirdi*, tegenwoordigheid, gemaakt.

thinro, fæm. dat. Dus is *gegen-wirdi*, fæm. 1 decl. onveranderlijk in Sing. terwijl *and-wairthi* neutr. is.

dinicero, semper. Indien hier niet gelezen moet worden *ewicero*, eeuwiglijk, versta ik 't niet.

16. *Hero*, bij M. *heron*; *hero* in? Het is jammer dat de afschriften dezer ps. zoo onnaauwkeurig in de terminatien zijn. Ps. 88. vs. 11. *an herro*, moet zijn *herrin*, gelijk ps. 67. 33. *Singit herrin*, psallite domino. De vocativus *herro*, ps. 84. vs. 24. acc. *ouir herrin*, ib. 23. In deze verdubbeling der *r*, en hier *hero*, ziet men weder eene weifeling tusschen Hoog- en Nederduitsch.

Ik hoop tot opheldering van ons tegenwoordig Nederduitsch alle de psalmen onder een algemeen gezigtspunt te nemen. Doch daar deze proeve reeds de grenzen van haar bestek te buiten gaat, zal ik hier eindigen, maar alvorens mijne lezers bidden te gelooven, dat het tiende deel der gewigtige vraagpunten, die zich bij deze psalmen voor onze taal opdoen, nog niet door mij aangeroerd wierd.

18 Dec. 1837.

DE WONDERDOCTER

(En vertelseltjen van en Boer in de nabijheid
van Déventer, an zien goeije vrenden).

V
eur een'gen tied he'k in de stad
En biestre gekke grappe 'ehad,
Déè'k oe ens gauw vertellen zal;
En ongeleuffik raar geval.
Bóh zée, ik kwam dór bi en man,
Déè ons mór zo dóòn slópen kan:
Al bi'j ook nog zo sterk en fiks,
I raakt an 't dumm'len, 't elpt mór niks.
Óò of 'e 't *kan* is mien te wies,
Mór óò 'e 't *dut* weet ik prissies.
Héè kik oe eers an strak en stief,
Dan poest 'e en strik oe óver 't lief:
Dan wò'i zo zinnig as en schóp,
En valt ten lesten diepe in slóp.
» Mór,» zegg'i vast', » dat kónt er meer:
» Zoo'n men'gen dreugen domeneer,
» Al hef zien prêke ook nog zoo'n nut,
» Breg *buten dat* oe in den dut.'' *Nee Vrenden!* dissien vrenden Heer
Dut an de lû nog vólle meer.
Alleene deur dat slópen mór
Maakt héè de *séèken* kant en klór.
Al bi'j ook doof, stom, schééf of blind,
't Is zeker da'i ier bate vindt.

Jô hei ook 't lestigste ongemak,
 I kòmt er of: 't sléèt nooit néèt vlak.
 'k Zag van mien lêven nooit en man,
 Dée zukke sterke kunsten kan:
 'k Mèende eers dat Hée uut Kèvlaar kwam,
 Mór nee, Hée wònt in Amsterdam.
 Ook hòlt 'e er nog en Vrouwe op nó,
 In 't dutten zo verduveld tó,
 Dat ze as en Oele of Klepperman
 Den heelen dag deur slòpen kan.
 Mór 't vremste is nog dat ze in den dut
 De menschen heelemól deuraut,
 En zéèn kan alles wat oe schòt,
 En wó'i al deur weer bèter wòdt.
 'k Zè bi mien eigen Nów kómān,
 Dór nēm ik ens de prōuve van,
 ('k Dach altied, is dat spul wel pluus?)
 En gonk tóò nó déen Heer zien huus.
 Dée olde Mōuije was ook dór,
 En zo was alles daadlik klór.
 Hée brag mien in et slòpvertrek,
 Wó'k stond te kieken as en gek:
 't Was mi zoo vremd, zo wèrgaas raar,
 Hier bi zoo'n Duvelskunstenaar.
 Hée zè mi da'k gōn zitten móst:
 ('k Weet nog néèt óò'k et wógen dóst)
 Ik zet mien nóst dée olde neer;
 En nów begint dèn wond'ren Heer
 An 't blózen op dat slóprig Wief,
 En strik oeur óver 't bōvenlief.
 Metéene ef zèe mien bi de hand,
 En slòp nów en wòdt clérvooyant

(Zo héèt et a'i in 't slôpen zéèt,
 Óò 't binnen met en mense stéèt).
 Nów géèt ze an 't próten, en vertelt,
 Óò 't in mien liggaam is 'esteld.
 Mór 't was mien alles vòls te leep,
 Zo da'k gien zier dôrvan begreep.
 Wée van ons lû hef ook benul
 Van al dat duastre Dokters spul?
 Tóò gif ze ('k leuf wel in 't lattien)
 En biester lank ressep veur mien,
 En zè wa'k al zo èten mós,
 En gien jannever drinken dós,
 Gien pèper, varkensfleis of zòlt,
 De spieze 't léèfste lów of kòld.
 Hiermee was 't spul tóò binó uut.
 Héè blós nów drèèmól *fust, fust, fust*,
 En zée wòdt wakker met en sucht;
 En ier ei 't ende van de kluocht.
 Mór nee, et mooiste kump nog an:
 Nów kreeg ik van de wonderman
 En groote breef, en Héè zè » da',
 » Zes gulden kost d'*examina*.''
 Ik trok de buul en gaf em 't geld.
 Tóò gón'k nó huus, bedróòfd ontsteld.
 Ik dacht et heele wark is nó;
 Wó'k altied nog veur stille stó.
 't Is net zo as 'eschreven stéèt;
 Al zée'i et, i begriep et néèt.
 Mór 'k zée mór al te klór, o spiet!
 Ik bin mien twée drèèguldens kwiet.

B I J V O E G S E L

TOT HET STUK OVER DEN OUDEN TOESTAND

DER IJSSELSTREKEN.

Het was ons voornemen, bij dit opstel een gelitographeerd kaartje van het Landschap *Hameland* te voegen; doch wij hebben daarvan voor het tegenwoordige afgezien, omdat wij gevoelen, dat alleen eene naauwkeurige plaatselijke kennis zulk eene kaart volledig en juist kan maken. Tot welke misslagen men door het gemis van zulk eene kennis vervallen kan, heeft b. v. VON LEDBUR, in zijn anders belangrijk werk *Das Land und Volk der Brukteren Berl.* 1827. getoond, alwaar onder andere ten aanzien van het stuk van *Hameland*, door Keizer HENDRIK IV in 1046 aan de Utrechtsche kerk geschonken, eene zonderlinge verwarring is. Het zou ons te verre afleiden, om dit in bijzonderheden aan te duiden. Het zal ons dus aangenaam zijn, om, terwijl wij zelve in ons onderzoek zullen voortgaan, van allen, die eene plaatselijke kennis der bijzondere deelen van dit Landschap bezitten, tot opheldering en bepaling der in oude oorkonden voorkomende namen, in staat gesteld te worden tot het aanvullen van het ontworpen kaartje. Wij

plaatsen, tot bladvulling, hier nog eenige aanmerkingen.

Bladz. 30. Over de afleiding van den naam *Deventer* kan men onderscheidene gevoelens bij *DUMBAR* en anderen zien. Gelijk die naam niet voor den *Saksischen* tijd en het eerst in het leven van *LEBUINUS* voorkomt, zoo meenen wij ook, dat hij *Saksisch* is, overeenkomende met den naam van andere hooger op in *Westphalen* gelegene plaatsen. Immers niet slechts is er *Davensberg*, eene buurschap met een kasteel, bij *Drensteinfurth*, het stamhuis van een in de middeleeuwen aanzienlijk geslacht, maar ook een *Deventer* in de nabijheid van *Iserlohn*, eene buurschap, die in het jaar 1819 4 huizen en 19 inwoners had. Hoe langer zoo meer vinden wij in de hoogere *Saksische* streken dezelfde namen als bij ons; zie bladz. 40. In zoo verre kan *Daventry* in *Engeland*, door de *Anglosaksen* bezet, van denzelfden oorsprong zijn.

Bladz. 31—34. *Chamavers*. Wij zijn het met *VON LEDEBUR* in het aangehaalde werk s. 64 eens, dat dit volk ten tijde van het *Frankische* volksverbond aan den *Nederrijn* gewoond heeft, want het belemmerde het transport van het koren, dat uit *Brittanje* naar de Romeinsche armee aan den *Bovenrijn* gevoerd werd, en werd daarom door de Romeinen beteugeld, ten einde de vaart weder vrij te maken. Hij leidt van hen den naam *Hameland* af, dien wij eenige eeuwen later, als een gedeelte van het toen gevestigde *Frankische* Rijk na *KAREL DEN GROOTEN*, aantreffen, gelijk ook de hoog geachte Schrijver der *Proeve over*

den loop van de Eem doet, die de woonplaats der *Chamavers* tot aan de Eem toe bepaalt, en, zeer vernuftig en verrassend, de *Amavi*, wanneer de aspiratie *Ch* weggenomen is, voor niets anders dan de *Eem-auers* houdt, waardoor dan de plaatsing der *Chamavi* aan den regter *Rijn*-oever op de kaart van PEUTINGER opgehelderd wordt. — Wij kunnen den eerst genoemden echter nog niet toegeven, dat er 1° een *Saksisch* d. i. *Westphaalsch Hameland* geweest is in de nabijheid van *Vreden*, zijnde het land, oudtijds door de *Chamavers* op de *Brukteren* veroverd en later in *Westphalen* onder den Bisschop van *Munster* geplaatst. VON LEDEBUR moet zelf toestemmen, dat geene bekende oorkonde eene in *Westphalen* gelegene plaats in *pago Hameland* noemt. 2° een *Frankisch-riparisch Hameland*, waarin de *Ripuarische* wet gold, zijnde eene oeverstreek aan den *Rijn*, oudtijds door de *Chamavers* aan de *Usipeten* afgestaan; en 3° een *Sulisch Hameland* aan de beide oevers van den *IJssel*, zijnde het stuk door Keizer HENDRIK IV in 1046 aan de *Utrechtsche* kerk geschonken, waarvan hij de grenzen zoo zonderling opgeeft, dat wij er ons hoegenaamd geen begrip van kunnen vormen. De beide laatste deelen behoorden onder het *Utrechtsche* Bisdóm. Dergelijke resultaten vindt de geleerde Schrijver door twee hoofdenkbeelden vast te houden en daarvan overal uit te gaan: vooreerst dat de grenzen der Landschappen in den latere *Frankischen* tijd dezelfde geweest zijn, als die der *Germaansche* Volken bij de eerste oorlogen met de Romeinen; en

ten tweede, dat de kerkelijke verdeeling onder en na KAREL DEN GROOTEN zich ook naar deze grenzen schikte. Het eerste zou gelden, indien bewezen kon worden, dat de *Germaansche* volkstammen hunne woonplaatsen in al die eeuwen bewaard hadden en niet her- en derwaarts getrokken waren. En wat het tweede betreft: wij kunnen gelooven, dat KAREL DE GROOTE de grenzen der nieuwe Bisdommen *elders* naar de landsgrenzen bepaald heeft: of zulks *hier* doorgaat, moeten wij betwijfelen, als wij eerst den *Utrechtschen* en kort daarna den *Munsterschen* Bisschop het werk van de bekeering der *Saksen* aan den *IJssel*, in hetzelfde distrikt, zien bij de hand nemen. Wij houden ons nog aan het gevoelen, dat de *Utrechtsche* Bisschop, toen de geestelijke zaken der *Saksen* nog niet geregeld waren, zich voorloopig buiten *Friesland*, zijn oorspronkelijk territor, begeven en de *Saksen* aan den *IJssel* onder zijn geestelijk gebied gebragt heeft, terwijl de *Munstersche*, toen zijn stoel gevestigd was, in dezelfde streek hetzelfde regt meende te hebben. Dat er werkelijk inbreuken op het geestelijk gebied van eenen of meer Bisschoppen hebben plaats gehad, waardoor het beginsel van VON LEDEBUR: *de kerkelijke grenzen zijn de landsgrenzen*, niet overal toepasselijk wordt, zie men bl. 83.

BL. 73 *Twenthe*. Ook zijn er geene sporen dat *Twenthe* onder *Westphalen* behoorde: integendeel het klooster *Frensbegen* werd in 1594 gezegd aan de grenzen van *Westphalen* en *Twenthe* te liggen.

P. S. Daar ontdeek ik, dat ik in de biistere ben geweest met het schoone gedicht hiervoor op blz. 247, waar het derde vers moet vervangen worden door deze twee:

Dèè réèpen van varre:

Arre, arre, arre.

Errata zijn nare dingen. A'k altemets is-sent zoog dat en kremer van sterke of lutteke affecrens zoo wiid in de wiere of in de brabbele raakten, dat hij niet slechts de kleine wichter, maar ook ziin goe' vrende of andere lukes in de luren lê, zó'k zeggen, de ganf dech vake dat hij er scheone af is met die hendige formule van Da's agoossie: maar dôrvan hóôft num-mes op zijn' schribènterijje zoo weinig tiwisch te zijn, en hier mómmme zoo niet met hèn schavielen. 'k Weet er nu niet beter op as dawwe menáre zéèt te troosten met en prakkezôssie uit het *boudoir* van lady Morgan, dat de neiture van den tijd smòs soliditeit was en regtevoort gawwigheid. Moest niet en hoopen al rec zijn eer de tijd voor 't schafstroo nô de maan was, kon men beter op den ôm komen, en ten pliesiere van Horatius negen jaar nôroppen en wéèn, dan kweemp er incheel nog wel en betjen minder binkentoeutelerijje voor den dag.

T. W. v. M.